

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Didaktika konkrétního jazyka

Disertační práce

Mgr. Karel Kulich

**Srovnání české a ruské deklinace podstatných a
přídavných jmen se zaměřením na výuku češtiny pro
cizince**

**Comparison of Czech and Russian Declension of Nouns
and Adjectives with a Focus on Teaching Czech for
Foreigners**

Vedoucí práce PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.

2019

Poděkování

Děkuji svému školiteli dr. Jiřímu Hasilovi za vstřícnost a přátelské přijetí. Svým přístupem podporoval můj zájem o zvolené téma a rovněž mi zprostředkoval řadu setkání s dalšími odborníky i možnost vědecky i pedagogicky se podílet na programech organizovaných Ústavem bohemistických studií FF UK.

Mé poděkování patří také prof. Karlu Šebestovi, který správně odhadl mé zájmy a nasměroval mě na samém počátku, když jsem o doktorském studiu začal uvažovat. Poskytl mi též cenné rady jako konzultant. Stejnou měrou děkuji i dalším konzultantům, především prof. Haně Gladkové, dr. Alexandru Rosenovi, dr. Dominiku Dvořákovi, dr. Kateřině Romaševské, Mgr. Lucii Bartošové a dr. Janu Tilschovi. Poděkování za trpělivost patří rodině.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 1. 2019

Karel Kulich

OBSAH

ÚVOD.....	11
REŠERŠE LITERATURY K TÉMATU PRÁCE.....	17
1. SROVNÁVACÍ STUDIUM ČEŠTINY A RUŠTINY (SE ZŘETELEM K DEKLINACI SUBSTANTIV A ADJEKTIV)	21
1.1 Formální podoba deklinačního systému substantiv v ruštině v porovnání s češtinou	21
1.1.1 Poznámky k vybraným gramatickým jevům.....	26
1.1.1.1 K absolutnímu sjednocení koncovek ruských substantiv ve tvarech Dpl, Lpl a lpl.....	26
1.1.1.2 Ke genitivu a dativu singuláru ruských maskulin a neuter.....	26
1.1.1.3 K lokálu singuláru	27
1.1.1.4 K problematice grafických variant <i>-e/-ě</i>	29
1.1.1.5 Koncovka <i>-ovi</i>	30
1.1.1.6 K nominativu plurálu.....	31
1.1.1.7 Ke genitivu plurálu	32
1.1.1.8 Koncovky ruského instrumentálu singuláru.....	33
1.1.1.9 Typ stavení / štěstí – строение / счастье	33
1.1.2 Souhrnný komentář ke konfrontačnímu srovnání deklinačních paradigmat ..	34
1.2 Přídavná jména v češtině a v ruštině a jejich skloňování	35
1.2.1 Složené skloňování adjektiv	38
1.2.2 Substantivizovaná adjektiva.....	39
1.2.3 Jmenné (přísudkové) tvary adjektiv	40
1.2.4 K individuálně přivlastňovacím přídavným jménům.....	41
1.2.5 Verbální jmenné tvary adjektivního charakteru	44
1.3 Akcentologická typologie substantiv a adjektiv v ruštině	45
1.4 Společný původ češtiny a ruštiny: Několik poznámek k vývoji české a ruské deklinace	48
1.4.1 Stavba slovního tvaru	48
1.4.2 Kmenový princip deklinace	51
1.4.3 Ruské <i>ьja</i> -kmeny a <i>ьjo</i> -kmeny.....	52
1.4.4 K vývoji měkkých deklinačních typů a k praslovanským palatalizacím	53
1.4.5 K původu složeného skloňování.....	58
1.4.6 K vzácnějším typům přídavných jmen.....	59
1.4.7 K praktickému využití historické mluvnice a dialektologie	60

1.5 Gramatické kategorie jmen: Hlavní rozdíly mezi češtinou ruštinou, které mají vliv na osvojování češtiny u cílové skupiny ruskojazyčných cizinců	61
1.5.1 Kategorie jmenného rodu	61
1.5.1.1 Rodové rozdíly u jmen domácích nebo u jmen přejatých, jejichž tvar Nsg je v obou jazycích, resp. v češtině, plně přizpůsoben domácím vzorům	61
1.5.1.2 Rodové rozdíly u přejatých jmen latinského a řeckého původu, která v češtině uchovávají klasickou koncovku Nsg	62
1.5.1.3 Rozdíly v oblasti přechylování	63
1.5.2 Kategorie čísla	64
1.5.3 Kategorie pádu – k funkcím a sémantice pádů	66
1.5.3.1 Počítaný předmět v pozici přímého předmětu	68
1.5.3.2 Vztah kategorie pádu k jednotlivým slovním druhům	69
1.5.3.2.1 Příslovce ve vztahu ke kategorii pádu	70
1.5.3.2.2 Předložky ve vztahu ke kategorii pádu	72
1.5.4 K otázce životnosti a neživotnosti v ruštině a v češtině v oblasti jmenné flexe	74
1.5.4.1 Srovnání morfologického vyznačení životnosti v ruštině a v češtině v oblasti jmenné flexe	75
1.5.4.2 Kolísavá životnost	78
2. K PREZENTACI MORFOLOGIE PODSTATNÝCH JMEN V SOUDOBÝCH MLUVNICÍCH ČEŠTINY	79
2.1 Funkční morfologie: funkce a sémantika pádů (Několik poznámek ke zpracování daného tématu v současných mluvnících češtiny)	80
2.2 Formální morfologie: skloňování substantiv (Několik poznámek ke zpracování daného tématu v současných mluvnících češtiny)	84
2.3 Stavba slovního tvaru (Několik poznámek ke zpracování daného tématu v současných mluvnících češtiny)	92
3. PROBLEMATIKA LINGVODIDAKTICKÉ PREZENTACE JMENNÉ FLEXE	95
3.1 Otázka výuky jmenné flexe s adresným zaměřením	95
3.2 K prezentaci skloňování podstatných a přídavných jmen v mluvnících češtiny pro cizince	98
3.3 Posouzení přístupu k problematice skloňování podstatných a přídavných jmen ve vybraných učebnicích češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince	100
3.3.1 <i>Чешский язык. Čeština pro rusky hovořící</i> (Confortiová, Cvejnová & Rajnochová, 2013)	101
3.3.1.1 Celková struktura prezentace skloňování substantiv a adjektiv ve sledované učebnici	103
3.3.1.2 Několik poznámek k prezentaci deklinačních typů <i>student, hrad, město</i> a k charakteru následných cvičebních úloh v lekci 7	109

3.3.2	<i>Учебник чешского языка (для I. и II. курсов)</i> . (Širokova, Adamec, Vlček & Rogovskaja, 1973)	111
3.3.3	<i>Чешский язык</i> . (Porák, 1984)	113
3.3.4	<i>Čeština pro cizince H + H. Чешский язык для иностранцев</i> . (Hronová & Hron, 2013)	114
3.3.5	<i>Samoučitel' češského jazyka</i> . (Izotov, 2016)	115
3.3.6	<i>Чешский язык для русскоговорящих. Čeština pro rusky mluvící</i> . (Mrověcová, 2009)	118
3.3.7	<i>Čeština křížem krážem 1</i> . (Beková et al., 2013)	119
3.3.8	<i>Závěry</i>	120
4.	K OTÁZCE KONTRASTIVNÍ TEORIE, CHYBOVÉ ANALÝZY A INTERFERENCEČNÍHO VÝZKUMU	121
4.1	K pojmu interference	123
4.2	Zhodnocení literatury popisující interferenční výzkumy prováděné ve 2. polovině 20. století pro potřeby výuky ruštiny na českých školách	125
4.2.1	K otázce vztahu jazykové interference a konfrontace (na materiálu skloňování substantiv) (Zajíčková & Holoubková, 1974)	125
4.2.2	K publikaci <i>Interference v ruské morfologii</i> (Šourková & Zajíčková (Eds.), 1968/1967)	130
4.3	Korpus jazyka nerodilých mluvčích a jeho využití při zkoumání procesu nabývání znalosti českého skloňování substantiv a adjektiv v případě cizinců s ruštinou jako prvním jazykem	134
4.3.1	K použití korpusu CzeSL	134
5.	ANALÝZA PROBLÉMŮ, KTERÉ SE OBJEVUJÍ U RUSKOJAZYČNÝCH CIZINCŮ PŘI OSVOJOVÁNÍ ČESKÉ DEKLINACE SUBSTANTIV A ADJEKTIV (v oblasti formální morfologie)	138
5.1	Metodologie provedení výzkumu	138
5.2	Formulování testu a sběr dat	140
5.3	Vstupní předpoklady: Gramatické jevy z oblasti jmenné flexe, u nichž se na základě kontrastivní analýzy předpokládá, že budou obtížné z hlediska ruskojazyčného cizince	142
5.4	Údaje zjištěné na základě provedené chybové analýzy a jejich interpretace	146
5.4.1	Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na rozlišování tvrdých a měkkých adjektiv ve tvaru Nsg (viz přílohy č. 27 a 65)	146
5.4.2	Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Gsg	149
5.4.3	Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Dsg	151
5.4.4	Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Asg	153
5.4.5	Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Lsg	154

5.4.6 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Isg	156
5.4.7 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Npl	158
5.4.7.1 Otázka zjevné interference u Npl M.a.	158
5.4.8 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Gpl	160
5.4.9 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Dpl	161
5.4.10 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Apl.....	163
5.4.11 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Lpl	165
5.4.12 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Ipl.....	167
5.4.13 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na deklinaci posesivních adjektiv.....	169
5.5 Závěry výzkumu.....	170
5.6 Diskuse výsledků	176
6. PŘÍKLADY MOŽNÉHO PŘÍSTUPU K VÝUCE ČESKÉ JMENNÉ FLEXE S ADRESNÝM ZAMĚŘENÍM NA RUSKOJAZYČNÉ CIZINCE	179
6.1 Deklinační tabulka jako východisko lingvodidaktické prezentace jmenné flexe ..	179
6.1.1 K rozřazení deklinačních paradigmat v ruštině	180
6.1.2 Deklinační tabulka sestavená na základě srovnávacího studia českého a ruského skloňování	181
6.1.3 Poznámky k jednotlivým deklinačním třídám	183
6.1.3.1 I. třída skloňování / I. deklinační třída.....	183
6.1.3.2 II. třída skloňování / II. deklinační třída (viz přílohy č. 45 a 40).....	184
6.1.3.3 III. třída skloňování / III. deklinační třída (viz přílohy č. 46 a 40).....	185
6.1.3.4 IV. třída skloňování / IV. deklinační třída (viz přílohy č. 47 a 40)	186
6.1.3.5 V. třída skloňování/V. deklinační třída (viz přílohy č. 48 a 41).....	189
6.1.3.6 VI. třída skloňování/VI. deklinační třída (viz přílohy č. 49 a 41).....	189
6.1.3.7 Závěry	190
6.2 Poznámkový aparát k deklinační tabulce – teoretický komentář.....	191
6.3 K retrogradní databázi substantiv a adjektiv	194
6.4 Otázka simplifikace deklinačních systémů	197
6.5 Volba vzorových výrazů pro deklinaci substantiv a adjektiv	200
6.5.1 Vzor <i>město</i>	202
6.5.2 Vzor <i>moře</i>	203
6.5.3 Vzor <i>kuře</i>	204
6.5.4 Vzor <i>stavení</i>	204
6.5.5 Vzor <i>žena</i>	205
6.5.6 Vzor <i>růže</i>	206

6.5.7 Vzor <i>píseň</i>	207
6.5.8 Vzor <i>kost</i>	209
6.5.9 Vzor <i>hrad</i>	210
6.5.10 Vzor <i>stroj</i>	212
6.5.11 Vzor <i>pán</i>	213
6.5.12 Vzor <i>muž</i>	214
6.5.13 Vzor <i>předseda</i>	215
6.5.14 Vzor <i>soudce</i>	216
6.5.15 Vzorové výrazy pro adjektiva	217
6.5.16 Závěr.....	218
6.6 K posloupnosti probíraných jevů v oblasti deklinace.....	218
6.7 Doporučení k lingvodidaktickému zpracování vybraných jevů	224
6.7.1 K Lsg maskulin s tvrdým zakončením tvarotvorného základu	225
6.7.2 K akuzativu plurálu	226
6.7.3 Počítaný předmět v pozici podmětu a přímého předmětu.....	227
6.7.4 Ruská ženská příjmení.....	228
6.7.5 K využití nominativu a genitivu ve jmenných syntagmatech v rámci lingvodidaktického přístupu k deklinaci.....	230
6.7.6 K individuálně přivlastňovacím adjektivům	234
6.8 Typologie cvičebních úloh	235
6.9 K lingvodidaktickému využití korpusových materiálů při výuce české deklinace v rámci češtiny pro cizince	244
ZÁVĚR	249
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	261
Sekundární citace	270
Učebnice češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince	271
Zdroje	271
SEZNAM PŘÍLOH.....	273
PŘÍLOHY.....	278

SEZNAM ZKRATEK

APČJ – Akademická příručka českého jazyka

ČNK – Český národní korpus

CzeSL – Czech as a Second Language (zkratka pojmenovávající akviziční korpus češtiny nerodilých mluvčích)

CzeSL-SGT (příp. též czesl-sgt) – Czech as a Second Language with Spelling, Grammar and Tags

ČCJ – čeština jako cizí jazyk

f. /příp. v přílohách též (f)/ – femininum

F.a. /příp. v přílohách též (Fa)/ – femininum animatum (životné femininum)

F.i. /příp. v přílohách též (Fi)/ – femininum inanimatum (neživotné femininum)

IJP – Internetová jazyková příručka (Ústavu pro jazyk český)

L1 – první jazyk

m. /příp. v přílohách též (m)/ – maskulinum

M.a. /příp. v přílohách též (Ma)/ – maskulinum animatum (životné maskulinum)

M.i. /příp. v přílohách též (Mi)/ – maskulinum inanimatum (neživotné maskulinum)

n. /příp. v přílohách též (n)/ – neutrum

N.a. /příp. v přílohách též (Na)/ – neutrum animatum (životné neutrum)

N.i. /příp. v přílohách též (Ni)/ – neutrum inanimatum (neživotné neutrum)

NKRJ – *Национальный корпус русского языка* (Národní korpus ruského jazyka)

psl. – praslovanský

rus. – ruský

SERR – Společný evropský referenční rámec pro jazyky

SSČ – Slovník spisovné češtiny (2010/1978)

SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého (1989/1960-1971)

stsl. – staroslověnský

ÚJČ – Ústav pro jazyk český

Zkratky pro označení pádů a pádových tvarů:

N, G, D, A, V, L, I – nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál, instrumentál

Nsg, Gsg, Dsg, Asg, Vsg, Lsg, Isg – nominativ singuláru, genitiv singuláru atd.

Npl, Gpl, Dpl, Apl, Vpl, Lpl, Ipl – nominativ plurálu, genitiv plurálu atd.

PŘEDMLUVA

Autor předkládané disertační práce studuje v kombinované formě v doktorském studijním programu Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK obor Didaktika konkrétního jazyka od roku 2012. Profesionálně se věnuje výuce češtiny pro cizince od roku 2013 jako odborný asistent Katedry jazyků na Vysoké škole hotelové v Praze 8, spol. s r. o. Jako lektor češtiny pro cizince působí nepřetržitě od roku 2004, nejprve pod záštitou brněnské humanitární organizace SOZE, později také v jazykových školách a před rokem 2013 externě na Vysoké škole hotelové.

V souvislosti s doktorským studiem byly sledovány velmi obohacujícími rovněž možnosti pedagogického působení v rámci programů zajišťovaných Ústavem bohemistických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Konkrétně šlo o lektorskou činnost na Letní škole slovanských studií v letech 2012, 2013 a 2015 a výuku předmětu Přehled morfologie a syntaxe v akademickém roce 2014/2015. Setkávání s kvalifikovanými a zkušenými kolegy je obecně přínosné, poskytuje přehled o širokém spektru používaných učebních materiálů, včetně korpusových, poukazuje na možnosti organizace výuky i na možnosti přístupu k výuce samotné. Zmíněná akademická a pedagogická činnost na FF UK byla podporována ze strany školitele.

Pro profesní zdokonalení doktoranda jsou neméně přínosná též vystoupení na konferencích. Autor předkládané práce vystoupil na třech mezinárodních konferencích pořádaných Filozofickou fakultou (Symposium o češtině jako cizím jazyku VII a VIII v letech 2013 a 2016, Kolokvium mladých jazykovědců v roce 2015). Všechna tři autorova vystoupení jsou zpracována v podobě článků v postkonferenčních sbornících (viz autoreferát – publikační činnost).

Výběr tématu disertační práce byl na počátku veden vyhraněným zájmem autora o jmennou flexi a její podoby v indoevropských jazycích. Srovnávací studium češtiny a ruštiny přispělo k poznání širších souvislostí v rámci dané problematiky a otevírá autorovi předkládané práce další příležitosti k tvorbě nových učebních materiálů i k teoretické činnosti.

ÚVOD

Otázky lingvodidaktické prezentace českého jazyka jsou velmi aktuální, neboť do České republiky v posledních desetiletích přijíždí relativně velký počet cizinců nejrůznějších národností, kteří mají v úmyslu češtině se učit. Obor čeština jako cizí jazyk má tedy před sebou úkol přímo velkolepý: vytvořit soubor teoreticky podložených praktických návodů, jak složitý, silně gramatikalizovaný a svým způsobem archaický český jazyk různým typům cizinců zprostředkovat. Téma předkládané disertační práce je zúženo na problematiku srovnání české a ruské deklinace podstatných a přídavných jmen se zaměřením na výuku češtiny pro cizince. Jak ze samotného názvu vyplývá, jde o výuku s adresným zaměřením na cílovou skupinu ruskojazyčných cizinců.¹

V současnosti dostupné publikace se nevěnují deklinačnímu systému jako celku, česky psané dílo zaměřené na komplexní zpracování deklinace chybí, a to nejen v oblasti češtiny jako cizího jazyka, ale i v rámci jazykovědné bohemistiky.² Vynikající díla jazykovědců, jako např. V. Skaličky, K. Hausenblase, V. Šmilauera, A. V. Isačenko a dalších a rovněž i díla lingvodidaktiků jsou zaměřena buď na určitý segment, nebo naopak příliš obecně. Dokonce i relativně komplexní zpracování formální a funkční morfologie v mluvnicích se jeví jako nedostačující, a to nikoliv pouze z pohledu češtiny jako cizího jazyka (viz kapitola 2). Často citovaní lingvodidaktikové světového významu, mezi něž patří např. R. Lado, S. P. Corder, R. Ellis, L. Selinker, S. D. Krashen ad., se nezabývají specifickou problematikou výuky flektivního jazyka. Srovnání deklinace v češtině a v ruštině je aktuálním tématem z toho důvodu, že ruskojazyční cizinci tvoří tradičně velké procento všech zahraničních studentů. Podobnost jazykových struktur obou blízké příbuzných jazyků zapříčiňuje u cizinců s ruštinou jako prvním jazykem při osvojování češtiny řadu specifických obtíží. Zmíněné obtíže většinou lze na základě jejich opakujícího

¹ Jde o cizince, u nichž je ruština prvním jazykem nebo jedním z mateřských jazyků v rámci bilingvismu. Kromě uvedených evidentních případů bývají běžně mezi ruskojazyčné cizince zahrnováni také cizinci, kteří sice mají jiný první jazyk, ale díky dlouhodobému kontaktu s ruským prostředím nabyli znalosti ruského jazyka alespoň na úrovni C1. V předkládané práci je dodrženo vymezení s vazbou na ruštinu jako první jazyk.

² Slavisté Laura A. Jandová a Steven Clancy se komplexním zpracováním ruské a české deklinace zabývají z hlediska sémantiky a funkcí pádů.

se výskytu typologizovat a tím směřovat k vědecky podloženým koncepcím při organizování výuky i při tvorbě učebních materiálů s daným adresným zaměřením. Zároveň jde o neobyčejně zajímavé slavistické téma, v jehož rámci lze sledovat nejen oba jazyky, ale i přístup autorů obou národností k dané jazykovědné a lingvodidaktické problematice. Výše naznačená fakta tedy představují hned několik důvodů pro výběr tématu.

Hlavním cílem předkládané disertační práce je důkladné poznání deklinačního systému v obou srovnávaných jazycích, poznání tvarových variant v mezijazyce ruskojazyčných cizinců s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2 podle SERR a navržení konkrétních postupů, jak výuku češtiny s daným adresným zaměřením zefektivnit. Souhrnně formulovaný cíl je však nutné rozčlenit do několika dílčích cílů, které vyplývají ze struktury celé práce. Každá kapitola obsahuje svůj dílčí cíl. V první kapitole je cílem přehledně a dostatečně podrobně představit deklinační systémy substantiv a adjektiv v obou jazycích a na základě srovnání upozornit na neparalelní i paralelní gramatické jevy, které je třeba zohledňovat při lingvodidaktickém přístupu k dané problematice. Přihlédnuto je rovněž ke společnému původu češtiny a ruštiny a k vývoji deklinace. V předkládané práci jsou zavedeny a odůvodněny termíny životné / neživotné femininum a životné / neživotné neutrum, které byly doposud užívány pouze v ruské mluvnici při morfologickém popisu Apl. Děje se tak z vnitřní potřeby oboru čeština jako cizí jazyk, neboť v jazykovém vědomí sledované cílové skupiny dochází v souvislosti s daným morfologickým zařazením k odlišným procesům, které je třeba zohledňovat při lingvodidaktickém přístupu k lexiku a při tvorbě učebních materiálů. S uvedenými skutečnostmi úzce souvisí kapitola, v níž je srovnáván způsob prezentace pádového systému a jednotlivých pádů ve vybraných mluvnicích češtiny. Poznání formální morfologie v kontextu morfologie funkční je klíčem k pochopení deklinačního systému v jeho nezměrné složitosti a v jeho zásadní provázanosti s celkovou strukturou silně flexivního jazyka typu češtiny. Vysvětlení funkcí pádů však s sebou přináší vysvětlení české i ruské syntaxe v celé její šíři, a proto uvedené klíčové téma přesahující vymezený rámec práce může být pouze připomenuto. Podrobné srovnávací studium a s ním spojené výzkumy tedy bylo nutno zúžit pouze na oblast morfologie formální. Autor si rovněž klade za cíl přiblížit problematiku lingvodidaktické prezentace jmenné flexe v existujících učebnicích češtiny adresovaných rusky hovořícím uživatelům. K dílčím cílům v

rámci teoretického bloku patří též představení pojmu interference ve vztahu k vybraným formám zkoumání mezijazyka. Významné místo zde zaujímají rozsáhlé výzkumy osvojování ruštiny u žáků a studentů na českých školách prováděné ve 2. polovině 20. století a současný přístup v širším smyslu reprezentovaný především akvizičními korpusy.

Základním cílem výzkumu představeného v 5. kapitole disertační práce je zjištění relativního stavu variability pádových tvarů v mezijazyce studentů s ruštinou jako prvním jazykem, přičemž jde o vysokoškolské studenty s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2 podle SERR. Výzkum není jednoznačně nazýván interferenčním, neboť nelze u všech tvarů předpokládat a prokázat interferenční původ. Jde tedy přesněji o chybovou analýzu. Formulace výzkumných otázek je následující:

- Jakého charakteru jsou opakovaně se vyskytující varianty pádových tvarů v mezijazyce sledované skupiny respondentů a do jakých kategoriálních okruhů lze častěji se vyskytující tvary (tj. chybné i gramaticky správné tvary) rozčlenit?
- U kterých substantivních typů a pádových tvarů se vyskytuje negativní transfer ruských gramatických tvarů v oblasti deklinace substantiv a adjektiv, tj. zjevná interference, v případě cílové skupiny ruskojazyčných cizinců s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2?
- Jaká je pravděpodobná příčina opakovaně se vyskytujících chyb?

Je všeobecně známo, že zjevná mezijazyková interference, tj. zpravidla subdiferenciace, se projevuje především na nižších úrovních osvojení blízké příbuzného jazyka. Míru a kategoriální strukturu jejího výskytu u sledované skupiny respondentů nelze hypoteticky přesně stanovit. Oblast jejího potenciálního výskytu tvoří okruh gramaticky neparalelních pádových tvarů. Jejich soubor je vyvozen na základě srovnávacího studia obou jazyků, kterým se zabývala řada níže citovaných autorů včetně autora předkládané práce. Shrnutí gramaticky neparalelních tvarů je provedeno v 1. kapitole, v záhlavích jednotlivých vyhodnocovaných pádových tvarů v přílohách č. 65–78 a rovněž v podkapitole 5.3. U gramaticky neparalelních tvarů lze též předpokládat výskyt kombinované a vnitrojazykové interference, jakož i chyb nejasného původu. U gramaticky

paralelních struktur je třeba u některých tvarů počítat s výskytem tzv. disimilačních chyb (supradiferenciací), v zásadě se však vyznačují nízkou až nulovou chybovostí.

V závěrečné návrhové části, tj. v kapitole č. 6, jsou uvedeny příklady možného postupu při výuce jmenné flexe použitelné v kurzech češtiny pro ruskojazyčné cizince či při tvorbě učebnic. Jde o téma neobyčejně široké a jeho kompletní zpracování by nabylo rozsahu samostatné publikace. Proto se autor zabývá pouze vybranými tematickými okruhy, mezi něž patří především tvorba deklinační tabulky, volba vzorových výrazů pro skloňování, sestavování a využívání retrogradní lexikální databáze, doporučení k lingvodidaktickému zpracování vybraných jevů, využití ČNK při sestavování praktických úloh atp. Vytvoření zmíněných konkrétních návrhů rovněž patří mezi dílčí cíle práce.

Ve všech kapitolách práce je přítomen též analytický přístup, který se odráží v příslušné metodice. V první kapitole převážně teoretického charakteru je prováděna komparace deklinačních systémů ruštiny a češtiny s využitím adekvátní literatury k tématu. Primárně je popisován deklinační systém substantiv a adjektiv v ruštině na pozadí češtiny. Srovnání přináší ucelený přehled gramatických jevů, jejichž poznání je v dané oblasti potřebné z hlediska oboru čeština jako cizí jazyk.

V druhé kapitole je provedena srovnávací analýza prezentace morfologie substantiv ve čtyřech soudobých mluvnicích češtiny. Pozornost je soustředěna na oblast formální morfologie, dále na popis funkcí a sémantiky pádů a zpracování tématu stavby slovního tvaru. Na mluvnice je pohlíženo jako na díla pedagogického charakteru, neboť jsou ve všech čtyřech případech určeny širší veřejnosti.

Srovnávací metoda je přítomna též v třetí kapitole, kde předmět výzkumu představují obsahové vlastnosti vybraných učebnic češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince. Je provedena částečná obsahová analýza, a to v plánu synchronním bez ohledu na rok vydání učebnic (srov. Macurová, 2016, s. 61–64). Za hlavní princip stavby učebnice daného typu lze pokládat způsob a posloupnost prezentace deklinačních paradigmat. Z uvedeného hlavního kritéria vyplývají další dílčí kritéria tak, jak jsou definována v úvodu podkapitoly 3.3. Patří sem zejména volba vzorových výrazů, komentáře k jednotlivým morfologickým zvláštěnostem i koncepce základních navazujících cvičení. Z důvodu značné obsahové šíře je analýza podrobněji prováděna u první z vybraných učebnic a u ostatních pouze

okrajově. V rámci třetí kapitoly jsou jako významné lingvodidaktické materiály z obdobných hledisek samostatně zhodnoceny rovněž existující mluvnice češtiny pro cizince.

Čtvrtá kapitola představuje úvod k výzkumu, jenž tvoří součást předkládané práce. Teoretický popis se týká zejména specifikace pojmu interference v souvislosti se zvoleným tématem. Zhodnocení literatury popisující interferenční výzkumy prováděné ve 2. polovině 20. století pro potřeby výuky ruštiny na českých školách je provedeno v rámci podkapitoly 4.2. Metodicky je použita popisná a srovnávací analýza. Vybrané jevy interpretované tehdejšími autory z pohledu výuky ruštiny pro Čechy lze do jisté míry porovnávat se současnou aktuální situací, kdy je naopak vyučována čeština s adresným zaměřením na mluvčí ruštiny.

V páté kapitole ryze praktického charakteru je popsán výzkum provedený autorem předkládané práce. Dostupný vzorek respondentů tvořila vnitřně homogenní skupina vysokoškolských studentů s prvním jazykem ruštinou a dosaženou úrovní znalosti češtiny B2 podle SERR. Pro zjišťování variability pádových tvarů v mezijazyce studentů byl sestaven soubor testů, který představuje metodu sběru dat. Respondenti v nich doplňují vynechaná zakončení slov a tyto testy se tak vzdáleně podobají C-testům (Klein-Braley & Raatz, 1982; srov. Stranz-Nikitina In Gladkova et al., 2016b, s. 84–85; 101–103). V testech jsou zastoupeny všechny základní substantivní i adjektivní typy včetně paradigmat přejatých slov a sledovány jsou všechny soubory pádových tvarů s výjimkou vokativu. Výsledky výzkumu, tj. souhrn tvarových variant, je zanesen do přehledných tabulek (viz přílohy č. 65–78), které představují strategii analýzy dat. Z důvodu nízkého počtu respondentů (13 u Apl, 10 u ostatních testů) nemůže být cílem výzkumu pouhé statistické vyjádření počtu jednotlivých chyb. Primárním cílem je umožnění náhledu do definovaného segmentu mezijazyka zmíněných studentů a vytvoření kategoriálního systému chyb, příp. tvarů (viz výše). Z metodologického hlediska jde tedy o kvalitativní výzkum s pomocnou kvantifikací. Přes relativně rozsáhlý textový materiál obsažený v testech (1706 doplňovaných koncovkových morfémů v jednom souboru testů, při uvedeném počtu respondentů celkem analyzováno 17 492 pozic) je výpovědní hodnota získaných výsledků kvantitativně omezena počtem deseti, příp. třinácti respondentů a rovněž i únosnou kapacitou jednoho testu. V rámci jednoho souboru pádových tvarů jsou sice zastoupeny všechny

významné substantivní typy, v řadě případů by však konkrétní substantivní typ vyžadoval větší počet lexikálních zástupců. Testy vypovídají do určité míry o explicitních vědomostech studentů. Výzkum je nicméně založen na předpokladu, že zvláště v oblasti deklinace vědomosti o jazyce jsou v těsném spojení s vědomostmi z jazyka a s výslednou podobou tvarů obsažených v mezijazyce. Tvary podchycené v testech sice nezobrazují „deklinační systém v mezijazyčích“ sledovaného vzorku respondentů v celé jeho šíři, ale zobrazují alespoň jeho část. Vybrané výsledky jsou opatřeny komentářem. Některé z častěji se vyskytujících tvarových variant jsou sekundárně konfrontovány s texty obsaženými v akvizičním korpusu CzeSL-SGT. Komparace je opět prováděna primárně z hlediska kvalitativního, nicméně kvantitativní aspekt výskytu jednotlivých tvarů je rovněž zohledněn.

Metoda komparace je využita rovněž v rámci poslední, šesté kapitoly obsahující návrhy, a to zejména v podkapitolách 6.1 i 6.4, kde je představena koncepce tvorby deklinační tabulky vycházející z výše vymezeného lingvodidaktického určení a v podkapitole 6.5 věnované volbě vzorových výrazů pro deklinaci substantiv a adjektiv. Navržené zobrazení deklinačního systému českých substantiv a adjektiv je podloženo synchronní i diachronní srovnávací analýzou češtiny a ruštiny. Nově navržené vzorové výrazy jsou porovnávány se situací ve výše analyzovaných učebnicích, příp. mluvnicích. V podkapitolách 6.2 (Poznámkový aparát k deklinační tabulce) a 6.3 (K retrogradní databázi substantiv a adjektiv) je popsán způsob tvorby uvedených lingvodidaktických materiálů s využitím metody sekundárního zpracování dat.

Stručná anotace jednotlivých kapitol byla již provedena v souvislosti se specifikací dílčích cílů a metodiky. Práce je adresována především učitelům, teoretikům i studentům, kteří se zabývají problematikou výuky češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince.

REŠERŠE LITERATURY K TÉMATU PRÁCE

Literaturu k tématu disertační práce je třeba rozdělit do několika okruhů. První okruh se vztahuje ke srovnávacímu studiu české a ruské deklinace po stránce formální i funkční morfologie. Základní podněty poskytne S. Žaža (1999) ve své práci *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Komplexní popis ruského deklinačního systému ve srovnání s češtinou, příp. se slovenštinou přinášejí mj. následující díla: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I. Hláskosloví a tvarosloví* (1976/1961),³ *Sovremennyj russkij jazyk v sopostavlenii so slovackim – Morfologija* (Baláž et al., 1989), *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija* (Isačenko, 2003/1957). Naposledy zmíněné tři srovnávací mluvnice mohou vykazovat dílčí nedostatky. Proto je vhodné přistupovat k jejich studiu kriticky a neustále přihlížet rovněž k popisu daného tématu v základních mluvnicích obou jazyků. Pro oblast češtiny se ukazují jako nejúplnější *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová, Dokulil, Hlavsa, Hrbáček & Hrušková, 2011/1995) a *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík, P. et al., 2012/1995). Příručka M. Knappové *Naše a cizí příjmení v současné češtině* (2002) pak slouží jako důležité doplnění zmíněných mluvnic, neboť antroponyma tvoří důležitou a frekventovanou složku jazyka, u flektivních jazyků, a v češtině zejména, i deklinace. Pro oblast ruštiny zůstávají dosud nepřekonaná Vinogradovova díla *Grammatika russkogo jazyka I* (1960) a *Russkij jazyk (grammaticeskoje učenije o slove)* (2001/1947). Vynikající, svým způsobem nadčasovou příručku pak představuje *Grammaticeskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmenenije* (Zaliznjak, 2008/1977). Jde o retrogradní slovník, kde každé slovo je opatřeno odkazem k příslušnému gramatickému výkladu. Oba české retrogradní slovníky, *Retrogradní morfemický slovník češtiny* (Slavičková, 1975) a *Retrogradní slovník současné češtiny* (Těšitelová, Petr & Králík, 1986), přestože vykazují řadu nedostatků, jsou rovněž nezastupitelnou oporou při studiu lexika ve spojení s jednotlivými deklinačními typy. V podkapitole 6.3 je připomenuta rovněž internetová alternativa

³ Ucelené srovnání obou jazyků představuje *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I–II* (1960–1961), v jejímž úvodu autoři konstatují, že je „prvním novodobým pokusem o podrobnější a soustavný popis mluvnické soustavy moderní ruštiny v porovnání s mluvnickou stavbou českou“. Druhý díl věnovaný syntaxi je zmíněn níže. Mezi mluvnice vytvořené na srovnávacím principu patří rovněž *Русская грамматика 1–2* (Barnetová, Běličová-Křížková, Leška, Skoumalová & Straková, 1979), kde za každou probranou gramatickou kategorií následuje srozumitelná kapitola shrnující danou oblast „na pozadí českého jazyka“. Samotný výklad gramatiky se však vyznačuje vysokou náročností, která přechází až v nepřehlednost. Některé další menší srovnávací studie se vyznačují značným zestručněním, např. Brčáková (2002).

retrográdního slovníku, webové hnízdo *Lexiko* spravované ÚJČ AV ČR. Velmi přínosná mohou být v dané souvislosti rovněž díla slavistů neslovanského původu, jednak pro svou objektivnost i specifický přístup, ale zejména proto, že přinášejí komplexní popis slovanské flexe pomocí neslovanské, zde anglické terminologie. Patří sem např. Townsendova srovnávací mluvnice *Czech thought russian* (1981) nebo práce americké kognitivní lingvistky Laury A. Jandové, např. *A Geography of Case Semantics. The Czech Dative and the Russian Instrumental* (1993). Autorčin příspěvek k tématu kognitivní lingvistiky aplikované v lingvodidaktice je publikován též v českém překladu ve sborníku *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I.* editorky L. Saicové Římalové (2004). Srovnáním všech slovanských jazyků v pohledu synchronním i diachronním se zabývají australští slavisté R. Sussex a P. Cubberley v obsáhlém díle *The Slavic Languages* (2006).

Tato disertační práce je zaměřena především na formální morfologii. Kategorii pádu však nelze plně porozumět bez pochopení funkcí a sémantiky pádů. K dané problematice se kromě prací výše jmenované Laury A. Jandové vztahují práce předních českých lingvistů, a to *Větné vzorce v češtině* F. Daneše (1987/1981), *Novočeská skladba* V. Šmilauera (1969/1947), *Vývoj předmětového genitivu v češtině* K. Hausenblase (1958) ad. Morfosyntaktickou analýzou ruštiny ve srovnání s češtinou se s pečlivostí zabývají autoři *Příruční mluvnice ruštiny II* (Bauer, Mrázek & Žaža, 1960) či R. Mrázek ve svých samostatných pracích jako např. *Sintaksis ruskogo tvoritel'nogo (Strukturno-srovnitel'noje issledovanije)* (1964). Veškerá bibliografie vztahující se k srovnávacímu studiu češtiny a ruštiny mezi lety 1945 až 2015 je shrnuta v přínosné monografii *Bibliografija po sopostavitel'nomu izučeniju ruskogo i češskogo jazykov* (Gladkova et al., 2016a). Kniha obsahuje rovněž stručné srovnání obou jazyků z hlediska základních oborů gramatiky. Pokud jde o srovnání češtiny a ruštiny z hlediska češtiny jako cizího jazyka, existuje několik publikací, příp. článků, většinou novějšího data. Monografie *Čeština a ruština v kontaktu. Metody a výsledky terénního výzkumu nabývání druhého jazyka u rodilých mluvčích ruštiny v českém prostředí.* (Gladkova et al., 2016b) „se snaží podat ucelenější obraz o řečovém chování a o metodách jeho výzkumu v ruskojazyčné menšině v ČR. [...] Zjištěné jazykové kompetence jsou dále popisovány ve vztahu se sociodemografickými faktory a dalšími parametry, které ukazují míru integrace sledované skupiny do majoritní společnosti“ (viz předmluva na předsádce knihy).

Pro pochopení stavby jmenného slovního tvaru v češtině v indoevropském kontextu je zásadní Skaličková stať *Vývoj české deklinace* z roku 1941 (In: Čermák, F., Čermák, J., Čermák, P. & Poeta, C. (Eds.), 2004–2006). Diachronní pohled na deklinační systémy obou srovnávaných jazyků přispívá k hlubšímu pochopení mnohých souvislostí, které mají dosah až do současnosti, a proto je v disertační práci vybraným tematickým okruhem z historické mluvnice věnováno několik samostatných oddílů. V jejich rámci je připomenuta též řada dalších významných bibliografických titulů (viz oddíl 1.4.2).

Pokud jde o obecné i konkrétnější otázky lingvodidaktiky, jež tvoří další tematický okruh, důležité podněty i srozumitelně podaný výklad k vývoji daného oboru s přehledem významných autorů přinášejí kromě základních didaktik cizích jazyků (Hendrich (1988), Choděra (2013/2006), Ellis (2000/1994)) také díla M. Hrdličky *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka. K prezentaci gramatiky českého jazyka v učebnicích češtiny pro cizince* (2009) a B. Štindlové *Žákovský korpus češtiny a evaluace jeho chybové anotace* (2013). M. Hrdlička ve zmíněné publikaci připomíná mj. výzkumy prováděné kanadskými lingvodidaktiky C. Germainem a H. Séguinem, které prokázaly škodlivost záměrné absence gramatické složky při výuce cizího jazyka (2009, s. 21). Ve spojitosti s tématem disertační práce mají nespornou důležitost publikace lingvodidaktiků zpracovávajících problematiku výuky flektivního jazyka a deklinace. Jde např. o významné a zapomenuté dílo L. Riese *Didaktika ruštiny 1–2. Vyučování jako komunikace, součinnost a hra* (1987). Podnětné mohou být též závěry rozsáhlého interferenčního výzkumu prováděného na českých školách ve 2. polovině 20. století (zejména v letech 1960–1965), kdy bylo zkoumáno osvojování ruštiny u českých žáků. Shrnutí výzkumu provádějí A. Šourková a J. Zajíčková v monografii *Interference v ruské morfologii* (1968/1967) a J. Zajíčková a M. Holoubková v článku *K otázce vztahu jazykové interference a konfrontace (na materiále skloňování substantiv)* publikovaném ve sborníku *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby* (1974) (viz podkap. 4.2). V současnosti je vysoce aktuální problematika akvizičních korpusů. Základní podněty v dané oblasti poskytuje monografie K. Šebesty a S. Škodové *Čeština – cílový jazyk a korpusy* (2012) a výše již zmíněná, knižně publikovaná disertační práce B. Štindlové (2013). Autorka ve své práci velmi výstižně shrnuje vývoj přístupu lingvistů a didaktiků ke

kontrastivní i chybové analýze a souvislost obou teorií se současnou aplikovanou lingvistikou (viz kap. 4; 4.1).

Poslední důležitý bibliografický okruh k tématu disertační práce představuje soubor samotných učebnic češtiny pro cizince, mezi nimiž zásadní význam mají odborně sestavené učebnice s adresným zaměřením na danou cílovou skupinu, tj. rusky hovořící. Je třeba připomenout především *Učebnik češského jazyka* (Širokova, Adamec, Vlček, & Rogovskaja, 2003/1973), dílo, které je v Rusku využíváno až do současné doby a dále učebnici *Čeština pro rusky hovořící* autorem H. Confortiové, J. Cvejnové a N. Rajnochové (2013). K oběma učebnicím je možno přistupovat kriticky, to ovšem nemění nic na skutečnosti, že jde o svébytné lingvodidaktické koncepce zasvěcených autorů a každý, kdo se zabývá tvorbou učebnic pro danou cílovou skupinu, je svým způsobem povinen se zmíněnými díly se seznámit.

1. SROVNÁVACÍ STUDIUM ČEŠTINY A RUŠTINY (SE ZŘETELEM K DEKLINACI SUBSTANTIV A ADJEKTIV)

Srovnáváním češtiny a ruštiny se zabývali slavisté od doby, kdy slavistika vznikla. Následující kapitoly disertační práce mají za cíl přinést ucelený pohled na problematiku deklinace substantiv a adjektiv v obou jazycích z hlediska oboru čeština jako cizí jazyk. U flexivních jazyků typu češtiny a ruštiny deklinace představuje centrum celého gramatického systému, skrze funkce pádů je syntakticky, příp. i formálně svázána se všemi slovními druhy. Konfrontační popis formální morfologie jmen je primárně zaměřen na pochopení deklinačního systému v ruštině a zásadní odlišnosti od češtiny jsou průběžně zdůrazňovány. Předpokládá se, že čtenář je situací v češtině obeznámen. Podrobný popis formální morfologie českých substantiv a adjektiv je v práci rovněž obsažen, a to v podobě lingvodidakticky pojatého (modifikovaného) gramatického popisu pádových tvarů obsažených v deklinační tabulce (viz příloha č. 51; srov. přílohy č. 44–49 a podkapitola 6.2).

1.1 Formální podoba deklinačního systému substantiv v ruštině v porovnání s češtinou

Východisko pro základní srovnání deklinace ruských a českých podstatných jmen představuje pro zdejší účely modifikovaná souhrnná tabulka skloňování ruských podstatných jmen, jež je převzata z učebnice *Ruština nejen pro samouky* (Nekolová, Camutaliová & Vasiljeva-Lešková, 2002, s. 497). Formát a grafické pojetí tabulky koresponduje s pojetím substantivní deklinace v ruských mluvnicích a pro potřeby srovnávání se tudíž jeví jako nanejvýše vhodná. Původní tabulka je rozšířena o tři další substantivní typy (*трамвай, училище, статья*) a dodatečně také o deklinaci typu *время*. Standardní vzory jsou doplněny několika vybranými podtypy. Podoba tabulky je následně aplikována i na tradiční mluvnické rozřazení českých podstatných jmen. V tabulkách (viz přílohy č. 1, příp. též č. 39 a č. 2, příp. též č. 42) jsou uvedeny pouze ty podtypy a nestandardní tvary, které shledáváme důležitými z hlediska systému skloňování jako celku.

Tradiční ruská gramatika podstatná jména rozřazuje do tří skupin skloňování, a to nikoliv primárně na základě rodové příslušnosti, nýbrž na základě meziparadigmatické shody většiny koncovek. K tzv. prvnímu skloňování patří substantiva mužského a středního rodu končící buď na souhlásku (absolutní většina

maskulin), nebo na *-o* (v písmu též *-ě*) a na *-e* (absolutní většina neuter). Z historického hlediska jde o původní *o*-kmeny, *jo*-kmeny a *ъjo*-kmeny. Druhé skloňování zahrnuje feminina a maskulina s koncovkou *-a/-я* v nominativu singuláru, tj. historické *a*-kmeny, *ja*-kmeny a *ъja*-kmeny. Třetí skloňování představuje jediný standardní substantivní typ *площадь (кость)* a s výjimkou osamocené maskulina *нуть* jde o feminina zakončená v nominativu singuláru souhláskou a v písmu měkkým znakem. Jde o pokračování historických *i*-kmenů. Uvedená klasifikace ruských deklinačních typů je zaměřena na produktivní jádro deklinačního systému. V tabulce v příloze č. 1 přičleňujeme k uvedeným třem skloňováním také neproduktivní skloňování čtvrté – typ *имя, время* – z hlediska historie pokračování středních *n*-kmenů. Jednotlivá paradigmata se v rámci jednoho ruského skloňování od sebe odlišují jen velmi málo, v jedné až třech koncovkách, maximálně ve čtyřech koncovkách, např.: *завод – здание*.

Při pohledu na zjednodušenou souhrnnou tabulku skloňování českých podstatných jmen (viz příloha č. 2) si hned všimneme celkově většího množství koncovek a také jejich větší rozrůzněnosti ve smyslu horizontálním. Česká substantivní deklinace využívá 24 různých koncovek, zatímco ruská pouze 17.⁴ Repertoár zmíněných koncovek je tedy v ruštině zmenšen ve srovnání s češtinou o 29 %. V češtině je mnohem obtížnější slučovat pádové tvary se stejnou koncovkou v rámci několika paradigmat. V tabulce, v níž jsou substantiva rozdělena do tří skupin na rodovém principu, mají shodnou koncovku pouze maskulina v Gpl a v Dpl. Tato situace v češtině je způsobena odlišným, ba přímo protichůdným historickým vývojem.

Jak již bylo zmíněno, v tradiční ruské mluvnici z principu meziparadigmatické homonymie vycházejí základní synchronní popisy systému deklinace substantiv. Substantiva jsou rozdělena na základě shodných morfologických znaků do tří skupin, které jsou uváděny jako tři produktivní deklinační typy (srov. Baláž et al., 1989, s. 70). Tradičně jsou nazývány jako I. skloňování, II. skloňování a III. skloňování. Protože ale ruští lingvisté stejným termínem označují rovněž deklinace latinské, můžeme výrazy *первое / второе / третье склонение* překládat také jako první / druhá / třetí deklinace. Všechna

⁴ Do počtu 17 koncovek nejsou, a ani nemohou být, započítány případy *-я, -ю, -ě, -ём, -ёй, -ою*, které tvoří pouhé grafické varianty koncovek *-а, -у, -о, -ом, -ой*.

jednotlivá paradigmata v rámci uvedených skloňování (deklinací) nemohou být tudíž nazývána deklinačními typy, ale označují se termínem vzory skloňování nebo deklinační podtypy (srov. *ibid.*, s. 73). Výraz substantivní typ se zmíněnou terminologií v rozporu není.

K uvedeným třem typům skloňování patří absolutní většina ruských substantiv. Na periferii deklinačního systému substantiv zůstávají neproduktivní případy skloňování, tzv. *разносклоняемые слова*, tj. slova s odchylným skloňováním. Patří sem izolované neutrum *дитя* se svým specifickým paradigmatem⁵ a izolovaná skupina deseti neuter typu *имя*, Gsg *имени*, praslovansky *ǰmę*, Gsg *ǰmene*, kterým v češtině v singuláru odpovídá reliktní neproduktivní deklinace typu *břímě – břemene*, rusky *бремя – бремену*. Jde o jeden z původních praslovanských typů skloňování, který se v obou jazycích zachoval a v ruštině díky frekventovanosti výrazů *имя* a *время* má i v současnosti značnou důležitost.⁶ Názory ruských jazykovědců na zařazení naposledy uvedeného deklinačního typu do deklinačního systému jako celku se různí. Převládá pojetí, v němž je dotyčná skupina ponechána stranou jako neproduktivní typ, jinými slovy je nezařazena do systému tří produktivních deklinačních typů. Pro naše účely, tj.

⁵ V běžném jazyce frekventované je pouze plurálové paradigma *дети*, které je stejně jako v češtině pozůstatkem i-kmenového skloňování a s dotyčnými femininy, tj. femininy typu *кость / площадь*, v češtině *kost*, sdílí shodné koncovky (v ruštině s výjimkou Ipl: *костьми x детьми*). V ruštině je však i v plurálu středního rodu. Osamocené paradigma *дитя* (G: *дитяти*) představuje jediné neutrum, které si v ruštině v singuláru uchovalo původní praslovanskou souhláskovou kmenotvornou příponu *-ǰt-*, ovšem změněnou vývojem i v singuláru na *-at-* (v ruském grafickém systému *-ят-*).

⁶ Nejen pro zajímavost, ale i pro jasnost výkladu na tomto místě uvedeme dotyčných deset neuter i s překladem: *имя, время, бремя, племя, семья, темя, вымя, пламя, знамя, стремя – жтєно, час, бремено/бřímě, племено/plémě, семєно/símě, темєно/témě, вєменє/vémě, пламен, прапор, трїмен*. Překlad sám vypovídá o tom, jak oba jazyky zpracovaly tyto starobylé lexémy. Čeština uvedené základy, pokud je rovněž uchovala, vyrovnala s tvrdými vzory středního i mužského rodu. Zároveň však u některých z nich v singuláru přežívají v podobě dubletních tvarů původní pračeské koncovky, které se v současné češtině shodují s koncovkami měkkých neuter a měkkých maskulin. Z ČNK (SYN2010) nicméně vyplývá, že např. genitivní tvar *бремене* je mnohem frekventovanější než synonymní varianta *бремена*.

M. Komárek uvádí, že nominativní tvary *бřímě, сімє a plémě* pocíťoval jako zastaralé již Jan Blahoslav v 16. století (srov. Komárek, 2012, s. 173). Např. nominativ *бřímě* má však v ČNK (tamtéž) 269 výskytů v porovnání se 492 výskoty tvaru *бремено*. Rovněž i tvary *plémě a сімє* jsou v malém, ale nezanedbatelném počtu zejména v soudobé beletrii a poezii doloženy.

pro účely konfrontačního studia, se jeví jako mnohem praktičtější pojetí A. V. Isačenka, který zmiňovanou skupinu neuter s odchylným skloňováním do celkového systému zařazuje v rámci tzv. čtvrtého skloňování či čtvrté deklinace (srov. Isačenko, 1965, s. 163–167).⁷ Singulárová paradigmata měkkého českého skloňování *břímě, símě, plémě* se s výjimkou G a svým způsobem i N–A (viz poznámka č. 6) shodují s ruskými lexikálními a typologickými ekvivalenty *бремя, семья, племя*. Plurálová paradigmata n-kmenů přejala v obou jazycích koncovky tvrdých o-kmenových neuter (I. skloňování).

Substantivní typy čistě ženského rodu v ruštině neexistují. S výjimkou jediného maskulina *нуть* je čistě ženského rodu pouze substantivní typ *площадь*. Ostatní paradigmata (*школа, неделя, статья, фотография*), která jsou charakteristická pro ženský rod, jsou ve skutečnosti paradigmata obourodá, poněvadž stejné skloňování mohou mít i substantiva mužského či dvojího rodu. Jde o mužské substantivní typy *мужчина, дядя, судья, мессия*, které jsou v tabulce uvedeny v závorkách jako podtypy základních vzorů ženského rodu, avšak z hlediska deklinace nejde dokonce ani o podtypy, neboť jejich paradigmata se ničím neliší od paradigmát feminin stejného typu. Tak např. substantivum *коллега* je v ruštině obourodé a zda jde o muže či ženu nepoznáme podle pádových koncovek, nýbrž pouze podle přívlastku shodného nebo z jiného kontextu. Naopak v češtině existuje samostatný substantivní typ *пředseda* v rámci mužského rodu, kde se původní shoda s femininy uchovala už jen u menší části koncovek a typ *сoudce*, který se s výjimkou Nsg a Vsg zcela přizpůsobil deklinaci typu *muž* (srov. též příloha č. 6). Rodový princip rozřazení podstatných jmen je v ruštině možný, ale není natolik zásadní jako v češtině.

Měkká substantiva v ruštině nemají vlastní soubor pádových koncovek, ale k tvarotvornému základu zakončenému měkkou souhláskou připojují v podstatě stejné koncovky jako tvrdá substantiva⁸. Tvrdá a měkká substantiva tudíž tvoří

⁷ Výraz čtvrté skloňování či čtvrtá deklinace, rusky *четвёртое склонение* přejímáme od A. V. Isačenka (1965, s. 163), avšak v poněkud pozměněném pojetí. Isačenko na základě diachronního srovnání ruštiny a slovenštiny soustřeďuje ve čtvrté deklinační skupině všechny neproduktivní pozůstatky praslovanských konsonantických deklinací, tj. paradigmata typu: 1) *телёнок – телята + дитя*; 2) *горожанин – горожане*; 3) *мать + дочь*; 4) *время*.

⁸ *-ом/-ём, -ой/-ёй, -о/-ё* představují dvě pravopisné varianty téže koncovky. To stejné platí pro dvojice *-а/-я, -у/-ю, -ам/-ям, -ах/-ях, -ами/-ями* a do jisté míry také *-ы/-и*. Poslední dva

pouze dvě varianty stejného deklinačního typu a jsou zařazena vždy paralelně v rámci stejné deklinační skupiny⁹ (viz příloha č. 1 a příloha č. 7). Skutečnost, že si musí ruskojazyční studenti při osvojování češtiny zvykat na samostatná a ve srovnání s ruštinou velmi odlišná paradigmata měkkých českých substantiv, patří k základním problémům, s nimiž se didaktika češtiny jako cizího jazyka při výuce orientované na danou cílovou skupinu potýká. Při pohledu na tabulku zobrazující systém ruské deklinace substantiv však přesto nalézáme ojedinělá styčná místa, kde se pádové koncovky měkkých substantiv v obou jazycích shodují. Především jde o Dsg a Lsg substantivního typu *профессия/фотография*, v češtině feminina typu *profese, fotografie, Marie, laboratoř* atd. (viz příloha č. 1 a příloha č. 8). Jistou mezijazykovou shodu v singuláru vykazují také zmiňovaná neutra typu *имя* v rámci IV. ruské deklinace.

V češtině se původní praslovanské rozdíly mezi tvrdým a měkkým skloňováním uchovaly a během vývoje ve středověku k nim přibyly v důsledku přehlásek rozdíly další. Ve 12. – 14. století se postupně odlišily koncovky měkkých a tvrdých substantivních typů v Nsg, Gsg, Dsg i Asg., např.: *без мужа – bez muže, улица – ulice, искать улицу – hledat ulici, к мужу – k muži*. Některé současné ruské koncovky se ve zmíněných pádech proto shodují s koncovkami pračeskými a s koncovkami ve východomoravských dialektech, ale ne všechny. Dnešní podoba ruské deklinace rozhodně nepředstavuje pouhou konzervaci praslovanského stavu. Vývoj v ruštině směřoval k vyrovnání tvrdého a měkkého skloňování, a tudíž došlo u většiny původních praslovanských koncovek měkkých typů k přizpůsobení koncovkám analogických vzorů tvrdých (např. *o muži, o mori, o duši, k duši*,

zmiňované grafémy jsou ovšem specifické tím, že vyjadřují dvě samohlásky různé kvality. V daném smyslu je koncovka *-ы* charakteristická pouze pro substantiva s tvrdým zakončením tvarotvorného základu. V. Skalička popisovaný jev nazývá „vyrovnání tvrdého a měkkého skloňování“ (srov. Skalička In: Čermák, F., Čermák, J., Čermák, P. & Poeta (Eds.), 2004–2006, s. 771).

⁹ V rámci III. skloňování existuje nepočtená skupina feminin typu *мышь, ложь, вошь* s tvrdým zakončením tvarotvorného základu. Písemnou podobou koncovek se však od ostatních feminin stejného typu nijak neliší. Plurálové tvary *мыши, лжи, вши* se pouze ve své zvukové podobě vyznačují tvrdou výslovností koncového *-и*, které se vyslovuje jako *[-ы]*. V rámci IV. deklinace u neuter typu *имя, время* má singulár skloňování měkké a plurál tvrdé podobně jako u českých paradigm *kuře* a *břímě*.

bez duše → rus. *о муже, о море, о душе, к душе, без души*) (srov. přílohy č. 22 a 23).

1.1.1 Poznámky k vybraným gramatickým jevům

1.1.1.1 K absolutnímu sjednocení koncovek ruských substantiv ve tvarech Dpl, Lpl a Ipl

Shoda koncovek v horizontálním pohledu umožňuje rozdělení ruských substantiv do tří typů skloňování. Při srovnání obou tabulek (přílohy č. 1 a 2) je na první pohled zřejmé, že tato skutečnost zjednodušuje celý systém jejich deklinace. K absolutnímu splynutí deklinačních distinkcí v Dpl, Lpl a Ipl S. Žaža (1999, s. 36) poznamenává:

Nejvýraznější a nejradikálnější inovací, kterou provedla ruština ve skloňování substantiv, je totální sjednocení koncovek v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu ve všech typech skloňování (až na zcela ojedinělé výjimky). Za jednotný tvar pro jména všech rodů byly vybrány koncovky *-ам, -ах, -ами* (v písmu též *-ям, -ях, -ями*), vlastní původně jen femininům typu *школа/неделя*. Jak dalekosáhlá změna to je, vidíme z toho, že třem ruským koncovkám odpovídá celkem dvanáct různých koncovek českých: v dat. *-ům, -ám, -ím, -em*; v lok. *-ech, -ích, -ách*; v instr. *-y/-i, -ami, -emi, -mi, -ími*.

Ruské koncovkové morfémy *-ам, -ах, -ами* tedy nenesou žádnou informaci o jmenném rodu a deklinačním typu. Jsou v nich nedělitelně soustředěny pouze dvě informace, a to o čísle a pádu. V aglutinačním jazyce by číslo a pád představovaly dva oddělené morfémy. Přesto ale jde o velké přiblížení aglutinačnímu principu. Při částečné nebo úplné redukci deklinačních distinkcí si ale ruština zachovala výraznou pádovou distinkci zejména v mužském a středním rodě. V. Skalička (In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 771) zmíněný jev připomíná v souvislosti s „rysy typu aglutinačního“.

1.1.1.2 Ke genitivu a dativu singuláru ruských maskulin a neuter

Všechny typy maskulin a neuter, které jsou sloučeny v rámci I. skloňování, mají v Gsg stejnou standardní koncovku *-а* (v písmu též *-я*) a v Dsg jednotnou koncovku *-у* (v písmu též *-ю*). Substantiva s tvrdým a měkkým zakončením se totiž liší pouze tvrdou a měkkou výslovností souhlásky na konci tvarotvorného základu, nicméně koncovka (mající dvě grafické varianty) je stejná (viz též přílohy č. 11 a 9). V ruském Gsg neživotných maskulin tedy na rozdíl od češtiny zcela zvítězila o-

kmenová koncovka *-a*. Koncovka *-u* se v Gsg ruských neživotných maskulin sice také vyskytuje, ale pouze nezávazně a u omezeného počtu slov ve funkci genitivu celkového či partitivního, např.: *чашка чаю, ложка сахара, добавит вам соусу* atp. Koncovka Gsg neživotných maskulin je tedy při výuce češtiny u dané cílové skupiny místem výskytu častých interferencí majících charakter subdiferenciace („trochu hráška“), ale i supradiferenciace („většinu svého života“). Na nižších úrovních znalosti češtiny je jejich výskyt evidentní, do jaké míry se projevuje na úrovni B2 podle SERR ukazují výsledky výzkumu, viz podkapitoly 5.4–5.5.

Původní praslovanská genitivní koncovka *-e* se v ruštině na rozdíl od češtiny nezachovala u žádného substantivního typu. Oproti tomu v češtině se následkem staročeské přehlásky *a > ä > ě > e* koncovka *-e* stává koncovkou pro Gsg u všech nestažených měkkých substantivních typů (srov. Komárek, 2012, s. 132–133). Daná skutečnost je zásadní i z hlediska češtiny jako cizího jazyka: srov. Gsg *kotěte, dítěte, krve, církve, břemene, kamene, dne* – *котёнка, ребёнка/дети, крови, церкви, бремени, камня, дня*).

1.1.1.3 K lokálu singuláru

V ruském Lsg vystupují dvě standardní koncovky *-e [e]* a *-u [i]* (viz příloha č. 1). Koncovka *-e* figuruje u většiny, tj. devíti substantivních typů, z historického hlediska u všech původních ruských substantivních typů v I. a II. skloňování. Koncovka *-u* je vlastní původním *i*-kmenům a středním *n*-kmenům (*площади, времени*) a také substantivním typům přejatým z církevní slovanštiny (*сценарии, профессии, зданию*). U všech jmenovaných typů představuje koncovka *-u* konzervaci původního praslovanského stavu. Naposledy uvedená koncovka, svým způsobem charakteristická pro měkké skloňování, se na stejném místě vyskytuje i v češtině v tvarech typu „*kosti, břemeni, fotografii, (příp. též profesi, laboratoři, tj. růži a písni)*“.

V Lsg ruských neživotných maskulin ovšem existuje také nestandardní přízvučná koncovka *-y/-ю*. Té se užívá výhradně v příslovečném významu místním (výjimečně i časovém či způsobovém) a nikoliv u všech, ale pouze u uzavřené skupiny několika desítek neživotných maskulin zvláště významově vhodných. U ostatních maskulin a v ostatních významech zůstává koncovka *-e*, která je v ruském Lsg v příslušných paradigmatech koncovkou převažující. Jasně definovatelné variantní tvary Lsg ruských neživotných maskulin se většinou neshodují se situací

v češtině, která je mnohem komplikovanější. Základní a produktivní koncovkou je v češtině *-u*. V některých případech je její užití dáno zakončením tvarotvorného základu, např.: *v parku, na rohu, o úspěchu, v dialogu*. V některých případech jde o dubletní tvary, např.: *v autobusu* i *v autobuse*, *v oceánu* i *v oceáně*. V řadě případů dubletní tvary na *-u* a na *-e/-ě* přecházejí ve tvary variantní, avšak pravidla jejich užití nelze přesně definovat. Existuje pouze měnící se úzus a tendence, která je přesně opačná než pravidlo v ruštině. V příslovečném spojení v češtině převažuje *-e/-ě*, např.: *byli jsme na hradě*, v obligatorním předmětovém spojení převažuje *-u*, např.: *mluvili jsme o hradu*. Pouze několik maskulin končících ve tvaru Lsg na *-u* se v obou jazycích shoduje, např.: *na boku, ve sněhu, na břehu, v sadu, v medu, ve větru, na vrchu, v kruhu*.

Z početního hlediska je v češtině snazší vyčlenit skupinu slov s výraznou převahou koncovky *-e/-ě* zejména v místním významu, např.: *na stole, v lese, v kostele, na dvoře, v domě, v domově, na venkově, v Egyptě, na ostrově, na hřbitově, na obědě, ve světě, v životě, v Mnichově, v Kyjevě, v Berlíně, v Londýně, v Římě*. Z hlediska morfologického jde však o nesnadný úkol s neexaktním výsledkem, neboť přesnou hranici výskytu *-e/-ě* jako koncovky jediné stanovit nelze.

U několika českých maskulin zakončených v Nsg na *-k, -r* se v Lsg zachovala koncovka *-e*. V takovém případě je doprovázena hláskovou změnou, např.: *v roce (42944) / v roku (22); o jazyce (21) / o jazyku (21); v potoce (136) / v potoku (15); v kočáře (197) / v kočáru (47); na dvoře (848) / na dvoru (1); v klášteře (388) / v klášteřu (2); v táboře (374) / v táboru (2)*. Příklady jsou doplněny počtem výskytů v ČNK [SYN2005, cit. 1. 6. 2013]. U neživotných maskulin končících na *-h* se žádný tvar s hláskovou alternací nezachoval a případ se souhláskou *-ch* v zakončení základu lze u uvedených maskulin zanedbat. Zachovalý variantní knižní tvar *v kožiše* vedle základního tvaru *v kožichu* nemá v rámci základní lingvodidaktické prezentace skloňování v učebnicích češtiny pro cizince žádný praktický význam.

Alternace typu *k – c, ch – š* a *g – z* nejen v Lsg, ale v celé ruské deklinaci až na ojedinělé výjimky zanikly. V souvislosti s didaktikou češtiny jako cizího jazyka je však vhodné připomenout významnou skutečnost, jež bývá v mluvnicích ruštiny zcela opomenuta. Jde o částečně paralelní gramatický jev, o zachování palatalizací

v mezích měkkostní korelace. V ruštině uvedená palatalizace (alternace) v Lsg před koncovkou *-e* zasahuje všechny tvrdé souhlásky v zakončení tvarotvorného základu, které mají měkký protějšek. Probíhat tedy nemůže pouze u nepárových tvrdých souhlásek *-ж, -ш, -ц*. V češtině je daný jev zachován taktéž, ale pouze u tvarotvorných základů zakončených na *-d', -t', -ň, -b, -p, -v, -m, -f*, tj. např. *na hradě, na zahradě, v sešitě, na poště, ve městě, v hrobě, na chodbě* atd. (srov. oddíl 1.1.1.4).

Pokud je řeč o českých alternacích v Lsg, obdobná situace je také u velmi malého počtu neuter končících na *-ro, -cho*, např.: *v břichu (11) / v břiše (322); na jezeru (6) / na jezeře (136); ve stříbru (1) / ve stříbře (15); v pouzdru (27) / v pouzdře (60); ve druhém patře (169) / ve druhém patru (0), na druhém patře (1); na patru (11–jen v ústech) / na patře (112 – v ústech i v budově)*; [SYN2010, cit. 5. 1. 2015]. Korpusové příklady výskytů Lsg slova *patro* naznačují skutečnost, že distribuce variantních koncovek *-u* a *-e* v Lsg může být v češtině závislá na syntaktických i sémantických činitelích, jejichž přesnější určení by vyžadovalo rozsáhlejší korpusový výzkum. Dokládá to i následující učebnicový příklad závazného užití: *na jaře – mluvíme o jaru, po jaru přijde léto*. Oproti tomu v ruštině mají o-kmenová a jo-kmenová neutra v Lsg vždy *-e* a alternace se odehrávají pouze na úrovni měkkostní korelace (*на озере, на море, преподавала в училище, червяки в яблоке* atd.)

1.1.1.4 K problematice grafických variant *-e/-ě*

Ruština disponuje grafickými variantami *e* a *э*, které označují samohlásku [e] v závislosti na tvrdosti či měkkosti předchozí souhlásky, příp. existenci či neexistenci jotace. V ruských deklinačních koncovkách se však vyskytuje jedině varianta „e“, před níž může stát buď řada palatalizovaných souhlásek, nebo jedna ze tří nepárových tvrdých souhlásek *-ж, -ш, -ц* (viz výše). V kombinacích *-ж-e, -ш-e, -ц-e* je tvrdá souhláska nositelem tvrdé výslovnosti a koncovka tudíž nevyžaduje grafické odlišení. České varianty *e/ě, em/ěm, emi/ěmi, ete/ěte, eti/ěti a etem/ětem* jsou vždy dvěma grafickými variantami téže koncovky, přičemž grafém *ě* explicitně poukazuje na alternaci předchozí souhlásky. Grafická varianta *ě* se vyskytuje v příslušných koncovkách u měkkých substantiv typu *růže, moře a kuře* počínaje Nsg, tzn. už v základním tvaru jména, např.: *země, učiliště, poupě* atd. V případě měkkých substantiv typu *muž, stroj a píseň* se vyskytuje při skloňování

jmen se zakončením tvarotvorného základu na měkkou párovou souhlásku *-ň, -ť, -d'*, např.: *oheň, déšť, sled', vězeň, daň, poušť* ad. U tvrdých substantiv typu *hrad, žena a město* vystupuje v souvislosti s řadou pravidelných souhláskových alternací. Feminina zakončená na *-ev*, např.: *láhev, krev, pánev, ad.*, která se skloňují podle vzoru *píseň*, nepodléhají palatalizaci, např.: *bez láhve, krve, pánve*. Nepřítomnost palatalizace, která vyplývá z příslušnosti zmíněné řady slov k praslovanské evkmenové deklinaci, má i v ruštině jednu zcela ojedinělou paralelu, a to v plurálových tvarech *церквам, церквах, церквами*. Z feminin typu *píseň* se výše uvedené definici vymykají pouze slova se zakončením tvarotvorného základu na *-m*, tj. *zem* a *černozem*, u nichž k palatalizaci dochází. V příslušných tvarech je tudíž přítomna grafická varianta *ě*, stejně jako při skloňování variantního lexému *země*. Distribuce variant *e/ě* je zahrnuta do modifikovaného popisu morfologie substantiv v příloze č. 51.

1.1.1.5 Koncovka *-ovi*¹⁰

Velký rozdíl mezi životnými a neživotnými maskuliny v češtině způsobilo mimo jiné také rozšíření koncovky *-ovi* v Dsg a v Lsg životných maskulin. V ruštině se v uvedených tvarech životná a neživotná maskulina koncovkami neliší, koncovka *-ovi* zde během historického vývoje zcela zanikla. Životnost je v ruštině morfologicky vyjádřena pouze v akuzativu, v ostatních pádech není mezi skloňováním životných a neživotných substantiv žádný rozdíl. S tím kontrastuje situace v češtině, kde životná maskulina mají svá odlišná paradigmata (srov. též oddíl 1.5.4.1). Distribucí koncovek *-ovi/-u* se zabývají někteří autoři v časopiseckých a sborníkových studiích. Např. M. Hebalová (2004, s. 89–97) provádí obvyklou analýzu korpusových dat z ČNK a možnosti podrobnějšího zkoumání syntaktických a sémantických faktorů pouze naznačuje. Distribuce variant *-ovi/-u* je zahrnuta do modifikovaného popisu morfologie substantiv v příloze č. 51.

¹⁰ Z historického hlediska jde o původní u-kmenovou koncovku Dsg, která si uchovala dosud čitelnou stavbu slovního tvaru. Kmenotvorná přípona *-ov-* vznikla v praslovánštině obměnou indoevropské přípony *-u-*, jež je stále patrná např. v latinském tvaru Dsg typu *spirit-u-i* (Nsg *spirit-u-s*). K přenesení koncovky *-ovi* též do Lsg došlo až v souvislosti s vývojem kategorie životnosti ve středověké češtině.

1.1.1.6 K nominativu plurálu

Distribuce standardních koncovek Npl se v ruštině vyznačuje jednoduchou systematickostí, životná a neživotná substantiva podléhají témuž principu, užití měkké a tvrdé varianty *-u/-yu* u maskulin a feminin závisí na zakončení tvarotvorného základu. Standardní koncovka *-a/-ja* (se dvěma pravopisnými variantami závislými rovněž na zakončení tvarotvorného základu) je vyhrazena neutřím¹¹. Ruský Npl představuje nicméně komplikovanější soubor tvarů při komplexním zobrazení, kdy jsou do přehledu zahrnuty neproduktivní substantivní podtypy s nestandardními koncovkami, a to zejména v mužském rodě v rámci I. skloňování. Na prvním místě je třeba připomenout relativně častou přízvuknou koncovku *-a/-ja*, mající původ pravděpodobně v 1. pádě duálu. Ve spisovném jazyce je ustálena u uzavřené skupiny maskulin (např. *город – города, вечер – вечера, голос – голоса, лес – леса, берег – берега, учитель – учителя, край – края, остров – острова, адрес – адреса, поезд – поезда, аэропорт – аэропорта, доктор – доктора, директор – директора, профессор – профессора* atd.) Z hlediska konfrontačního studia jsou významné rovněž neproduktivní pozůstatky praslovanských konsonantických deklinací, tj. paradigmata typu *телёнок – телята* a *горожанин – горожане*. Npl typu *телята* se sice s češtinou tvarově shoduje, ale v ruštině se původní *nt*-kmeny staly pouhým podtypem maskulin. Kmenotvorná přípona *-ят-* je uchována pouze v plurálu, singulárová paradigmata typu *телёнок, котёнок, цыплёнок* se slohotvorně zcela přizpůsobila běžným maskulinům (viz též příloha č. 5). Nominativní tvary *горожане, англичане* atp. uchovávají ve shodě s češtinou prapůvodní koncovku *-e*, kterou Vinogradov (2001, s. 81) zmiňuje jako výjimečný případ morfologického vyjádření životnosti v jiném pádě než v akuzativu (srov. oddíl 1.5.4.1). Daný podtyp maskulin však v ruštině zahrnuje relativně malou a ohraničenou skupinu slov, neboť při označování příslušníků národů a obyvatel měst na rozdíl od češtiny zcela pozbyl produktivnosti. V singuláru si ruština nicméně uchovala příponu *-анин-*. Omezenou skupinu s nestandardním zakončením v Npl představují dále tvary typu *братья, друзья, князья, сыновья, кумовья, листья, прутья, стулья, колосья* a nemnoho dalších. Vyznačují se tím, že před koncovkou *-я* mají tvarotvorný základ rozšířen o jot [-j-], u tvarů *сыновья, кумовья* o příponu *-овь-* [-

¹¹ Ruská neutra se v rámci formální morfologie odlišují od maskulin pouze koncovkami nominativu.

ovj-] (viz také oddíl 1.4.1) Pro pedagogické srovnání obou jazyků jsou využitelné rovněž fosilizované původní palatalizované nominativy *cocedu*, *черти*. Zatímco čeština v Npl životných maskulin uchovává původní praslovanský stav, v ruštině alternace v Npl, resp. v rámci celého deklinačního systému až na zcela ojedinělé výjimky typu *друг – друзья*, *coced – cocedu* vývojem zanikly. Nezanikly však u slovesné flexe (*плакать – плачу*, *могу – можешь*) a v oblasti tvoření slov (*волк – волчий*, *бог – божий*) a danou skutečnost lze pedagogicky rovněž využívat.

1.1.1.7 Ke genitivu plurálu

Pro Čechy učící se ruštinu představuje Gpl, a tudíž i homonymní Apl životných substantiv, nejobtížnější soubor tvarů, protože zde se v ruštině vyvinula velká rozrůzněnost koncovkových morfémů. Navíc se u slov se skupinou souhlásek v zakončení kmene (v Gpl v rámci substantivních typů *слово*, *школа*, *неделя*) setkáváme se dvěma variantami vkladné samohlásky, *-o/-e-*, kdežto čeština má pouze *-e-*. Přesným popisem pravidel pro správné užití vkladné samohlásky, která jsou poměrně komplikovaná, se zabývá např. S. Žaža (1999, s. 49). Podrobněji viz také v podkapitole 1.3. Ve srovnání s tím je český Gpl mnohem jednodušší a primární interference se zde u cílové skupiny ruskojazyčných cizinců téměř nevyskytují (srov. oddíl 5.4.8). Dokonce i genitivní tvary *улиц* a *училищ* s nulovou koncovkou, kterými jsou vymezeny podtypy *улице* a *училище*, se s ruštinou systémově shodují. V češtině jsou pozůstatkem vývojově staršího stavu, v ruštině u neuter a v II. skloňování nulová koncovka reprezentuje tvary základní. Tvary *воскресений*, *копий*, *зданий*, *статей*, *судей*, *колдуний*, *профессий*, *мессий* v ruském Gpl jsou ve své podstatě tvary s nulovou koncovkou a se souhláskou *-й* v zakončení tvarotvorného základu. Koncovému jotu předchází v Gpl samohláska *-и-*, u typu *статья/судья* také *-е-*. U typů *воскресенье/копье* a *статья/судья/колдунья* samohlásky *-и-*, *-е-* představují dvě varianty samohlásky vkladné. Z důvodu určité složitosti ruského pravopisu není tento jev na první pohled patrný a zakončení tvarotvorného základu v Gpl se z didaktických důvodů zaznamenávají, jako by byla koncovkami. Tím je při laickém pohledu zastřena zajímavá skutečnost, že standardní koncovkou Gpl v celém středním rodě a v celém II. skloňování v ruštině je koncovka nulová. Kromě nulové koncovky vystupují v ruském Gpl variantní koncovkové morfémy *-ов/-ев*, *-ев*, které se vyvinuly z ukmenové koncovky *-овъ* a odpovídá jim tedy z diachronního hlediska česká

koncovka *-ů*. Vedle nich je využita také původem i-kmenová koncovka *-eů* odpovídající české genitivní koncovce *-í*. U maskulin a neuter I. skloňování koncovka *-eů* významně konkuruje variantám *-oв/-ěв*, *-ев*, u III. skloňování (historické i-kmeny) je koncovkou jedinou. Distribuce variant *-oв/-ěв*, *-ев* závisí na zakončení tvarotvorného základu a zároveň i na poloze přízvuku. Až na ojedinělé výjimky se řídí pevnými pravidly. V případě *-oв/-ěв* jde o dvě pravopisné varianty téže koncovky (srov. níže oddíl 1.1.1.8).

1.1.1.8 Koncovky ruského instrumentálu singuláru

Dvojice koncovek v ruském Isg I. a II. skloňování (viz příloha č. 1) lze rovněž chápat jako varianty stejné koncovky. Její konkrétní realizace vyplývá ze zakončení tvarotvorného základu a polohy přízvuku. Na poloze přízvuku je volba varianty závislá u všech měkkých substantivních typů (tj. rovněž i slov na *-ч-, -щ-*) a u substantiv se zakončením tvarotvorného základu na *-ж-, -ш-, -щ-* (srov. např. *алкоголем – огнѣм, учителем – секретарѣм, трамваем – муравьѣм, неделей – землѣй, статуей – швейей, колдуньей – статеѣй, морем – копьѣм, сэндвичем – ключом, задачей – свечой, товарищем – борцом, пляжем – надежом, продажей – госпожой, выигрышем – карандашом, крышей – душой, месяцем – дворцом, немцем – певцом, таблицей – овцой, сердцем – кольцом*). Všechna zbývající tvrdá substantiva tvořící většinu lexika připojují bez ohledu na polohu přízvuku vždy variantu s *-o-* (*-ом, -ой*) (srov též podkap. 1.3). To může být pro Čecha učícího se ruštinu zpočátku obtížné, nicméně platí zde jasná pravidla. Ve srovnání s tím je ovšem český Isg v podstatě jednodušší a k mezijazykové interferenci u ruskojazyčných cizinců dochází jen zřídka (srov oddíl 5.4.6).

1.1.1.9 Тип стavení / štěstí – строение / счастье

Absolutní odlišnost paradigmatu substantivního typu *stavení* je dána zejména stahováním (splynutím dvou vokálů s intervokalickým *-j-* v jeden vokál dlouhý) na úplném počátku vývoje češtiny a následnými staročeskými přehláskami. Ke stahování a k přehláskám v ruštině v zásadě nedošlo.¹² Vývojové proměny

¹² K. Horálek (1955, s. 392) používá při popisu ruštiny opatrnější formulaci „malý rozsah stahování“. Komplexněji se problematikou stahování ve slovanských jazycích zabývá v rozsáhlé monografii J. Marvan (2012). Termín přehláska (*перегласовка*) není v ruské historické mluvnici běžný. Vývoj ruské deklinace se spíše než hláskovými změnami vyznačuje nahrazováním ustupujících koncovek koncovkami sousedních deklinačních typů. Nicméně i zde k hláskovým změnám dochází. Za nejvýznamnější a nejrozsáhlejší pokládáme změnu přízvučného *e* na *o* (v písmu též *ě*) mj. v pozici po měkké souhláске a *ж, ш, щ*, v rámci daného substantivního typu např. *копье* >

ruské deklinace mají do značné míry odlišnou podstatu (viz také oddíly 1.4.3 a 1.4.5). Zmíněné paradigma je vzdáleno nejenom svému ruskému ekvivalentu *строение / счастье*, ale i ostatním českým substantivním typům (viz tabulky v přílohách č. 4 a č. 9). Přínosné zde může být srovnání s východomoravskými dialekty a se slovenštinou. Při takovém srovnání jsou vývojové souvislosti jasně patrné.

1.1.2 Souhrnný komentář ke konfrontačnímu srovnání deklinačních paradigmat

Tabulky v přílohách č. 3 a č. 4 představují mezijazykové srovnání vybraných paradigmat ženského a mužského rodu. Volba použitého lexika je vedena snahou nalézt etymologicky i významově shodné ekvivalenty. Díky barevnému odlišení se ukazuje celkový náhled na poměr shodujících se a neshodujících se pádových tvarů. Tvary se shodnými koncovkami jsou zvýrazněny tmavším pozadím. Nejméně rozdílů nalezneme při srovnání paradigmat *женщина* – *žena*.

Podobnost shledáváme také v případě konfrontace paradigmatu českého substantivního typu *kost* s jeho ruským ekvivalentem. Feminina typu *kost* nicméně v češtině nehrají stejně významnou roli, jako tomu je u jejich obdoby v ruštině. Tam tvoří ucelenou skupinu tzv. III. skloňování, která je přesně vymezena tím, že soustřeďuje všechna feminina končící na souhlásku. V češtině tento vzor zahrnuje pouze jejich zbývající část, a navíc situaci komplikuje kolísání mezi vzory *kost* a *píseň* (viz též příloha č. 10).

Kromě typu *píseň* najdeme v ruštině obdoby všech měkkých substantivních typů, avšak jejich skloňování se zpravidla v obou jazycích natolik liší, že synchronní srovnání nemá pro lingvodidaktické účely téměř žádný užitek. V případě typu *огонь / oheň* záměrně jako vzor pro srovnávání vybíráme substantivum s tvarotvorným základem zakončeným na jednu ze tří měkkých párových souhlásek, které se v češtině zachovaly. V Isg je připojena příslušná dvojice tvarů *месяцем – měsícem*, která upozorňuje jednak na částečný, výše naznačenými pravidly podmíněný výskyt shodující se koncovky (viz oddíl 1.1.1.8) a jednak na skutečnost, že slova se zakončením tvarotvorného základu na [-c-]

копѣ, мытьѣ > мытьѣ, остріѣ > остріѣ; za jiné typy a tvary např. яйце > яйцо, с огнем > с огнём, со землей > со землёй, (v překladu: kopí, mytí, ostří; vejce, s ohněm, se zemí).

náleží v češtině k měkkým a v ruštině k tvrdým substantivním typům. Díky vyrovnání tvrdého a měkkého skloňování v ruštině však použití měkkého vzoru *měsíc* v češtině není pro Rusy nijak matoucí (viz Porák, 1984; srov. oddíl 3.3.3). Srovnání měkkých životných maskulin by bylo obdobné. Při srovnání typů *училище* a *učiliště* vidíme shodující se koncovku Isg. Zajímavější však je shoda nulové koncovky v Gpl, která je u neuter v tomto pádovém tvaru v ruštině koncovkou základní.

Ekvivalent českého substantivního typu *kuře* se jako samostatný substantivní typ v ruštině nezachoval. Existuje pouze v podobě nestandardních plurálních tvarů jako podtyp tvrdých maskulin typu *завод/студент*, např.: Nsg *котёнок*, Npl *котята* (s kmenotvornou příponou *-ят-* chápanou v synchronním smyslu jako rozšíření tvarotvorného základu a s nestandardní nominativní koncovkou *-а*), Gpl *котят* (s nestandardní nulovou koncovkou v mužském rodě), Dpl *котятам* (s a-kmenovou koncovkou) atd. (viz též příloha č. 5).

Měkké české substantivní typy lze chápat jako jeden celek (viz též příloha č. 12). Po oddělení typů *stavení* a *kost* je možné ostatní paradigmata měkkých českých substantivních typů sloučit do jedné společné tabulky, kde dochází ke vzácné shodě v pěti pádových tvarech napříč všemi typy. Konkrétně jde o Lpl, Apl, Gsg a zvláště Dsg a Lsg, kde se koncovky měkkých českých substantiv shodují s koncovkami ruského substantivního typu *фотография*. Z důvodu vnitrojazykové konfrontace je paralelně přiloženo paradigma typu *kost* (srov. též oddíl 6.2.1).

1.2 Přídavná jména v češtině a v ruštině a jejich skloňování

V obou jazycích se rozlišuje trojí skloňování: jmenné, složené (adjektivní) a smíšené. Smíšené skloňování je vlastní přídavným jménům individuálně přivlastňovacím. Tradičně bývají adjektiva v mluvnicích dělena na základě sémantických a slovtvorných rysů do následujících skupin:

- Jakostní: *bledý, dlouhý, modrý, drzý, starý; inteligentní, konkrétní*
- Vztahová: *dřevěný, pražský, tmavovlasý; denní, školní, stavební, tehdejší*
- Obecně/druhově přivlastňovací: *myslivecký, žákovský, dámský, koňský, kravský; psí, rybí, kozí*
- Individuálně přivlastňovací: *otcův, matčin*

- Slovesná (vzniklá z přičestí trpného i činného): *vařený, vytištěný, umytý, vypnutý, minulý, vyhaslý, vzniklý, bývalý*
- Slovesná (vzniklá z přechodníků): *nesoucí, tekoucí, hrající, myjící, procitnuvší, plnící, čistící*
- Účelová: *prací, mycí, mazací, plnící, čistící*
- Komparativy a superlativy: *lepší, nejlepší, lehčí, nejlehčí*

Rozdíly mezi češtinou a ruštinou se na daném místě projevují v tom, že účelová adjektiva v ruštině splývají s paradigmaticky, tj. více méně pravidelně tvořenými slovesnými adjektivy a spisovná ruština využívá bohatší repertoár slovesných adjektiv (viz dále oddíl 1.2.5). Dále v ruštině v podstatě zanikly ohebné (adjektivní) komparativy s čistě komparativním významem. Zakonzervována je pouze neproduktivní skupina osmi komparativů (a superlativů) adjektivní podstaty: *лучший, худший, больший, меньший, высший, низший, старший, младший*. Jejich význam neodpovídá zcela přesně obdobným českým komparativům. Vyjadřují komparativ a superlativ zároveň. Výraz *младший брат* může tedy označovat jak mladšího bratra, tak i nejmladšího bratra. Větší počet ruských adjektiv může tvořit adjektivní superlativy typu *строжайший, милейший, беднейший* atp. Jednoduché tvary třetího stupně označují podle situace buď nejvyšší, nebo vysokou míru dané vlastnosti. Mají tedy charakter superlativů absolutních. Běžné pravidelné stupňování adjektiv v ruštině se děje pomocí složených tvarů (*более бедный, наиболее красивый*, atp.), v přísudkové pozici též pomocí tvarů adverbialního charakteru (*беднее, красивее всех*, atp.) a je tedy ve své podstatě velmi odlišné od češtiny. Ke schopnosti adjektiv tvořit stupně F. Čermák (2010, s. 169) v obecném smyslu uvádí, že daná schopnost se týká jen asi 10 % z celkového počtu adjektiv, a proto lze taková přídavná jména pojímat jako specifickou skupinu.

Individuálně přivlastňovací přídavná jména v ruštině existují, ale jsou na rozdíl od češtiny velmi málo využívána (více viz oddíl 1.2.4).

Vůči dělení přídavných jmen na jakostní a vztahová se vymezuje F. Čermák (*ibid.*, s. 167–169) a představuje dva návrhy klasifikace adjektiv na základě sémantických a funkčních vlastností. Zdůrazňuje různé schopnosti adjektiv jako např. schopnost stát v atributivní či predikátové pozici, schopnost být kvalifikováno

adverbiem *velmi* či *typicky*, schopnost gradace atp. Naznačený přístup ke klasifikaci lexika je inspirativní i z hlediska češtiny pro cizince.

V češtině i v ruštině mají adjektivní skloňování v podstatě rovněž:

- Zpodstatnělá přídavná jména: *vyučující, vrchní, příbuzný, pravoslavný, hovězí, vepřové, vstupné, školné, švagrová, pokojská, заведующий, православный, портной, животное, подлежащее, ванная, передняя, горничная* atp. Dílčí rozdíl tkví v tom, že ruština nepoužívá substantivizovaná adjektiva pro označování druhů masa a druhů plateb.
- Příjmení v rámci vlastních jmen osobních – proprii: *Černý, Tábořský, Nováková, Černá; Dolejší, Hoření, Tachecí; Dostojevskij, Tolstoj, Ulická, Tolstá, Достоевский, Толстой, Улицкая, Толстая*
- Vlastní jména zeměpisná adjektivní podstaty v češtině dosti hojná (*Hluboká, Hostinné, Strážný, Slaný; Jelení* atp.) se v ruštině vyskytují rovněž. Příkladem ruského toponyma obdobného typu je např. jméno hlavního města Čečenska *Грозный*.
- Číslovky řadové, druhové a násobné: *druhý; třetí; paterý; dvojí; dvojnásobný, několikátý*
- Některá ze zájmen: *který, takový, každý, žádný, její(ž)*

Specifikum češtiny pak představují původní podstatná jména: *krejčí, rukojmí, průvodčí, Jiří, paní* atp., jejichž skloňování se (s výjimkou Gpl *paní* a frazeologismu „*na svatého Jiří*“) připodobnilo měkkému adjektivnímu skloňování. V ruštině jim odpovídají samostatné substantivní typy se zachovalým substantivním skloňováním (*сценарий / муравей* a *профессия / судья*), které představují pokračování praslovanských *ьjo* a *ьja*-kmenů.¹³

Vymezení tématu disertační práce by umožňovalo předešlý výklad zabývající se lexikálními a sémantickými vlastnostmi adjektiv a adjektiválií vypustit. Z hlediska výuky češtiny pro cizince je však sémantika adjektiv a kategorizace slov formálními

¹³ Danou skutečnost lze dobře demonstrovat na srovnání českého jména *Jiří* s jeho ruskými obdobami *Юрий* a *Георгий*. Varianta *Юрий* přesně odpovídá staročeskému *Juří*, přičemž obojí vzniklo z praslovanské podoby *Jurьjъ*, v ruštině ovšem nedošlo ke stahování. Obě varianty, *Юрий* i řeckému originálu bližší *Георгий*, mají zakončení *-uŭ* vycházející z církevní slovanštiny, zatímco maskulina typu *муравей, воробей, судья* mají zakončení vzniklé pravidelně po zániku *jerŭ*. Ruskému výrazu *судья* typologicky odpovídá český ekvivalent *sudí*.

znaky patřících k adjektivům zásadní. Daná skutečnost se mj. výrazně promítá i do přiřazování adjektiv a adjektiválií k měkkému či tvrdému vzoru, jak je ukázáno níže.

1.2.1 Složené skloňování adjektiv

Při pohledu na tabulky v příloze č. 13 je jasně patrné, že základní rozdíl mezi češtinou a ruštinou se projevuje v absolutní odlišnosti skloňování měkkých vzorů. Uvedená skutečnost vyplývá z odlišného historického vývoje. Ruština se vyznačuje malým rozsahem stahování, absencí přehlásek a úženi a tendencí vyrovnávat rozdíly mezi deklinačními distinkcemi. „Rozdíly v koncovech přídavných jmen jako *правильная* (v tabulce *новая*) a *синяя* (v tabulce *летняя, волчья*) nejsou tvaroslovné.“ (*Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I*, 1976, s. 363). Měkká a tvrdá adjektiva se tedy liší, stejně jako je tomu u substantiv, pouze tvrdým či měkkým zakončením tvarotvorného základu. Pozoruhodný podtyp měkkých adjektiv v ruštině tvoří obecně přivlastňovací adjektiva typu *волчий, волчья, волчье*, k nimž přináležejí i řadová číslovka *третий, третья, третье*. V současné ruštině se dosud nepatrně odlišují foneticky a pravopisně od ostatních měkkých adjektiv, zatímco jejich protějšky typu *Boží, vlčí, třetí* v češtině zcela splynuly se vzorem *jarní*. Varianty tvrdých ruských adjektiv *новый* a *молодой* představují dva přízvukové vzory se stálou polohou přízvuku na tvarotvorném základu či na koncovce. Morfologicky se daná skutečnost projevuje pouze v Nsg maskulin.

Historický původ složeného skloňování bývá zpravidla připomínán i v synchronních mluvnících, neboť tím je objasněn význam pojmu složené skloňování a zároveň i morfematická struktura současných tvarů. Více viz níže v oddílu 1.4.5.

Ačkoliv se zejména měkká adjektiva svými morfologickými rysy v obou jazycích výrazně liší, výzkumy a výuková praxe zaměřená na danou cílovou skupinu (ruskojazyčných cizinců) ukazuje, že hlavním problémem zůstává přiřazení adjektiva ke správnému vzoru, což platí převážně pro adjektiva měkká. Při konfrontačním studiu obou jazyků je proto třeba mít na zřeteli typologickou (formální) a sémantickou asymetrii českých měkkých adjektiv a jejich ruských ekvivalentů. Česká měkká adjektiva tvoří nepoměrně početnější skupinu, než je tomu v ruštině, a to zásluhou slovtvorných sufixů *-ní* a *-cí*. Silně produktivnímu

sufixu *-ní* v ruštině odpovídá tvrdý sufix *-ный*. Vzájemný poměr českých a ruských měkkých adjektiv lze nastínit následovně:

- Adjektiva (příp. adjektivália) typologicky i lexikálně shodná typu *zimní* – *зимний*, dále např. *letní, přední, zadní, vrchní, večerní, poslední, třetí, Boží, vlčí, králičí*.
- Typologicky shodná, ale lexikálně odlišná typu *jarní* – *весенний*, dále např. *podzimní, dolní, horní, dnešní, ranní, další, psí*.
- Typologicky odlišná, ale lexikálně shodná typu *severní* – *северный*, dále např. *jižní, západní, hlavní, měsíční, pondělní, první, (školní)¹⁴, zubní, speciální, ideální*.
- Typologicky i lexikálně vzdálená s víceméně symetrickým překladem typu *kvalitní* – *качественный*, dále např. *východní, roční, týdenní, nedělní, základní, kuřecí, arogantní*.
- Typologicky i lexikálně vzdálená s asymetrickým překladem typu *vlastní* – *собственный дом, родной/кровный отец*, dále např. *letošní, hovězí, nákupní, obchodní, úřední, strojní, dálniční, stavební, moderní*.

(Více ke klasifikaci českých měkkých adjektiv viz podkapitola 6.3 a příloha č. 53.)

1.2.2 Substantivizovaná adjektiva

Substantivizovaná adjektiva se hojně vyskytují v obou jazycích. Vznikají na základě shodného principu zpodstatňování přídavných jmen, a proto jsou danou cílovou skupinou přijímána v rámci češtiny jako samozřejmost. Případné potíže při osvojování jejich deklinace, pokud jde o apelativa, pak zcela splývají s problematikou složeného skloňování v základním smyslu. Substantivizovaná adjektiva však v sobě zahrnují v obou jazycích velkou a významnou skupinu proprií, konkrétně příjmení, jimž je třeba věnovat specifickou pozornost.

V češtině se často užívají (v rámci složeného skloňování) příjmení typu *Černý* – *Černá, Nováková*, zřídka typu *Dolejší* – *Dolejší*, přičemž další zcela okrajové typy zde zanedbáváme. Ženská příjmení typu *Nováková* v ruštině nemají

¹⁴ J. Veselý v rámci konfrontační mezijazykové analýzy popisuje valenční rozdíly, tj. asymetrickou kompatibilitu jednotlivých výrazů, např. *Школьная столовая* – *školní jídelna*, ale *školní rok* – *учебный год, školský systém* – *школьная система* (1985, s. 55).

obdobu. Ruská příjmení typu *Достоевский, Толстой, Улицкая, Толстая* jsou ekvivalentem českých příjmení vzniklých z tvrdých adjektiv. V češtině jsou pak běžně užívána a přizpůsobena českému skloňování (*Dostojevskij, Tolstoj, Ulická, Tolstá* atd.), přičemž u mužských příjmení se v Ngs ponechává původní ruské zakončení, a to z respektu k rozlišování ruských adjektiv dvou přízvukových typů (viz *новый – молодой* v příloze č. 13).

Апелатива adjektivního původu v ruštině jsou zastoupena ve všech rodech u měkkých i tvrdých adjektiv a lze mezi nimi vyčlenit i několik sémanticko-slovotvorných podskupin, např. slova označující příslušníky skupin živočichů – *животное, насекомое, парнокопытное*, některé jazykovědné termíny – *существительное, сказуемое, подлежащее, согласный*, názvy některých stanic metra – *Красносельская, Спортивная, Комсомольская*, názvy některých provozoven – *мастерская, булочная, рюмочная*, označení některých povolání či funkcí – *военный, портной, горничная, служащий, служащая, заведующий, заведующая* atp. Zřídka ale dochází v dané oblasti k sémantické a alespoň částečné formální mezijazykové shodě. Takovými ojedinělými případy jsou např. dvojice *заведующий – vedoucí, заведующая – vedoucí, православный – pravoslavný, раненый – raněný*. Jak již bylo výše řečeno, v češtině existuje např. sémanticko-slovotvorná podskupina neuter typu *školné, jízdné, spropitné* označující různé platby, v ruštině však nemá v dané typologické rovině ekvivalent.

1.2.3 Jmenné (přísudkové) tvary adjektiv

Jmenné tvary adjektiv představují v obou jazycích pozůstatek prapůvodní podoby daného slovního druhu, kdy přídavná jména morfologicky příslušela ke stejným deklinačním kmenům jako substantiva tak, jak tomu je např. v latině. Vznikem složeného skloňování bylo jejich funkční využití postupně omezeno téměř jen na jmennou část slovesně jmenného přísudku a na použití v doplňku. V mluvnicích češtiny bývají doposud kromě nominativu uváděny i jejich pádové tvary akuzativu, které mají ve funkci přívlastku knižní až archaický ráz, ale jako jmenná část posesivního rezultativu zůstávají stále živé (dále viz níže verbální jmenné tvary adjektiv). V ruštině se zachovaly zbytky jmenných tvarů v roli přívlastkové dokonce i mimo nominativ a akuzativ ve frazeologismech (*надеть ботинки на босу ногу, бродить по белу свету*), v češtině pouze v ustrnulé podobě příslovečných spřežek (*je nabíledni, zčistajasna*; viz oddíl 1.5.3.2.1) nebo

např. v místním názvu *Suchdol*. V moderní češtině a ruštině se tvoří od základů tvrdých.¹⁵ Využívány jsou nominativní tvary v obou číslech, které se shodují s nominativem příslušných tvrdých substantivních typů, s nominativem individuálně přivlastňovacích adjektiv a s verbálními jmennými tvary přičestí. Rozdíl mezi oběma jazyky spočívá zejména v tom, že v ruštině jmenné tvary tvoří živou, relativně početnou morfologickou třídu adjektiv, zatímco v češtině jde spíše o početně omezenou třídu lexikální. Při výuce češtiny tedy pracujeme spíše s ustálenými slovními spojeními (*buďte tak laskav, být hotov udělat vše, být si jist něčím* atp.). Gramatická stránka ruských jmenných tvarů adjektiv se vyznačuje obtížností, neboť při jejich tvoření je nutné počítat s komplikovanými pravidly užití dvojí vkladné samohlásky *-o-* a *-e-* v mužských tvarech a rovněž se zákonitostmi pohyblivého ruského přízvuku (srov. Žaža, 1999, s. 48–49; *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I*, 1976, s. 368). Nicméně v ruštině se na rozdíl od češtiny v plurálu morfologicky neprojevuje jmenný rod (*šťastní, šťastny, šťastna x счастливы, счастливы, счастливы*). Některá přídavná jména mají pouze tvary přísudkové, např. v ruštině *рад, должен*, v češtině *rád*,¹⁶ *pamětlivý, úměrný, jistý si* (srov. např. Čermák, 2010, s. 167–168). Užívání jmenných tvarů v doplňku (*matka se vrátila živa a zdráva*), v češtině běžné, je v ruštině buď zastaralé, nebo frazeologicky vázané.

1.2.4 K individuálně přivlastňovacím přídavným jménům

Daná skupina adjektiv tvoří pozoruhodnou součást deklinačního systému vyznačující se svébytným, tzv. smíšeným skloňováním, v jehož rámci je uchováno částečné paradigma jmenného skloňování adjektiv. Jmenná část paradigmatu maskulin a neuter (*otcův, matčín, otcovo, matčino*) představuje původní o-kmenové skloňování (srov. Gsg *otcova lesa, otcova hradu*). Z hlediska formální morfologie existuje rozdíl mezi češtinou a ruštinou ve tvaru Lsg (např. *в отцовом доме*), kde v ruštině pronikly koncovky složené deklinace. V Gsg a v Dsg maskulin a neuter na *-ин* (nikoli na *-ов/-ев*) jsou tvary obojí, starší jmenné i novější složené. Častá

¹⁵ V ruštině se zcela okrajově uchovalo i několik málo jmenných tvarů měkkých adjektiv (např. *синь, искренен*).

¹⁶ Syntaktické užití adjektiva *рад – рад* se v češtině a v ruštině výrazně liší. V ruštině existuje vazebné spojení s dativem (*Птица рада весне, а дитя матери. Он очень рад вашему приезду.*) a dále konstrukce s infinitivem (*Я рад вас видеть. Рад познакомиться. Рад вам помочь.*). Konstrukci s indikativem typu „*рад něco dělám*“ ruština nezná, odpovídá jí infinitivní konstrukce „*я люблю делать что-нибудь*“. V obou jazycích pak je možná konstrukce se spojku typu „*jsem rád, že ...*“.

ruská příjmení typu *Лермонтов, Яковлев, Пушкин, Михайлова, Слесарева, Кузьмина* posesivního původu mají skloňování zcela shodné se skloňováním českých vzorů *otcův* a *matčín* (viz příloha č. 14). V češtině ovšem nejsou ruská příjmení typu *Lermontov* a *Puškin* chápána jako posesivní adjektiva, nýbrž jako substantiva typu *pán*. V Dsg a Lsg tak vznikají tvary *Lermontovovi* a *Puškinovi* pro Rusy zcela nezvyklé. Skloňování ruských ženských příjmení posesivního původu v češtině zůstává „oříškem“ nejen pro ruskojazyčné studenty češtiny, ale i pro samotné bohemisty. M. Knappová (2002, s. 103) potvrzuje zvyklost, pouze do určité míry vžitou, skloňovat ruská ženská příjmení typu *Михайлова, Слесарева, Кузьмина* jako přechýlené ekvivalenty jejich mužských protějšků v počestěné podobě změněné na složená adjektiva pomocí přípony *-ová*, tj. Michajlovová, Slesarevová, Kuzminová. Sledujeme-li např. výskyt jména Anna Karenina či Anna Kareninová v ČNK a v různých sdělovacích prostředcích, ukazuje se, že moudřejším řešením daného dilematu je rovnocenné uznání obou způsobů skloňování, smíšeného (v sg. de facto jmenného) i složeného. Skloňování ruských ženských příjmení posesivního původu v češtině je tématem pro samostatnou studii.¹⁷

Hlavní rozdíl mezi oběma jazyky však spočívá v celkovém rozšíření a využití individuálně přivlastňovacích přídavných jmen. S výjimkou zmíněných příjmení jsou totiž dotyčná adjektiva produktivní pouze na periférii jazyka, a to při odvozování od hypokoristik pomocí přípony *-ин* (*Катин, Шурин, Валин, Мишин, Володин*).¹⁸ Konkurencí genitivu posesivního a posesivního adjektiva v současné ruštině se zabývá např. A. Koutová, která uvádí následující skutečnosti: „K výraznému přesunu od užívání posesivních adjektiv k užívání genitivu došlo patrně v první polovině 19. století. [...] Téměř úplně jsou cizí nejen vědeckému, ale i publicistickému jazyku. [...] Ve vědeckém jazyce se užívají pouze ustálená spojení, např. *евстахиева труба, глауберова соль* atp.“ (1964, s. 188). „Genitiv závazný v ruštině se řídí obdobnými pravidly jako v češtině. Genitiv je na rozdíl od češtiny

¹⁷ V ČNK (SYN2015) je 39 výskytů všech různých tvarů lemmatu *Anna Karenina* a 78 výskytů všech různých tvarů lemmatu *Anna Kareninová*. V týdeníku Reflex z 3. dubna 2014 se objevil výstižný titulok „*Anna Kareninová: Žena, která přeložila Annu Kareninu*“. Taťjana Hašková vydala v roce 1973 svůj překlad románu Tolstého pod názvem *Anna Kareninová*, ale novější vydání stejného překladu z roku 2012 vychází s názvem *Anna Karenina*.

¹⁸ Příponou *-ин* se tvoří v ruštině posesivní adjektiva i od mužských a-kmenů.

v ruštině závazný u příjmení na *-ов/-ев, -ин*. [...] Posesivní adjektiva v ruštině často nahrazuje přípona *-ский*, např. *отцовский, давидовский*.“ (*ibid.*, s. 190).

V češtině jsou na rozdíl od ruštiny individuálně přivlastňovací přídavná jména využívána v širokém měřítku a jejich užití lze rozdělit do následujících okruhů:

- Individuálně přivlastňovací přídavná jména odvozená od osobních jmen (*Pavlův, Veroničín, Mariin*)
- Odvozená od obecných jmen (*autorův, prezidentův, králův, královnin, zpěvaččin*)
- Odvozená od mužských příjmení významných osobností či aktuálně sledovaných osob (*Jágrův, Trumpův, Putinův, Smetanův, Čapkův, Shakespearův, Lomonosovův*)
- Odvozená převážně od mužských příjmení jako součást odborných termínů (*Daunův syndrom, Eustachova trubice, Newtonovy zákony, Pythagorova věta, Nashova rovnováha, Balassa-Samuelsonův efekt*)
- Odvozená od mužských příjmení a jmen, méně často od ženských jmen v ustálených spojeních (*Nobelova cena, Mendělejevova tabulka, Veroničina rouška, Evino roucho*)
- Odvozená od mužských příjmení a jmen, méně často od ženských jmen v názvech veřejných prostranství a míst, budov, institucí atp. (*Husova ulice, Mánesův most, Strossmayerovo náměstí, Karlův most, Smetanova síň, Univerzita Karlova / Karlova univerzita, Eiffelova věž, Tereziina chata, Alžbětina lázně, Alexandřin pramen, Artemidin chrám*)
- Odvozená od mužských příjmení a jmen, méně často od ženských jmen v názvech měst, obcí a v zeměpisných názvech (*Havlíčkův Brod, Karlovy Vary, Magalhãesův průliv, Viktoriiny vodopády, Viktoriino jezero, Babiččino údolí*)
- V názvech literárních, filmových a dalších uměleckých děl (*Králova řeč, Sophiina volba*)

Uvedená klasifikace může být velmi nápomocna autorům výukových materiálů, neboť zmapování reálného výskytu a užití probíraného jevu bývá při tvorbě výukových materiálů zásadní (srov. Janda In Saicová Římalová, 2004, s. 28).

Mluvnice současné češtiny (Cvrček et al., 2010, 203–204) na základě korpusově zjištěných dat uvádí:¹⁹ „Přivlastňování mužské osobě (vzor *otcův*) je [...] zhruba desetkrát častější než přivlastňování osobě ženské (vzor *matčín*).“ Výklad je dále doplněn výčtem (v dané době) nejčastěji se vyskytujících přivlastňovacích přídavných jmen:

- „Pro přivlastňování mužské osobě: *otcův, autorův, prezidentův, manželův, králův, Karlův, Masarykův, Kristův, Ježíšův, Zemanův, Klausův, Havlíčkův, Nobelův, Stalinův, Bachův, Benešův, Hitlerův, Bushův, Smetanův, Einsteinův*.“
- „Pro přivlastňování ženské osobě: *matčín, maminčín, ženin, babiččín, dívčín, královnin, manželčín, mámin, dceřin, sestřin, zpěvaččín, princeznin, Janin, Dianin, Mariin, Annin, Libušin, Sophiin, Helenin, Evin*.“

1.2.5 Verbální jmenné tvary adjektivního charakteru

Nejen verbální adjektiva typu *otevřený, otevíraný a otevírající*, ale i přičestí (činné a trpné) mají jmenný, adjektivní morfologický charakter. Obě přičestí připojují, byť jen v nominativu, koncovky substantivní deklinace shodné s koncovkami jmenných tvarů adjektiv (*rád, ráda, rádo, rádi, rády, ráda*) a s koncovkami individuálně přivlastňovacích přídavných jmen (*otcův, otcova, otcovo, ...*). V uvedených případech jde o substantivní skloňování v rámci částečných paradigmat. V dané souvislosti se ukazuje jako zajímavý gramatický jev český posesivní rezultativ, kde se přičestí trpné užívá mj. i ve tvaru akuzativu (*Gerry Turner má svou práci už zaplacenou od Heidenreicha. Obamova administrativa navíc ohlásila, že má připravenou miliardu pro půjčky nezaměstnaným, kteří nedokážou splácet hypotéky*). Ačkoliv jeho výskyty v ČNK nejsou příliš vysoké, evidentně představují stále živý jazykový prostředek.

Např. Asg „*připravenou*“ se vyznačuje 47 výskyty v korpusu SYN2015 [cit. 23. 8. 2017, taktéž i 2 příklady výše]. Jako pozoruhodná se jeví skupina verbálních adjektiv odvozených od přičestí činného, kterou lze pojímat jako paradigmatickou, ale pouze pro omezenou skupinu sloves, např.: *plynul* ↔ *plynulý*; *minul* ↔ *minulý*; *zbyl* ↔ *zbylý*; *vyhasl* ↔ *vyhaslý*; *stál* ↔ *stálý*; *spal* ↔ *ospalý, rozespalý* atd.²⁰

¹⁹ Stále je třeba mít na zřeteli, že korpusový materiál se vyznačuje přes všechny vymoženosti moderní techniky omezeným výběrem zdrojů.

²⁰ Pozoruhodným, i když anachronickým dokladem deklinace přičestí činného ve funkci shodného adjektivního přivlastku je verš z Máchova Máje „*vyhasla ohně kouř*“.

Velmi důležitá a pozoruhodná je skutečnost, že verbální trpná adjektiva v češtině často existují ve vidových dvojicích, zatímco v ruštině se tvoří zpravidla jen od sloves dokonavých. Jmenné tvary velmi významně zasahují do morfologického systému sloves. Slovesná flexe se projevuje pouze v přítomných tvarech a v imperativu odvozovaném z přítomného kmene. Přechodníky mají z hlediska češtiny pro cizince zanedbatelný význam. Verbální jmenné tvary lze pojímat jako součást systému deklinačního.

Přídavná jména slovesná minulá činná typu *пřiшедші, usedнувші* atp., která v češtině existují pouze jako novotvar z doby Dobrovského, mají význam pouze teoretický. Ve spisovné ruštině ovšem existují jako běžná součást systému verbálních jmenných tvarů, např. *написавиий, привевдиий*, spolu s další (v běžné češtině neexistující) tvarovou kategorií, kterou představují přídavná jména slovesná přítomná trpná, např. *читаемиий, организуемиий*. V ruštině tedy existují čtyři typy verbálních adjektiv a s tím souvisí i rozvinutější terminologie:

- Přídavná jména slovesná minulá činná (*написавиий, привевдиий* atp.)
- Přídavná jména slovesná minulá trpná (*написанныий, привевденный* atp.) – v češtině: Přídavná jména slovesná trpná (*napsaný, přivedený* atp.)
- Přídavná jména slovesná přítomná trpná (*читаемиий, организуемиий* atp.)
- Přídavná jména slovesná přítomná činná (*читающіий, организующіий* atp.) – v češtině: Přídavná jména slovesná činná (*čtoucí, organizující* atp.)

Při prezentaci tvoření posledně jmenovaných adjektiv se spíše než tradiční odvozování od přechodníků využívá možnost odvozování od 3. osoby množného čísla indikativu přítomného, kde je pak třeba dbát na rozlišování sloves typu *трпёт* a *сзает*, na znalost spisovných neutrálních variant typu *купují, пиші, крйjí, храйjí* a na další zvláštnosti, jako např. *теци – текουци, мазат – мазайци*. Rozřazení českých přídavných jmen slovesných trpných na základě typologie jejich tvoření je představeno v příloze č. 51 v rámci poznámky č. 44 a rovněž v příloze č. 53 při klasifikaci adjektiv se zakončením tvarotvorného základu na *-t-*, *-n-*, *-c-*.

1.3 Akcentologická typologie substantiv a adjektiv v ruštině

Akcentologická typologie substantiv se prolíná se základním systémem deklinačních distinkcí. Každé ruské substantivum má vedle deklinačního paradigmatu základního taktéž paralelní paradigma přízvukové. Ruský deklinační systém nelze chápat jako pouhý repertoár koncovkových morfémů, který by se sám

o sobě ve srovnání s češtinou vyznačoval relativní jednoduchostí. Český student učící se ruštinu nemůže ignorovat akcentologii, pokud chce ruštinu zvládnout na dobré úrovni. Z tohoto důvodu shledáváme deklinační systémy obou jazyků jako srovnatelně obtížné. Nutno ale podotknout, že většina ruských substantiv má přízvuk stálý na kmeni. Někteří jazykovědci hovoří o tzv. „upřednostňovaném místě přízvuku“ (srov. Straková, 1978, s. 24), čímž je míněn, poněkud neexaktně, „konec tvarotvorného základu“ (např. *стихотворение, фамилия, школа* atp.). Pohyblivému přízvuku tedy podléhá menší část podstatných jmen často starého původu. Kromě méně frekventovaných, ale přesto zajímavých slov jako např. *колос – колосья* (*klas – klasy*), *колокол – колокола* (*zvon – zvony*), sem patří i celá řada slov základních a frekventovaných (*вода – воду, город – города, окно – окна, площади – площадей atp.). Soubor tabulek v přílohách 15–19 přináší názornou představu o přízvukových typech ruských substantiv. Je zpracován podrobněji, než tomu bývá v mluvnicích ruštiny, a navíc je rozšířen výčtem lexika vázajícího se k jednotlivým typům. Označení přízvukových typů velkými písmeny latinské abecedy vychází z pojetí R. Grenarové (2011, s. 58–59). Situace u ruských adjektiv je o něco jednodušší než u substantiv. Tvrdá složená adjektiva se dělí do dvou přízvukových typů, se stálým přízvukem buď na koncovce, nebo na kmeni (viz *новый – молодой* v příloze č. 13). Měkká složená adjektiva a individuálně posesivní adjektiva mají stálý přízvuk na kmeni. S určitými nepravidelnostmi se setkáváme pouze u jmenných tvarů adjektiv (podrobněji viz např. *Пříruční mluvnice ruštiny pro Čechy I*, 1976, s. 368).*

Zejména v Gpl, ale rovněž i v Nsg mužských jmenných tvarů adjektiv závisí na poloze přízvuku distribuce vkladných samohlásek *-o-* a *-e-*. Její pravidla komplexně a srozumitelně shrnuje S. Žaža (1999, s. 49). Vycházíme-li z jeho popisu, potom lze tvary se vkladnou samohláskou rozdělit do následujících skupin:

a) Pokud je vkladná samohláska přízvučná a poslední souhláska ve skupině je měkká nebo *-ц*, vkladnou samohláskou musí být *-e-* (např. *земля – земль; деревня – деревнь; овца – овци; кольцо – кольца).*

b) Pokud je vkladná samohláska přízvučná a poslední souhláska ve skupině je tvrdá, vkladnou samohláskou musí být *-o-*, po měkkých souhláskách psané jako *-ě-* (např. *княжна – княжон; сестра – сестѐр, серьга – серѐг).*

c) Pokud je vkladná samohláska nepřízvučná, pak záleží na tom, je-li některá ze souhlásek ve skupině zadopatrová (*к*, jen ojediněle *з*, *х*). Je-li z obou zadopatrová první, je po ní *-o-* (např. *кухня* – *кухонь*; *кукла* – *кукол*; *окно* – *окон*; *стекло* – *стёкол*).

d) Vkladná samohláska je nepřízvučná a zadopatrová souhláska stojí na druhém místě ve skupině. Jde o nejčastější případ, neboť sem spadá velké množství slov se souhláskou [-*k-*] na konci tvarotvorného základu. Pokud první souhláska ve skupině je tvrdá, vkladnou samohláskou musí být *-o-* (např. *немка* – *немок*, *американка* – *американок*, *полка* – *полок*, *сказка* – *сказок*, *загадка* – *загадок*). Naopak po měkké souhlásce včetně *-ч-* a *-щ-*, ale rovněž i po tvrdých souhláskách *-ж-*, *-ш-*, *-ц-* následuje vkladné *-e-* (např. *новостройка* – *новостроек*, *полька* – *полек*, *деньги* – *денег*, *стичка* – *стичек*, *ложка* – *ложек*, *чешка* – *чешек*)

e) Vkladná samohláska je nepřízvučná a obě souhlásky ve skupině jsou jiné než zadopatrové. V takovém případě je vkladnou samohláskou *-e-* (např. *вафля* – *вафель*; *торговля* – *торговель*; *песня* – *песен*; *пекарня* – *пекарен*; *черешня* – *черешен*; *письмо* – *писем*; *метла* – *мётел*; *число* – *чисел*).

U tvarů Gpl *статеѝ* [stat'ej-0] a *колдунѝи* [kaldunij-0] předcházejí jotu v zakončení tvarotvorného základu vkladné samohlásky *-e-* [-e-] a *-u-* [-i-] použité taktéž v závislosti na poloze přízvuku. U zmíněného substantivního typu je vkladnou samohláskou v poloze pod přízvukem *-e-* [-e-] a v nepřízvučné pozici *-u-* [-i-]. Měkký znak v ostatních tvarech graficky vyjadřuje skutečnost, že tvarotvorný základ je zakončen souhláskou [-j], např.: *статья* [stat'ja], *статьѝ* [stat'ji], *статьѝми* [stat'jami].

Pohyblivý přízvuk má vliv na zvukovou podobu slova, čímž může výrazně odlišit jednotlivé tvary v rámci jednoho paradigmatu, srov. výše uvedené příklady *вода* – *воду* [vada – vodu], *город* – *города* [gorəd – gərada]. Nepřízvučné pádové koncovky podléhají pouze prvnímu stupni redukce bez ohledu na polohu přízvuku, a tudíž nedochází k jejich fonetickému splývání: *место* [m'estə], *места* [m'esta]. Navíc každý gramotný ruskojazyčný cizinec má pevně zafixovanou písemnou podobu ruské koncovky. Při ústním vyjadřování ruskojazyčných cizinců v češtině může mít negativní transfer přízvuku značný vliv na fonetickou kvalitu jejich řeči, v písemných projevech komplikuje správné označování kvantity. Lze předpokládat,

že interferenční vliv ruského přízvuku se zčásti podílí na záměnách koncovek *-i* a *-e* v pádových tvarech měkkých českých vzorů zatížených vysokou mírou homonymie. K záměnám totiž dochází i při diktátech. Pro přesný popis zmíněného jevu by bylo nutné provést rozsáhlejší výzkum, jehož výsledky by pravděpodobně pouze potvrdily to, co všichni zkušení učitelé vědí: Množství chyb daného charakteru lze výrazně omezit pečlivým fonetickým nácvikem v počátečních lekcích a důsledným procvičováním morfosyntaktických vztahů, tj. určování pádů a přiřazování k deklinačním vzorům. S výjimkou právě uvedeného příkladu vliv ruských přízvukových paradigmat na morfologickou správnost osvojované češtiny zjištěn nebyl.

Ruskému přízvuku se věnovala celá řada autorů, v samostatné práci se danou problematikou zabývá V. Straková (1978).

1.4 Společný původ češtiny a ruštiny: Několik poznámek k vývoji české a ruské deklinace

Studium vývoje jazyka může mít velký význam, pokud se jím zabýváme se zřetelem k současnému stavu. Znalost souvislostí mezi současnými gramatickými jevy a staršími fázemi vývoje jazyka otevírá prostor pro lingvodidaktickou systematizaci a přehlednost. Pro poznání vývojových zákonitostí slovanských, resp. indoevropských deklinací je zcela zásadní znalost stavby slovního tvaru.

1.4.1 Stavba slovního tvaru

Z období indoevropského prajazyka zdědily slovanské jazyky tříčlennou stavbu slovního tvaru příznačnou pro všechny ohebné slovní druhy. V následujícím výkladu se omezíme na jmennou flexi. Původní tři složky slovního tvaru se však do současné doby zachovaly pouze ve zbytcích u některých konkrétních pádových tvarů. Uveďme několik příkladů tvarů, v nichž je původní tříčlenná struktura zachována:

Dpl.: *žen-á-m, hrad-ů-m, pán-ů-m, měst-ů-m / жен-а-м, (город-а-м, мест-а-м)*

Lpl.: *žen-á-ch / жен-а-х*

Ipl.: *žen-a-mi / жен-а-ми*

Tři složky jmenného slovního tvaru tedy jsou:

Tvarotvorný základ (základ) – kmenotvorná přípona (téma) – tvaroslovná přípona (pádová přípona)

Varianty v závorkách používá V. Skalička při popisu jmenné flexe (srov. Skalička In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 222). U výše uvedených příkladů je zachována až do současnosti původní kmenotvorná přípona *-a-*, podle níž se daný deklinační typ v historické mluvnici nazývá „a-kmeny“. Ve tvaru Dpl rovněž rozpoznáváme původní téma o-kmenů, které má v současné češtině pouze grafickou podobu kroužku nad „u“ v důsledku staročeské přehlásky *o > ů*. Jistě bychom mohli uvést i řadu dalších pádových tvarů s dosud čitelnou tříčlennou stavbou slovního tvaru jako např.:

Npl.: *pán-ov-é / сын-овь-я*

Dsg.: *syn-ov-i*

Gpl.: *hrad-ů-Ø, pán-ů-Ø / город-ов-Ø,*

Dpl.: *duš-í-m, kost-e-m, staven-í-m / город-a-m, мест-a-m, кост-я-m*

Lpl.: *hrad-e-ch, měst-e-ch, duš-í-ch, kost-e-ch, staven-í-ch / город-a-x, мест-a-x, кост-я-x*

Ipl.: *duš-e-mi, staven-í-mi, kost-Ø-mi / город-a-ми, мест-a-ми, кост-я-ми*

Kmenotvorná přípona je v uvedených případech sice přítomna, nezachovala si však svou prapůvodní podobu. Buď se změnila následkem hláskového vývoje, např. *duš-a-mi > duš-ě-mi > duš-e-mi*, nebo byla převzata od jiného deklinačního typu, např. *hrad-e-ch < syn-e-ch, город-a-m, город-a-x < жен-a-m, жен-a-x*. U většiny pádových tvarů, a to zejména v singuláru, původní trojčlenná struktura zanikla již dávno během předhistorického vývoje a tvarotvorný formant získal podobu nedělitelného, tzv. komplexního zakončení. Tvarotvorný formant, který v případě jmenné flexe běžně nazýváme pádovou koncovkou, tedy může mít strukturu dvojčlennou, např. *-á-m, -á-ch, -a-mi* atd., nebo jednočlennou, v současné době již nedělitelnou, jak je tomu ve většině tvarů, např. *-y, -ě, -u, -ou*, atd.²¹

²¹ Zvláštní případ představují tvary *kuř-at-ů-m* a *kuř-at-e-ch*, kde figurují dvě kmenotvorné přípony. K původní konsonantické příponě *-at-* < *-et-* přibyla další kmenotvorná přípona vokalická. Byla přenesena spolu s celou koncovkou už v praslovanském období, kdy docházelo k přesunům koncovek mezi jednotlivými deklinacemi. Konsonantické deklinace typu *kuře* a *břímě* se v plurálu výsledně přizpůsobily o-kmenovému skloňování.

Naposledy uvedené formanty označuje V. Skalička jako atematické koncovky. K tomu dodává, že „[...] atematickými se ovšem stávají i tvary s tématem *-ov-* a *-bj-*²² tou měrou, jak přestává jasnost těchto témat.“ (viz Skalička In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 228). Výše uvedené české tvary s koncovkami *-ové* a *-ovi* jsou toho dokladem.²³ Ačkoliv k zániku původních témat docházelo postupně během celé dlouhé historie vývoje indoevropských jazyků počínaje již samotným obdobím praindoevropské jednoty, přesto mají dotyčné kmenotvorné sufixy jistý význam z hlediska vývoje deklinace slovanských jazyků i po zániku tzv. slovanské jazykové jednoty. Praslovanské deklinační typy označované jako kmeny²⁴ nesou pojmenování podle kmenotvorných sufixů a kmenový princip skloňování přechází do historických mluvnic jednotlivých slovanských jazyků. Pračeské a staroruské sklonění (11. – 13. století) se tedy strukturálně ještě shoduje s deklinací staroslověnskou.²⁵

²² Kmenotvorná přípona *-bj-* v praslovanštině a staroslověněštině představovala obměněné téma i-kmenů (v současnosti deklinace typu *kost*), tj. variantu tématu *-b-*, které vzniklo z původního indoevropského *-i-*. Téma *-bj-* se vyskytovalo v Isg a v Gpl. Uvedené koncovky měly v češtině a v ruštině rozdílný, nicméně velmi zajímavý vývoj. V češtině stahování v zásadě předcházelo jerovým změnám a denazalizaci (srov. Komárek, 2012, s. 75), nicméně při stahování jery zmizely hned. V češtině vývoj zmiňované koncovky Gpl proběhl naráz spolu se stažením: *košťьъ* > *koští*. V ruštině ke stažení nedošlo a zánik jerů probíhal mnohem později, až na konci 12. a ve 13. století. Současnou ruskou koncovku daného tvaru dostaneme odvozením na základě Havlíkova pravidla o zániku jerů: *кощььъ* > *коштей*. Dlužno připomenout, že v ruštině se měkké jery v silné pozici změnilo stejně jako v češtině v „e“, ale tvrdé jery v silné pozici v „o“. Vývoj Isg ženských i-kmenů v češtině byl následující: *košťьo* > *kost'ō* > *kost'ú* > *koští*. V ruštině do vývoje stejné koncovky zasáhla pouze denazalizace a zánik jerů: *кощььo* > *кощььju* > *кошт'ju* = *коштью*. Kmenotvorná přípona *-ov-* v praslovanštině a staroslověněštině představovala obměněné téma u-kmenů, tj. variantu tématu *-b-*, které vzniklo z původního indoevropského krátkého *-u-*.

²³ V ruštině se koncovka *[-ovi]* v Dsg nedochovala a v reliktním tvaru Npl *сыновья* je někdejší téma *[-ov-]* v synchronním pohledu vnímáno jako sufix rozšiřující tvarotvorný základ, tj. *сыновь-я*. Při morfematickém rozboru uvedeného tvaru zjišťujeme, že tvarotvorný základ je rozšířen dokonce dvěma sufixy: *сын-ов-я-а* a takto rozšířený základ se opakuje u daného nestandardního lexému ve všech tvarech plurálu. Je tedy jasné, že tvarotvorný formant *-ové* nemá v současné ruštině obdobu ani v reliktech *сыновья* a *кумоя*. Nicméně fosilizované téma *[-ov-]* v nich konzervováno je.

²⁴ V rámci stavby slovního tvaru existuje rovněž termín kmen/kmen slovního tvaru/tvaroslovní kmen, kterým se v původním smyslu označuje dvojčlenný celek zahrnující tvarotvorný základ spolu s kmenotvornou příponou, např. *žen-a-*, *hrad-ů-*, *duš-e-*. Takovýto segment slovního tvaru je však ze synchronního hlediska značně nepraktický, neboť, jak bylo výše řečeno, u většiny tvarů jej nelze vyčlenit. Termín tvarotvorný základ (*žen-*, *hrad-*, *duš-*) je oproti tomu jasný a jednoznačný. V literatuře se však můžeme setkat s nepřesným použitím termínu kmen, tzn. tam, kde autor má na mysli tvarotvorný základ (srov. Čechová et al., 2011, s. 186).

²⁵ Staroslověněština je ve svém původu dialektem pozdní praslovanštiny, který byl věrozvěsty Konstantinem a Metodějem pozvednut na úroveň spisovného jazyka (srov. Lamprecht, Šlosar & Bauer, 1986, s. 130). J. Kurz, autor *Učebnice jazyka staroslověnského*, nicméně zdůrazňuje, že staroslověněštinu nelze chápat jako matku jednotlivých slovanských jazyků, nýbrž spíše jako jejich sestru patřící do skupiny jazyků jihoslovanských (srov. Kurz, 1969, s. 9). Pokud se však zaměříme na samotný systém a vývoj deklinace, pak mezi podobou praslovanské deklinace na našem území v době příchodu věrozvěstů a historickou podobou deklinačního systému staroslověněštiny nalézáme jen velmi málo rozdílů. Nejpodstatnější z nich se týká Isg o-kmenových a jo-kmenových maskulin a neuter, kde ve staroslověněštině tvrdá jména mají koncovku *-o-ть* (*vlbk-o-ть*) a měkká

1.4.2 Kmenový princip deklinace

Vývojem pračeské a staročeské deklinace spolu s prapůvodním rozdělením substantivních typů na kmenovém principu se zabývá dlouhá řada autorů a u mnohých z nich je daná kapitola vysvětlena srozumitelným a přehledným způsobem. Máme na mysli např. práce V. Skaličky (In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 210–247), A. Lamprechta, D. Šlosara & J. Bauera (1986), M. Komárka (2012), F. Cuřína (1977/1964), K. Horálka (1962/1955) ad. Odpovědi na specifické otázky, např. skloňování přejatých slov ve staré češtině, lze dohledat u Gebauera (1960). Pokud jde o vývoj ruštiny, lze jako příklady uvést následující díla: R. Mrázek, G. V. Popova & A. Brandner (Ed.) (2013), O. Leška & Z. Skoumalová (Ed.) (2003), V. V. Kolesov (2008), V. I. Borkovskij & P. S. Kuzněcov (1965), K. V. Gorškova & G. A. Kaburgajev (1981), K. Horálek (1962/1955). Není proto nutné, abychom rekapitulovali to, co je ve výše uvedených dílech již zpracováno. Zaměříme se pouze na vybrané skutečnosti, které shledáváme významnými z hlediska česko-ruského srovnávacího studia a případně také z hlediska češtiny jako cizího jazyka.

D. Šlosar (In: Lamprecht, Šlosar & Bauer, 1986, s. 140) zobrazil vývoj jmenných deklinačních typů v přehledné tabulce, v níž výchozí indoevropský stav představuje původní rozdělení deklinačních typů na základě kmenového principu. Tabulka ukazuje vývoj českých deklinačních typů až do současnosti včetně uplatnění gramatického rodu i principu životnosti. Považujeme za přínosné zmíněnou tabulku na tomto místě uvést v konfrontaci s nově vytvořenou, stejně strukturovanou tabulkou zobrazující vývoj jmenných deklinačních typů ruských (viz přílohy č. 20 a 21).

Z hlediska současné struktury ruského a českého deklinačního systému na pozadí celkového vývoje jednotlivých indoevropských deklinačních kmenů lze konstatovat, že v obou jazycích přežily a dále se vyvíjely o-kmeny, a-kmeny a ženské i-kmeny. V obou jazycích se zachoval jako samostatný deklinační typ jediný zástupce konsonantických kmenů. V češtině jsou to nt-kmeny (vzor *kuře*) a v ruštině střední n-kmeny (vzor *умя* [*im 'a*], prasl. *jbme*) s tím, že český substantivní

-e-mb (*kon 'e-mb*), zatímco v praslovanských dialektech předcházejících vývoji češtiny a ruštiny mají témata podobu tvrdého a měkkého jeru: *-b-mb* (*vlbk-b-mb*) / *-b-mb* (*kon 'b-mb*) (srov. Mareš, 1963, s. 65).

typ *kuře* ve větší míře zachovává původní pozdně praslovanskou podobu pádových koncovek, má větší lexikální zastoupení a lze jej dokonce ve velmi oslabené míře považovat za typ produktivní. Při srovnání obou vývojových systémů spatřujeme významný rozdíl v tom, že v ruštině se zachovalo zcela zřetelné vnitřní rozčlenění a-kmenů a o-kmenů na základě působení kmenotvorného *-j-*. Novoruské *ija*-kmeny (typ *профессия*) a *ijo*-kmeny (*здание*) dokonce patří mezi silně produktivní substantivní typy absorbující množství přejatých slov. Novoruské mužské *ijo*-kmeny (typ *сценарий*) jsou produktivní v oslabené míře. Jediný novočeský deklinační typ zmíněného původu, typ *stavení*, je rovněž silně produktivní.

1.4.3 Ruské *ѣja*-kmeny a *ѣjo*-kmeny²⁶

Naposledy jmenované tři substantivní typy si zaslouží zvláštní pozornost. Jak vývojové schéma ukazuje, existují rovněž původní, z praslovanštiny přímým vývojem zděděné *ija*-kmeny a *ijo*-kmeny typu *колдунья/судья, воскресенье/копье, воробей*, jejichž skloňování je vyrovnáno se skloňováním ostatních a-kmenových a o-kmenových skupin. Nicméně novoruské *ija*-kmeny (typ *профессия*) a *ijo*-kmeny (*здание, сценарий*) byly kodifikovány až v době vzniku novodobé ruštiny v 18. století. Jejich deklinace byla přejata z církevní slovanštiny ruské redakce, kde ovšem zůstala zakonzervována stsl., resp. psl. koncovka *-i* [-i] Lsg všech tří rodů a u feminin typu *профессия* rovněž původní koncovka *-i* [-i] v Dsg. Zásluhou uvedených tvarů dané novoruské typy kontrastují se zbytkem deklinačního systému, kde během vývoje došlo téměř k úplnému vyrovnání měkkých a tvrdých deklinačních typů. České *ѣjo*-kmeny (typu *stavení* a *Jiří*) s ruskými nelze srovnávat, neboť následkem stahování v 10. století a dalším vývojem došlo k absolutní metamorfóze jejich deklinace. Skupina přejatých feminin typu *fotografie* však může sloužit jako most mezi českým a ruským měkkým skloňováním, neboť typy *fotografie* a *профессия/фотография* se v obou jazycích shodují ve tvaru Dsg a Lsg díky zachovalé praslovanské koncovce [-i]. A. I. Izotov velmi vhodně uvádí srovnání staroslověnské deklinace s deklinací v „současné“ církevní slovanštině ruské redakce (2010, s. 108). Ruština se po celý středověk až do 18. století vyvíjela v interakci či symbióze s církevní slovanštinou ruské redakce, tzn., že i posledně jmenovaná prošla přes všechnu konzervativnost

²⁶ Z hlediska praslovanského vývoje je vhodnější označení *ѣja*-kmeny a *ѣjo*-kmeny, ale vzhledem k oživené výslovnosti [i] v koncovkách *-ий, -ия, -ие* v současném jazyce je v následujícím textu používána též varianta s „i“ při označení novodobých substantivních typů.

určitými jazykovými změnami a nelze ji považovat za pouhou konzervovanou staroslověnštinu. Většina autorů historických mluvnic ruštiny bohužel morfoložický vývoj ija-kmenů a ijo-kmenů v novověku zcela opomíná. Spokojují se s uvedením skutečnosti, že deklinace sledovaných kmenů se v raném středověku kromě výjimečné koncovky [-i] v Nsg od skloňování ostatních příbuzných měkkých substantivních typů nijak nelišila. Např. V. V. Kolesov se zmiňuje o tom, že „Ъja-kmeny se v staroruském skloňování lišily pouze tvarem Nsg (*лодии, судии, мълнии* x *земля, воля, душа*). Proto mohou být v ruské literatuře ъja-kmeny zahrnuty pod název ja-kmeny.“ (2008, s. 167). Proč se -u [-i] uchovalo v Dsg a Lsg u typu *молния*, tím se autor dále nezabývá. V kapitole *Formování jmenných paradigm* popisuje v dané souvislosti pouze unifikaci forem v Dpl, Lpl a Ipl. V. I. Borkovskij a P. S. Kuzněcov (1965, s. 191) věnují ruským ъja-kmenům poznámku pod čarou, která se váže k měkkému skloňování typu *земля*. Obsahuje stejnou informaci, kterou s obměnou opakuje Kolesov (viz výše uvedený citát). Pozoruhodné je, že z 3. upraveného vydání z roku 2004 je daná poznámka bez náhrady vypuštěna. Ani v jedné z uváděných mluvnic není nic o vlivu církevní slovanštiny na ruské deklinační distinkce. Cenná je proto poznámka ve skriptech R. Mrázka a G. V. Popovové, kde v rámci přehledu staroruského skloňování neuter je řečeno, že „tvary na -ije ([*značeniје, proizvedeniје*]) jsou převzaty z církevněslovanského jazyka.“ (2013, s. 55). Zmínka o tom, že ija/(ъja)-kmeny jsou v ruštině ovlivněny církevní slovanštinou, se vyskytuje také u K. V. Gorškovové a G. A. Chaburgajeva (1997, s. 159).

1.4.4 K vývoji měkkých deklinačních typů a k praslovanským palatalizacím

Diachronní pohled na dva geneticky blízce příbuzné slovanské jazyky nás velmi rychle zavede k jejich společnému kořeni, tj. k praslovanštině. Naším cílem v mezích dané práce nemůže být mapování všech poznatků, které o vývoji slovanské deklinace máme. Tomu se ostatně věnuje celá řada našich i zahraničních děl. Při retrospektivním pohledu se proto zaměříme zejména na vznik a vývoj měkkých substantivních typů a s tím související vznik souhláskových alternací u typů tvrdých, neboť uvedený segment srovnávaných (a vůbec slovanských) deklinačních systémů se jeví jako klíčový. Lingvodidaktická prezentace měkkých deklinačních typů zvláště u cílové skupiny ruskojazyčných cizinců je zásadní pro pedagogickou praxi. Pro studenty nefilologických oborů má sice diachronní náhled

zcela okrajový až nulový význam, nicméně velmi přínosná může být znalost širších souvislostí u jejich lektorů.

Při povrchním až naivním pohledu na srovnávané deklinace ruskou a českou by se mohlo zdát, že ruská deklinace měkkých typů je konzervativní, zachovává původní praslovanský stav a česká deklinace oproti tomu prodělala v dané oblasti převratný vývoj. Ve skutečnosti situaci nelze takto zjednodušovat. Měkké deklinační typy se formovaly již v hloubi předhistorického období a jejich další vývoj v rámci ruštiny a češtiny rozhodně nepředstavuje ani na jedné straně pouhou konzervaci či naopak pouhou transformaci. Oba jazyky jsou v určitých partiích konzervativní a v jiných se vyvíjejí, a pokud se vyvíjejí, potom spíše každý opačným směrem. Ruština přizpůsobuje měkké deklinační typy tvrdým a tím se vrací (z hlediska vztahu tvarotvorného základu a koncovky) k dávnému stavu existujícímu ještě před praslovanskými palatalizacemi. Čeština zachovává a dále rozmnožuje odlišnost měkkého skloňování, ale většinu měkkých deklinačních typů vyrovnává mezi sebou navzájem, tj. sjednocuje je do jedné deklinační skupiny či třídy.²⁷ Z hlediska vývoje deklinace jsou ruštině bližší než spisovná čeština východomoravská nářečí.

V rámci periodizace praslovanského jazyka uvádí A. Lamprecht období tzv. klasické praslovanštiny, které je vymezeno lety 400–800 n. l. Ke staršímu období se Lamprecht vyjadřuje následovně: „Zabývají-li se badatelé jazykem, který předcházel vzniku této klasické praslovanštiny, jde o jiný jazyk, který má s klasickou praslovanštinou jen společné jméno a který po stránce foneticko-fonologické má více méně charakter baltoslovanský (protobaltský), příp. snad lépe pozdně indoevropský.“ (1987, s. 12).²⁸ Vývoj slovanské deklinace, jenž může mít

²⁷ Na sloučení českých měkkých deklinačních typů sice upozorňuje většina autorů zabývajících se vývojem deklinace, nicméně v praxi daný poznatek explicitně uplatňuje až čeština jako cizí jazyk.

²⁸ Ruský lingvista S. B. Bernštejn periodizoval praslovanské období na základě konkrétních jazykových proměn, a proto je jeho pojetí, jak uvádí A. I. Izotov (2010, s. 28), obecně přijímáno. Podle Bernštejna (citováno podle Izotov, *ibid.*) se praslovanský jazyk vyvíjí následovně: Epocha před zánikem uzavřených slabik, která se dělí na tři období: období po rozpadu indoevropského prajazyka, období baltoslovanské jednoty, období po rozpadu baltoslovanské jednoty až do začátku zanikání uzavřených slabik; Epocha, během níž uzavřené slabiky zanikly, která se dělí na dvě období: období zániku uzavřených slabik, období rozpadu praslovanského jazyka a vzniku samostatných jazyků slovanských národů. Vznik měkkých deklinačních distinkcí pravděpodobně spadá do druhé epochy, do období zániku uzavřených slabik, které odpovídá výše uvedenému období klasické praslovanštiny. Jde o období výrazných fonologických a morfologických proměn. Se zánikem uzavřených slabik souvisí vznik praslovanských nosovek a jerů v deklinačních koncovkách. Např. v latině k zániku uzavřených slabik v takovém rozsahu nedošlo, jak lze

spojitost s konkrétními morfologickými jevy aktuálními z hlediska lingvodidaktického srovnání češtiny a ruštiny se tedy odehrává v období klasické praslovanštiny. Sem spadá mj. vznik souhláskových alternací, jež jsou popisovány jako tzv. praslovanské palatalizace, vznik koncovky *-ě* z *-āi*, koncovky *-i* z *-‘ei*, a to rovněž z *-‘āi* a koncovky *-i* z *-oi* (viz tzv. monoftongizace diftongů), vznik dnes již dávno zaniklých nosovek a praslovanské přehlásky, zejména ‘ǣ > e (v staré interpretaci ‘o > e) a ‘ǫ > ‘ǫ. Dané změny se podílejí na vzniku měkkých deklinačních distinkcí a v uvedené vývojové periodě se od sebe již odlišují měkké a tvrdé deklinační typy v několika konkrétních pádových tvarech (viz přílohy č. 22 a 23).

Konsonantické alternace, jež jsou příznačné pro českou deklinaci a ve vývoji ruské deklinace naopak až na ojedinělé izolované výjimky zanikly, se objevovaly postupně následkem tzv. praslovanských palatalizací:

- První palatalizace: *k* → *č*; *g* → *ž*; *ch* → *š* (400–475 [+25 let])

Nastala před předními samohláskami *i*-ovými a *e*-ovými (původními *i, ī, e, ē*, tj. slovan. *ь, і, е, ѣ, ь*) a také před *j*. Tak vznikly tvarové protiklady jako např.: *pekǫ* – *pečešb*; *mogǫ* – *možešb*; *rǫka* – *rǫčbka*; *grěchb* – *grěšbнb*. Z hlediska vývoje deklinace sem spadá vznik souhláskových alternací ve Vsg: *čblověkb* – *čblověče*, *bogb* – *bože* a rovněž vznik vokativu *otče*, neboť v dané době slovo *ǣtbkb* ještě patřilo k o-kmenům.²⁹ Vývoj vokativu proběhl následovně: *ǣtbke* > *ǣtbk’e* > *otbče*. Řada lexémů nabývá podobu blízkou či odpovídající současnému stavu, např. *gena* > *žena*; *mangjb* > *manžb* > *mǫžb*; *duchja* > *duša*; *pekja* > *pěča*; *tęgja* > *tieža*; v oblasti slovesné flexe: *plakjb* > *plačǫ* (ale srov. *plakati*); *lbgbjǫ* → *lbžǫ* (ale: *lbgati*); apod. (Vznik nosových vokálů klade A. Lamprecht až do osmého století n. l.)

- Druhá palatalizace: *k* → *c*; *g* → *dz* → *z*; *ch* → *š* (575–650 [+25 let])

Nastala před nově vzniklými samohláskami *i*, *ě* (z původních dvojhhlásek *āi*, *oi*) a změnilo se při ní *k* v *c*; *g* v *dz* (v češtině dále v *z*); *ch* v *s* (v jižních a východních slovanských dialektech), v *š* (v západních dialektech). A. Lamprecht (1987, s. 45)

ilustrovat na příkladech: Nsg u-kmenů: *dom-us* X *dom-b*; Nsg o-kmenů: *lup-us* X *vilk-b*; Asg a-kmenů: *femin-am* X *žen-ǫ*; Nsg er-kmenů: *māter* X *mati*; atd.

²⁹ Hypotetický etymologický vývoj slova *otec*: *papa* > *pater* > *ata* > *ǣtbkb* > *ǣtbcb* > *otbcb* > *otec*

postup změny ukazuje na vývoji slova *käina* „cena“: *käina* > *käna* = *kěna* > *k'ěna* > *c'ěna*. Pro vývoj slovanské deklinace má uvedená změna význam obrovský, neboť zde vznikají souhláskové alternace v Dsg a v Lsg a-kmenů i v Lsg, Lpl a Npl o-kmenů: *vьlkъ* – *o vьlcě* – *o vьlcěch* – *vьlci*; *bogъ* – *o bodzě* – *o bodzěch* – *bodzi* (z toho dále *o bozě* – *o bozěch* – *bozi*); *mucha* – *mušě* – *o mušě*; *řoka* – *řocě* – *o řocě*; *atd.* Sem patří také změna *sk* > *šč*: *vojsko* – *o vojščě* a souhláskové alternace v Npl adjektiv. L. Holub a S. Lyer (1967, s. 27–28) uvádějí, že o něco později se změnilo *d*, *t*, *n* v *d'*, *t'*, *n'* před *i*, *ě* jakéhokoliv původu. „Čeština je tu asi uprostřed mezi tvrdou srbochorvatštinou a měkkou ruštinou.“

- Třetí palatalizace (chronologie je sporná, Lamprecht ji klade do stejné doby jako palatalizaci II.)

Stejným způsobem jako při druhé palatalizaci se změnily souhlásky *k*; *g*; *ch* za jistých okolností také vlivem předcházející měkké samohlásky, díky čemuž v některých případech došlo k transformaci původně tvrdého substantiva na substantivum s měkkým zakončením tvarotvorného základu.³⁰

Sem spadá např. postupné přizpůsobení paradigmatu typu *otec* měkkým jo-kmenům: Gsg: *ătьka* > *ătьk'ä* > *ătьca* > *otьca* a obdobně i v dalších pádových tvarech. Protože ale změna nenastávala před *ъ* a *y*, analogický tvar *ătьcъ*³¹ pronikl do Nsg z ostatních pádů (srov. Lamprecht 1987, s. 48). Vývojově starší tvar Vsg je popsán výše.

- Palatalizace alveolár: (675–750 [+/- 25 let])

Cuřín (1977, s. 24) palatalizaci alveolár demonstruje na následujícím srovnání:

Praslov.	češ.	stsl.	ruš.
<i>světja</i>	<i>svíce</i> (< <i>svieca</i>)	<i>svěšta</i>	<i>свеча</i>
<i>medja</i>	<i>mez</i> (< <i>medza</i>)	<i>mežda</i>	<i>межа</i>

³⁰ Srov. např. *věньсъ* s lit. *vainikas*; *ovca* s lit. *avike*; *kъnędzъ* z germánského *kuningaz* s německým *König* (Cuřín, 1977, s. 22).

³¹ Měkký jer se u nově vzniklého měkkého maskulina objevuje na základě praslovanské přehlásky *'ъ* > *'ь*.

Lamprecht uvádí několik dalších příkladů, z nichž vybíráme následující:

vālja > vālʹa > vollʹa > vólʹa > vólě > vuóle > vůle

kāzja > kážža > kožža > kóža > kóžě > kuóže > kůže

Dále stručně: *nāzjʲ > nožʲ > nůž; kǎnjʲ > konʹʲ > kůň; dʲzdzjʲ > stsl. dʲzdzʲ > děšť; tjudjʲ > stsl. štuždʲ / stč. cuz > cizí; nudja > stč. nůž;* (srov. *ibid.*, s. 51). Sem patří i vznik místních jmen typu *Nelahozeves, Bezděz, Olomouc, Liboc* z původních dávno zaniklých měkkých přivlastňovacích přídavných jmen *Nelagodjʲ, Bezdědjʲ, Olomútjʲ, Libotjʲ*. Pozoruhodný je např. vývoj slova *práce* dohledatelný v etymologických slovnících: *torpja (od trpěti) > portja (metateze) > pratja (tort > trat) > pracca > práca > prácä > prácě > práce.*

Po provedení palatalizace alveolár se měkčily před *-j-* i jiné souhlásky, např.: *nosjʲ > nošʲ (ale nositi); mazjʲ > mažʲ (ale mazati)*. Vznikají tak alternace typické mj. pro verbální jmenné tvary: *nositi – nošenʲ; voziti – voženʲ; tvoriti – tvorʹenʲ; chvaliti – chvalʹenʲ; obratiti – obracenʲ/stsl.obraštenʲ; sqđiti – sqđzenʲ/stsl.sqždenʲ* (srov. *ibid.*, s.76).

Rozdíly mezi tvrdým a měkkým skloňováním v určitých pádových tvarech začaly vznikat již na samém počátku vývoje samostatného praslovanského jazyka, existovaly a vyvíjely se výrazně v období tzv. klasické praslovanštiny. Následkem palatalizací v daném období se formovaly měkké konsonanty v zakončení tvarotvorného základu určující kmenové zařazení měkkých substantiv a u tvrdých deklinačních typů se objevily změkčující hláskové alternace v určitých pádových tvarech. Tabulky v přílohách č. 22 a 23 představují vývoj singulárové deklinace ja-kmenů a jo-kmenů v konfrontaci s vývojem singulárových tvarů a-kmenů a o-kmenů počínaje předpokládaným indoevropským výchozím stavem. Je sestavena na základě popisů autorů A. Lamprechta (1987, s. 81–96), F. V. Mareše (1963, s. 64–69) a A. I. Izotova (2010, s. 108–120).³² Pro doplnění je vhodné uvést také plurálové tvary, ve kterých se v pozdní praslovanštině obě deklinační varianty

³² Popisem hypoteticky rekonstruovaného indoevropského prajazyka se v současné době zabývá např. J. Bičovský v rozsáhlé monografii (2017) a v dalších pracích. Uvádí řadu poznatků, které se u výše jmenovaných autorů neobjevují, např. vznik kmenotvorné přípony *-a-* z konsonantické laryngální přípony. Výklad J. Bičovského byl v tabulkách č. 22–23 zohledněn až následně a pouze částečně. K úpravám došlo především u výchozích praindoevropských tvarů.

lišily. A-kmeny a ja-kmeny se v plurálu výrazně lišily podobou homonymní koncovky nominativu a akuzativu (*ženy x duše*) a méně pak druhem jeru v Gpl (*ženъ x dúšb*). O-kmeny a jo-kmeny se v plurálu lišily všemi tvary kromě nominativu. Proto V. Skalička (In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 228) označuje jo-kmeny jako e-kmeny³³ a praví: „Rozdíl paradigmát *rabъ* a *možb* je větší než rozdíl paradigmát *žena* a *duša*. Proto se zdá, že o-kmeny a e-kmeny tvoří již zvláštní dvě deklinace.“ Z výše uvedených studií také vyplývá, že pozdně praslovanské deklinační koncovky na našem území se od staroslověnských téměř neliší. Rozdíly spočívají pouze v tom, že na místě staroslověnské koncovky *-ę* je v severních dialektech *-ě* a v Isg na místě o-kmenové koncovky *-omъ* a na místě jo-kmenové koncovky *-emъ* je v severních dialektech v obou případech pouze koncovka *-ъmb* přejatá od u-kmenů (srov. Kurz, 1969, s. 71–72).

1.4.5 K původu složeného skloňování

Historický původ složeného skloňování bývá zpravidla připomínán i v synchronních mluvnicích, neboť tím je objasněn význam pojmu složené skloňování a zároveň i morfematická struktura současných tvarů. Tím, že vzniklo složením tvarů jmenného a zájmenného skloňování je zároveň vysvětlena nápadná trojčlenná stavba daných tvarů a zejména existence zájmenných pádových přípon v mužském rodě a v plurálu. Vyvinulo se již v pozdní praslovanštině, a tudíž je společné češtině i ruštině. Borkovskij & Kuzněcov dodávají, že „[...] „zájmenná“ přídavná jména můžeme označovat také jako „členová/artiklová“ („членными“), protože ukazovací zájmena měla rovněž funkci členů.“ (1965, s. 242).

Morfematická struktura složené deklinace v praslovanštině, pračeštině a staroruštině:

1 <i>dobrъjъ</i>	<i>dobrý</i>	<i>dobryi / dobrъi</i> ³⁴
2 <i>dobrajego</i>	<i>dobrégo</i>	<i>dobrogo</i>

³³ Je možné, že V. Skalička se snaží zavedením pojmu e-kmenů ve vývoji slovanských jazyků vytvořit paralelu ke kmenovému uspořádání latinské deklinace. F. Novotný (1946, s. 135) k existenci latinských e-kmenů poznamenává, že původ latinské V. deklinace je nejasný a nemá v ostatních indoevropských jazycích srovnání. Nabízí se zde vysvětlení, že e-kmeny nemají původ v indoevropském prajazyce a představují specifikum pouze v samostatném vývoji latiny (a budeme-li souhlasit se Skaličkou, pak i v pozdějším vývoji praslovanštiny).

³⁴ Varianta *dobryi* (Kuzněcov, 1965, s. 243) / varianta *dobrъi* (Leška, 2003, s. 434)

3 <i>dobrujemu</i>	<i>dobrému</i>	<i>dobromu</i>
4 <i>dobrѣjъ</i>	<i>dobrŷj</i>	<i>ak. = nom.</i>
6 <i>dobrějеть</i>	<i>dobrém</i>	<i>dobromъ</i>
7 <i>dobrѣтъjитъ > dobrѣjитъ > dobrŷjitъ</i>	<i>dobrŷm</i>	<i>dobry(i)tъ</i>

Kolesov (2000, s. 222) ukazuje vývoj složených adjektiv v ruštině na příkladu genitivu a dativu jednotného čísla v mužském a ženském rodě:

Gsg: *велика[j]его > великаего > великааго > великаго > великого*

Dsg: *велику[j]ему > великуему > великуууму > великуму > великому*

Gsg: *добры[jeje] > добры[ije] > добры[je] > добрыль > доброй*

Dsg: *добрль[jeji] > добрль[iji] > добрль[ji] > добрльи > доброй*

Stejný autor dále dodává, že „ztráta intervokálního [j] probíhala už ve staroruském jazyce, ve většině nářečí však nezasáhla nominativ – akuzativ“ (*ibid.*, s. 223). Na téže straně je řečeno, že závislost koncovky na přízvuku normativně upevnil Lomonosov (*добрый / молодой*). K proniknutí -o- do koncovek ruského složeného skloňování Borkovskij & Kuzněcov (1965, s. 244) poznamenávají: „[...] tvary typu [-ogo, -oj] nelze vysvětlit foneticky, vytvářely se analogicky k zájmeným formám.“ Jde tedy o analogii ukazovacích zájmen *мом, та, то* (viz také Mrázek, Popova & Brandner (Ed.), 2013, s. 81).

1.4.6 K vzácnějším typům přídavných jmen

Z přídavných jmen individuálně přivlastňovacích měkkých se v češtině uchovalo pouze archaické ustrnulé *Páně*, nicméně dané tvary jsou zakonzervovány také v některých místních názvech jako např. *Nelahozeves, Kněžmost, Bezděz, Liboc, Boleslav' (grad), Olomouc*. Stejný původ mají rovněž adjektiva *hovězí, telecí*, ale nikoliv *býčí, kozí, vlčí* atp. Naposledy uvedená druhově přivlastňovací přídavná jména typu *boží* se vyvinula z historických ъjo-kmenů a ъja-kmenů, k nimž ve staročeštině patřila pouhá tři další adjektiva (adjektivália), a to *třetí, diví* a *velí* (srov. Komárek, 2012, s. 182). V ruštině si ъjo-kmenová a ъja-kmenová adjektiva dosud uchovala svébytné morfologické rysy (viz příloha č. 13, adjektiva (adjektivália) typu *волчий, волчья, волчье, третий, третья, третье*).

V historických mluvniciích je běžně popisován rovněž vývoj základní skupiny měkkých stažených adjektiv jo-kmenových a ja-kmenových typu *pěší*.

1.4.7 K praktickému využití historické mluvnice a dialektologie

Historické pádové tvary jsou dosud „živé“ v lidových písních, především moravských (v daném smyslu nejen v dialektech, ale v celém areálu češtiny):

Pod Prešpurkem kraj dunaja; ty jsi, Kačenko, bílá růža, tobě nebylo třeba muža; vedeme ti zeťa šikovného, daj mu chleba s medem mazaného; na lúce u hája, zabili tam šohaja, zabili tam panští drábi Janička; ale mám galánku a ta mi vypere černú košulenu; chudáci žebráci holota, zapomenutá je u plota, ale já kapsu mám bohatú, tolary obracam lopatú; a já pijem dobré víno z pohára; zdař pán Bůh, ovčáče, zač dáš čtyři ovce; u našeho jazera, stojí lipka zelená a na tej lipce, pěknej, zelenej, tře ptáčkové sedija; išlo dívča, išlo v sukni červenej; hněvala sa moja mati, že já chodím za děvčaty; hezký Janek z lesa jede, malované dřevo veze, veze on ho po rynečku, zahléd paňú v okénečku; atd.

Ve frazémeh se pak objevují zejména historické morfosyntaktické konstrukce:

[genitiv záporový]: *Neví si rady.; Nemám slov.; Neřekla o ní křivého slova.; Nechval dne před večerem. // Komu není rady, tomu není pomoci. Nebylo po nich vidu ani slechu. Bez pokory není smíru. Nebylo tam živé duše. Není divu, že... //*

[genitiv partitivní]: *To je křiku pro maličkost. To je toho. atd.*

S uvedenými druhy slovesnosti se mohou setkat i cizinci učící se češtinu buď v rámci kulturně-historického obohacení výuky, nebo i v souvislosti s běžnými životními zájmy. Zmíněná oblast představuje zásobnici cenných podnětů. Při výuce češtiny se zaměřením na ruskojazyčné cizince lze využít srovnání východomoravských nářečních tvarů se spisovnou, příp. i obecnou češtinou a s ruštinou. Do stejného okruhu zpestřujících a studenty se zájmem přijímaných aktivit patří též práce s příslovími (srov. Al Hamatiová, 2014, s. 66). Někteří autoři učebnic s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince upozorňují na pravidelné vývojové fonologické jevy, jimiž jsou určeny konkrétní významné rozdíly mezi oběma jazyky. Takové jevy lze dokumentovat množstvím příkladů (*dům, domů, stůl, stolů, půjdu – дом, домов, стол, столов, поўду; kniha, hora, noha, břeh,*

hrách, chléb, ucho,oucha – книга, гора, нога, берег, гороx, хлеб, ухо, муха atp.) (srov. např. Izotov, 2016, s. 16).

1.5 Gramatické kategorie jmen: Hlavní rozdíly mezi češtinou ruštinou, které mají vliv na osvojování češtiny u cílové skupiny ruskojazyčných cizinců

1.5.1 Kategorie jmenného rodu

Mnohé z chybných pádových tvarů, které bývají pravidelně zaznamenávány u ruskojazyčných cizinců osvojujících si češtinu, mají původ nikoliv v neznalosti skloňování, ale v neznalosti rodového zařazení. Základní dělení substantiv do tří rodů se sice v obou jazycích ve své podstatě a u většiny substantiv shoduje, přesto ale existují celé skupiny substantiv a substantivní podtypy, které se rodem liší a mnohdy jsou snadno identifikovatelné díky určité slootovorné příponě. Rozdíly existují jak u jmen domácích, tak zejména u přejatých.

Velmi významnou odlišnost ruštiny představuje formální nerozlišení jmenného rodu v plurálu adjektiv, adjektiválií a zájmen. Daný jev je příznačný rovněž pro obecnou češtinu. Na úrovni spisovného jazyka jsou ovšem cizinci učící se češtinu konfrontováni s relativně bohatou strukturou tvarů Npl, která se projevuje v gramatické i pravopisné shodě podmětu s přísudkem a shodných přívlastků se substantivy.

1.5.1.1 Rodové rozdíly u jmen domácích nebo u jmen přejatých, jejichž tvar Nsg je v obou jazycích, resp. v češtině, plně přizpůsoben domácím vzorům

V ruštině mohou mít koncovku *-e* v Nsg pouze neutra (*море, солнце, училище, здание*), nikoliv maskulina a feminina jako v češtině (*soudce, růže, ulice, kolegyně, fotografie*). Vzhledem k formální totožnosti ruské deklinace mužských a ženských a-kmenů existuje v ruštině i skupina jmen obourodých (*бродяга, сирота, обжора, рохля, растяпа, соня* atd.), která však pro své silné citové zabarvení a relativní nepočetnost nejsou z hlediska češtiny jako cizího jazyka významná. Poměrně často se objevuje rodový rozdíl u substantiv s měkkým zakončením v ruštině (*цель f. – cíl m., моль f. – mol m., мозоль f. – mozol m., ступень f. – stupeň m., степень f. – stupeň m., насыпь f. – násyp/násep m., деталь f. – detail m., модель f. – model m., панель f. – panel m., акварель f. – akvarel m., кастрюля f. – kastrol m.*; všem ruským femininům s příponou *-пись*: *подпись, надпись*,

опись, запись, рукопись, atd. odpovídají v češtině maskulina: *podpis, nadpis* atd.; *уровень m. – úroveň f., трамвай m. – tramvaj. f., контроль m. – kontrola f., гусь m. – husa f., лебедь m. – labuť f.* atd.) Potíže způsobuje i celá řada tvrdých substantiv s rozdílem v gramatickém rodu, např. *банк m. – banka f., адрес m. – adresa f., анализ m. – analýza f., синтез m. – syntéza f., деликатес m. – delikatesa f., процент m. – procento n., шаблон m. – šablona f., шоколад m. – čokoláda f., сезон m. – sezóna f., этап m. – etapa f., резерв m. – rezerva f., экстаз m. – ekstáze f.; система f. – systém m., программа f. – program m., проблема f. – problém m., экзема f. – ekzém m., atd.)*

Některá přejatá jména lišící se v obou jazycích rodem lze prezentovat jako kompaktní skupiny na základě slovotvorného sufixu:

-áž (*гарáž – гараж m., пляж – пляж m., коллаж – коллаж m., дренаж – дренаж m., массаж – массаж m., пасаж – пассаж m., монтаж – монтаж m., демонтаж – демонтаж m., репортаж – репортаж m., стаж – стаж m. / стажировка f.* atd.)

-óza (*прогноза – прогноз m., гипноза – гипноз m., диагноза – диагноз m., туберкулоза – туберкулёз m., симбиоза – симбиоз m., ale: проза – проза f.*)

-éza (*синтеза – синтез m., протеза – протез m., ale: гипотеза – гипотеза f.*)

1.5.1.2 Rodové rozdíly u přejatých jmen latinského a řeckého původu, která v češtině uchovávají klasickou koncovku Nsg

U přejatých jmen je možné vyčlenit několik substantivních podtypů, které jsou snadno identifikovatelné díky svým zakončením v Nsg. Přesto se mnozí studenti zarytě drží ruského rodového určení, které opakovaně přenášejí jako subdiferenční chybu do češtiny.

Českým neutřím typu *téma* odpovídají v ruštině feminina, např. *téma n. – тема f., schéma n. – схема f., drama n. – драма f., trauma n. – травма f., paradigma n. – парадигма f., панорама n. – панорама f.* atd.³⁵

Českým neutřím typu *muzeum / sanatorium / centrum* odpovídají v ruštině často maskulina, ale také feminina, příp. pouze výrazy domácího původu. Viz

³⁵ K deklinaci přejatých jmen typu *téma* ve staré češtině J. Gebauer poznamenává: „*-ma* neutr. : dílem se skloňují jako dnes, dílem neskl., dílem jako fem. Jestě u Palackého se vyskytuje: „*ve dramě ještě ukončila se*“ (1960, s. 573).

příklady: *muzeum* – музей *m.*, *jubileum* – юбилей *m.*, *linoleum* – линолеум *m.*, *individuum* – индивид *m.*, *vakuum* – вакуум *m.*; *sanatorium* – санаторий *m.*, *kritérium* – критерий *m.*, *teritorium* – территория *f.*, *ródium* – подиум *m.*, *stádium* – стадиум *m.*, *privilegium* – привилегия *f.*, *akvarium* – аквариум *m.*, *gymnázium* – гимназия *f.*, *studium* – обучение *n.*; *centrum* – центр *m.*, *datum* – дата *f.*, *vizum* – виза *f.*, *specifikum* – специфика *f.*, *publikum* – публика *f.*, *antibiotikum* – антибиотик *m.*, *spektrum* – спектр *m.* / гамма *f.*, *referendum* – референдум *m.*, *minimum* – минимум *m.*, *maximum* – максимум *m.*, *synonymum* – синоним *m.*, *substantivum* – существительное (имя) *n.* / (субстантив *m.*), *adjektivum* – прилагательное (имя) *n.* / (адъектив *m.*), *maskulinum* – мужской род, *femininum* – женский род, *neutrum* – средний род atd. V každém případě je situace v češtině přehledná tím, že nominativní latinská koncovka *-um* jednoznačně přiřazuje substantivum k neutřům.

Výše uvedené příklady ilustrují skutečnost, že ruština přejímá latinské, řecké a další cizí lexikum komplikovanějším způsobem. Latinská a řecká slova přizpůsobuje zcela domácím vzorům, přičemž dochází ke změně jejich rodového zařazení. Většinou je adaptace spjata s odtržením klasické nominativní koncovky a tam, kde zůstala (např. *аквариум*, *референдум*, *минимум* atp.) neplní již roli koncovky, nýbrž splývá s tvarotvorným základem. Podrobně se danou problematikou zabývá např. S. Žaža (2010, 31–35).

1.5.1.3 Rozdíly v oblasti přechylování

Ruština disponuje podobnými slovo tvornými prostředky k přechylování, dokonce se vyznačuje o něco bohatším repertoárem slovo tvorných sufixů, např.: *пациент* – *пациентка*, *студент* – *студентка*, *ученик* – *ученица*, *учитель* – *учительница*, *певец* – *певица*, *актёр* – *актриса*, *лгун* – *лгунья*, *бог* – *богиня*, *трус* – *трусиха* atd. V zásadě však přechyluje méně než čeština. U většiny povolání, hodností a veřejných funkcí existuje v neutrální jazykové rovině pouze mužská varianta. Daná skutečnost se přenáší i do syntaxe formálním narušením gramatické shody, např. *Главный врач пришла в семь часов*. Pohlaví je mnohdy určeno tvarem osobního jména, příjmení a při nutnosti zdůraznění také lexikálním opisem, např. *врачи-женщины*. Pokud se vedle neutrálního nepřechýleného tvaru vyskytuje též tvar přechýlený, má buď posunutý význam (např. *профессора* – *жена профессора*), anebo jde o tvar citově zabarvený či neoficiální (např.

секретарша – *sekretářka* *hovorově*). Výjimečně se v ruštině vyskytnou přechýlené tvary, které čeština nemá, např. *гость* – *гостья*, *трус* – *трусиха*.

1.5.2 Kategorie čísla

Oba jazyky rozeznávají singulár a plurál, v češtině se uchovaly výraznější zbytky duálu.³⁶ V ruštině je na rozdíl od češtiny mnohem silněji zastoupen singulár ve významu zevšeobecnujícím, např.: *на основе взаимной выгоды* – *na základě vzájemných výhod*, *приобрести информацию* – *získat informace*, *любить рыбу* – *mít rád ryby*, *по колено в воде* – *po kolena ve vodě* atd. Singulár ve významu druhovém se může v jednotlivých případech lišit či shodovat, např.: *Кранивой зарастали дворы.* – *Dvory zarůstaly koprivami.*

V rámci singularií tantum tvoří významné podskupiny abstrakta, podstatná jména hromadná a podstatná jména látková. Abstrakta se řídí v obou jazycích shodnými principy. Podstatná jména hromadná (kolektiva) se liší pouze v pojetí jednotlivých výrazů, např. *птица* ve významu *pták* či *drůbež*, českému singuláre tantum *hmyz* odpovídá ruský výraz *насекомое* tvořící obě čísla.

Podstatná jména látková se liší taktéž v jednotlivých případech. Obecně lze říci, že u názvů plodů a druhů zeleniny v ruštině existuje větší počet názvů pojímaných látkově, např.: *малина* – *malina/maliny*, *черника* – *borůvka/borůvky*, *брусника* – *brusinka/brusinky*, *ежевика* – *ostružina/ostružiny*, *земляника* – *lesní jahoda/jahody*, *клубника* – *zahradní jahoda/jahody*, *крыжовник* – *angrešt/angrešty*, *картофель* – *brambora/brambory*, *зелень* – *nat'/natě; zeleň*. Pomocí přípon *-ина*, *-инка* či opisem pak lze vyjadřovat význam jednoho plodu: *картофелина* – *jedna brambora*, *горошина* – *jedno zrnko hrachu*, *две ягоды черники*, *малины*, *брусники*, *ежевика*, *земляники*, *клубники*, *крыжовника* – *dvě borůvky*, *maliny*, *brusinky*, *ostružiny*, *lesní jahody*, *zahradní jahody*, *два ангешты*, doslovně *dva plody borůvky*, *maliny*, *brusinky*, *ostružiny*, *lesní jahody*, *zahradní jahody*, *ангешту*. U ruskojazyčných cizinců se tudíž může objevovat interference v oblasti látkového pojetí některých plodů atd., např. „*malina je velmi zdravá*“.

³⁶ Pozůstatkem duálu v ruštině jsou tvary Npl. *уши*, *колени*, *плечи* od neuter *ухо*, *колено*, *плечо*, které tvarově odpovídají českým případům *oči*, *uší*. U ruských základních číslovek se uchovaly duálové tvary pouze v konkrétních nominativech a akuzativech *два*, *две*, *оба*, *обе* a instrumentálech *двумя*, *тремя*, *четырьмя*. Velmi významné a pro ruštinu příznačné je ovšem využití přízvučné mužské duálové koncovky *-а* ve funkci Npl u omezeného, ale významného počtu maskulin, např. *города*, *берега*, *доктора*, *учителя*. Zaniklým duálem je v ruštině silně poznamenána formální podoba počítaného předmětu (viz oddíly 1.5.3.1 a 1.1.1.6).

Podrobnější lexikální rešerše by v daném případě přinesla zajímavý materiál dobře využitelný při jazykové výuce.

Podstatná jména pomnožná (pluralia tantum) se v obou jazycích často kryjí, v řadě případů však jménům pomnožným v češtině neodpovídají pomnožná jména ruská a naopak. Výrazně se čeština od ruštiny liší hojným výskytem pomnožných jmen v oblasti toponym, viz níže. Při výuce lze do jisté míry podle konkrétní potřeby uplatnit rozřazení pluralií tantum do sémantických okruhů:

- *kalhoty* – *штаны/брюки/панталоны*, *kalhotky* – *трусы*, *pinčocháče* – *калготки*, ale *šaty* – *платье*, *plavky* – *купальный костюм*, *tepláky* – *спортивный костюм*
- *váhy* – *весы*, *saně* – *сани*, *hodiny* – *часы*, *hodinky* – *часы*, *brýle* – *очки*, *nůžky* – *ножницы*, *kleště* – *клещи/кусачки/плоскозубцы/пассатижи*, ale *poviny* – *газета*, *housle* – *скрипка*, *voňavka* – *духи*, *dříví* – *дрова*
- *vrata* – *ворота*, ale *brána* – *ворота*, *dveře* – *дверь*, *katna* – *печь/печка*, *zábradlí* – *перила* (n.pl.)
- *plíce* – *лёхкие*, *žábry* – *жабры*, ale *záda* – *спина*, *ústa* – *рот*, *játra* – *печень*, *hýždě* – *седалище*
- *neštovice* – *оспа*, *plané neštovice* – *ветрянка*, *příušnice* – *свинка*, *spalničku* – *корь f.*
- *jmeniny* – *именины*, *křtiny* – *крестины/крещение*, ale *Vánoce* – *Рождество*, *Velikopose* – *Пасха*, *narozeníny* – *день рождения*; *rohřeb* – *похороны*, *porod* – *роды*
- *smetana* – *сливки*, *ovoce* – *фрукты*, *zelenina* – *овоци*, *droždí* – *дрожжи*
- *soumrak* – *сумерки/сумрак*, *den a noc* – *сутки*
- *Alpy* – *Альпы*, *Karpaty* – *Карпаты*, ale *Balkán* – *Балканы*
- *Atény* – *Афины*, *Helsinki* – *Хельсинки* (nesklonné, pl.)

S. Žaža na řadě příkladů ilustruje potíže, které vznikají při používání jmen českých měst v ruštině (1999, s. 57). Např. pluralia tantum či názvy měst na samohlásku (kromě *-a*) jsou do ruštiny přijímána jako nesklonná (*Клатови*, *Кладруби*, *Лоуни*, *Подебради*, *Брно*, *Кладно*, *Усти*, *Рузине*), i když existují i výjimky typu *Градчаны* – *Градчан*, *Карловы Вары* – *Карловых Вар*, kdy je český název v ruštině rovněž skloňován jako pomnožné jméno. Zde pravděpodobně tkví příčina

na první pohled nepochopitelných interferémů typu „z Rusko“: „*Myslím že s rodinou nejlepší cestovaný je jít do moře. Tam, kde je mnoho slunca a všechno krásné. Vím že mnohým lidem z Rusko se líbí cestovat do Turecko a Egipta. V minulem roce jsem byla s mou rodinou v Španělsko. To bylo moc zajímavé.*“ (CzeSL-SGT, L1 ruština, úroveň B1, [word=".*ta" & tag1="..IS2.*"]). Bizarním z českého pohledu se pak může jevit ruské skloňování některých víceslovných názvů měst typu *Йихдржихув-Градец, Гавличкув-Брод: в Йихдржихув-Град(е)це, из Гавличкув-Брода*. Podrobněji viz Žaža (*ibid.*).

Ruská pluralia tantum mají rodové zařazení pouze teoretické, odvozené od rodu singulárového tvaru. Je to dáno tím, že ruská adjektiva a zájmena v plurálu nejsou rodově rozlišena. Při skloňování některých substantiv či substantivních skupin v ruštině dochází v plurálu k morfologické obměně tvarotvorného základu, např. *англичанин – англиане, друг – друзья, брат – братья, сын – сыновья* nebo k výrazné změně přízvukového paradigmatu, např. *город – городѧ* (viz podkapitola 1.3). Do okruhu zmiňovaných neproduktivních lexikálních skupin patří rovněž supletivní páry, např. *человек – люди, ребёнок – дети*.

1.5.3 Kategorie pádu – k funkcím a sémantice pádů

Systematický a relativně úplný výklad funkcí pádů je z hlediska češtiny jako cizího jazyka zásadní. Jde o klíčovou oblast gramatiky. Jednotlivé funkce pádů představují soubor syntaktických modelů, jejichž osvojení vede ke správnému užití pádů. Jsou si toho vědomi nejen naši učitelé, ale i zahraniční bohemisté, jak vyplývá z článku Laury A. Jandové a Stevena J. Glancyho (Janda & Glancy, 2008, s. 74). Zmínění autoři zdůrazňují mj. např. časté ignorování existence vazebné/rekční valence adjektiv a valence substantiv v učebnicích češtiny pro cizince. Výběr nejfrekventovanějších jevů v oblasti použití jednotlivých pádů může v současnosti vznikat pouze jako syntéza různých mluvnic a dalších jazykovědných prací,³⁷ příp. učebnic v kombinaci s příležitostným využitím např. Českého národního korpusu. V případě češtiny pro ruskojazyčné cizince slouží učitelům jako zdroj poznání morfosyntaktických shod a rozdílů též mluvnice ruštiny.³⁸

³⁷ Inspirativními a v jistých aspektech nadčasovými díly jsou např. Šmilauerova *Novočeská skladba* (1969/1947) či Danešovy *Větné vzorce v češtině* (1987/1981).

³⁸ Pokud jde speciálně o mluvnice češtiny pro cizince, ve svém základu kvalitně zpracovanou mluvnici představuje *A Grammar of Czech as a Foreign Language* od Karla Tahala (2010). Funkce jednotlivých pádů autor dokumentuje množstvím výstižných příkladových vět. Soustředí se však pouze na nejfrekventovanější jevy. Tak kupř. při popisu funkcí dativu opomíjí důležitý dativ po adjektivech (*podobný, blízký, vlastní* atd.) a předložky *vůči* a *navzdory*.

Důsledný popis musí zahrnovat, pokud možno, kompletní výčet funkcí každého pádu. Kritériem pro rozčlenění v obecných mluvnicích je platnost pádů v roli větných členů. Každá pádová funkce v rámci větné stavby by v obecné mluvnici měla být uvedena do souvislosti s příslušným konkrétním typem větného členu. Funkce pádů však lze klasifikovat též na základě jejich spojení se slovními druhy tak, jak činí např. K. Hausenblas (1958, s. 24) při popisu funkcí českého genitivu nebo A. V. Isačenko (1965, s. 98) při popisu funkcí genitivu v ruštině.³⁹ Pokud je uživatelem mluvnice cizinec učící se češtinu, pak se jeví připojování pádů ke slovním druhům jako vhodné výchozí kritérium. Vycházet lze též ze sémantiky pádů, jak ukazují práce výše zmíněných amerických kognitivistů. Ale i lingvodidaktické, kteří aplikují myšlenky kognitivní lingvistiky při tvorbě výukových materiálů, nakonec při detailní klasifikaci jednotlivých syntaktických modelů připojují pády ke slovním druhům. U studentů je zároveň nutná znalost základu větné stavby v podobě podmětu, přísudku a předmětu. Pro potřeby učitelů češtiny však je velmi přínosné i důsledné větněčlenské zařazení sledovaných pádových tvarů, které umožňuje vnímání vztahu morfologie a syntaxe v širších souvislostech. Nadstavbou pak je hledání určitých společných principů a výsledné seřazení materiálu.

Isačenko (1965, s. 94–96) upozorňuje na dvě krajní úskalí znemožňující skutečné poznání funkcí pádů. Prvním úskalím je snaha redukovat význam pádu na jedinou základní funkci reprezentovaná pokusem Hjelmslevovým a druhým úskalím je pouhý soupis různých významů či konkrétních výpovědí, které nejsou uvedeny do vzájemných souvislostí. Odvolává se na studii J. Kurylowicze „*Le probleme du classement des cas*“ (1949, s. 20–47), kterou shledává jako nejspokojivější vysvětlení funkcí pádů. Stejnou otázkou se zabývá rovněž V. Skalička ve své studii

Skutečnost, že je Tahalův text ve své podstatě přehledný a srozumitelný, umožňuje jeho rozšíření o případné dodatky. Mluvnice je určena všem cizincům, kteří jsou schopni porozumět autorovým komentářům v angličtině. Dnes již nepoužívaná mluvnice *Čeština jazyk cizí. Mluvnice češtiny pro cizince* I. Poldaufa a K. Šprunka (1968) rovněž obsahuje výklad funkcí pádů, a to v rámci kapitoly „*Věta*“ (s. 300–358) (více viz podkap. 3.2).

³⁹ Isačenko klasifikuje funkce pádů na modelu genitivu následujícím způsobem: A) syntagmatické použití pádových tvarů (tj.: 1. Použití pádů ve vazbách se slovesy; 2. Použití pádů ve vazbách se substantivy, zvláště místo zde zaujímají vazby s deverbativními substantivy; 3. Adadjektivní použití pádů; 4. Použití genitivu srovnávacího). B) použití pádových tvarů v předložkových spojení, v širším smyslu adverbiální (příslvečné) použití pádových forem, kde existují i konstrukce bezpředložkové, např. genitiv data: „*первого мая, 5-го апреля, 1965 года атр.*“. Vynáší následující výrok, který se sice shoduje s názorem řady lingvistů, přesto o něm lze polemizovat: „Rozbor pádových tvarů v předložkových spojení nemůže přinést žádná významná zjištění pro objasnění obecného nebo základního významu pádů.“ (Isačenko, 2003, s. 98–100)

Poznámky k teorii pádů (In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 434–455). Didaktické obory zabývající se slovanským jazykem jako cizím jazykem jsou předurčeny k tomu, aby jednotlivé funkce pádů do vzájemných souvislostí uváděly.

„Pády jsou kategorie morfologická, jejich užívání je jev syntaktický.“ (Hausenblas, 1958, s. 13). Hausenblasova definice pádů podtrhuje skutečnost, že lingvodidaktické zkoumání kategorie pádu a deklinace nemůže být omezeno na pouhou oblast morfologie formální. Nicméně popis funkcí jednotlivých českých pádů v konfrontaci se situací v ruštině představuje rozsáhlý materiál, který přesahuje vymezený rámec předkládané disertační práce a zaslouhuje si samostatné zpracování.

1.5.3.1 Počítaný předmět v pozici přímého předmětu

Ruské substantivum má po číslovkových tvarech *два – две, три, четыре* tvar Gsg, např.: *два телефона, два студента, два окна, две сестры*. Takto bývá dotyčný jev interpretován v učebnicích a v mluvnicích ruštiny při synchronním pohledu. Sami jazykovědci však nemají na podstatu a vznik těchto tvarů jednoznačný názor (srov. Adamec, 2000, s. 8). Gsg však je v obou jazycích v některých deklinačních typech tvarově homonymní s Npl (srov. přílohy č. 24, 25 a 26), což může podstatu a zejména výklad uvedených tvarů částečně zastírat. V ruštině tyto dva tvary často bývají shodné pouze v homografické podobě, neboť ve skutečnosti mohou být výrazně odlišeny polohou přízvuku a tím i rozdílem ve výslovnosti, např.: *два окна* [ɫknə] – *все окна* [vs'e ɔknɐ], *две сестры* [s'ɛstry] – *все сестры* [vs'e s'ɔstry].⁴⁰ Některá ruská maskulina mají v Npl přízvukovou koncovku *-а/-я*, a právě přízvuková odlišuje Npl od Gsg, např.: *два города* [gɔrɔdɐ] – *все города* [gɔrɐdɐ], *два леса* [l'ɛsɐ] – *все леса* [l'ɛsɐ]. Připojíme-li k počítanému předmětu v pozici po nominativu uvedených tří číslovek adjektivní přívlástek, vzniká v ruštině slovní spojení, u něhož je těžko na základě morfologické charakteristiky tvarů jednotlivých slov určovat povahu větných členů. Na to, zda jde o přívlástek částečně shodný, neshodný či o nerozložitelné slovní spojení, mají jazykovědci rozdílné názory (srov. Adamec, 2000, s. 10).

⁴⁰ Srozumitelně a přehledně problém syntaktických číslovkových vazeb v češtině a v ruštině vysvětluje ve své srovnávací studii P. Adamec (2000, 7–14). Ve výše zmíněné souvislosti mimo jiné uvádí, „že v některých případech s ženským rodem a stálým přízvukem dochází zřejmě ke zpětnému přehodnocování na chápání nominativní, např. *две большие комнаты, три новые машины* atd.“ (*ibid.*, s. 9).

Formálně může jít o tvar Npl, který převažuje v případě feminin, např.: *две маленькие сестры* [mal'ɨn'k'ijɛ s'ɛstry] nebo (podle tvaru adjektiva) o tvar Gpl, obvyklejší u maskulin a neuter, např.: *два красивых окна* [kras'ivych lknɔ], *два новых студента* [novych studɛntɐ], z našeho pohledu zcela nezvyklý.⁴¹ Pouze v případě neživotných jmen se toto pozoruhodné slovní spojení dvou až tří různých pádových tvarů přenáší také na místo námi sledovaného Apl, např.: *принести два новых стола* [novych stɔlɐ] x *принести новые столы* [novyjɚ stɔly]. Životná jména pak mají Apl tvarově stejnorodý, neboť je roven Gpl, v němž se všechny členy slovního spojení nalézají ve tvaru Gpl, např.: *знать (двух) молодых докторов* [mɔldɨch dɔktɔrɔf]. V češtině jsou při skloňování ve všech pádech všechny členy ve spojení s číslovkami *dva – dvě, tři a čtyři* vždy v příslušném pádě a číslovka se analyzuje jako shodný přívlastek.

V tabulce v příloze č. 24 je představeno srovnání deklinace číslovky *dva – dvě* s počítaným předmětem životným i neživotným v obou jazycích.⁴² Z tabulky vyplývá, že nepřímé pády jsou z hlediska počítaného předmětu i z hlediska formální realizace ve své podstatě gramaticky paralelní. Pozoruhodná je situace v Apl neživotných jmen, kde na rozdíl od češtiny má ruština dva různé tvary: buď tvar shodný s nominativem při použití bez číslovky, viz *принести новые столы*, anebo odlišný, nezvyklý tvar, jde-li o počítaný předmět po číslovkách 2–4, viz *принести два новых стола*. Tato skutečnost je markantní zejména v mužském a do značné míry i ve středním rodě. V ženském rodě ji částečně stírá tvarová homonymie.

1.5.3.2 Vztah kategorie pádu k jednotlivým slovním druhům

Jednotlivé slovní druhy mohou být s kategorií pádu spjaty jak v oblasti morfologie formální, tak v oblasti syntaxe ve spojitosti s morfologií funkční. Pokud tedy učitel založí prezentaci české gramatiky primárně na systému sloves, dospěje skrze jejich valenci k deklinaci. Pokud má tendenci spatřovat základní rys češtiny v deklinaci, dospěje k nutnosti klasifikovat slovesa a další slovní druhy skrze funkce pádů.

⁴¹ „Přívlastkový genitiv plurálu [...] se do této konstrukce dostal zřejmě pod vlivem analogie s vazbami s číslovkami 5 a výše, *четыре больших окна* jako *пять больших окон*.“ (Adamec, 2000, s. 9).

⁴² Počítaný předmět po číslovkách *tři, čtyři* se řídí stejnými pravidly. Počítaný předmět v pozici po číslovce *pět* a po číslovkách vyšších představuje při srovnání obou jazyků v zásadě paralelní gramatický jev.

Sepjetí jmen s kategorií pádu je evidentní a je rozpracováno v kapitolách o morfologii formální a funkční jak v naší práci, tak i v dostupných mluvnicích. Slovesa jsou rovněž neodmyslitelně spjata se syntaktickou funkcí pádu. Určují, v jakém pádovém tvaru bude na slovese závislé substantivum a rovněž dávají finální sémantický obsah spojením jmen s předložkami. Slovesnou rekcí je učen pádový tvar předmětu. Sloveso má v takovém případě určitou vazbu v pádě bezpředložkovém či předložkovém. Ale i u fakultativních spojení se různé, většinou předložkové pády (volně) připojují ke slovesům. Valenční okruh typických předložkových pádových konstrukcí mají tedy i slovesa bezpředmětová (vstávat, přijít, odejít atd.) Slovesná flexe se v moderní češtině (zejména s ohledem na výuku cizinců) projevuje v indikativu přítomnosti včetně tvarů pomocných sloves a v imperativu. Formálně je slovesným tvarem též infinitiv, který ovšem může za určitých podmínek ve větě zastupovat jmenné členy (např. situační předmět typu „*Rozhodl se zůstat až do konce.*“, „*Snažil se zvítězit.*“ či příslovečné určení typu „*Matka šla vařit (oběd).*“ atp. (srov. Karlík et al., 2012, s. 424–425). V minulém čase, kondicionálu a trpném rodě dominují slovesné jmenné tvary s nominativními deklinačními koncovkami. Souvislosti s kategorií pádu lze víceméně nalézt u všech slovních druhů, např. spojky podřadicí uvozují vedlejší věty, jež plní funkci větných členů. Nejméně spojitostí s pády nalezneme u částic a citoslovců, ale i zde se ojediněle vyskytují ustrnulé pádové formy (*u čerta, kčertu, čerta starého, pohyb, hrome, ježkovy voči; zajisté, pravděpodobně, zrovna*), či synonymní syntaktické konstrukce, kdy citoslovce nahrazuje sloveso. V následujících kapitolách věnujeme speciální pozornost dvěma slovním druhům ve vztahu ke kategorii pádu, a to příslovcům, u nichž není daná spojitost na první pohled patrná a předložkám, u nichž je evidentní.

1.5.3.2.1 Příslovce ve vztahu ke kategorii pádu

Ze samotného názvu slovního druhu, z názvu příslovce, latinsky adverbium, vyplývá, že příslovce plní funkci rozvíjejících větných členů především u sloves, jsou neohebným slovním druhem, vystupují v roli příslovečných určení. Z morfosyntaktického hlediska je vzácnou výjimkou konstrukce typu „*nezávisle na okolnostech, přiměřeně okolnostem/podmínkám*“, kde se příslovce stává řídicím členem pro předmět, tj. pro pádovou vazbu. Velmi významný je ovšem genitiv celkový, jehož řídicím členem bývají neurčité číslovky *mnoho, málo*, příp. *nesčetně*

atd., tvarově velmi blízké příslovcím. Z etymologického hlediska však řada příslovcí vznikla adverbializací prostých a zejména předložkových pádů. U většiny takových tvarů je původní struktura dosud čitelná, u některých se projevuje dokonce dvojím pravopisem, viz např. *zamlada / za mlada, k večeru / kvečeru* atp. Některé ustrnulé formy daného charakteru představují cenný zakonzervovaný příklad dnes již zaniklých typů skloňování či pádových tvarů, jako např. *dokořán* (v současné češtině *do kořenů*), *dole, dolů, doma, domů* (ustrnulé historické pádové tvary substantiv *důl* a *dům*).⁴³ Níže je představen přehled adverbializovaných tvarů předložkových pádů, tj. příslovečných spřežek, přičemž deadjektivní tvary jsou pojaty zvláště v podobě rekonstruované deklinace složené ze zakonzervovaných jmenných tvarů adjektiv. V posledním případě jde nejčastěji o ustrnulé pádové tvary deadjektivních o-kmenových neuter:

- Adverbializace předložkového genitivu: *dopoledne, dopředu, dohromady, dokola, doslova; odpoledne, odpočátku, odzadu; zčásti, zpravidla, zdola, zezadu, zjara, zpola, zrána, zvnitřku; shora, shůry, spatra, bezpočtu* atd. Deadjektiva viz níže.
- Adverbializace předložkového dativu: *kvečeru, kupředu, kupříkladu* atd. Deadjektiva viz níže.
- Adverbializace předložkového akuzativu: *načas, nahlas, nahoru, nakonec, naštěstí, naneštěstí, naoko, napospas, například, naschvál, navenek, navěky, naruby, nazpaměť; opravdu; nadmíru, nadobyčej; občas, obden; pořád, vzhůru* [zaniklá prepozice *vz*] atd. Deadjektiva viz níže.
- Adverbializace lokálu: *načase, nahoře, osamotě; polopatě, popřípadě, potmě, pozadu, pozítří* atd. Deadjektiva viz níže.
- Adverbializace předložkového instrumentálu: *předevčirem, stěží* atd.
- Adverbializace prostého instrumentálu: Kromě vzácných případů ustrnutí bezpředložkového lokálu či dativu, jak ilustrují výše uvedené příklady *dole, dolů, doma, domů* se v hojném počtu vyskytují příslovce vzniklá

⁴³ Historický původ tvaru „*doma*“ je nejasný. V. Machek (1997, s. 123) zmiňuje dva možné výklady. Buď jde o zcela neobvyklý, izolovaný, archaický tvar lokálu, nebo o prapůvodní indoevropské adverbium „*amā*“, psl. „*omā*“, k němuž podle analogie slova *domъ* bylo v praslovánštině přidáno počáteční *d-*. Koncovka *-ů* ve tvarech *domů* a *dolů* se vyvinula z u-kmenové, dosud živé a v původní (pozdně praslovanské) podobě zachovalé dativní koncovky *-ovi*. Po adverbializaci daných tvarů se však koncové *-i* redukovalo v měkký jer *-ь* a tím byl způsoben odlišný vývoj celé koncovky. Nsg slov *den* a *léto* je obsažen v příslovcích *dnes* a *letos*, kde koncové *-s* je pozůstatkem postpozitivního ukazovacího zájmena: (*днь съ, лето съ*).

adverbializací prostého instrumentálu, a to způsobová: *tryskem, dílem, omylem, časem, žertem, šeptem, právem, rázem, mimochodem, v plurálu hlady, smíchy, strachy*; z feminin: *náhodou, namátkou, stranou*; místní: *zadem, spodem, vrchem, dolem, kolem, křížem krážem, cestou necestou*; měrové: *většinou*; časové plurálové *chvílemi* atp.

Adverbializovaná deklinace jmenných tvarů adjektiv:

- N: *mlád/(mlado), stár(o), jist(o), čist(o), bos(o), střízliv(o)*
- G: *za mlada 59x/zamlada 253x, ze široka/zeširoka, za střízлива 26x/zastřízлива 5x, zkrátka, zblízka, zdaleka, zcela, zřídka, zčistajasna, zhruba, znova/znovu, zrovna, ztěžka, zticha, zvysoka, zleva, zprava, doleva, doprava, docela, dosyta, donekonečna, odmalička, odmala, odmlada, odnedávna*
- D: *k stáru 54x / (kstáru 0x)⁴⁴*
- A: *na jisto/najisto, na čisto/načisto, na nečisto/nanečisto, na boso/naboso, nakrátko, nakřivo, naležato, nanovo, naplano, nastálo, naměkko, natvrdo, naživu, nalevo, napravo, vlevo, vpravo*
- L: *po staru/postaru, po slepu/poslepu, pomalu, potichu, ponenáhlu, polehoučku, nabíledni, namále*
- I: *málem*

1.5.3.2.2 Předložky ve vztahu ke kategorii pádu

Vztah předložek ke kategorii pádu je evidentní zejména z hlediska funkční morfologie a syntaxe. Bez zajímavosti však není ani souvislost předložek s morfologií formální. P. Sgall (2001, s. 245) se zmiňuje o oblíbené Skaličkově zkušební otázce, tj. „jaký je rozdíl mezi pádovým morfémem a předložkou“. Odpověď zní, že z hlediska funkce žádný. Danou problematikou se zabývají mnozí autoři při popisu funkcí jednotlivých pádů. Proces ústupu bezpředložkových pádů ve prospěch pádů předložkových je pak dáván do souvislosti se zánikem jmenné flexe ve vývoji indoevropských jazyků obecně. Primárních (prvotních / vlastních) předložek je v současné češtině 19: *bez, do, k, na, nad, o, ob, od, po, pod, pro, před, přes, při, s, u, v, z, za*. Většinu předložek pak představují sekundární (druhotné / nevlastní) předložky. Ty dělíme podle stáří na vžitě a nevžitě. Mohou být původu

⁴⁴ Vybrané pravopisné varianty jsou opatřeny informací o počtu výskytů v ČNK (SYN2015).

jmenného (*místo, vedle, kromě, vůči, kvůli, kolem, mezi, ...*) i příslovečného (*proti, skrze, blízko, ...*). Předložky jmenného původu se svým vznikem podobají výše uvedeným adverbium vzniklým ze substantiv. Některé tvary, jako např. *kvůli* či *podél*, mohou vystupovat v roli příslovcí i sekundárních prepozic (srov. Šmilauer, 1966, s. 82–83).

M. Hrdlička zprostředkovaně připomíná J. Kurylowicze, pokud jde o vysvětlení funkce předložky v předložkovém pádu. Předložkový pád zde není chápán jako syntagma, jde o specifickou morfologickou jednotku, tvar jednoho slova (2000, s. 51). Původní Kurylowiczův výrok (v překladu autora disertační práce) zní následovně: „Jde o bipartitu, která umožňuje rozložení naposledy uvedeného morfému (pozn., tj. *extra + -em* ve výrazu *extra urb-em*) na dvě následující části: na hlavní podmorfém, jenž je nositelem smyslu, tj. na předložku a na podmorfém komplementární, jímž je koncovka akuzativu.“ (Kurylowicz, 1949, s. 21). V případě rekce je evidentní, že řídicí sloveso či adjektivum vyžaduje konkrétní pád. U prepozic spojujících se s více pády pak o volbě pádu rozhoduje prepozice až ve spojení se slovesem či v jiné srozumitelné syntaktické struktuře. Pouze u prepozic pojících se s jediným pádem lze situaci interpretovat tak, že prepozice určuje pád. V učebnicích češtiny pro cizince se při prezentaci předložek setkáváme se dvěma základními tendencemi. Někteří autoři se opírají především o výčet spojení předložek s jednotlivými pády, na druhé straně existuje běžně užívaný přístup, kdy jsou předložky seskupovány do významových celků. M. Hrdlička upozorňuje na celou řadu nedostatků, které lze nalézt v učebnicích češtiny pro cizince a které zpravidla vyplývají z podceňování významové složky prepozic. Jedním z nich může být nerozlišení příslovečného a předmětného významu v rámci uváděných příkladových vět, např. „*Jdu na koncert. Píšu slova na papír. x Dívám se na děvčátko.*“ (2000, s. 31). Z odborných studií i z běžné pedagogické praxe vyplývá závěr, že prepozice musí být rozřazeny primárně podle svých významů a teprve sekundárně na základě formální příslušnosti k pádům.⁴⁵ V souhrnných gramatických přehledech by ovšem neměl chybět i čistě formální přehled prepozic se zřetelným odlišením těch, které se pojí s více pády a těch, jež se vyskytují pouze s pádem jedním.

⁴⁵ Předložky bývají i u příslovcí: zpravidla se taková předložková spojení stávají příslovečnými spřežkami (srov. Šmilauer, 1966, s. 85).

Předložky představují jedno z klíčových témat lingvodidaktiky u všech jazyků, v nichž se vyskytují. Zaslouhují si proto důkladnější průzkum s využitím bohatých korpusových materiálů. Jako ukázka uvažovaného průzkumu může posloužit následující srovnání syntakticko-sémantických funkcí předložky „za“ vyskytující se ve spojení se třemi pády, a to v konkrétní kombinaci se substantivem *válka*:

- Gsg – za války: (obrovský počet výskytů s časovým významem, např.: *Za války nacisté zavřeli vysoké školy. Narodila jsem se za války.* atd.)
- A sg – za válku: (význam abstraktní: *Kritizoval Spojené státy za válku v Afghánistánu a v Iráku. Dvojnásobek sumy, kterou zatím americká vláda utratila za válku a okupaci Iráku. Předseda irácké vládní rady prohlásil, že jeho země musí odškodnit Írán za válku, kterou vedl Saddám. Nástup nové generace Němců, kteří už necítí zodpovědnost za válku.*)
- I sg – za válkou: (původní význam místní se může abstrahovat, předložka „za“ pak je místní pouze v přeneseném smyslu: *Za válkou v roce 1992 stál spíše zase jen geopolitický zájem, než aby tam vznikla nějaká nevraživost mezi národy. Thustou čáru za válkou však nechtějí udělat sami Němci. Tečka za válkou v Zálivu. Co bylo (pozn. tj. stálo) za válkou policistů a podnikatelů v Olomouci. Můžeme identifikovat i logiku, která se za válkou skrývá. Evropou táhla válka za válkou, koně se rekvírovali, je to unikum, že plemeno nevyhynulo. V Královském letohrádku se rovněž ohlížejí za válkou, tentokrát druhou. [...], kdy na dvacet milionů lidí z celé Evropy vykonávalo nucenou práci pro nacistické Německo.*) (SYN verze 4 [cit. 31.5.2017])

1.5.4 K otázce životnosti a neživotnosti v ruštině a v češtině v oblasti jmenné flexe

Životnost a neživotnost výrazně ovlivňuje struktury obou jazyků a ve většině oblastí, kde se projevuje, nepatří k paralelním gramatickým jevům. Rozdíl se promítají do oblasti morfologie i syntaxe. Jde nejen o deklinaci životných a neživotných jmen, ale i o shodu subjektu s predikátem a vazby číslovek s počítaným předmětem.

Tradiční ruská mluvnice vymezuje při popisu mluvnických kategorií podstatných jmen samostatný pojem „kategorie životnosti a neživotnosti“ (*категория одушевлённости и неодушевлённости*) (srov. *Příruční mluvnice*

ruštiny pro Čechy I., 1976, s. 289; Baláž et al., 1989, s. 48;⁴⁶*Morfologija sovremennogo ruskogo jazyka*, 2008, s. 100), který se vyskytuje v mluvnících ruštiny všech typů. Autoři mluvníc ruštiny zavádějí samostatnou mluvnickou kategorii životnosti (a neživotnosti) z toho důvodu, že v ruštině se životnost týká všech rodů. Ne všichni ruští jazykovědci však chápou životnost a neživotnost jako samostatnou gramatickou kategorii. Existuje názor, že jde o pouhou lexikálně gramatickou třídu uvnitř podstatných jmen coby slovního druhu. A. V. Bondarko tento postoj odůvodňuje tím, že v ruštině neexistují dvě proti sobě stojící řady příznačných morfologických tvarů. Tvrdí, že příslušnost k třídě životných či neživotných substantiv je dána především sémantickým obsahem, v okrajových případech tradicí. Homonymie genitivu a akuzativu pak není příznakem, nýbrž následkem životnosti (srov. Bondarko, 1976, s. 186–189). My se kloníme k názoru, že zavedení samostatné kategorie životnosti a neživotnosti je velmi užitečné z hlediska srozumitelnosti výkladu mluvnice, a to v obou jazycích. V případě češtiny k tomuto pojetí dospíváme mimo jiné také pro velkou šíři morfologických i syntaktických jevů, které jsou s životností spjaty.

Ruská gramatika má rovněž možnost rozlišovat deklinační paradigmatata životných a neživotných substantiv, nicméně ve většině publikací tomu tak nebývá. Jediný rozdíl totiž tkví v akuzativu a tato záležitost bývá vyřešena uvedením životné varianty u příslušných paradigmatických typů pouze v dotyčném čtvrtém pádě, případně také v základním tvaru (srov. Zaliznjak, 2008, s. 39–56). Jinde bývá na místech vyhrazených pro tvary čtvrtého pádu pouhá poznámka, která sděluje formou zkratky, že A neživotných jmen je shodný s N a A životných jmen s G (srov. *ibid.*, s. 26–27; Rožkova, 1987, s. 41). Tyto rovnice v plurálu platí bez výjimky a v singuláru pouze pro maskulina zakončená v základním tvaru na souhlásku.

1.5.4.1 Srovnání morfologického vyznačení životnosti v ruštině a v češtině v oblasti jmenné flexe

Systémovým morfologickým prostředkem k rozlišování životnosti a neživotnosti v oblasti jmenné flexe je v ruštině tvar Apl substantiv všech tří rodů, pouze v mužském rodě pak také Asg ve shodě s češtinou. Apl životných substantiv se tvarově shoduje s Gpl, zatímco akuzativ neživotných substantiv se stejně jako

⁴⁶ Mluvnice sestavená autorským kolektivem pod vedením G. Baláže vychází ze starší, všeobecně známé práce A. V. Isačenko (1965/1957).

v češtině shoduje s Npl. V ruštině je tedy nutné vymezovat také životná feminina a životná neutra, která označují lidské i nadpřirozené bytosti a zvířata. Každé ruské substantivum je buď životné, nebo neživotné nejenom svým sémantickým významem, ale zejména svým morfologickým zařazením (srov. Žaža, 1999, s. 37).

Čeština k vyjádření životnosti využívá nejenom homonymie pádového tvaru, jako je tomu v ruštině, ale má i zvláštní koncovky *-ovi*, *-ové* a *-é* vyskytující se v rámci substantivního skloňování pouze u životných jmen, rozumíme tím maskulin.⁴⁷ Jak je z názorné tabulky v příloze č. 25 patrné, v češtině se životnost projevuje variantními koncovkami také v dalších pádových tvarech. V rámci singuláru jde mj. rovněž o genitiv substantivního typu *pán*, neboť shodná koncovka *-a* v genitivu neživotného ekvivalentu *hrad*, resp. *les* je neproduktivní a týká se omezené skupiny slov.⁴⁸ Uzavřená skupina neživotných maskulin majících v Gsg koncovku *-a* však hraje při srovnání češtiny a ruštiny a při výuce obecně velmi důležitou roli (srov. Townsend, 1981, s. 102). V plurálu je životnost v češtině morfologicky vyjádřena nikoliv tvary akuzativu ale tvary nominativu. Proto je český Apl z hlediska ruskojazyčných cizinců obtížný a tato situace je příčinou častých interferencí.

Životná maskulina mají v češtině svá vlastní deklinační paradigmatata. Kromě typů *pán* a *muž* je tato skutečnost výrazně patrná u substantivního typu *předseda*. V ruštině si maskulina tohoto typu uchovala deklinaci stejnou, jako feminina zakončená na *-a*. V češtině do uvedené deklinace pronikly typické koncovky životných maskulin a daly tak vzniknout samostatnému paradigmatu v rámci mužského rodu životného. Toto paradigma je v češtině výrazně odlišné při srovnání s deklinací typu *žena* a s deklinací stejného typu v ruštině. V Npl životných maskulin má česká koncovka *-é* v ruštině svůj protějšek. Jde o uzavřenou, avšak nikoliv bezvýznamnou skupinu životných maskulin typu *англичанин – англичане*. Zmíněná skupina životných maskulin představuje v ruštině ojedinělý a vzácný případ, kdy je životnost rovněž morfologicky vyjádřena zvláštní koncovkou. Tzv. „okrajovým jevům“ v případě 1. pádu

⁴⁷ Z historického hlediska u-kmenové koncovky *-ovi* a *-ove* v ruštině postupně zcela vymizely. Zachovalé izolované nestandardní tvary Npl *сыновья*, *кумовья* jsou v současném ruském jazyce vnímány pouze jako tvary s tvarotvorným základem rozšířeným o příponu *-овь- [-ovj-]* a s koncovkou *[-a]*, graficky *-я*.

⁴⁸ Díky toponymům jde o skupinu početnou. Toponyma jako specifickou skupinu však lze pojímat odděleně a výčet ostatních slov pak je skutečně relativně uzavřený (srov. podkap. 6.3. a příloha 52).

množného čísla životných maskulin věnuje náležitou pozornost např. V. V. Vinogradov (2001, s. 81).

V přílohách č. 25 a 26 jsou uvedeny příklady skloňování ruských životných substantiv a substantivizovaných adjektiv. Z důvodu vnitrojazykové konfrontace jsou k nim přiřazena paradigmata vybraných neživotných ekvivalentů. Situace v češtině je zobrazena paralelně. Z tabulky je patrné, že k ruským životným jménům se řadí rovněž životná feminina a životná neutra. Životná neutra tvoří v ruštině poměrně malou skupinu slov, z níž část představují substantivizovaná adjektiva označující různé skupiny živočichů v rámci přírodovědné terminologie, např.: *животное* – *živočich, zvíře*; *насекомое* – *hmyz*;⁴⁹ *парнокопытное* – *sudokopytník* ad. Neadjektivních životných podstatných jmen středního rodu je velmi málo. Existují příklady jako *страшилище* – *strašidlo*, *чудовище* – *příšera*, *подмастерье* – *tovaryš*, které jsou z frekvenčních důvodů těžko prakticky použitelné. Z hlediska praxe zajímavějšími životnými neadjektivními neutry jsou: *лицо* ve smyslu člověk, osoba, *существо* ve významu bytost, tvor a *создание* ve smyslu bytost, stvoření.

Funkční podstata vzniku kategorie životnosti a neživotnosti v obou jazycích je shodná. Byla vyvolána potřebou odlišit agenta a pacienta slovesného děje vyjádřeného přechodným slovesem v případě osob. Následně se tento princip přenesl i na zvířata (srov. Komárek, 2012, s. 130–131, 168–169; Šeljakin, 2001, s. 29–30).⁵⁰ Proto nás ruská životná substantiva, dokonce ani životná feminina a neutra nemohou překvapit z hlediska denotátového. Rozdíl spočívá ve výše zmiňovaném morfologickém vyjádření, a kromě něj už jen v jednotlivostech zvláště tam, kde nejde o přirozenou živost, nýbrž o životnost čistě gramatickou. Např. slova typu *указатель, именован, průvodce* atd., pokud neoznačují člověka, nýbrž neživý předmět, se v ruštině zpravidla neskloňují jako životná. A. Brandner (2006, s. 126) dokládá řadou příkladů produktivní skupinu ruských konstrukcí typu *выдвинуть в кандидаты* „navrhnout za kandidáta“, kde životné substantivum v plurálu označuje spíše oblast činnosti daných osob a ponechává si v akuzativu tvar nominativu. Z hlediska češtiny pro cizince může být podnětné rovněž pronikání

⁴⁹ V češtině singulare tantum typu jména hromadného, ruský lexikální protějšek tvoří obě čísla.

⁵⁰ Následkem tzv. zániku uzavřených slabik v klasickém období praslovanštiny se koncovky Nsg a Asg tvrdých i měkkých o-kmenů a u-kmenů, tj. u většiny maskulin, staly homonymními. Názorně to dokládá srovnání praslovanštiných tvarů Nsg a Asg s obdobnými tvary v latině, kde k zániku uzavřených slabik v zásadě nedošlo, např. *vьlkъ* – *vьlkъ x lupus* – *lupus*.

tvaru nominativu do akuzativu v nespisovné ruštině (srov. *ibid.*, s. 132). Štindlová (2013, s. 39) se zmiňuje o Eckmanově teorii diferenciálu příznakovosti. Eckman (1977) v rámci fonologické studie anglických a německých mluvčích zjistil, že „ke kontrastivní analýzou predikované interferenci nedojde v případě příznakových forem prvního jazyka.“ S tím může souviset zjištěná silná rezistence interferenčních genitivních tvarů při užívání českého Apl námi sledovanou cílovou skupinou.

1.5.4.2 Kolísavá životnost

V časopiseckých a sborníkových studiích se autoři věnují velmi často otázce kolísavé životnosti. Např. M. Nilson (1995, s. 358–359) hovoří o „kolísání v kategorii životnosti“ a navrhuje termín „jednotlivě životná podstatná jména“ pro případy, kdy se životnost projevuje pouze v Asg. O systematickou typologii lexémů problematických z hlediska životnosti se pokouší např. M. Šulc (2001, s. 122–127). J. Kozílková (1995, s. 200) mluví o „personifikaci – depersonifikaci“ a přináší cenné přehledné česko-ruské srovnání lexémů, které uvedenému jevu podléhají.

2. K PREZENTACI MORFOLOGIE PODSTATNÝCH JMEN V SOUDOBÝCH MLUVNICÍCH ČEŠTINY⁵¹

Mluvnice jakéhokoliv jazyka byly tradičně pojímány jako normativní příručky, šlo o gramatiky deskriptivní a zároveň i preskriptivní, tj. normativní. Takový charakter má i moderní *Internetová jazyková příručka*, její knižní obdoba *Akademická příručka českého jazyka* (2014) a de facto všechny mluvnice starší roku 2010, z nichž budeme posuzovat poslední dvě, *Příruční mluvnici češtiny* (2012/1995) a mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (2011/1996). V případě *Mluvnice současné češtiny I* (2015/2010), jak je řečeno v předmluvě, jde skutečně o „jinou mluvnici než ty předchozí,“ neboť „se nesnaží popisovat jazyk, jak by měl vypadat, ale jak skutečně vypadá.“ Jiná je tedy tím, že není normativní, ale výhradně deskriptivní. V předmluvě je dále řečeno: „Materiálovou základnou pro vytváření této příručky byly (vůbec poprvé v historii popisů češtiny) jazykové korpusy, což jsou rozsáhlé a reprezentativní počítačově zpracované soubory jazykových dat, které poskytují široké spektrum informací o tom, jak se dané prostředky užívají.“ Autoři vycházejí z konceptu tzv. minimální intervence, odmítají posuzovat jazykové jevy na ose spisovnost – nespisovnost, operují s termínem standard. Vzniká nebezpečí, že chyby, např. publicistů, budou z korpusu přejímány jako vzor správného užití. V roce 2014 vyšel druhý díl s názvem *Mluvnice současné češtiny. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Poslední ze čtveřice kompletních moderních mluvníc češtiny je *Akademická gramatika spisovné češtiny* (2013), kterou autoři v úvodu charakterizují následujícími slovy: „Její výklady jsou dílem pouze deskriptivní, dílem deskriptivní a vysvětlující, dílem doporučující nebo nedoporučující.“ (2013, s. 17). Výrazně se opírá o korpusové materiály. Ze samotného jejího názvu vyplývá, že z konceptu minimální intervence nevychází. Následující rozbor bude zaměřen na tři okruhy: kategorie pádu v rámci funkční morfologie, formální morfologie substantiv, stavba (jmenného) slovního tvaru.

⁵¹ Podobným tématem se zabývá rovněž J. Hasil (2015, s. 65–74). Některé údaje jsou tedy uvedeny paralelně v obou studiích.

2.1 Funkční morfologie: funkce a sémantika pádů (Několik poznámek ke zpracování daného tématu v současných mluvnicích češtiny)

Důsledný mluvnický popis kategorie pádu musí zahrnovat, pokud možno, kompletní výčet funkcí každého pádu, kde kritériem pro rozčlenění je jejich platnost coby větných členů. Každá funkce v rámci větné stavby musí být uvedena do souvislosti s příslušným konkrétním typem větného členu. Nadstavbou pak je hledání určitých společných sémantických či skladebných principů a výsledné seřazení materiálu. V žádné ze sledovaných mluvnic není výčet funkcí kompletní a přesné označování větných členů je mnohdy nahrazeno vágním popisem. Naznačený úkol bude pro svou náročnost vyžadovat samostatné zpracování.⁵²

Funkce pádů ve větě jsou v mluvnicích popisovány v souvislosti s mluvnickými kategoriemi jmen. Ve všech sledovaných mluvnicích je výklad více či méně zestručněn, neúměrně minimalizován je zejména v *Mluvnici současné češtiny 1*. Pro hlubší poznání dané problematiky je ve všech mluvnicích nutné prostudovat i oddíl věnovaný stavbě věty a větným členům v rámci syntaxe, ale ani zde není popis funkcí pádů kompletní. Jednotlivé mluvnice se mohou lišit i v celkovém pojetí syntaxe, tj. v charakteristice, rozlišování i pojmenovávání jednotlivých větných členů, v použité terminologii. *Čeština – řeč a jazyk a Příruční mluvnice češtiny* vycházejí z klasické závislostní syntaxe. *Mluvnice současné češtiny* vychází primárně z valenční syntaxe a zavádí, zejména v druhém díle věnovaném syntaxi, jako samostatné větné členy „určení původu (např. *Vyráběli ze dřeva nábytek. Slyšel o tom neštěstí od starosty.*) a čtyři typy kvazivalenčního doplnění (určení překážky, prostředníka, rozdílu a záměru) (Panevová et al., 2014, s. 49–53). Chvályhodný je v takových případech odkaz na pojetí stejného větného členu v klasické syntaxi. Jedině tak mohou být nové přístupy skutečně přínosné. Naštěstí v poslední jmenované mluvnici u zmíněných větných členů tomu tak je. *Akademická gramatika spisovné češtiny* hledá kombinaci obou pojetí, z čehož plyne určitá nesrozumitelnost dílčích pasáží.

⁵² Charakter mluvnice má i *Akademická příručka českého jazyka* (2014). Ta se však funkční morfologií vůbec nezabývá. Její autoři ovšem hned v předmluvě upozorňují na skutečnost, že příručka je koncipována jako pouhý zdroj doplňujících informací ke stávajícím mluvnicím.

Průruční mluvnice češtiny (2012/1995) je zpracována systematickým, přehledným způsobem. Využívá při výkladu rovněž velkého množství lexikálních i větných příkladů, které ale nejsou primárně vázány na ČNK. Funkcím pádů je věnováno osm stran (2012, 235–242). Autoři se snaží o komplexní popis opatřený explicitními odkazy na doplňující výklad v kapitole o syntaxi. Drobné nedostatky mají spíše charakter snadno doplnitelných opomenutí, např. instrumentál není zmíněn ve funkci doplňku. Genitiv na s. 237–239 není připomenut ve funkci podmětu, ale na s. 414 při podrobném popisu subjektu je uveden jak G záporový: „*Neminulo dne ani hodiny, aby netelefonoval. Druhé takové krasavice nebylo v celém městě.*“, tak G kvantitativní/partitivní:⁵³ „*V přehradě ubylo vody. Přibylo nám práce.*“ Funkční morfologie pádů je dále podrobně probírána v souvislosti s popisem větných členů.

Čeština – řeč a jazyk (2011/1996) je rovněž zpracována systematickým a přehledným způsobem. Čtyřstránkový výklad zaměřený na charakteristiku pádů (s. 166–169) je zestručněn, i když snaha o pečlivé zpracování je patrná. Některé opomenuté funkce pádů uživatel dohledá až v kapitolách zabývajících se větnými členy. Např. G ve funkci podmětu je připomenut až v kapitole věnované podmětu v rámci větné stavby atp. Dílčí skutečnosti zůstávají nedovysvětleny. Např. v kapitole „*Předmět*“ v souvislosti s instrumentálovým předmětem je řečeno: „Nejednotně se posuzují instrumentály s významem plnit, být naplněn: *plnit, sytit, zasypat, pokrýt* atd., s významem vydávat světlo, teplo, zvuk, vůni: *jiskřit, páchnout, vonět* atd., s významem opatřit něčím: *opásat, obdarovat, zásobit* atd. (2011, s. 315)“. Konkrétní příklady zmíněného posuzování uvedeny nejsou. Na stranách 314–315 zcela chybí příklady užití předmětu po adjektivech. V rámci charakteristiky pádů jsou připomenuta adjektiva s genitivní vazbou (*schopen všeho, chtivý peněz*), adjektiva s instrumentálovou, dativní a akuzativní vazbou však jsou opomenuta v obou částech mluvnice. *Čeština – řeč a jazyk* se v oblasti funkční morfologie stává plně využitelnou až v kombinaci s výše uvedenou *Průruční mluvnici češtiny*, která disponuje větším počtem příkladových kontextů.

V *Mluvnici současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví. (2015/2010)* je charakteristice jednotlivých pádů, tj. funkcím jednotlivých pádů, věnováno pouze 2,5 strany (171 – zač. 173). Popis je tudíž neúměrně zjednodušující a nekomplexní.

⁵³ V *Průruční mluvnici češtiny – kvantitativní*, v *Mluvnici češtiny 2* (1986, s. 58) – G množství

Např. instrumentál je zde představen jako pád vyjadřující ve větě různé příslovečné vztahy, ale druhy příslovečného určení, v nichž vystupuje, nejsou systematicky pojmenovány. Jedním jediným příkladem „*loučila se s každým ročním obdobím*“ je ilustrováno, že může ve větě plnit i roli předmětu. Není zmíněna jeho, byť okrajová funkce přívlastku neshodného ani předmětné či příslovečné užití po adjektivech (*známý něčím, naplněn něčím*) ani funkce doplňku (např. *nazývali ho Otcem vlasti*).

Morfosyntaktické funkce pádů v rámci větné stavby lze částečně pochopit i z kapitol věnovaných syntaxi. *Mluvnice současné češtiny* vychází primárně z valenční syntaxe a zavádí, zejména v druhém díle věnovaném syntaxi, jako samostatné větné členy „určení původu a další čtyři kvazivalenční doplnění (určení překážky, prostředníka, rozdílu a záměru) (Panevová et al., 2014, s. 49–53). Každý větný člen je dokumentován příklady reálného užití ve větách převzatých z korpusů. Tak např. *určení původu* zavedené zde po boku předmětů jako samostatný aktant, příp. jako další možný, tj. pátý typ kvazivalenčního doplnění, je představeno již v prvním díle mluvnice v kapitole „*Uvedení do syntaxe*“ (Cvrček et al., 2015, s. 358) v modelové větě „*Matka předělala dětem loutku z Kašpárka na čerta*.“ Ve druhém díle (Panevová et al., 2014, s. 49) je výklad doplněn dalšími příklady: „*Vyráběli ze dřeva nábytek. Slyšel o tom neštěstí od starosty. Zdražili vstupenky z 500 na 550 Kč. Zajímá mě, jak Fr. Palacký vyrůstal z kluka z Hodslavic v dějepisce, který ...*“ a dokonce i větou s určením původu nevyjádřeným, pouze potenciálním: „*Sousedé přestavěli domek (z ___) (na + předmět výsledný)*.“ Jde o zdařilý, moderní, inspirativní výklad, a přesto může být v jistém smyslu zavádějící. Autoři na uvedené straně konstatují, že původ „formálně bývá vyjádřen předložkovými pády z + 2 (u původu věcného nebo abstraktního), od + 2 (u původu životného).“ Není zde však žádná zmínka o vazbě po + 6, např. *To nádobí mám po babičce. Je vysoký po otci.*, která v tradičním pojetí syntaxe vyjadřuje příslovečné určení původu vedle uvedených vazeb genitivních. Kompletní popis funkce pádů v rámci větné stavby přes veškerou dobrou snahu autorů mluvnic dosud chybí.

V *Akademické gramatice spisovné češtiny (2013)* jsou kategorii pádu v rámci funkční morfologie věnovány strany 303–308. Jako modelový příklad přístupu autorů k funkční morfologii budiž zde demonstrována ukázka z popisu funkcí genitivu. Např. na s. 304 je popisován genitiv, v případě neshodného přívlastku s odkazem také na kapitolu o větných členech (s. 728–729). Na s. 304

není zmíněn ve funkci jmenné části přísudku (např. *byl malé postavy*), ve funkci subjektu, a dokonce ani jako předmětná vazba některých adjektiv, např. *schopen všeho, plný něčeho*. Autoři se vyhýbají výrazu genitiv objektový zřejmě proto, aby se rozlišily funkce genitivu jako přímého předmětu a jako neshodného přívlastku vyjadřujícího původce/nositele děje. Na s. 728–729 je popisován obecně, tj. v rámci všech pádů, atribut neshodný. Ve snaze o systematizaci se autoři uchylují k zavádějícím formulacím: „Neshodný atribut rekční rozvíjí a) deverbativní substantivum, b) substantivum s kvantitativním významem, c) jiné substantivum.“ Tím zcela opomíjejí mj. neshodný přívlastek u zájmen (*něco nového atd.*). U typu c) autoři připouštějí výhradně atribut ve tvaru genitivním. Uvádějí zde pouhé tři typy: „partitivní“ v chybném pojetí, neboť jde o G celkový – „část domu, roh skříně, dveře pokoje“,⁵⁴ dedikační (*třída Politických vězňů*) a autorský (*román Karla Čapka*). Otázku genitivu partitivního a celkového tedy neřeší. Pokud nejsou určité typy neshodného přívlastku definovány, měly by být alespoň zastoupeny příkladovými větami. Příkladový materiál pro prezentaci funkcí pádů nebyl shromážděn v dostatečném počtu, natož pak analyzován. Stejná výtka platí i pro *Mluvnici současné češtiny 1*.

Právě občasná nepřehlednost, příp. neúplnost a místy i nejednoznačné až nesrozumitelné formulace jsou slabinami zmiňované mluvnice. Jako její přednost lze shledat precizně zpracovaná některá dílčí témata z oblasti formální morfologie (mj. např. alternace kořenného vokálu a vkladná samohláska u substantiv či verbální jmenné tvary) a uvádění velkého množství lexikálních, většinou i větných příkladů převzatých většinou z ČNK. Není tedy vhodná pro vytvoření celkového náhledu na jazyk, ale je vynikající příručkou pro studium vybraných příkladových kontextů v konfrontaci s dalšími zdroji.

⁵⁴ Problém genitivu partitivního a celkového: Havránek – Jedlička (1988, s. 126) oba typy směřují. Používají výraz „genitiv celkový neboli částečný“. *Příruční mluvnice češtiny* (s. 237–238) oproti tomu správně rozlišuje ve funkci přívlastku neshodného „vztah části a celku“ (střecha domu) a ve funkci předmětu nebo podmětu G partitivní: *Napekla buchety. Ubylo vody*. U genitivu celkového by však neměl chybět ještě příklad typu „*sklenice vody*“ (srov. Hausenblas, 1958, s. 124–126).

2.2 Formální morfologie: skloňování substantiv (Několik poznámek ke zpracování daného tématu v současných mluvnicích češtiny)

*Příruční mluvnice češtiny (2012/1995)*⁵⁵ věnuje formálnímu popisu skloňování substantiv celkem 37 stran (2012, s. 243–281). Autoři pracují s tradičními hlavními vzory substantiv a nové vlastní vzory volí pouze u podtypů. Na vedlejších vzorových výrazech demonstrují souhláskové alternace a nestandardní koncovky v příslušných pádových tvarech:

- *Pán*: *Vsg.* *_hoch-u*; *Npl.* *_občan-é*; *Lpl.* *_o hoš-ích*; (tvar *hoši* v *Npl* není uveden)
- *Muž*: *Vsg.* *_otč-e*; *Npl.* *_obyvatel-é*; *Gpl.* *_obyvatel-0*
- *Předseda*: *Gsg.,Apl.,Ipl.* *_paňác-i*; *Npl.* *_husit-é/i*; *Lpl.* *_o sluz-ích*
- *Hrad*: *Gsg.* *_ostrov-a*; *Vsg.* *_zámk-u, domečk-u*; *Lsg.* *_o ostrov-ě/u, domečk-u*; *Lpl.* *_o domečk-ách/ích, zámc-ích*
- *Žena*: *Gsg.,Npl.,Apl.* *_skic-i*; + plurálové (duálové) paradigma *ruce*
- *Růže*: *Nsg.,Asg.,Ipl.* *_píseň-0*; *Vsg.* *_písn-i*; *Gpl.* *_ulic-0*
- *Město*: *Lsg.* *_o jablk-u*; *Lpl.* *_o jablkách, střediscích*; *Ipl.* *_ponči*
- *Moře*: *Gpl.* *_bojišť-0*

Sledovaná mluvnice přináší systematické, přehledné tabulkové zobrazení, kterému lze nicméně vytknout opomenutí alternace v *Dsg* a *Lsg* u substantivního typu *žena* nejen v tabulce, ale zejména v komentáři a volbu vzorového výrazu *obyvatel* pro podtyp vzoru *muž* (2012, s. 244). V obou případech jde o nesyستمovost. Tvary se souhláskovými alternacemi jsou u ostatních deklinačních typů v tabulkách zastoupeny jedním vzorovým výrazem a zmíněny v poznámkách k jednotlivým typům. Ve druhém případě nedoporučujeme uvádět maskulinum s nulovou koncovkou v *Gpl* z důvodu nízkého počtu takových případů. Skupina maskulin se slovotvorným sufixem *-tel* figuruje v deklinačním systému jako podtyp na základě pravidelné koncovky *-é* v *Npl*. Nulové zakončení v *Gpl* u omezeného počtu maskulin pak patří mezi jevy nepravidelné uváděné v dodatečných komentářích a netýká se pouze slov se sufixem *-tel*.

⁵⁵ 2. opravené vydání vyšlo roku 1997. Po roce 1997 následují ještě dva dotisky 2. vydání z let 2005 a 2012.

Příruční mluvnice češtiny věnuje pozornost distribuci variantních koncovek a graficky ji znázorňuje v tabulkách prostřednictvím jejich posloupnosti. Např. v Dsg a Lsg životných maskulin u vzoru pán je posloupnost *-ovi/u*, u vzoru muž a soudce je pořadí opačné, nejprve *-i* a následně *-ovi*. Ačkoliv distribuce koncovek není ověřována v ČNK, korpusové studie, např. článek M. Hebalové (2004, s. 89–97) i mluvnice opírající se o korpusová data dokazují, že grafické zobrazení frekvence užití daných koncovek odpovídá skutečnosti. S tím kontrastuje nevhodné pojetí v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (2011), kde je pro všechny vzory užitá stejná posloupnost, a to v pořadí *-u/ovi* a *-i/ovi*.

Autoři opomíjejí výskyt koncovky *-ích* jako jediné ve tvarech *lesích* a *Kobyliších*, dublety typu *kostelech/kostelích*, výjimečný tvar *cílech* a nezabývají se podrobnějším popisem distribuce koncovky *-ách* u maskulin (2012, s. 249–250). V mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (2011) je naopak distribuce koncovek v Npl podána velmi uspokojivě.

V souvislosti se skloňováním příjmení typu *Poupě*, *Hrabě*, *Dítě* autoři uvádějí, že mohou mít koncovky podle vzoru *kuře* i podle vzoru *soudce* (2012, s. 247). Pak jsou ovšem považovány za správné např. i dativní tvary jako *Poupovi/i*, *Dítovi/i* či dokonce *Hrabovi/i*. Není zde zmíněna možnost zachování kmenotvorné přípony a existence logičtějších tvarů *Poupětovi*, *Dítětovi*, *Hrabětovi*. U příjmení typu *Bechyně*, *Osolsobě* se autoři nezmiňují o možnosti zájmeného skloňování.⁵⁶

V rámci popisu deklinačního typu *předseda* je uvedeno, že „tvary podle podtypu *husita* mají substantiva na *-ita*, *-ista*, *-asta* (*Chetita*, *basista*, *fantasta* apod.)“ (2012, s. 246). Po prověření slov se zakončením *-asta* v ČNK (SYN2015) se ukázalo, že tvrzení je neplatné pouze pro jediný lexém, a tím je právě *fantasta*. Distribuce koncovek Npl byla následující: *fantastové* 11x, *fantasté* 2x, *fantasti* 1x. Ostatní, a to pouze tři lexémy s daným zakončením (*gymnasta*, *entuziasta*, *chiliasta*) měly distribuci Npl plně v souladu s podvzorem *husita*, ovšem slova *entuziasta* a *chiliasta* mají mizivý počet výskytů, slova *fantasta* a *gymnasta* se ve tvaru Npl vyskytují 24x a 23x. Uvedený příklad za mnohé jiné dokazuje užitečnost korpusů při tvorbě relativně přesných popisů distribuce koncovek.

⁵⁶ Ani M. Knappová (2002, s. 64) není ve své speciálně zaměřené publikaci důsledná. Na příkladu příjmení *Dítě* demonstruje tvary 2. pádu *Dítěte* i *Dítě* a 3. pádu *Dítěti* i *Dítovi*. U dalších příjmení *Kníže*, *Hrabě*, *Poupě* není tvar 3. pádu uveden.

V mluvnici *Čeština – řeč a jazyk (2011 / 1996)* výklad skloňování substantiv pokrývá 29 stran (188–217). Pro deklinační podtypy jsou zavedeny následující vzorové výrazy:

- *Pán: soused; dělník*
- *Muž: učitel; lovec*
- *Předseda: husita; sluha; rikša*
- *Hrad: jazyk*
- *Žena: podtypy nezavedeny*
- *Růže: ulice*
- *Město: středisko*
- *Moře: sídliště*

Vzorové výrazy hlavní i vzory podtypů jsou v tabulkách uváděny v Ngs. Celé zbývající paradigma je vyjádřeno pomocí koncovek. Distribuce variantních tvarů je tudíž popisována výhradně až v komentářích k jednotlivým deklinačním typům. Mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* bylo již výše vytknuto, že i v jejím třetím vydání⁵⁷ jsou obě variantní koncovky Dsg a Lsg životných maskulin prezentovány jako rovnocenné u všech vzorů, a to v pořadí *-u/-ovi; -i/-ovi*. K jejich distribuci není formulováno nic konkrétního kromě pravidla jejich použití v kombinatorice.

Příruční mluvnice češtiny i *Čeština – řeč a jazyk* se vyznačují v zásadě promyšleným a pečlivým zpracováním. Obě vycházejí z principů funkčního strukturalismu definovaných Pražským lingvistickým kroužkem, a tudíž jsou si svou koncepcí blízké. Věnují se distribuci koncovek, kolísání mezi variantními koncovkami i mezi jednotlivými vzory, dále tvarům i paradigmátům nepravidelným, skloňování jmen přejatých a v jejich rámci i skloňování osobních jmen a příjmení (antroponym) cizího původu. Při podrobném rozboru lze oběma mluvnicím v konkrétních pasážích vytknout dílčí nedostatky či opomenutí, jež jsou ale snadno opravitelná či doplnitelná. Mluvnice se vzájemně doplňují a mohou sloužit jako důvěryhodný a kompletní zdroj poznatků o češtině. Vyznačují se vyváženou úrovní všech sledovaných kapitol.

⁵⁷ 1. vydání: 1995, 2. přepracované vydání: 2000, 3. rozšířené a upravené vydání: 2011.

Autoři *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví. (2015/2010)* se zabývají formální morfologií substantiv na stranách 176–238 (2015).⁵⁸ a skloňování přídavných jmen je vyhrazena následující kapitola o deseti stranách. V kapitole „*Typy skloňování (deklinace)*“ zavádějí řadu netradičních nových (příp. staronových) vzorových výrazů pro skloňování, jejichž volbu ale nezdůvodňují: *list, les, jazyk; had, soused, žák; táta, husita, sluha; duše*.⁵⁹ Nezdůvodnění volby nových vzorových výrazů shledáváme vážným nedostatkem nejen ve vztahu k běžné praxi na českých školách, ale i z hlediska oboru čeština jako cizí jazyk, kde právě volba vzorových výrazů patří mezi nejožehavější témata (viz podkap. 6.5). V tabulce nazvané *Přehled hlavních vzorů substantiv* (2015, s. 179) nejsou deklinační typy rozděleny tradičně podle rodů, ale na základě tvrdosti a měkkosti skloňování jsou rozřazeny do dvou skupin. Deklinace typu *kost* a *stavení* jsou umístěny mimo základní dvě skupiny. Typ *kuře* není do tabulky zahrnut. Pořadí vzorů je tedy následující: *list, město, had, táta, žena // muž, stroj, duše, píseň, moře // kost // stavení*. Netradiční rozřazení deklinačních typů může být i přes jisté výhrady inspirativní. Jako přínosné se jeví zejména sloučení měkkých substantivních typů do jedné skupiny na základě úplné nebo částečné meziparadigmatické homonymie pádových koncovek v několika pádových tvarech. Výhradu lze vznést k umístění vzoru *moře* a navrhnout jeho přenesení mezi vzory *stroj* a *duše* (více k danému tématu viz 6.1.2 a 6.4.). Přínosné je rovněž systémové uvedení obojích koncovek Ipl, tj. obecně českých pod názvem *Instr. mluv.* a paralelně spisovných neutrálních pod názvem *Instr. psaný*.

Na s. 184 (2015) začíná popis jednotlivých vzorů substantiv. U každého vzoru je po úvodní charakteristice uveden seznam substantiv s frekvencí nejméně 25 ppm (výskytů na milion slov). Jsou ale řazena abecedně, nikoliv podle frekvence. Vedle seznamů lexika příslušejícího k jednotlivým deklinačním typům je v dané mluvnici také přínosné uvádění procentuálního zastoupení variantních koncovek na základě výskytu v ČNK. Např. u Npl maskulin typu „*had*“ autoři dokládají na základě korpusových dat následující celkový poměr: psaná čeština: 81% (*had*)i, 19% (*had*)ové; mluvená č.: 89% (*had*)i, 11% (*had*)ové. Distribuce jednotlivých koncovek je následně poměrně podrobně rozepsána. Jako zavádějící a

⁵⁸ Vydání z roku 2010 a 2015 se liší stránkováním. U prvního vydání jde o strany 143–195.

⁵⁹ Nejpodivnější je volba vzoru *had*, neboť v ČNK (SYN2015) má tvar *hadi* v Npl 442 výskytů, zatímco tvar *hadové* pouhé 4 výskyty, tj. necelé jedno procento. K další distribuci variantních koncovek viz níže.

nepraktické se jeví demonstrování celkového výskytu koncovek *-i* a *-ové* na modelu „(had)i, (had)ové“ vzhledem k výše uvedenému mizivému výskytu koncovky *-ové* u samotného vzorového výrazu *had*. Souhrnně (oba pády dohromady) je číselně vyjádřen také výskyt obou variantních koncovek v Dsg a Lsg, kde mají čísla ještě větší výpovědní hodnotu. Vyčíslení je zajímavé a užitečné také u variantních tvarů obecně českých, např. v Lpl (*žác*)-*ích* / (*žák*)-*ách*: Psaná čeština 97% / 3%; Mluvená čeština: obě varianty zastoupeny zhruba rovnoměrně, atp. Procentuální zastoupení je uváděno i u dalších tvarů, zejména u Ipl. Autoři uvádějí i varianty pádových koncovek v mluvené češtině na Moravě, např. Gsg/Asg *Němca, kámoša, učitelá* (2015, s. 193), nebo paradigma *duša* (s. 215).

Problematika vkladného *-e-* v Nsg u vzoru „*had*“ je velmi zjednodušená. Je zde konstatováno, že vkladné *-e-* se vyskytuje „pouze u slov zakončených na *-ek*, *-el* a u několika dalších (srov. 2015, s. 187). Souhláskové alternace (palatalizace) v mužském rodě jsou zobrazeny v přehledné tabulce (2015, s. 177), v níž lze zaznamenat následující nedůslednost: U vzoru „*táta*“ vedle dvou příkladů, *d*→*d'*: *invalidi* a *t*→*t'*: *husiti*, zcela chybí elementární příklad alternace *g*→*z* (*kolezích*). Alternace *g*→*z* v Lpl je vynechána i u dalších vzorů mužského rodu. Jinak zdařilá tabulka tím zbytečně degraduje.

K distribuci koncovek *-ě(e)* / *-u* vzoru *list* se autoři vyjadřují prostřednictvím tabulky s frekventovanými apelativy (2015, s. 202), kde je výskyt varianty *-u* rozdělen podle slovní škály: „nikdy nebo skoro nikdy, zřídka, někdy, stejně jako *-ě(e)*, často, zpravidla, vždy nebo skoro vždy“. Jednotlivým výrazům slovní škály jsou na s. 184 přiřazena procentuální rozpětí: nikdy nebo skoro nikdy – pod 1%, zřídka 1–10%, někdy 10–35%, stejně jako druhá varianta 35–65%, často 65–95%, zpravidla 90–99%, vždy nebo skoro vždy – nad 99%. Autoři (tamtéž) zastávají názor, že slovní vyjádření má vyšší výpovědní hodnotu než přesný číselný údaj, a to mj. s ohledem na proměnlivost (přesných číselných) dat v různých korpusech. Na tomto místě je třeba autorům vytknout nedůsledné užívání zavedené slovní škály, neboť občas je použito slovní hodnocení, které v uvedené škále chybí, např. hodnocení „výrazně převažuje“ při popisu distribuce variantních tvarů *soudci* / *soudcové* (2015, s. 196). Jako ideální řešení lze v mluvnici daného typu navrhnout spojení obou přístupů, tj. pevně zavedený slovní popis spolu s dohledatelným vyjádřením číselným. Vágní je např. slovní hodnocení výskytu jednotlivých

koncovek v tabulce zachycující kolísání mezi vzory *píseň* a *kost* (2015, 221). Krajně nevhodným shledáváme použití slovního označení „kolísá“ pro případ, kde jsou obě varianty řídké. Jednak proto, že tabulka jako celek popisuje jev kolísání a jednak proto, že není dodržována předem zavedená stupnice slovních hodnocení (viz výše).

Užitečné jsou statistické přehledy získané z korpusových materiálů. Např. na str. 163 (2015) je tabulka procentuálního zastoupení slovních druhů v textech: subst. 31%; slovesa 18%; adj. 12%; předložky 11%. Na str. 165 je zobrazena frekvence substantiv v odborných, publicistických i beletristických textech a v přátelské konverzaci. V odborných a publicistických textech tvoří celou třetinu obsahu korpusu textů s jedním milionem slov, v konverzaci desetinu. Dále na straně 182 autoři prezentují „*Přehled vysoce frekventovaných nepravidelných substantiv*“ a na str. 183 „*Frekvenční zastoupení substantiv podle vzorů*“. Statistickým přehledům je ovšem též věnována samostatná publikace *Statistiky češtiny* (Bartoň, Cvrček, Čermák, Jelínek & Petkevič, 2009).

Souhrnem lze říci, že formální morfologie je i přes zmiňované nedostatky pojata relativně přehledně a pečlivě, zahrnuty jsou i výjimky. Ryze deskriptivní přístup lze požadovat za obohacující, neboť na rozdíl od ostatních mluvnic se autoři zabývají důsledným popisem morfologie obecné češtiny („mluvená čeština“) vždy ve srovnání se spisovnou („psaná čeština“). U jednotlivých tvarů je sledováno jejich procentuální zastoupení v psané a mluvené češtině. Způsob výkladu samotného je srovnatelný s prezentací morfologie jmen např. v IJP a v APČJ. Mluvnici však nelze doporučit jako jediný či hlavní zdroj poznání české gramatiky. Může dobře posloužit pouze jako databáze k vyhledávání doplňkových údajů.

V *Akademické gramatice spisovné češtiny (2013)* autoři zavádějí k tradičním vzorům nové „podvzory“, jejichž přehled se nalézá na dvojstraně 314–315. Jako samostatné deklinační typy jsou pojaty relikty původních historických n-kmenů. Zastupují je vzory *kámen*, *den/týden*, *písmeno*, *břemeno (břímě)*, u nichž není jednoznačně zřejmé, co je míněno jako vzor a co jako podvzor. Přehled vzorů a podvzorů je následující:

- *Pán*: *pedagog*; *student*; *občan*; *konšel* (*Npl. _pán-i/pán-ové _student-i _občan-é/občan-i; konšel-é*)

- *Muž*: učitel; hráč; král (Npl. *_muž-i/muž-ové_ učitel-é_ hráč-i_ král-ové*)
- *Předseda*: policista; asketa; kolega (Npl. *_předsed-ové_ policist-é/?!_ asket-i/asket-ové_ koleg-ové*)
- *Hrad*: kostel (*les*); koncert; zákon; ostrov; leden; obdélník; věk; domek; (U hlavního vzoru *hrad* zobrazen Gsg a Npl; u podvzorů Gsg, Lsg a Lpl.)
- *Kámen*: den/týden
- *Žena*: zpráva; dáma; štáva; vrána; rána; váha (zde sledován Gpl a Dpl); tíha; žíla; lípa; díra; víra; houba; roura (zde sledován Isg a Gpl); hra; jízda (zde sledován pouze Gpl)
- *Kost*: čelist; moc; past; lež; myš; pravomoc; čtvrť; huť (Zde autoři odkazují na příslušnou kapitolu, kde je osm podvzorů daného typu speciálně probíráno. Viz níže.)
- *Růže*: ulice, přítelkyně; expedice, jeskyně; chvíle (Gpl. *_ruž-í_ ulic-0, přítelkyň-0_ expedic-0/expedic-í, jeskyň-0/jeskyn-í_ chvíl-0*)
- *Město*: ložisko; lůžko; tělisko (Lpl. *_měst-ech_ ložisc-ích_ lůžk-ách_ tělisc-ích/tělisk-ách*)
- *Moře*: hřiště (Gpl. *_hřišť-0*)
- *Písmeno*: břemeno (břímě) (Gsg. *_písmen-e/písmen-a_ břemen-e/břemen-a*)

V kapitole „*Obecně o deklinaci substantiv a základní přehled vzorů*“ (2013, s. 314–315) nalézáme u každého základního vzoru přehled podvzorů, přičemž tabulky obsahují vždy nominativ a příslušný pádový tvar, příp. maximálně tvary tři, v nichž se podvzor od základního vzoru liší. Volba některých podtypů jako takových (nemluvě nyní o vzorových výrazech) je diskutabilní. Nepřehledné je i jejich řazení v tabulce, kde není na první pohled zřejmá spojitost podvzorů se vzory hlavními. Jako jeden z hlavních vzorů zde figuruje *kámen*. Jako podvzor, neví se však kterého vzoru, je do tabulky zahrnuto (částečné) paradigma slova *den*, přičemž ve zvýrazněné kolonce pro Lsg stojí pouze tvar „*dne*“. Dále např. u podtypu *občan* je vedle neutrálního tvaru uvedena hovorová varianta *občan-i*, nicméně u podtypu *policista* hovorová varianta chybí. U podtypu *domek* je signifikantní tvar Lpl vypuštěn, předpokládáme, že z důvodu tiskové chyby. U neuter typu *město* autoři zavádějí vedle podtypů *tělisko* a *lůžko* také podvzor *ložisko*, na s. 315 demonstrováný jako samostatný podtyp. Důvodem k jeho samostatnosti je zřejmě jediný zde prezentovaný tvar Lpl *ložiscích*, zatímco u podtypu *tělisko* je uveden

dublet. ČNK (SYN2015) však dokládá existenci dubletu v následujícím poměru výskytu: ložiskách – 76 / ložiscích – 102. V kontextu prezentace základních vzorů pro podtypy působí cizorodě a nesystémově mj. rovněž podrobný přehled druhů změny kořenného vokálu v Gpl, Dpl a v Isg, který je demonstrován jako množství podtypů základního vzoru *žena*. Souhrnně lze tedy konstatovat, že „*Přehled vzorů a podvzorů*“ na str. 314–315 působí poněkud nesystematicky až nepřehledně.

Logičtější informace uživatel nalézá až při pročítání příslušných kapitol, kde jsou jednotlivé typy a podtypy probírány. Na změny kořenného vokálu a problematiku vkladného *-e-*, resp. výhradně na tato dvě témata se autoři podrobně zaměřují v rámci popisu feminin typu *žena* (s. 339–342). Ve výkladu samotném je množství podtypů základního vzoru *žena* již opodstatněné. Jde o přínosné pasáže, zpracované důkladněji než v ostatních mluvnicích. Konsonantické alternace jako podtypy pojaty nejsou a není jim věnována pozornost ani v souvislosti s popisem jednotlivých substantivních typů.⁶⁰ Výjimku zde tvoří pouze Lpl maskulin a Npl adjektiv (s. 386–387). Nicméně v rámci morfologie sloves je hláskovým alternacím věnován podrobný popis. Kolísání mezi vzory *kost* a *píseň* je popsáno opět na modelu řady podvzorů, konkrétně osmi, v samostatné kapitole, způsobem přehledným a inspirativním.

Detailní popisy uvedených i jiných morfologických partií působí dojmem, že jsou podrobné na úkor partií opomenutých a že se autoři věnují zejména svým „oblíbeným“ tématům. Takové pasáže se ale podílejí na užitečnosti příručky jako celku. Autoři jednotlivé jevy dokládají velkým množstvím lexikálních příkladů a příkladových vět převzatých z ČNK a to patří k jejím přednostem. Užitečný, relativně kompletní výčet lexika vztahujícího se k určitému mluvnickému jevu občas kontrastuje s různými opomenutými ve výkladu. Např. ve výčtu slov kolísajících mezi vzory *hrad* a *stroj* chybí nejvýraznější představitel daného jevu, slovo *kužel* (s. 336). *Akademická gramatika spisovné češtiny* se stává užitečnou, pokud jsou nedostatečně zpracované pasáže doplněny použitím některé z dalších současných normativních mluvnic či příruček. Neobstojí tedy jako samostatný, komplexní zdroj informací o českém jazyce, může však posloužit jako inspirativní databáze doplňujících informací.

⁶⁰ Daný fakt zřejmě souvisí s určením mluvnic pro českého uživatele, jak je naznačeno na s. 17; autoři vycházejí z přesvědčení, že některé jevy jsou pro Čechy samozřejmostí.

2.3 Stavba slovního tvaru (Několik poznámek ke zpracování daného tématu v současných mluvnicích češtiny)

V *Příruční mluvnici češtiny (2012 / 1995)* stavbě slovního tvaru není věnována samostatná podkapitola. V úvodu ke kapitole *Morfologie* (1995, s. 227) je řečeno: „V případě, že morf není koncovkou (nestojí na konci slova), jde o morf nekoncový: *psa-l-(a)*, *nese-n-(a)*, nebo o kmenotvornou příponu: *kuř-at-a*, *kup-ova-t*. Z praktických důvodů se kmenotvorná přípona někdy považuje za součást koncovky *nes-eme*.“ Autoři volí maximální zestručnění a zjednodušení, které se jeví ze synchronního pohledu jako dostačující. Odpovídá určení mluvnice, které je formulováno v předmluvě.

Čeština – řeč a jazyk (2011 / 1996): Ze všech sledovaných mluvnic zdaleka nejspokojivějším způsobem je vysvětlena stavba slovního tvaru v mluvnici *Čeština - řeč a jazyk*, kde v rámci úvodní kapitoly k oddílu *Soustava tvarů slov (formální tvarosloví)* jsou logicky zařazeny tři samostatné podkapitoly: *Obecně o tvarech slov*, *Stavba slovního tvaru* a *Hláskové střídání v tvarech slov* (2011, s. 185–188). Autoři především pracují s veškerou základní existující terminologií k danému tématu a uvádějí ji do vzájemných souvislostí. Přehledné schéma zachycuje jmenné i slovesné tvary. Vycházejí ze tříčlenné struktury indoevropského slovního tvaru (tvarotvorný základ, kmenotvorná přípona, tvaroslovná přípona) a snaží se vnést pořádek do terminologického chaosu, se kterým se v dané oblasti běžně setkáváme. Jde především o upřesnění termínů (tvaroslovný) kmen, tvaroslovná přípona a termínu koncovka (tvarotvorný formant). Jako jediná ze čtyř sledovaných mluvnic nezapomíná na důležitý termín „komplexní zakončení“. Z výkladu v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* a z výkladu Skaličková (In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 210–247) vycházíme i v naší disertační práci (srov. oddíl 1.4.1).

Autoři *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví. (2015/2010)* by se zachovali prozíravěji, kdyby se ke stavbě slovního tvaru vůbec nevyjadřovali. Namísto srozumitelného uspořádání a vysvětlení obecně již existující terminologie svými nedbalými interpretacemi vnášejí do sledované klíčové problematiky zmatek.

Na začátku kapitoly *Úvod do morfologie* je konstatováno: „Část, která zbude po odtržení koncovky (tj. kořen a předpony a přípony), se nazývá kmen.“ (2015, s.

156). Zde panuje u různých autorů terminologická nejednotnost. Exaktní označení tvarotvorný základ bývá nahrazováno výrazem kmen. V následujícím odstavci je význam (řekněme nově zavedeného) termínu kmen zamlžen nejednoznačným popisem termínu téma (kmenotvorná přípona) a je zde doslovně uvedeno: „Jednou z gramatických přípon je téma (kmenotvorná přípona) u sloves a některých substantiv (srov. děl-á-me a děl-ěj-me nebo kuř-et-e a kuř-at-a), které má význam gramatický a vytváří základ (kmen) pro jednotlivé sady tvarů. Kmenem tedy nazýváme tu část slova, která zbyde po odtržení koncovky (tj. včetně případných předpon a přípon). Na rozdíl od koncovek může slovní tvar obsahovat přípon víc.“ (2015, 156). Na str. 176 je v rámci kapitoly *Typy skloňování* dále řečeno: „U substantiv rozlišujeme jmennou deklinaci a složenou deklinaci. [...] U substantiv jako *paní, stavení, Jiří, Henry* bereme koncovou samohlásku *í*, resp. *y*, [...], jako součást kmenu. [...] Hranice mezi kmenem a koncovkou (resp. obecněji příznakem pádu) je neostrá. Bylo by tedy taky možné pokládat za kmen jen *staven-, Henr-* atd., ale nepřineslo by to žádnou výhodu.“ Autor kapitoly „*Morfologie*“ se snaží vyrovnat se skutečností, že tvaroslovný kmen neboli kmen slovního tvaru označuje ze synchronního hlediska nepraktické a velmi často i nerealizovatelné spojení tvarotvorného základu a kmenotvorné přípony. Nepracuje s termíny tvarotvorný základ a tvarotvorný formant, ale nahrazuje tvarotvorný základ výrazem kmen ve snaze přiblížit výklad zjednodušující školské praxi, čímž zpřetrhává vazby s terminologickou logikou používanou v odborné literatuře (srov. Skalička, *ibid.*). Kmenotvornou příponu přičleňuje ke kmeni pouze u deklinačních typů, kde je morfematically šef u většiny tvarů čitelný. Původní trojčlenná stavba slovního tvaru se u deklinačního paradigmatu jako celku uchovala pouze v případě deklinačních typů *kuře* a *téma*. Ale v kontextu ostatních substantivních typů je vhodnější kmenotvornou příponu pojímat jako součást tvarotvorného formantu či jako spojovací morfém. To se při prezentaci paradigmat typu *kuře* a *téma* naštěstí děje, *kuř-et-e, tém-at-u* adt. (srov. 2015, 321–233). Diskutabilní je vyčleňování nepůvodní kmenotvorné přípony u složeného skloňování a u stažených substantivních typů.⁶¹ V případě složeného skloňování V. Skalička (*ibid.*)

⁶¹ U tvarů *staven-í, Jiř-í* a *paní* nejde o kmenotvornou příponu, ale o tzv. komplexní zakončení dané historickým vývojem: např. *staven-í < staven-ie < staven-bj-e < -bj-ě < -bj-o*. V daném tvaru představuje *-bj-* nikoliv kmenotvornou, nýbrž slovotvornou příponu podskupiny měkkých praslovanských deklinačních typů a *-o* je vlastní kmenotvorná přípona, která u neuter v Nsg v praslovanštině pravděpodobně stála samostatně bez očekávané pádové přípony. U složené deklinační pádi je nutné při diachronním rozboru sledovat odděleně jmennou a zájmennou část.

formuluje teorii o genezi novodobých kmenotvorných přípon u složených adjektiv. Vzhledem k nehomogennímu charakteru deklinace tvrdých adjektiv se ovšem Skaličkovu pojetí jeví jen jako čistě teoretické.

Autoři Akademická gramatika spisovné češtiny (2013) v rámci kapitoly *Skloňování substantiv* (s. 308) nevěnují stavbě slovního tvaru žádnou samostatnou podkapitolu ani odstavec. Pouze při popisu kategorie pádu na s. 303 jsou uvedeny pojmy tvarotvorný formant a tvarotvorný základ prezentovaný zde jako totožný s kmenem. Stavba slovního tvaru je samostatně probírána pouze u sloves jako *Stavba slovesného tvaru* (s. 451). Tam jsou definovány rovněž kmenotvorné přípony v slovesných tvarech. Uvedený přístup vykazuje logiku v tom smyslu, že u jmenné flexe lze v synchronním pohledu kmenotvornou příponu nedefinovat a pojímat stavbu jmenného tvaru jako dvojčlennou. Ve stejném duchu jsou pak i tvarotvorné formanty v přehledech skloňování prezentovány jako jednotlivé koncovky, např. *kuř-ete, kuř-ata, kuř-atech*, atd., což se jeví jako jeden z možných správných přístupů.⁶² V morfematické stavbě většiny slovesných tvarů naopak kmenotvorná přípona dosud částečně plní své funkce (srov. s. 452–454).

⁶² Další možné řešení prezentace skloňování typu *kuře* je následující: *kuř-et-e, kuř-at-a, kuř-at-ech*, (viz např. *Příruční mluvnice češtiny*, 2012, s. 267; *Čeština – řeč a jazyk*, 2011, s. 201). Nejméně vhodným se jeví pevné připojení kmenotvorné přípony k tvarotvornému základu, např. *kuřet-e, kuřat-a, kuřat-ech* atd., neboť takováto rekonstrukce tvaroslovného kmene v pravém slova smyslu působí nesystémově nejen v kontextu deklinačního systému jako celku, ale i v kontextu samotného nominativu – akuzativu *kuř-e*.

3. PROBLEMATIKA LINGVODIDAKTICKÉ PREZENTACE JMENNÉ FLEXE

Přední světoví autoři uvádění v dějinách lingvodidaktiky se ve svých dílech zaměřují na obecné otázky, případně své poznatky demonstrují na modelu angličtiny (R. Ellis, L. Selinker, S. P. Corder), některého z románských jazyků (R. Lado, F. Gouin, F. Weiss, C. Germain, H. Seguin) nebo němčiny. Zkušenost s konkrétní problematikou lingvodidaktické prezentace rozvinuté jmenné flexe mají především slavisté zaměřeni na výuku cizinců. Z hlediska našeho vymezení mohou být přínosná díla zahraničních bohemistů a rusistů různých národností (L. A. Jandová, S. Clancy, A. G. Širokova, A. Cienki, D. S. Danaher, E. Dąbrowska, Ch. E. Townsend ad.). Vedle autorů, kteří se věnují přímo oboru čeština jako cizí jazyk, poskytují cenné podněty též didaktické ruštiny jako cizího jazyka, kam patří i čeští didaktické ruštiny (např. R. Choděra, L. Ries, J. Veselý ad.). Užitečné podněty mohou přinést i další menší obory, jako např. didaktiky ostatních slovanských jazyků, příp. i neslovanských jazyků se zachovalou jmennou flexí, tj. didaktika latiny, litevštiny atp.⁶³

3.1 Otázka výuky jmenné flexe s adresným zaměřením

S požadavkem kvalitní výuky cizího jazyka a s tématem lingvodidaktického zpracování obtížného gramatického celku jmenné flexe úzce souvisí požadavek adresnosti. M. Hrdlička (2009, 55) uvádí adresnost jako jeden ze tří klíčových rysů tzv. komunikativní metody, která reprezentuje v současnosti uznávané pojetí cizojazyčné výuky. V rámci oboru čeština jako cizí jazyk se v ideální perspektivě předpokládá, že vznikne řada didaktických studií, na jejichž základě by se výuka

⁶³ Inspirativní příklad přístupu k lingvodidaktické prezentaci jmenné flexe představuje učebnice latiny *Lingua latina per se illustrata. Pars I. Familia romana* dánského autora Hanse H. Ørberga (1996). Učebnice začíná jednoduchými větami se slovesem být. Pracuje se všeobecně známými geografickými pojmy, které označují místa ležící v Evropě, Asii či v Africe. Prvními pádovými tvary tedy jsou Nsg a ablativ sg. uvedených tří toponym po předložce *in*, který se liší od nominativu pouze kvantitou koncovky (-ā). V textu postupně přibývají další jmenné gramatické kategorie a pádové tvary a vysvětlovány jsou buď vedle textu za čarou formou příměrů a synonymních vyjádření, nebo jsou některé gramatické termíny zaváděny a vysvětlovány přímo v textu, např. číslo, rod, pád. Vzhledem k tomu, že latinu si jako volitelný předmět vybírají studenti se zájmem o jazykovědu, je daný postup možný. Učebnice je určena původně studentům s rodným jazykem izolačního typu (dánština, angličtina) a stává se pro ně bránou poznání jmenné flexe. Deklinační tabulka na s. 307 je pozoruhodná řazením pádů. Není zde zachována evropská tradice řazení pádů mající svůj původ u Dionýsia Tráckého (N, G, D, A, I, Ab, L, V), která je na rozdíl od češtiny dodržována rovněž v ruské gramatické tradici. Ørberg pády řadí následovně: N, A, G, D, Ab.

češtiny pro cizince uzpůsobovala podle typologie prvního jazyka studentů či přímo na bázi jazyka konkrétního. Většina v současnosti používaných učebních materiálů však konkrétní adresné zaměření nemá, většinou jde o učebnice univerzálně určené anglofonním cizincům všech národností. Angličtina svou typologií skutečně sehrává roli zprostředkujícího jazyka mezi jazyky všech typů. Zkušení lektoři říkají, že schopný, motivovaný student se dobře naučí jazyk i z učebnice s nedostatky, zatímco studentovi bez motivace nepomůže ani kvalitní materiál s adresným zaměřením. V praxi vidíme, že různí Neslované se tempu a struktuře univerzálních učebnic dokáží přizpůsobit a u Slovanů shledáváme téměř samozřejmostí jejich schopnost učit se češtinu např. i z učebnice češtiny pro Angličany. Z opačné strany by bylo nemyslitelné učit např. Japonce či Korejce na začátečnické úrovni z učebnice češtiny pro Rusy.

V případě slovanských jazyků, jako typologicky nejbližších, může mít praktický význam také kontrastivní studium gramatiky, v našem případě formální i funkční morfologie jmen a s tím související interferenční výzkum. Adresně zaměřená výuka skloňování podstatných a přídavných jmen zde spočívá zejména v ucelenější a časově méně náročné prezentaci deklinačních paradigmat a v promyšleném souboru kontrainterferenčních cvičení. Deklinace substantiv v různých slovanských jazycích představuje strukturálně a lexikálně podobné systémy, které vytvářejí prostor pro výskyt celé řady typických negativních transferů, v první řadě tzv. interlingválních chyb (srov. Štindlová, 2013, s. 38).

U vzdálenějších jazyků, které jsou však v rámci indoevropské jazykové rodiny přesto ještě relativně blízké, např. u jazyků románských, se předpokládá, že mluvčí s běžným vzděláním chápou na základě deklinace zájmen alespoň hlavní funkce N, D a A. Dále znají syntetické tvoření Npl a distinkci jmenných typů, byť v mnohem omezenější míře, než je tomu u jazyků slovanských a v latině.

V souvislosti s vytvářením celkové koncepce výuky češtiny s adresným zaměřením na rodilé mluvčí ruštiny se odborníci v základních aspektech shodují. Shoda panuje zejména v preferenci paradigmatického způsobu prezentace deklinačních paradigmat. Existuje ovšem i řada sporných otázek. Např. na Letní škole slovanských studií s ohledem na její tradici zůstává ožehavou otázkou, zda učebnice určená ruskojazyčným cizincům by mohla být za určitých okolností vhodná i pro další Slovanů. Známým argumentem zdůrazňujícím vážnost

strukturálních rozdílů právě mezi geneticky blízkými slovanskými jazyky je skutečnost, že interferenci podporuje nikoliv rozdílnost, ale naopak strukturální blízkost jazykových jevů (srov. např. Štindlová, *ibid.*). Úskalím učebnice pro rusky hovořící, která je opatřena četnými komentáři v ruštině, je skutečnost, že je zcela nepoužitelná nejen v heterogenní skupině, ale dokonce i v případě skupiny zahrnující Slováky neznalé ruštiny. Pokud by se podařilo vytvořit učebnici pro ruskojazyčné cizince bez zprostředkujícího jazyka, byly by možnosti jejího použití mnohem širší, např. ve skupinách složených z různých Slovanů. Když je v prezentaci gramatiky a ve cvičeních implicitním způsobem speciálně zohledněn např. Apl, který je při srovnání češtiny a ruštiny výrazně neparalelním jevem, nemohou cvičení daného typu ostatním cizincům uškodit. Vždy je snazší s ohledem na úroveň konkrétního studenta určité cvičení vypustit než naopak opomenuté či chybně zpracované partie doplňovat.

V praxi jsme často svědky toho, že výuka češtiny pro cizince z různých, hlavně z finančních důvodů, probíhá v heterogenních skupinách a lektori danou situaci musí akceptovat a zvládat. Názor, v daném kontextu podnětný, že existují univerzální principy pro výuku a tvorbu učebnic jednoho konkrétního cizího jazyka, nepřímou podporu s odkazem na výzkumy prováděné v zahraničí K. Šebesta (In Šebesta & Škodová, 2012, s. 20). Je zde parafrázován následující důležitý poznatek, a to s odkazem na článek S. Romainové (Romaine, 2003, s. 409–410): „Žáci s různými prvními jazyky osvojující si též druhý/cizí jazyk procházejí v zásadě týmiž vývojovými fázemi bez ohledu na podmínky jeho osvojování.“ Adresnost tedy spočívá v odborně realizovaných doplněních zmíněného univerzálního základu. Doplnění se týkají jak prezentace gramatiky a lexika, tak textů a cvičení různého typu, přičemž jako zásadní předpoklad kvalitně koncipované výuky je nutno zdůraznit patřičný fonetický nácvik. Výběr všech cvičení je založen nejen na výsledcích konfrontačního studia, ale zejména na praktickém povědomí o typologii chyb konkrétní cílové skupiny, jež lze podložit výzkumem, např. analýzou textů z akvizičních korpusů. Uvedenou univerzální učebnici např. na bázi angličtiny s paralelním adresně zaměřeným doplňujícím materiálem míníme však pouze jako možnou variantu, která nepopírá, že učebnice vytvořená pro konkrétní homogenní cílovou skupinu na bázi prvního jazyka splňuje ideální podmínky pro výuku. Je však třeba důrazně připomenout, že uvedený adresně zaměřený doplňující učební materiál v žádném případě nepředstavuje pouhou jazykovou mutaci prvotní

učebnice ani pouhý překlad gramatické přílohy. Jde o systematický souhrn doplňujících výkladů a cvičení, kterými lektori znalí prvního jazyka studentů běžně doplňují výuku při použití ne vždy zcela vhodných učebnic.

3.2 K prezentaci skloňování podstatných a přídavných jmen v mluvnicích češtiny pro cizince

Pokud jde speciálně o mluvnice češtiny pro cizince, existují dvě, které lze považovat za relativně úplné. Úplností je míněna skutečnost, že výklad v nich není deformován nadměrným vypouštěním či dokonce zanedbáváním klíčových jevů. První z nich, *Čeština jazyk cizí. Mluvnice češtiny pro cizince* autorů I. Poldaufa a K. Šprunka (1968) není v současné době nikterak prakticky využívána, nicméně v historii oboru čeština jako cizí jazyk představuje významný autorský počín. Problematický a dnes již jednoznačně odmítaný je pokus zmíněných autorů o zjednodušení českého pádového systému sloučením nominativu a akuzativu do tzv. bázevého tvaru a dativu s lokálem do tvaru dativního, což vypovídá o skutečnosti, že se soustředili na homonymii pádových tvarů pouze v rovině paradigmatické. Inspirativním může být shledán přístup autorů ke klasifikaci podstatných jmen v Nsg podle morfematických znaků v zakončení slovního tvaru (s. 46–48). Podle zakončení slovního tvaru lemmatu jsou substantiva přiřazena k jednotlivým rodům a deklinačním typům a na případné odchylky je explicitně upozorněno. Jako ukázka naznačeného přístupu může sloužit výčet tří maskulin, tj. *host, most, prst*, která zakončením tvarotvorného základu na *-st* porušují pravidlo, že dané zakončení je charakteristickým poznávacím znakem feminin typu *kost*. Výčet však není precizní, neboť chybí např. frekventované maskulinum *růst* (srov. podkap. 6.3). V souhrnných tabulkách zůstává zachován tradiční způsob rozřazení substantiv na rodovém principu. U několika deklinačních typů jsou zvoleny nové vzorové výrazy pro skloňování, a to následující: *doktor, mlýn i les, plán, zvíře, nádraží, drama, tvář, řeč*, přičemž zejména poslední vzor *řeč* je velmi diskutabilní (srov. *ibid.*, s. 87–89). Mluvnice se vyznačuje pečlivým zpracováním funkcí pádů v rámci kapitoly „Věta“ (s. 300–358), které svým pojetím připomíná Šmilauerovu *Novočeskou skladbu* (1969/1947).

Moderní, ve svém základu kvalitně zpracovanou mluvnici češtiny pro cizince představuje *A Grammar of Czech as a Foreign Language* od Karla Tahala (2010). Vyznačuje se přehlednou strukturou, kterou logicky propojuje anglický

komentář. Je diskutabilní, do jaké míry některé simplifikace snižují komplexnost zjevně promyšleného díla. Např. na stranách 19–20 při výkladu kategorie jmenného rodu autor záměrně prozatím neuvádí existenci maskulin typu *předseda*, (tj. i příjmení typu *Svoboda*), *turista* a *soudce* zřejmě ve snaze vyzdvihnout absolutní převahu maskulin zakončených konsonantem. Maskulina typu *předseda* se poprvé objevují až v rámci vokativu (s. 120). Na stranách 129–132 je zařazena kapitola „*Podstatná jména: Další deklinační skupiny*“, v níž autor vertikálním způsobem prezentuje deklinační paradigmatata nezařazená do předchozího horizontálního výkladu pádů, který se vedle formální morfologie zaměřuje především na funkce pádů. Ve zmíněné kapitole figurují deklinace typu *předseda*, *turista*, *soudce*, *kuře*, k nimž jsou přiřazena některá výjimečná paradigmatata, jako *dítě*, *člověk*, *přítel*, *ruka*, *noha*, *oko*, *ucho* a deklinace přejatých slov typu *rytmus*, *téma*, *centrum* a *muzeum*. Profesionálně je pojata následující kapitola zabývající se pomnožnými podstatnými jmény. Její hodnota spočívá v promyšleném výběru a řazení příkladového lexika. Autor používá tradiční vzorové výrazy pro skloňování s jedinou obměnou, vzor *stavení* je nahrazen vzorem *nádraží*. Výklad deklinace je primárně koncipován horizontálním způsobem, ale jak už bylo výše naznačeno, prezentace horizontální je částečně kombinována s prezentací paradigmatickou. Pádové soubory jsou uváděny v následujícím pořadí: po *Asg* následuje *Npl* spolu s *Apl* *mi*, *f*, *n*, dále *Apl* *ma* spolu s podrobnějším popisem *Npl* *ma*, dále *Gsg* zároveň s *Gpl*, následuje *Lsg* (podrobněji) spolu se stručným připomenutím tvarů *Lpl*, za ním následuje obdobně pojatý *Dsg* společně s *Dpl*, dále *Isg* spolu s *Ipl* a nakonec je zařazen vokativ. Tvary probíraného pádu, v *D*, *L* a *I* zejména singulárové, jsou demonstrovány na velkém počtu vhodně zvolených lexikálních příkladů. Příklady užití plurálových tvarů *D*, *L* a *I* autor uvádí jen zcela okrajově, ilustrativně, zřejmě s ohledem na jejich obecně nižší frekvenci, nicméně z výkladu zřetelně vyplývá, že na plurálové tvary se vztahují stejné pádové funkce jako na tvary singulárové.

Funkce jednotlivých pádů autor dokumentuje množstvím výstižných příkladových vět. Soustřeďuje se však pouze na nejfrekventovanější jevy. Tak kupř. při popisu funkcí dativu opomíjí důležitý dativ po adjektivech (*podobný*, *blízký*, *vlastní* atd.) i předložky *vůči* a *navzdory*. Skutečnost, že je Tahalův text ve své podstatě přehledný a srozumitelný, umožňuje jeho rozšíření o případné dodatky. Autor věnuje náležitou, v kontextu jiných učebních materiálů až výjimečnou pozornost problému české diglosie, a to v samostatné závěrečné kapitole

Information about „obecná čeština“ na s. 245–253. Po poslední kapitole následuje ještě rejstřík užitých gramatických pojmů, jde tedy o relativně rozsáhlé dílo.

V knižní podobě vyšla v relativně nedávné době ještě druhá mluvnice češtiny pro cizince, *The Course of Czech Grammar* (Hádková & Maertin, 2006). Jde o kapesní příručku nevelkou rozsahem, která se vyznačuje značným zestručněním prezentované látky. Autorky místy zacházejí až k zavádějícím výkladům. Např. v souvislosti s distribucí koncovek Dsg tvrdých M.a., jež jsou uvedeny v pořadí *u/ovi*, je na s. 41 konstatováno: „Persons have both endings, animals usually only *-u*. The last noun in a series has *-ovi*.“ Naposledy zmíněnou mluvnici není v daném kontextu nutné podrobněji analyzovat.

Mluvnice z roku 1968 s kompletně českým výkladem byla adresována „pokročilým studentům a jejich učitelům“, jak je řečeno v krátkém návodu k použití mluvnice psaném anglicky, francouzsky, německy a španělsky (s. 416–417). Mluvnice z roku 2010 je adresována cizincům všech národností, kteří jsou schopni se zorientovat v anglickém výkladu a jejichž zájem učit se češtinu není pouze příležitostný či povrchní. Mluvnice češtiny s adresným zaměřením na mluvčí ruštiny či s obecnějším určením pro Slováky dosud neexistuje.

3.3 Posouzení přístupu k problematice skloňování podstatných a přídavných jmen ve vybraných učebnicích češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince

Prezentace deklinačního systému substantiv a adjektiv a s ním úzce související soubor cvičebních úloh tvoří ve svém celku neobyčejně složitý organismus zasahující všechny podstatné části jazykové učebnice. Platí to v obecném smyslu pro všechny jazyky typu češtiny, tj. jazyky s vysoce rozvinutou flexí. Je tomu tak z toho důvodu, že morfologicko-syntaktická kategorie pádu je spjata de facto se všemi slovními druhy. Didaktická koncepce výkladu deklinace substantiv a adjektiv tudíž nespočívá v pouhé časové posloupnosti prezentace deklinačních paradigmat. S výkladem deklinace je mj. neoddělitelně spojen celý systém předložek, způsob prezentace slovesného i jmenného lexika s ohledem na rekcii a další pádové konstrukce a v neposlední řadě též většina pravopisných pravidel. Není proto v možnostech předkládané práce provést analýzu vybraných učebnic s důsledným sledováním všech zmíněných aspektů.

Podrobnější analýza bude proto provedena pouze na modelovém případě první z uvedených učebnic, kde je sledována rovněž struktura cvičebních úloh spolu s výše zmiňovanými tématy, která s deklinací souvisejí. Ve všech vybraných učebnicích, bez ohledu na podrobnost analýzy, jsou pak sledovány následující základní aspekty:

- Způsob prezentace deklinačních paradigmat
- Způsob rozřazení substantiv podle rodu a deklinačního typu
- Volba vzorových výrazů pro skloňování (srov. též podkapitola 6.5)
- Volba vzorových výrazů pro deklinační podtypy a jejich umístění ve vztahu k základnímu vzoru
- Posloupnost prezentace deklinačních paradigmat, příp. souborů pádových tvarů
- Přítomnost souhrnných tabulek skloňování substantiv a adjektiv a jejich organizace (způsob řazení paradigmat)
- Stručná charakteristika komentářů k jednotlivým probíraným partiím deklinace
- Stručná charakteristika základních cvičení k probíraným jevům zejména s ohledem na jejich rozsah a výběr lexika k jednotlivým deklinačním typům.
- Klíč ke cvičením jako hlavní kritérium použitelnosti učebnice pro samostudium.

Stručným systematickým popisem celkového charakteru vybraných učebnic češtiny s adresným určením pro ruskojazyčné cizince se zabývají ve svém článku D. Ivanovová a J. Hasil (In Gladkova et al., 2016a, s. 191–213). Do jejich příspěvku jsou zařazeny učebnice vydané mezi lety 1960–2013, které jsou dostupné ve fondu Národní knihovny ČR. Následný výklad bude tudíž doplňován citacemi z jejich studie (v českém překladu K. Kulicha).

3.3.1 *Русский язык. Čeština pro rusky hovořící* (Confortiová, Cvejnová & Rajnochová, 2013)

Uvedená učebnice vzhledem k relativně nedávnému datu vydání je v rámci kapitoly 3.3 využita jako výchozí model pro posuzování učebnic češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince a ostatní učebnice staršího i novějšího data vydání jsou v předkládané analýze posuzovány ve vztahu k ní.

Učebnice představuje výrazně přepracovanou a modernizovanou verzi podobně strukturované učebnice *Чешский язык для русских* ze sedmdesátých let 20. století (Confortiová et al., 1984/1976).

Úvodních pět lekcí je zaměřeno na výslovnost. Kapitoly zaměřené na fonetiku a pravopis jsou doplněny konverzačními a gramatickými tématy. V lekci 2 současně s probíraným časováním sloves *jít* a *jet* v přítomném čase jsou uvedeny příklady genitivních konstrukcí s předložkou *do*. Dané české předložkové spojení je konfrontováno s odlišnou, vývojově starší akuzativní konstrukcí ruskou, např. *я еду в Москву*. V obou jazycích existující akuzativní konstrukce s předložkou *na* taktéž v dynamickém smyslu, tj. v odpovědi na otázku *kam?* zde uváděna není. Důvodem k jejímu neuvedení může být její širší kompatibilita v češtině, např. výrazy typu „*Jdu na policii, na velvyslanectví, ...*“. Velmi vhodně jsou na stejném místě uvedeny dny v týdnu v Nsg a jejich akuzativní tvar v odpovědi na otázku *kdy?* a také dopravní prostředky v bezpředložkovém tvaru instrumentálu (v ruštině se častěji užívá lokál s předložkou *na*). Dále je připomenuta v ruštině shodná konstrukce s lokálem jako odpověď na otázku *kde?*, tj. příslovečné určení místa ve statickém smyslu. Povědomí o morfologii a sémantice pádů prvního jazyka se v uvedených elementárních situacích u ruskojazyčných cizinců očekává a tvarových odlišností např. u názvů dnů v týdnu si inteligentní student všimne sám. Pokud je prvním jazykem typologicky blíže příbuzný slovanský jazyk, mohou si autoři dovolit širší lexikální a gramatický záběr hned v úvodních lekcích. Předpokládá se zde i s ohledem na další práce stejného zaměření, že autoři mají o paralelních jazykových jevech přehled. Z hlediska jmenné flexe jde o částečná paradigmata, která jsou prezentována na základě jednoduše rozpoznatelných shod, ale i jednoduše rozpoznatelných kontrastů (např. zmíněný tvar *v neděli*, souhláskové alternace u deklinačního typu *žena* či existence jediné vkladné samohlásky *-e-*). Komplikovanější shody a odlišnosti jsou uváděny v pozdějších lekcích spolu s postupným systematickým probíráním gramatiky. Pátá lekce přináší ukázky nejčastějších vokalických i konsonantických alternací. Pádové tvary Dsg, Lsg a Npl se souhláskovými alternacemi ve srovnání s odpovídajícími tvary ruskými, kde k alternacím nedochází, patří mezi jednoduše rozpoznatelné kontrasty. Následuje mechanické cvičení, v němž jsou tvořeny příslušné tvary podle vzoru *dělník – dělníci, matka – matce*. Předběžné seznámení s tímto jevem shledáváme zajímavým a užitečným. Rovněž příklady výslovnosti převzatých slov

(např. tvrdá výslovnost slabik *di, ti, ni*) a příklady přechylování patří k užitečné přípravě k následnému probírání deklinace. Pátou lekcí opouštíme úvodní blok a šestá lekce se již bude zabývat rozdělením substantiv podle rodů a typů.

Klasifikace substantiv ve slovníkovém tvaru je nevyhnutelným začátkem, pokud má být česká deklinace probírána systematicky. Zakončení podstatných jmen v Nsg částečně napomáhají při určování jejich rodu a deklinačního typu. V šesté lekci jsou rozřazení substantiv věnovány dvě strany s pečlivým popisem. Substantiva jsou rozřazena na tvrdá a měkká na základě zakončení v Nsg a ve spjatosti s dělením souhlásek na tvrdé, obojetné a měkké. Životnost je uvedena v rámci mužského rodu tradičním způsobem. Tabulka vzorů pro substantivní typy je velmi vhodně doplněna odkazem na příslušnou lekci, v níž bude deklinační paradigma daného typu prezentováno. Rozdělení přídavných jmen na tvrdá a měkká je prezentováno v lekci 7, za vzory jsou vybrána adjektiva *velký* a *moderní*.

Deklinační paradigmata jsou v učebnici prezentována vertikálním způsobem. V lekci 7 jsou nejprve uvedena tázací zájmena *kdo, co* ve funkci pádových otázek a s jejich pomocí je v přehledné tabulce představen systém českých pádů jako celek. Principiální shoda obou systémů ukázaná na modelu deklinace ukazovacích zájmen s odpověďmi v podobě krátkých vět je jasně patrná. Na odlišnosti je ve výkladu upozorněno. Jde o prohozené pořadí lokálu a instrumentálu, o vokativ nazvaný zde „[*zvatel'naja forma*]“ (oslovovací tvar) a o rekcii či pádové konstrukce některých slov, které nejsou vždy shodné. Názvy pádů jsou uvedeny pouze v ruštině. Česká terminologie v učebnici chybí. Jsme toho názoru, že rusko-latinsko-český překlad užívané terminologie by měl být v učebnici např. v podobě souhrnné tabulky pro zájemce dohledatelný.

3.3.1.1 Celková struktura prezentace skloňování substantiv a adjektiv ve sledované učebnici

Následující přehled ukazuje jak posloupnost probírání jednotlivých jevů, tak vzorové výrazy pro skloňování užívané v učebnici. Autorky většinou nevyužívají vzorové výrazy pro deklinační podtypy ve vzorovém paradigmatu a na nestandardní tvary upozorňují v následných komentářích. V učebnici jsou v některých případech použity dva různé vzorové výrazy pro tentýž deklinační typ, např. *kolega, průvodce* při rozřazení substantiv a *předseda, soudce* ve vzorovém paradigmatu, podobně i *student, pán*.

- lekce 6 ■: rozřazení substantiv – *student / pán (pan), muž, kolega, průvodce, hrad, stroj, žena, růže / kolegyně, kancelář, místnost, město, moře / parkoviště, náměstí*
- lekce 7 ■: Nsg adjektiv: *velký park, velká řeka, velké město; moderní dům / židle / nádraží*

Pod přehlednou tabulkou s deklinací adjektiv je uveden pouze jediný typ cvičení, ve kterém má student přiřazovat k uvedeným substantivům jím zvolená adjektiva. Zde doporučujeme cvičení rozšířit o další typy, např. spojovat uvedená adjektiva s uvedenými substantivy tak, aby byla zachována rodová shoda a princip kompatibility. Dalším velmi potřebným cvičením je doplňování koncovek adjektiv v Nsg, zdánlivě banální cvičení, které však upozorní na nikoliv vždy zřejmou příslušnost vybraných adjektiv k měkkému či tvrdému deklinačnímu typu (srov. oddíl 5.4.1).

- lekce 7 ■: *student (bez vokativu, Lpl o dělnících), hrad (Gsg kostela, Lpl o zámcích), město (Lpl o jablkách, o střediscích)*

Užitečná je konfrontace životného a neživotného vzoru, kterou autorky prezentují nejen u maskulin, ale i u ženských vzorů *růže / přítelkyně*. Ke tvrdým mužským vzorům je správně přiřazena historicky příbuzná deklinace tvrdých neuter typu *město*.

- lekce 8 ■: *žena (i s vokativem, v Dsg a Lsg podtyp škola); růže / přítelkyně – kancelář / píseň – místnost*

Deklinace měkkých vzorů musí být procvičena dostatečným počtem cvičení, pokud možno různorodých, kde jsou všechny pádové tvary všech deklinačních typů zastoupeny na základě promyšlené koncepce. Jediné cvičení s 23 pozicemi (s. 114) shledáváme nedostačujícím. Ve vzorovém paradigmatu chybí zviditelnění podtypu škola v Apl.⁶⁴

- lekce 9 ■: *pán (včetně vokativu, životná tvrdá maskulina, Npl a Vpl Američané, Rusové, Lpl o úřednících)*

⁶⁴ Ruská životná feminina i neutra se v Apl tvarově shodují s Gpl, zatímco neživotná feminina a neutra mají v Apl tvar shodný s Npl stejně jako v češtině. S tímto mezijazykovým kontrastem je proto při tvorbě učebnic pro danou cílovou skupinu počítat.

Cvičení 5/130 obsahuje 8 vět s předmětem ve tvaru Asg a 2 věty ve tvaru Gsg. Zmíněné předměty v podobě životných maskulin je třeba převést do množného čísla. Smyslem cvičení je upozornit na výrazně rozdílný morfologický charakter Apl v češtině a v ruštině. V lekci 8 ovšem obdobné cvičení není. Zůstává otázkou, zda procvičení výrazně neparalelního gramatického jevu je dostačující v daném rozsahu. V případě Apl neživotných jmen jde sice o paralelní gramatickou strukturu, ale přesto se domníváme, že by dotyčné tvary měly být do cvičení zahrnuty, např. v konfrontaci s plurálovými tvary životnými. Neděje se tak ani v lekci 8 při procvičování deklinace feminin. Cvičení daného typu se objevuje poprvé až v druhé polovině lekce 9 při procvičování deklinace adjektiv.

- lekce 9 ■: *nový cizí dům, nová cizí škola, nové cizí okno*; Npl doplněn o výraz: *noví cizí žáci* (deklinace tvrdých i měkkých adjektiv)

Výkladové poznámky jsou adekvátní, specifika Apl jsou připomenuta.

- lekce 9 ■: Předložky vyjadřující směr používané v odpovědi na otázku „kam?“

Předložky jsou rozřazeny podle pádů. Dynamická funkce předložek s akuzativem je náležitě zdůrazněna.

- lekce 9 ■: substantiva označující příslušníky národů, přechylování, odvozování adjektiv, adverbíí a názvů jazyků od uvedených substantiv
- lekce 10 ■: *muž, stroj, pole, nádraží*

Užitečná je konfrontace životného a neživotného vzoru. Poznámky k jednotlivým pádům jsou adekvátní. Následují však jediná dvě cvičení, v nichž se vyskytují pouze neživotná substantiva. Ve druhém ze cvičení má student dotvářet věty s použitím daných sloves a jmenných spojení. Klíč k tomuto cvičení bezdůvodně chybí.

- lekce 10 ■: str. 173 – Předložky odpovídající na otázky *odkud?* a *kudy?*

Na str. 176–177 je cvičení zaměřené na popis obrázků s použitím N, A a L obou čísel. Cvičení je opatřeno klíčem. Následuje lexikální cvičení zaměřené na názvy obchodů a výrobků či zboží v nich.

- lekce 11 ■: deklinace substantiv *lidé* a *člověk*

Připomenuta je shoda s deklinací feminina *kost* v pl, v lekci 8 je však uveden vzor *místnost*. V poznámkách autorky připomínají rozdíl mezi oběma jazyky, pokud jde o postavení uvedených substantiv v roli počítaného předmětu.

- lekce 12 ■: opakování, str. 214–221 cvičení zaměřená na deklinaci

(214/14, 10 vět na vokativ osobních jmen a 10 vět na vokativ ve formálních osloveních; 214/15, 12 vět na tvrdá neživotná maskulina; 214/16, 10 vět na deklinační typ *žena*, Apl chybí; 215/17, 10 vět na tvrdá i měkká životná maskulina, konkr. 4 věty s Npl a jedna věta s Apl, tj. „*má dva psy a tři koně*“; 215/18, 10 vět na měkká neutra typu *moře* a *stavení*; 2015/19, 10 vět na měkká feminina; 2016/20, 14 pozic s Gpl, tj. mnoho + adj. + subst., a 10 pozic s Lpl.; cv. 2017/23, 10 vět na různé prepozice; 217/25, 15 pozic adj. + subst. s prepozicemi *v*, *na*, *do*. z; 2017/26, 9 substantiv s předchozími předložkami; následuje dalších šest cvičení zaměřených na pádové konstrukce s předložkami; cv. 220/35 obsahuje 10 vět zaměřených na pravopis tvrdého a měkkého [i] v kořenu i v koncovkách; dvě cvičení se zaměřují na deklinaci ukazovacích a osobních zájmen)

Z výše uvedeného stručného popisu opakovacích cvičení je zřejmé, že nemohou svým rozsahem pokrýt neobyčejně širokou oblast deklinačního systému, k níž patří i problematika pravopisu v koncovkách jmen. Přesný popis procvičených a neprocvičených partií by ukázala až detailní analýza, která zde z časových důvodů není provedena.

- lekce 13 ■: *předseda, soudce*

Poznámky jsou adekvátní. Shodná deklinace typů *soudce* a *muž* je připomenuta. U typu *soudce* poprvé uvedeny také příklady substantiv stejného typu, celkem šest slov.

- lekce 13 ■: skloňování substantiva *peníze*

Připomenuty také tvary Gpl s nulovou koncovkou *přátel, obyvatel*. Tvar Gpl *tisíc* opomenut.

- lekce 13 ■: výběr časových předložek pouze ve spojení s číslovkami označujícími hodiny
- lekce 14 ■: *brontosaurus, génius, cyklus (realismus)*

- lekce 14 ■: *dítě – děti*
- lekce 14 ■: *oči, uši, ruce, nohy*
- lekce 15 ■: *můj bratr, pokoj; má kniha; mé auto; náš, naše; její*
- lekce 15 ■: *idea*
- lekce 15 ■: str. 294 – přídavná jména (страдательные причастия)
- lekce 15 ■: str. 300 – v rámci stupňování adjektiv připomenuto použití pravopisné varianty -ě.
- lekce 15 ■: str. 302 – předložky s časovým významem
- lekce 16 ■: str. 317 – podstatná a přídavná jména slovesná

Tvoření verbálních substantiv a adjektiv ve spojitosti s přídavnými, včetně možných souhláskových změn, je uspokojivě vysvětleno. Pouze v případě poznámky na str. 317 dole navrhuje změnu formulace: Namísto stávajícího „Některá podstatná jména slovesná ztratila svou spojitost se slovesy a mají nyní jiný význam.“ (překlad autora) doporučujeme přesnější formulaci: „Některá podstatná jména slovesná ztratila svou přímou gramatickou spojitost se slovesy a jsou v současném jazyce vnímána jako samostatná podstatná jména.“

- lekce 16 ■: skloňování substantivizovaných adjektiv – *vrátný, cestující, vrátná, cestující, jízdné, telecí*

Je zde správně připomenuta rovněž deklinace českých i ruských příjmení. Doporučujeme uvést taktéž počestěnou variantu ruských ženských příjmení typu *Achmatovová, Kareninová*.

- lekce 16 ■: přivlastňovací přídavná jména – *bratřív, sestřín*

V poznámkách by měla být výrazně připomenuta skupina toponym, např. *Karlovy Vary, Jindřichův Hradec*, neboť i ona jsou odvozena od jmen historických osobností. Důraz je vhodné klást také na pravopisný aspekt koncovek dotyčných jmen.

- lekce 16 ■: str. 328 – v rámci stupňování adverbii připomenuto použití pravopisné varianty -ě.
- lekce 16 ■: str. 331 – *centrum, muzeum, téma* (skloňování převzatých substantiv se sufixy -um, -ma)
- lekce 17 ■: str. 347 – pluralia tantum

- lekce 17 ■: vztažná přivlastňovací zájmena *jehož, jejíž, jejichž*
- lekce 17 ■: str. 351 – singularia tantum
- lekce 17 ■: str. 352 – skloňování neuter typu *děvče*

Vzor *děvče* se jeví jako diskutabilní z důvodu nízké míry jeho užití v běžně mluvené současné češtině, kde nabývá příznaku knižnosti. Nicméně frekvence jeho výskytu v korpusu SYN2005 je vysoká, ocitá se v rámci lemmat daného substantivního typu na třetí příčce (viz Bartoň, Cvrček, Černák, Jelínek & Petkevič, 2009, s. 144). Ke zvážení je argument, že daný substantivní typ reprezentují především názvy mláďat a nedospělých jedinců. Autorky správně uvádějí výčet lexika, které mláďata neoznačuje: *zvíře, prase, klíště, koště, doupe, poupě, rajče*. U podtypu *hrabě, kníže, dóže* je opomenuta poznámka, že v Npl má přivlastek shodný rovněž tvar středního rodu: např.: *česká knížata*.

- lekce 17 ■: skloňování číslovek základních včetně slov *sto, tisíc, milion*
- lekce 17 ■: skloňování zájmenných číslovek *kolik, několik, tolik* a neurčitých číslovek *mnoho, málo*
- lekce 18 ■: str. 369 – číslovky souborové: *dvojí metr – dvoje šaty; jedni, jedny, jedna*
- lekce 18 ■: *tentýž; ten samý*
- lekce 18 ■: zlomky (*opođu*)
- lekce 18 ■: str. 376 – krátké (jmenné) tvary adjektiv
- lekce 18 ■: str. 377 – předložky vyjadřující příčinu
- lekce 19 ■: str. 389 – *jenž, jež*
- lekce 20 ■: str. 405 – závěrečná opakovací lekce

Jako názorný příklad poslouží cvičení 6/409, kde je v zadání (stále ještě zprostředkujícím jazykem) uvedeno: Doplňte uvedená slovní spojení do vět, použijte je v odpovídajícím pádě. Cvičení obsahuje 10 vět. První čtyři vypadají následovně: „1. moji/mí rodiče. Učitel chtěl mluvit s ... 2. naši přátelé. Proč jste se nezeptali ... 3. tvůj bratr. Myslím, že ... ještě neznám. 4. váš dům. O ... se psalo v novinách. ...“.

Dle našeho soudu cvičení zcela postrádá koncepci. Jde o pouhý náhodný výběr vět, což potvrzují i zde neuvedené věty 5–10. Zejména věta č. 2 je zavádějící, neboť studenti si po jejím doplnění v řadě případů neuvědomí, že sloveso zeptat se

je v češtině spojeno s genitivem, a že tvary Gpl a Apl nejsou v češtině nikdy homonymní (nepočítáme-li ojedinělý případ deklinačního typu *stavení* a feminina *paní*). Proto doporučujeme cvičení rozšířit např. následovným způsobem: 1. moji/mí rodiče. Učitel chtěl mluvit s ... 2. moji/mí rodiče. Znáte ... ? 3. naši přátelé. Proč jste se nezeptali ... 4. naši přátelé. Chtěli bychom pozvat/navštívit ... 5. paní učitelka Dvořáková. Už jste se ptal ? 6. paní učitelka Dvořáková. A kdy jste viděl ... naposledy? 7. tvůj bratr. Myslím, že ... ještě neznám. 8. váš dům. O ... se psalo v novinách. Student si ve cvičení díky uvedené úpravě zopakuje rekcí slovesa ptát se/zeptat se a rovněž opozici tvarů Gpl a Apl.

3.3.1.2 Několik poznámek k prezentaci deklinačních typů *student*, *hrad*, *město* a k charakteru následných cvičebních úloh v lekci 7

Prezentace deklinace v pravém slova smyslu začíná v lekci 7 uvedením úplných paradigmát tvrdých substantivních typů mužského a středního rodu zastoupených zde vzory *student*, *hrad* a *město*. Velmi vhodně jsou zvolené typy doplněny podtypem s konkurenční koncovkou pouze v konkrétních pádových tvarech. V Gsg je vedle základního vzoru *hradu* uveden paralelní vzor *kostela* a v Lpl jsou základní vzory doplněny paralelními tvary *o dělnících*, *o zámcích*, *o jablkách* a *o střediscích*. Vokativ v tabulce v lekci 7 zahrnut není, neboť je mu věnována specifická pozornost v lekci 9 v rámci samostatné prezentace skloňování tvrdých životných maskulin. Pod přehlednou tabulkou skloňování následují poznámky. Jsou zde v ruštině vysvětleny postupně na třech stránkách srozumitelným a přehledným způsobem nejdůležitější morfologické jevy vztahující se k daným paradigmátům, tj. problematika vkladného *-e-*, hláskových alternací, distribuce variantních koncovek. Pokud jde o distribuci koncovek *-u / -a* v Gsg a koncovek *-u / -e / -ě* v Lsg neživotných maskulin, shledáváme uváděný popis nedostačujícím.⁶⁵ V případě genitivu postrádáme rozřazení vybraných maskulin s koncovkou *-a* do významových okruhů. Okruh názvů měsíců zde chybí zcela. I při stručném výčtu ostatních slov by neměly chybět tvary *života*, *ostrova* a *čtvrťka*. Pokud jde o distribuci koncovek v Lsg neživotných maskulin a neuter, je zde výklad omezen pouze na výskyt koncovky *-u* po hrdelních souhláskách. U substantiv *den*, *týden* a *rádio* je odkaz k lekci 10, v níž je probíráno skloňování měkkých maskulin a neuter. Nicméně v lekci 10 specifická deklinace uvedených tří slov uvedena není

⁶⁵ Pokud učebnici hodnotíme z pozice samouka.

a učebnice není ani opatřena souhrnnými gramatickými tabulkami. Jako jediná výjimka je tudíž v rámci poznámek uveden tvar Lpl *v lesích*. Při srovnání s mluvnicemi češtiny lze konstatovat, že ostatní výjimky související s prezentovanými deklinačními typy je skutečně vhodné v dané fázi výuky neuvádět, neboť svým významem nejsou zásadní. V poznámkách chybí informace o distribuci pravopisných variant *-ě/-e*. Tato informace by měla být dostupná, nemusí však být v hlavních poznámkách, stačí odkaz. Zmíněný pravopisný princip by měl být cyklicky připomínán u všech partií, v nichž se vyskytuje.

Charakter cvičení k typům *student, hrad, město*:

13/91: Gsg

14/91: Lpl – pouze o kom, o čem mluvíme

15/92: Gpl – po výrazech *mnoho, málo, několik*

16/92: Lsg a Ipl v odpovědi na otázku „Kde je Petr?“

Cvičení 17/92 se orientuje na procvičování všech pádů. Některé pády však nejsou zastoupeny. Nepřítomnost Asg je pochopitelná, neboť je u tvrdých maskulin a neuter absolutně shodný s ruštinou. Ne zcela zřejmý je důvod, proč ani jedna věta není zaměřena na tvar Dpl. Apl se vyskytuje pouze v jediné větě uvozené výrazem „*Už tam nevidím ...*“, po němž následuje sedm lexémů. Jediná věta je věnována také Ipl., kde po výrazu „*Pracuje s těmi ...*“ je použito šest životných maskulin. Jsme toho názoru, že procvičení jednotlivých pádů by měl být věnován větší prostor. Ve cvičeních postrádáme větší rozmanitost sloves, příp. i jmen, která by studenta seznamovala s vazebnými a dalšími pádovými konstrukcemi. Mezi většinové lexikum se shodnou rekcí mohou být vhodně a v přiměřeném počtu zařazena slova, jejichž rekce je v češtině a ruštině odlišná.

Na str. 93–94 je přehledná tabulka prezentující předložky s místním významem. Krátké vzorové české věty jsou přeloženy do ruštiny. Shody a rozdíly mezi oběma jazyky jsou z příkladů dostatečně patrné. Následují tři cvičení. Dvě z nich jsou zaměřena na konkurenci předložek *v* a *na*. V posledním třetím cvičení 94/19 má student za úkol vytvářet krátké vlastní věty s použitím uvedených předložkových výrazů. Praxe nám ukazuje, že student není vždy schopen věty dotvářet bezchybně a zpětnou vazbu by v dané situaci mohl poskytnout pouze

lektor. Proto považujeme u takového typu cvičení za vhodnější dát studentovi na výběr různá hotová dokončení vět a v klíči ukázat kombinace správné z hlediska kolokability.

Učebnice je doprovázena pečlivým výkladem v ruštině s bezchybným užitím elementární lingvistické terminologie. To představuje jednu z jejích předností, neboť řada uživatelů, zejména vzdělanějších samouků, tyto komentáře ocení. Ačkoliv autorky možnost využití učebnice pro potřeby samostudia výslovně neuvádějí, domníváme se, že díky pečlivému výkladu a klíči k většině úloh, je učebnice alespoň ze své podstatné části pro samostudium vhodná. D. Ivanovová a J. Hasil dále konstatují: „Autorky dovedně spojují principy dvou metod: gramaticko-překladové a komunikativní. [...] Učebnice představuje kvalitní učební materiál, který efektivně buduje komunikativní kompetence jeho uživatelů takovým způsobem, aby po roce intenzivní přípravy mohli studovat na českých vysokých školách obory akreditované v češtině.“ (In Gladkova et al., 2016a, s. 211–212), (v překladu K. Kulicha).

3.3.2 *Учебник чешского языка (для I. и II. курсов)*. (Širokova, Adamec, Vlček & Rogovskaja, 1973)

Právě uvedenou učebnici lze právem považovat za pravzor všech učebnic s adresným určením pro mluvčí ruštiny, které jsou odborně koncipovány na poznacích z konfrontačního studia s následným pečlivým zpracováním. A. G. Širokova patří mezi přední osobnosti ruské bohemistiky a slavistiky. Je mimo jiné autorkou výkladové vysokoškolské učebnice *Чешский язык* (1961), kde je komplexní česká soudobá mluvnice vyložena v kontextu mluvnice historické. Je tedy velmi pravděpodobné, že *Учебник чешского языка* obsahuje zpracování gramatické látky obdobné jako v učebnici *Чешский язык*, ovšem s upřednostněním synchronního přístupu. K učebnici z roku 1973 D. Ivanovová a J. Hasil (In Gladkova et al., 2016a, s. 194–195) poznamenávají:

Učebnice se stala klasickým modelem pro další autory učebních materiálů, do současnosti je publikována v nových vydáních a s dobrým hodnocením je využívána při výuce češtiny na vysokých školách. [...] Při zpracování gramatické látky autoři vycházeli výhradně ze srovnávacího (kontrastivního) pohledu na český a ruský jazyk, díky čemuž vytvořili skutečně efektivní a funkční učebnici, která je v současné době zastaralá pouze v textové části, ale plně vyhovující v ostatních plánech. Základní použitou metodou dané

učebnice je gramaticko-překládová metoda, nicméně některá cvičení jsou orientována rovněž na rozvíjení komunikativních návyků. [...] Ke gramatice autoři přistupují cyklicky, představují nejprve jevy, které jsou v obou jazycích shodné či podobné a následně jevy neparalelní, postupují od jednodušších jevů ke složitějším. Je zde uplatněna vertikální prezentace skloňování jmen, tj. podle jednotlivých vzorů skloňování. V učebnici jsou představeny mj. i jevy složitější či periferní, jako např. skloňování cizích slov [...] . (v překladu K. Kulicha)

Rozřazení substantiv podle rodu a podle tvrdého či měkkého zakončení tvarotvorného základu je provedeno hned v 1. lekci základního kurzu (1973, s. 61–62) a doprovázeno pečlivým komentářem v ruštině. Lexikální příklady jsou voleny v zásadě koncepčně, pouze při prezentaci měkkých feminin autoři opomněli zařadit mezi příklady lexikální zástupce vzoru *píseň*. Autoři využívají následující vzorové výrazy: 1■ *žena, dobrá* (+*má, tvá, svá / moje, tvoje, svoje* jako tvrdá adj.); 2■ *byt* (*Vsg kvítku!*, *Lsg (na) břehu, Lpl (na) březích*), *nový* (+*můj, tvůj, svůj* jako tvrdá adj.); 3■ *student* (*Vsg hochu!*, *Npl/Vpl Rusové, občané, Lpl (o) dělnících*), *Npl Ma* a *Apl Ma* včetně *Npl* adjektiv s alternacemi; 4■ *město* (*Lsg (v) oku, Lpl (o) střediscích, (o) městečkách, nové* (+*mé, tvé, své / moje, tvoje, svoje* jako tvrdá adj.); 6■ *pole* (*Gpl pracovišť*); 7■ *růže* (*Gpl ulic*); 8■ *muž* (*Vsg otče, Npl/Vpl učitelé, stroj*); 9■ *stavení*; 10■ *píseň, kost, letní (den), letní (noc), letní (jitra)*, tj. měkká adj.; 11■ *předseda* (*Npl/Vpl sólisté*), *bratrův* (společný vzor, neboť *sestřin* má shodné skloňování); 12■ skloňování názvů měsíců a slov *den, týden*; 13■ pluralia tantum; 14■ *průvodčí* (*Ma*); 15■ deklinace substantiv označujících párové části těla (*ruce, nohy, oči, uši, kolena, ramena, prsa*); 16■ *vrátný, pokojská, kapesné, vrchní, vedoucí, telecí*; 19■ *kámen, týden; kuň, přítel*; 21■ *album, muzeum, gymnasium, individuum*; 23■ *socialismus sg, kosmos sg, drama*; 24■ *Augustus sg, Archimedes sg, génius, idea*; 26■ *děvče (kníže), dítě, děti*.

V závorkách jsou zaznamenány vzorové výrazy pro podtypy ve tvarech, ve kterých doplňují základní paradigma. Výše uvedený výčet zároveň zachycuje posloupnost prezentace deklinačních paradigmat v učebnici s označením příslušné lekce. Velmi důležitý lingvodidaktický komponent představují podkapitoly věnované jednotlivým pádovým tvarům, které jsou vkládány do lekcí v průběhu celého výkladu. Jde o perspektivní koncepci kombinace vertikálního a horizontálního přístupu k prezentaci deklinačních paradigmat, která v sobě zahrnuje další významný rys, a tím je cyklické opakování probraných témat

z obměněných hledisek. Autoři do učebnice nezařadili souhrnné tabulky skloňování substantiv a adjektiv zřejmě z toho důvodu, že příslušná vzorová paradigmata jsou snadno dohledatelná v konkrétních lekcích podle obsahu.

Při podrobné analýze prezentace gramatické látky lze nalézt určitá opomenutí, která by však díky profesionální koncepci díla jako celku byla v rámci přepracování snadno napravitelná. Např. v lekci 10 v komentáři ke vzorům *píseň* a *kost* je sice připomenuto kolísání řady slov mezi oběma substantivními typy, ale opomenuta je existence přechodových paradigmat. Slova *lež*, *sůl* a *noc* autoři řadí ke vzoru *kost*, aniž by zmínili jejich definitivní přechod ke vzoru *píseň* ve tvarech Dpl a Lpl.

Cvičení jsou sestavena s pečlivým výběrem lexika, ale s diskutabilním rozsahem, např. viz str. 85–86, kde jsou životným maskulinům věnována pouhá tři cvičení, jedno na Npl, jedno na Vsg a jedno smíšené s 36 substantivními pozicemi. Protože je učebnice založena na velmi kvalitním výkladu, případná chybějící cvičení lze relativně snadno doplnit. Učebnice není opatřena klíčem. Pokud by uvedený nedostatek byl v novějším vydání odstraněn, pak by kniha byla u studentů, kteří si již osvojili českou fonetiku, vhodná i pro samostudium.

3.3.3 *Чешский язык*. (Porák, 1984)

J. Porák byl pravděpodobně seznámen s koncepcí výše uvedené učebnice A. G. Širokovové a kol., látku byl ovšem nucen zpracovat s ohledem na specifické určení jeho učebnice, čímž je míněn časově omezený výukový plán na letních školách slovanských studií. Učebnice je zastaralá nejen v textové části, ale i z dalších hledisek. V kontextu historie oboru čeština jako cizí jazyk nicméně představuje zajímavou ukázkou vertikálního způsobu prezentace deklinačních paradigmat. Inspirativní může být rovněž chronologie řazení látky, kombinatorika deklinačních typů i volba vzorových výrazů pro skloňování substantiv a adjektiv, jak lze sledovat v následujícím přehledu:

4■ *nová škola* (Dsg/Lsg *bráně*); 6■ *nové slovo*; (7■ krácení kořenného vokálu v Gpl u substantiv typu *škola* a *slovo*); 11■ *starý hrad* (Gsg *lesa*, Vsg *zámku*, Lpl *zámcích*); 13■ *letní měsíc / moře, letní neděle / píseň*; 14■ *kost, kuře, náměstí*; 15■ podstatná jména životná: *bratr* (Vsg *pane, synu*, Npl *pánové, Slované*, Lpl

Slovácích), *učitel* (Vsg *otče*, Npl *letci, otcové, učitelé*); 19■ *předseda* (Npl *komunisté*); 22■ *bratrův* (*sestřin*)

V závorkách jsou zaznamenány vzorové výrazy pro deklinační podtypy, kterých Porák zavádí méně než jiní autoři. Na tvary lišící se od vzoru základního upozorňuje v doprovodných komentářích. Ty vykazují řadu předností i řadu nepřesností, opomenutí a zavádějících poznámek. Např. v lekci 15 a v celé učebnici je opomenut vzor *soudce*, který lze snadno uvést jako podtyp měkkého skloňování životných maskulin, v lekci 13 je zela opomenut Gpl typu *letišť*, příp. i *kolegyň* atp. Naopak správné je např. připomenutí deklinace slov *lidé* a *děti* v lekci 14 v souvislosti se vzorem *kost*. Z hlediska současných zkušeností se v učebnici češtiny jeví jako nepraktické řazení pádů podle ruské gramatické tradice, kdy 7. pád předchází 6. pádu. Autor se nezabývá rozřazením substantiv podle rodů a deklinačních typů, pouze v lekci 3 demonstruje rodové rozřazení na modelu následujících slovních spojení: *nový hotel, nová ulice, nové město, hlavní úřad, hlavní křižovatka, hlavní náměstí*. Učebnice neobsahuje žádnou gramatickou přílohu, tedy ani souhrnnou tabulku skloňování. Není opatřena klíčem ke cvičením, určena je pro práci posluchačů v kurzu. Cvičení nepřekračují rámec běžných učebnicových cvičení, kromě dílčích předností obsahují spíše řadu nedostatků a jsou v současné době většinou nepoužitelná. Další podrobnější rozbor výše uvedených zjištění neshledáváme nutným.

3.3.4 Čeština pro cizince H + H. Чешский язык для иностранцев. (Hronová & Hron, 2013)

V uvedené učebnici jsou deklinační paradigmata prezentována horizontálním způsobem, což se jeví v kontextu adresného zaměření na mluvčí ruštiny jako neobvyklý přístup. Zvolený přístup však není odůvodněn, učebnice celkovou stavbou spíše vykazuje znaky jazykové mutace starších prací dané autorské dvojice, příp. K. Hronové jako spoluautorky. Při rodovém rozřazení substantiv (s. 31) jsou jednotlivé substantivní typy představeny dosti omezeným výběrem příslušného lexika, např. měkká maskulina zastupuje jediný příklad *pokoj*, typy *předseda* a *soudce* jsou vypuštěny zřejmě z potřeby simplifikace, neutra typu *moře* zastupují dva příklady, *moře* a *slunce*, chybí příklad typu *letišť* atp. Na modelu vybraného lexika jsou postupně představovány tvarové soubory jednotlivých pádů, přičemž struktura výkladu nese výrazné stopy původní, výše

zmíněné učebnice, určené cizincům různých neslovanských národností. V lekci 2 je jako první představen Lsg v odpovědi na otázku *kde*. Distribuci koncovek *-e/-ě*, *-u* a alternace autoři připomínají pouze okrajově pomocí čtyř příkladů: *ve slovníku*, *v rádiu*, *v česku*, *v Praze*. Výklad Asg je rozdělen do dvou lekcí, a to tak, že životná maskulina jsou probírána odděleně. Prezentace pádových tvarů nikoliv prostřednictvím jednoho vzorového výrazu, nýbrž uvedením skupiny příkladů v rámci jednoho substantivního typu představuje sama o sobě vhodný induktivní přístup. Problematický ale může být nedostatečný nebo nepromyšlený výběr vzorového lexika. Vzorové výrazy pro skloňování se objevují poprvé v lekci 5 při rozdělení substantiv na tvrdé a měkké vzory, které je provedeno uspokojivým způsobem. Jak bylo již naznačeno, způsob prezentace deklinačních paradigmat je horizontální, posloupnost probírání souborů pádových tvarů je obdobná jako v učebnicích daného typu, podrobnější popis není vzhledem k zaměření naší práce nutný. Vertikální charakter má pouze celkový přehled vzorů skloňování v závěrečných gramatických tabulkách (s. 406–409). Volba vzorových výrazů a řazení paradigmat je zachyceno v následujícím výpisu. V závorkách uvádíme vzorové výrazy pro podtypy. K základnímu vzoru jsou v tabulce připojeny ve tvarech, ve kterých se od něho liší:

- *student (Npl synové, Lpl dělnících), předseda (Npl turisté), muž (Npl učitelé), sešit (Gsg lesa, Lsg lese, Lpl vlacích), pokoj;*
- *město (Lsg středisku, Lpl střediscích), moře, děvče, náměstí;*
- *žena (Dsg/Lsg profesorce), židle, skříň, místnost;*
- *nový, moderní;*
- *bratrův, sestřin (v gramatických přílohách s. 416–419)*

Jak z výčtu vyplývá, důležité tvary Gpl *ulic* a *letišť* vymežující dané deklinační podtypy v tabulkách chybí. V učebnici určené ruskojazyčným cizincům to znamená vypuštění velmi významného paralelního gramatického tvaru Gpl s nulovou koncovkou. Vzhledem ke stavbě učebnice není podrobnější rozbor nutný. Učebnice disponuje klíčem k aplikačním cvičením.

3.3.5 Samoučitel' češského jazyka. (Izotov, 2016)

V daný moment nejnovější učebnice češtiny s adresným určením pro rusky hovořící je záměrně vytvořena jako materiál pro samostudium, jak vyplývá z jejího

názvu. V úvodu se autor hlásí ke komunikativnímu přístupu k výuce jazyka. Páteř celého díla nespátuje ve výstavbě gramatického systému, nýbrž v bohatém souboru autentických textů a autentických mikrodialogů. Gramatické se autor jako vzdělaný filolog nevyhýbá, její pečlivé a promyšlené prezentaci věnuje náležitou pozornost, jako i řádnému procvičení prezentované látky. Uživatel má možnost sám si vyhledat gramatickou partii, která jej zajímá, obdobným způsobem, jako je tomu např. v mluvnicích. Kromě systematicky tvořených a rychle dohledatelných gramatických celků je i práce s texty, velmi často humoristického nebo vlastivědného obsahu, proložena výkladem dílčích gramatických jevů. Tak je např. na str. 37–40 věnována pozornost vokativu, který se objevuje v často uváděných anekdotách.

Samotný výklad skloňování substantiv začíná na str. 80 rozřazením substantiv do 14 základních deklinačních typů, které jsou následně rozděleny do tří deklinačních tabulek tradičně podle gramatického rodu. Skloňování je prezentováno paradigmatickým způsobem, vždy v rámci celého jednoho gramatického rodu. Pro ženský rod autor ponechává tradiční vzory *žena*, *píseň* a *kost* (s. 81). Pouze vzor *růže* obměňuje prapůvodním vzorem *duše* s tradičním podtypem *ulice*. Zvolené vzorové výrazy v rámci ženského rodu vyjadřují záměr najít slova etymologicky shodná, formálně shodná či podobná, v ideálním případě shodná též významově (*žena* – *жена*, *duše* – *душа*, *ulice* – *улица*, *píseň* – *песня*, *kost* – *кость*). Autor zjevně vychází z konfrontačního studia obou jazyků. Všem zásadním morfologickým jevům spojeným se skloňováním feminin je ve výkladu věnována náležitá pozornost. Soubor cvičení vychází z principů audioorální metody (srov. podkap. 6.8). Lexikum použité ve cvičeních je vybíráno nikoliv náhodně, ale tak, aby reprezentovalo procvičovaný morfologický jev. V takovém případě nabývá audioorální cvičení svého smyslu a liší se výrazně od odstrašujícího modelu nedbale sestavených cvičení, kde je lexikum voleno náhodně, bez promyšleného záměru.

V tabulce skloňování substantiv mužského rodu (s. 86) autor využívá následující vzorové výrazy: *byt*, *pán*, *pokoj*, *muž*, *starosta*, *soudce*. Jednotlivé podtypy se objevují pouze ve tvarech, ve kterých konkurují vzorům základním: Gsg *lesa*, Vsg *Olegu* / *otče*, Lsg (v) *domku*, Npl *občané* / *přátelé* / *sólisté* / *fantasti*, Lpl (v) *domcích* / *balíčkách* / (o) *hoších* / *kolezích*. Podvzor *fantasti* shledáváme

z hlediska počtu a frekvence lexika daného typu redundantním. Současná prezentace deklinačních paradigmat v rámci celého jednoho rodu může mít i své přednosti. Na první pohled je patrný kontrast mezi měkkými a tvrdými vzory a mezi životným a neživotným rodem. Dále lze dodat, že morfologie českých měkkých typů skloňování je obtížná nejen z důvodu radikální odlišnosti ve srovnání s ruštinou, ale zejména z důvodu vysoké míry homonymie pádových tvarů v plánu vnitrojazykovém, v případě koncovky *-[i]* též mezijazykovém. Nicméně výhodou měkkého skloňování je nízká míra nepravidelností, zatímco většina komentářů a vysvětlivek se týká alternací, variantních koncovek a dalších nestandardních tvarů v rámci skloňování tvrdého, formálně ruštině bližšího. Zmíněným komentářům věnuje autor náležitou pozornost. Lze nalézt i opomenutí, která však mohou být při dalším vydání knihy snadno napravena. Tak např. v rámci výkladu distribuce koncovky *-a* v Gsg *mi* (s. 87–88) autor neupozorňuje na pravidlo přípon *-ov, -ev, -ín* u názvů obcí a dalších toponym. Speciálně vyděluje pouze soubor měsíců, zbytek lexika neklasifikuje dle významu. Tak po sobě následují např. slova *mlýn, oběd, zákon, kostel* atd.

Pro neutra autor vybírá následující, ve třech případech nové vzory *okno, pole, stavení (цпоенue), děvče* (s. 97), přičemž výhrady vůči vzoru *děvče* jsou vyjádřeny výše. Ostatní tři vzory mají z hlediska konfrontačního studia své opodstatnění, snad i diskutabilní vzor *stavení*. K odůvodnění jeho ponechání přispěl pravděpodobně jeho překlad. Výskyt všech tvarů daného lemmatu v korpusu SYN2015 [cit. 8.2.2018], tj. 1190, je 10x nižší než u lemmatu *náměstí* a 5x nižší než u lemmatu *nádraží*. I tak jej lze považovat za relativně vysoký. Signifikantní tvary podtypů jsou v tabulce (s. 97) zavedeny následovně: Lsg (*v*) *Rusku*, Gpl *učilišť*, Lpl (*v*) *okénkách, střediscích*. Po pečlivě formulovaných poznámkách ke skloňování základních typů neuter a následných cvičeních se autor na str. 103–104 věnuje deklinaci přejatých substantiv. Zavádí vzory *realismus, kosmos, Aristoteles, Cicero* v rámci singulárových paradigmat a vzory *génus, gymnázium, muzeum, drama* s paradigmaty úplnými. Bohužel je opomenut podtyp *centrum*.⁶⁶ Není zmíněn ani jako podtyp u vzoru *okno*.

⁶⁶ Na str. 104 v anekdotě umístěné pod tabulkou zmíněného skloňování se objevuje jediné slovo typu *centrum*, a to slovo *album*. „(Turista se ptá lidojeda: „To je vaše rodinné *album*?“ „Ne, to je moje kuchařka.“)“

Deklinaci adjektiv je věnována samostatná kapitola (začínající na str. 133) do níž jsou zahrnuta rovněž adjektivům blízká přičestí spolu s verbálními adjektivy. Jako vzor pro skloňování tvrdých adjektiv je zvolen výraz *dobrý*, pro měkká adjektiva vzor *letní* a pro individuálně přivlastňovací vzor *otcův*. Výběr vzorů je logický z hlediska konfrontačního studia. Ženská adjektiva typu *matčin* autor řádně uvádí i srovnává se situací v ruštině, vzor *otcův* jako jediný vzor je dostačující, neboť deklinace adjektivních typů *otcův* a *matčin* je shodná. Propojení tématu deklinace přídavných jmen s problematikou verbálních jmenných tvarů shledáváme jako velmi přínosný počin. Autor se zabývá rovněž verbálními adjektivy odvozenými od přičestí činných (*bývalý*, *minulý* atd.) a přináší jejich přehled, čímž doplňuje dosud prázdné místo v ostatních učebnicích češtiny pro cizince.

3.3.6 Чешский язык для русскоговорящих. Čeština pro rusky mluvící. (Mrověcová, 2009)

Autorka představuje deklinační paradigmaty v základní linii horizontálním způsobem obvyklým spíše při výuce cizinců neslovanského původu, a to v následujícím pořadí: 2■ Nsg a Asg, Vsg; 3■ Gsg; 4■ Dsg a Lsg; 5■ Isg; 6■ Npl a Apl; 7■ Lpl; 8■ Ipl; 9■ Gpl; 10■ Dpl. Pouze vybrané partie jsou představeny paradigmatickým způsobem. Např. v lekci 2 jsou názvy pádů doprovázeny pádovými otázkami, tj. deklinací zájmen *kdo*, *co* a ukázkou deklinace tvrdých substantiv *pán*, *hrad*, *žena*, *auto*, dále v lekci 5 je představena deklinace tvrdých i měkkých adjektiv v podobě úplných paradigmat (*nový dům*, *nová kniha*, *nové město*, *letní den*, *letní květina*, *letní počasí*). V obsahu učebnice není rozepsána struktura gramatického výkladu, obsah jednotlivých lekcí se dozvídáme až po prolistování celé učebnice. D. Ivanovová a J. Hasil (In Gladkova et al., 2016a, s. 207) mylně uvádějí, že gramatika je prezentována vertikálním způsobem, a proto je nutné zdejší upřesnění. Rozřazení substantiv podle rodu a zakončení v Nsg autorka provádí ve 2. lekci. Nevyužívá pevně zavedené vzorové výrazy ale určitý velmi omezený výčet substantiv od vybraných deklinačních typů. Ve snaze simplifikovat výklad jsou vypouštěny vzory nejen pro deklinační podtypy, ale i pro základní deklinační typy *předseda*, *soudce*, *kost* a *kuře*. Podle často se opakujících modelových substantiv v jednotlivých lekcích lze usuzovat, že autorka operuje s jistými kandidáty na obměnu vzorových výrazů. V závěrečném tabulkovém přehledu skloňování substantiv se objevují tradiční školské, tj. mluvnicové vzory s výjimkou adjektiv, kde autorka zavádí vzory *nový* a *cizí*. Při prezentaci

jednotlivých segmentů deklinace zřejmě není brán ohled na česko-ruské mezijazykové srovnání deklinačních systémů. Vyplývá to z celé výše naznačené koncepce učebnice i z absence některých důležitých prvků, jako je např. nepřipomenutí koncovky *-a* v Gsg neživotných maskulin, vypuštění či odsunutí vzoru *kost*, nezdůraznění odlišného českého Apl uvedením i příkladů životných feminin, ignorování tvarů typu *ulic a letišť*⁶⁷ v přehledu Gpl, který je mj. probírán až v lekci 10, atd. Proto podrobnější rozbor zmíněné učebnice neshledáváme přínosným.

3.3.7 *Čeština křížem krážem 1. (Beková et al., 2013)*

V úvodu k učebnici není výslovně formulováno její primární určení pro ruskojazyčné cizince, vyplývá ovšem z překladu úvodu i gramatické terminologie do ruštiny a rovněž i z jejího popisu na webových stránkách jazykové školy Uniprep, kde učebnice pod záštitou FHS FFUK a ve spolupráci s ÚJČ AVČR vznikla. Explicitní nedefinování jejího adresného určení lze interpretovat nikoliv jako nedůslednost, ale jako promyšlený záměr. Při výuce ruskojazyčných cizinců vzhledem k příbuznosti češtiny a ruštiny je využívána přímá metoda a překlad je nutný právě v případě vstupních informací a gramatické terminologie. Učebnice je pravděpodobně (v menší míře) využívána i při výuce jiných cílových skupin, kde latinská verze české gramatické terminologie sémanticky odpovídá modifikacím v západoevropských jazycích. Způsob prezentace deklinačních paradigmat zůstává horizontální. V prvním dílu učebnice jsou postupně probírány soubory tvarů Asg, Lsg v místním významu a Gsg v místním a směrovém významu. V souvislosti se směrovou funkcí je připomenut též bezpředložkový instrumentál. Autoři zachovávají většinu tradičních vzorových výrazů pro skloňování substantiv, nově zavádějí pouze čtyři vzory: *pokoj, hrdina, židle a nádraží*.⁶⁸ U adjektiv jsou užity vzory *dobrý a moderní*. Učebnice disponuje velmi rozmanitým souborem cvičení se zaměřením na všechny řečové dovednosti a je propojena s on-line verzí.

⁶⁷ Tvar *bojišť* je uveden až v gramatické příloze, tvar *ulic* vedle tvaru *růží* i v souhrnných tabulkách chybí.

⁶⁸ Slovo *hrdina* se vyznačuje častým a rozmanitým výskytem v relativně úzce vymezeném tematickém prostoru historie, literatury, divadla a filmu. Tím však není definitivně odůvodněno jeho zavedení coby nového vzorového výrazu. V souvislosti s praktickým užitím pádových tvarů slova *hrdina* lze totiž vytvářet i samostatná lexikálně – syntaktická cvičení v návaznosti na práci s textem.

3.3.8 Závěry

Ostatní existující učebnice, z jejichž názvu vyplývá, že jsou určeny pro ruskojazyčné cizince, zde nejsou analyzovány, neboť jejich rozbor neshledáváme vedle výše uvedených děl nezbytně nutným. Vzhledem k adekvátnímu rozsahu disertační práce je vše podstatné, co se vztahuje k tvorbě učebnic pro mluvčí ruštiny a prezentace deklinace substantiv a adjektiv v nich, shrnuto de facto v rozboru dvou nejvýznačnějších učebnic z dané kategorie, a to učebnice A. G. Širokovové a kol. a učebnice autorek H. Confortiové, J. Cvejnové a N. Rajnochové (viz výše). Základní charakteristika zde neuvedených učebnic je podána ve výše zmiňované studii D. Ivanovové a J. Hasila. Ruské jazykové mutace učebnic s původně jiným určením nejsou v zásadě přínosné z hlediska teorie tvorby učebnic pro mluvčí ruštiny. Nicméně např. učebnice L. Holé (a P. Bořilové) jsou posuzovány z hlediska tvorby deklinační tabulky a z hlediska volby vzorových výrazů v příslušných kapitolách 6.1 a 6.5.

Na závěr je třeba zdůraznit, že obeznámenost s existujícími jazykovými učebnicemi vymezeného zaměření patří k základním předpokladům smysluplného lingvodidaktického přístupu k dané problematice. Velmi přínosnou může být rovněž konfrontace se způsobem prezentace skloňování v učebnicích jiných flexivních jazyků. Takové rozšíření tématu ovšem z prostorových a časových důvodů do předkládané práce nelze zahrnout.

4. K OTÁZCE KONTRASTIVNÍ TEORIE, CHYBOVÉ ANALÝZY A INTERFERENCEČNÍHO VÝZKUMU

Pojmy kontrastivní teorie a kontrastivní analýza zavádí a rozpracovává americký lingvista se španělskými kořeny R. Lado (1964) v souvislosti s problematikou žákovských chyb a učení se jazyku. Jeho přístup je však záhy podroben kritice ze strany anglo-amerických lingvistů a lingvodidaktiků. Problematikou vývoje přístupu k chybám se zabývá vedle řady jiných autorů např. B. Štindlová (2013, 28), která ke kritice kontrastivní analýzy poznamenává: „Chyby, jejichž explanace není ukotvena v komparaci jazykových jevů, tj. nejsou interferenční, tento metodologický přístup podceňuje.“ Je evidentní, že všechny kontrasty nevedou automaticky k těžkostem a chybám. V současné době se zjednodušená forma kontrastivní analýzy orientuje pouze na objasňování chyb. V souvislosti s geneticky blízkými flexivními jazyky se jeví jako aktuální následující pasáž, uvedená rovněž B. Štindlovou:

Oller a Ziahosseiny (1970: 184) ... postulují tzv. umírněnou, střední variantu kontrastivní analýzy (*moderate version*), která tvrdí, že zásadní obtíže při akvizici cílového jazyka způsobují ne rozdíly mezi jazyky, ale naopak podobnosti, které se liší pouze jemnými distinkcemi, tj. interference může být větší v případě, že učené jevy jsou podobné odpovídajícím jevům v mateřském jazyce než v případě, kdy jsou rysy prvního jazyka od rysů cílového jazyka zcela odlišné (2013, s. 29).

Na redukovanou verzi kontrastivní analýzy metodologicky navazuje chybová analýza, která chybu vnímá jako klíč k porozumění procesu jazykové akvizice. K tomu, co bylo vysloveno v předchozí parafrázi Štindlová (2013, s. 30) připojuje, že „[...] chybová analýza nedává chyby do souvislosti s komparací cílového a mateřského jazyka, nevysvětluje tedy chyby v jazyce nerodilých mluvčích prizmatem prvního jazyka studentů. Srovnává naopak žákovskou podobu osvojovaného jazyka s formami cílového jazyka.“ I bez hypotézy vytvořené na základě konfrontačního studia dvou deklinačních systémů blízkce příbuzných jazyků lze určit, ve kterých pádových tvarech se vyskytují systémové chyby. Vyplynou totiž z výzkumu žákovského mezijazyka, resp. z analýzy žákovského jazyka a jako případné interferémy mohou být klasifikovány i zpětně. Předpokladem je dostatečně rozsáhlý sběr materiálů. Data, která vypovídají pouze o explicitních znalostech studentů (např. výsledky gramatických testů) je vhodné podepřít srovnáním s autentičtějšími projevy na úrovni klinicky elicitovaných projevů (srov.

Šebesta & Škodová (Eds.), 2012, s. 18). Zmíněnou oporu představují právě akviziční korpusy, a to buď veřejné, nebo soukromé vytvořené samotnými učiteli. Ke kontrastivní analýze lze tedy z hlediska lingvodidaktiky přistupovat buď v obecném smyslu, jak činí řada známých autorů, nebo ve smyslu specifickém, tj, s užším zaměřením na výuku blízkce příbuzného flexivního jazyka, např. češtiny pro Rusy nebo ruštiny pro Čechy apod.

S. P. Corder (1967) definuje jazykovou chybu jako „takový znak žákovského projevu, který se liší od projevu rodilého mluvčího“. Chyby dělí na „errors“ a „mistakes“, čemuž by v české terminologii odpovídaly výrazy „chyby kompetence“ (neznalost, nedají se opravit samotným žákem, mají systematický charakter) a „chyby performance“ (chyby způsobené nedostatečnou automatizací, nemají systematický ráz, tj. vyskytují se náhodně).⁶⁹ U posledně zmiňovaných Corder vyčleňuje tzv. „lapses“, tj. přeráznutí způsobená únavou či poruchou paměti. Ta jsou možná i u rodilých mluvčích. J. Korčáková (2005, s. 82) k tomu dodává: „Pravidelně se vyskytující chyba signalizuje, že rozvoj mezijazyka je v určitém stadiu blokován.“ Kromě nejčastěji zmiňované Corderovy klasifikace chyb existují i jiné definice a klasifikace chyb od řady dalších autorů. Aktuální je v daném pohledu např. Hendrichovo dělení chyb na smysluprosté a smysluplné. Smysluplné chyby podle Hendricha „dokládají nárůst znalostí, které se však nadále odchyľují od očekávaného výkonu. Právě takové chyby jsou nositeli kognitivních funkcí v učení a právě na nich je založena práce s chybou v průběhu učení.“ (Hendrich, 1986, s. 366).

J. Korčáková (2005, s. 57) uvádí, že „i v případě podobných jazyků vznikají chyby, které nejsou kontrastivně podmíněné“ a J. Veselý (1985, s. 77) dodává: „Tzv. chyby disimilační vznikají proti očekávání tam, kde se ruština a čeština shodují. Nelze je proto předvídat na základě porovnávacího rozboru obou jazyků; jsou však odhalovány při rozboru chyb.“

S. P. Corder přichází jako první s myšlenkou *interlanguage* v článku „*The significance of Learners errors*“ (1967) a v dalších pracích publikovaných souhrnně v roce 1981 (*Error Analysis and Interlanguage*). M. Hrdlička při

⁶⁹ Termíny bývají také překládány jako „chyby systémové“ (*errors*) a „chyby nesystémové“ (*mistakes*).

prezentaci původní Corderovy teorie *interlanguage* konstatuje, že v případě mezijazyka „jde v zásadě o proces utváření autonomního [...] jazykového kódu, který postupně obsahuje stále méně rysů jazyka mateřského, a naopak stále více prvků jazyka cizího. Tento přechodový mezikód ovšem není jen jakýmsi subsystémem jednoho z příslušných jazyků, vyznačuje se i svými osobitými rysy.“ (2009, s. 20). Oproti tomu J. Veselý (1985, s. 33) přejímá v české odborné literatuře již dříve existující označení třetí systém, který definuje jako „soubor chybně utvořených nebo chybně vyslovených (napsaných) jazykových prostředků, vznikající kontaminací příznaků mateřského a osvojovaného jazyka nebo kontaminací jevů v rámci cizího jazyka“ (pozn.: tím je míněn vnitrojazykový negativní přenos). Třetí systém představuje vlastně přehlídku chyb, jejichž pramenem je interference.“ V následné tabulce uvádí příklady interferencím z různých jazykových plánů vždy v porovnání s tvarem v 1. systému (MJ, tj. mateřský jazyk čeština) a v druhém systému (R, tj. druhý jazyk ruština). Jde tedy o dvojí, výrazně odlišné chápání pojmu mezijazyka. V předkládané práci vycházíme vzhledem k blízké příbuznosti češtiny a ruštiny ze syntézy obou pojetí.

4.1 K pojmu interference

Interferenci (v našem případě s ohledem na vztah blízkce příbuzných jazyků češtiny a ruštiny) se věnuje několik prací vzniklých před rokem 1989 (viz níže) a v obecném smyslu se daným problémem zabývá moderní didaktika jazyků nepřetržitě. Pojmem interference se obvykle automaticky označuje její krajní podoba, tj. negativní transfer. R. Choděra (2013, s. 49) oba pojmy uvádí jako synonyma, ale na následující straně hovoří o komplementárním postavení negativního transferu vůči transferu pozitivnímu.⁷⁰ K interferenci v oblasti jmenné flexe se bezprostředně vztahují následující podoby interference: interference v kompetenci (neznalost) a interference v performanci (náhodné selhání), mezijazyková a vnitrojazyková interference, méně pak proaktivní transfer a retroaktivní transfer. Pro interferenční chybu je v české odborné literatuře použito označení interferencím, které se vzhledem k existenci pravidelně se opakujících chyb stejného typu jeví jako praktické (Srov. např. Rudolfová In Zatočkaňuk (Ed.), 1979, s. 185; Rajnochová In Ryndová, Čemusová & Holá, 2005, s. 41). Evidentní případy

⁷⁰ B. Štindlová (2013, s. 38) hovoří v souvislosti s působením prvního jazyka na podobu mezijazyka o vlivu pozitivním, tzv. jazykovém transferu a vlivu interferenčním, tzv. negativním transferu.

negativního přenosu tvarů prvního jazyka do jazyka druhého, tj. případy tzv. zjevné interference,⁷¹ jsou příznačné zejména pro počáteční fáze osvojování cizího jazyka a tento fakt je všeobecně známý, ale jak bylo dále potvrzeno, vyskytuje se i na úrovních vyšších. Lze uvést dlouhou řadu charakteristických příkladů: *Dvanáctého července / červencu; je šestého říjnu; mám sympatického kamaráda; má velkého psa; čte zajímavou knihu; znám Boženu Němcovou, mám velkou rodinu; mám rodinu v Rusku; byla (jsem) ve Španělsku; plaval v moře; mluvíme o sportu; bydlet v hotelu; jet tramvajem; nemám žádnou informaci o kreditu z vašeho předmětu na ISu* atd.

Autoři J. Zimová, R. Choděra a L. Rozkovicová (In Konstantinova, Širokova & Zatovkaňuk, 1974, s. 292) uvádějí, že „k interferenci dochází buď z důvodu nedostatečného pojmového učení, tj. z důvodu neúplnosti vědomostí o osvojeném jazyce, nebo kvůli nedostatečně rozvinutým řečovým mechanismům, tj. pro nedostatečné motorické učení“. Často se obě příčiny projevují současně. Speciální kategorii tvoří studenti, kteří pojmové učení v rámci studia cizího jazyka zcela odmítají a jejichž neznalost má komplexní charakter. Ellis v dané souvislosti hovoří o vnějším a vnitřním přístupu k cizímu jazyku. Vnější přístup odpovídá pojmovému učení, tj. lingvistické kompetenci, tj. gramatickým znalostem. Vnitřní přístup využívá intuici, pravidla jsou zde až druhotná, prvotní je vnímání jazyka. Jazykové dovednosti, tj. řečové mechanismy, spadají do oblasti interního přístupu. K tomu ovšem Ellis s odvoláním na Chomského dodává, že oba přístupy se využívají (srov. Ellis, 2000, s. 415). Zimová, Choděra a Rozkovicová (*ibid.*, s. 294) uvádějí pojem primární interference, tj. subdiferenciace (nedostatečná diferenciaci, přenos bez jakékoli vědomé kontroly, např. použití koncovky *-a* v Gsg neživotných maskulin tam, kde by měla být koncovka *-u*) a pojem sekundární interference, tj. supradiferenciace (nadbytečná diferenciaci, mylný předpoklad, např. použití koncovky *-u* v Gsg u slov typu *život, les, kostel, Mnichov, Kijev* atp.) Veselý (1985, s. 19) používá ve stejném smyslu termíny asimilace (pro nedostatečnou diferenciaci, kdy jde o tendenci vnučovat cizímu jazyku tvary a konstrukce z mateřštiny) a disimilace (pro nadbytečnou diferenciaci). Jako příklad disimilace

⁷¹ Termín primární interference se stejným významem jako zjevná interference je uváděn např. ve studii J. Zimové, R. Choděry a L. Rozkovicové (1974, s. 294) pro označení přenosu bez jakékoli vědomé kontroly, tj. ve smyslu subdiferenciace. J. Veselý (1985, s. 30) používá při popisu stejného jevu označení interference zjevná a v kapitole „Příčiny interference“ hovoří o příčinách primárních (*ibid.*, s. 36).

uvádí např. žakovskou chybu „в *нашом доме“ namísto správného „в нашем доме“. Praktičtější a častěji používané synonymum pro primární interferenci představuje pojem zjevná interference. Rozlišována je rovněž tzv. inhibiční interference, která se projevuje neužitím či neučením těch struktur, které v prvním jazyce absentují (srov. Štindlová, 2013, s. 38).

4.2 Zhodnocení literatury popisující interferenční výzkumy prováděné ve 2. polovině 20. století pro potřeby výuky ruštiny na českých školách

Ve 2. polovině 20. století, zejména mezi lety 1960–1965 a 1975–1977, byl na českých středních a vysokých školách prováděn výzkum zabývající se interferencí v oblasti ruské gramatiky (při výuce ruštiny na českých školách). Výsledky jsou shrnuty v několika publikacích, s ohledem na problematiku deklinace substantiv a adjektiv je zásadní monografie *Interference v ruské morfologii* (Šourková & Zajíčková (Eds.), 1968/1967) a následující kapitoly ve sborníku a monografii: (Zajíčková & Holoubková, 1974; Rudolfová, 1979). Tehdejší výzkumy prováděné z opačné perspektivy mohou i v současné době poskytnout cenné podněty. Svým rozsahem, zejména pokud jde speciálně o osvojování jmenné flexe, dosud nebyly v našich podmínkách překonány.⁷² Výsledkem oživeného zájmu o výzkum interferenčních jevů v posledních letech jsou akviziční korpusy.

4.2.1 K otázce vztahu jazykové interference a konfrontace (na materiálu skloňování substantiv) (Zajíčková & Holoubková, 1974)

V úvodu článku autorky uvádějí:

Do popředí zájmu autorů (zabývajících se srovnáním českého a ruského pádosloví) se zatím nedostala konfrontace formálních prostředků, srovnání funkčního zatížení jednotlivých koncovek v obou jazycích. [...] Porovnání vztahů určitého pádového formantu k ostatním koncovkovým morfémům z hlediska celého pádového systému se neuplatňuje. Nebere se v úvahu homonymie koncovkových morfémů v rámci pádového

⁷² Výzkum prováděný v letech 1960–1965 na tehdejší Katedře ruského a ukrajinského jazyka FFUK pod vedením doc. M. Zatovkaňuka CSc je popsán v úvodu k publikaci *Interference v ruské morfologii* (1968, s. 3). „Bylo zpracováno pět druhů písemných prací: doplňovací cvičení, odpovědi na otázky, překlad z češtiny do ruštiny, reprodukce textu a volné vyprávění. Kromě prací ze škol II. cyklu, které tvořily jádro výzkumu, byly zpracovány i práce ze škol I. cyklu a z prvních dvou ročníků škol vysokých.“ Bylo sebráno 47 224 excerpčních lístků, z nichž bylo 33 054 rozříděno a zpracováno.

systému jednoho jazyka, ať již českého nebo ruského, ani rusko-česká homonymie pádových koncovek, tj. částečná nebo úplná shoda koncovkových grafémů českých i ruských s různým funkčním zatížením (In Konstantinova, Širokova & Zatovkaňuk (Eds.), 1974, s. 300).

Chyby jsou primárně rozděleny do dvou okruhů. Jde o „chyby zaviněné mechanickým přenosem specificky českých pádových koncovek do ruštiny (-*úm, ové, ovi, ů, ou, ích*)“, které se v pracích žáků vyskytují zcela ojediněle a „chyby zaviněné česko-ruskou homonymií pádových koncovek“. K prvnímu případu autorky v pozdější pasáži výslovně dodávají: „Žák určité úrovně je schopen celkem bezpečně vyloučit ze svého jazykového povědomí elementy cizí pro ruský pádový systém.“ (*ibid.*, s. 308). Ve druhém, závažnějším případě jde o koncovky, které se vyskytují v obou jazycích, ale jejich funkční zatížení není v obou paradigmatických systémech identické (srov. *ibid.*, s. 303). Absolutně největší počet chyb byl zaznamenán ve tvarech Lsg. Chyby zaviněné česko-ruskou homonymií pádových koncovek jsou pak dále podrobněji klasifikovány:

a) „Chyby vzniklé nerozlišením koncovek dvou pádů na základě homonymie uvnitř jednoho paradigmatu českého pádového systému a její vliv na výběr ruských pádových koncovek“

Uvedené chyby patřily vedle chyb zaviněných neschopností českých žáků rozlišit měkké a tvrdé fonémy mezi nejfrekventovanější typy chyb, na nichž se podílí mateřský jazyk mluvčího. Hlavní příčinu autorky spatřují v homonymii koncovkových morfémů D a L v češtině: *Лодка подъехала к *мостику. Краски к *конце осени темнеют. *Мальчике она оставила дома двадцать рублей. Ненависть к *бюрократизме ...* Příklady chyb v lokálu: *Это было в прошлом году, в *апрелю и в *августу. Это книга о *роководилю Павлу Власову.* atd.⁷³ Na s. 304 je uveden příklad tzv. kombinované interference: „... *всю жизнь посвятили революционному *движению*“ (správně -ю u maskulin a neuter). Jde o dva vlivy mezijazykové (česká koncovka dativu u všech měkkých typů) a jeden vliv vnitrojazykový rusko-ruský (ruský dativ typu „*профессии*“). Dalším příkladem jsou chyby zaviněné blízkostí českého pádového formantu -i a -í (*вѣли* –

⁷³ Chybné tvary jsou označovány hvězdičkou.

vůlí) v Asg a Isg feminin, např. *Над *деревню пролетел самолёт. Между небом и *землю ... Подина была освобождена *армию.*

Z opačného pohledu, tj. z hlediska výuky češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince, lze v souvislosti s výše uvedenými zjištěními konstatovat: Ukázkou homonymie pádových morfémů v ruštině je koncovka *-u [i]* vyskytující se zároveň v Gsg, Dsg, Lsg a Npl měkkých feminin typu *профессия*. Komplexní homonymie Dsg a Lsg u feminin je jevem paralelním, který napomáhá pozitivnímu transferu. Podnětem k negativnímu transferu je koncovka *-u [i]* v ruském Gsg a Npl, kde při konfrontaci s málo rozrůzněným paradigmatickým českých měkkých feminin dochází ke kombinovaným interferencím. Kromě uvedených příkladů však ruština jako první jazyk nezadává další příčiny k interferencím daného typu, neboť se vyznačuje u maskulin⁷⁴ a neuter výraznou pádovou distinkcí.

b) „Chyby ovlivněné meziparadigmatickou homonymií českého koncovkového morfému“

Autorky uvádějí jako příklad chyby způsobené českou meziparadigmatickou homonymií tvarů Ipl deklinačních typů *neděle/růže* a *kost* (česky: *s nedělí, s kostí*; rusky: *с неделей, с костью*). Chyby v dané oblasti byly evidentním příkladem zjevné interference. „Pro českého žáka vzniká nutnost diferencovat přesně oba ruské paradigmatické typy, zatímco v mateřštině korespondující typy české diferencovat nemusí. Dokazuje to zároveň, že polyfunkčnost formálních prostředků mateřštiny je v žákově povědomí (pozn. tj. jazykovém vědomí) pevně zakotvena.“ (*ibid.*, s. 306).

Z opačného pohledu, tj. z hlediska výuky češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince, lze v souvislosti s výše uvedenými zjištěními konstatovat: Deklinační systém ruských substantiv obsahuje pouze jeden případ meziparadigmatické homonymie koncovkových morfémů srovnatelný s výše uvedeným příkladem v češtině. Jde o koncovku *-eŭ* v Gpl velké části ruských měkkých maskulin a neuter (historických *jo*-kmenů, srov. český Gpl „*moří*“), kde je uchována historicky vzniklá shoda s tvarem Gpl feminin typu *площадь/кость* (historických *ь*-kmenů). Kromě toho v současné ruštině mají koncovku *-eŭ* také

⁷⁴ Máme na zřeteli především standardní paradigmata zahrnující drtivou většinu ruského jmenného lexika. U nestandardních deklinačních typů se homonymie v rámci paradigmatu může objevit, např.: *чашка чаю, к чаю, в чаю.*

měkká feminina (příp. i maskulina s ženským skloňováním) v Isg a ve velmi omezené míře i v Gpl (viz *дядей, тётей*, zdánlivě i u tvarů *семей, статеи*, kde ovšem jde pouze o zakončení tvarotvorného základu na [-j] s nulovou koncovkou a s vloženou samohláskou -e-). Homonymie koncovky Isg měkkých feminin a Gpl feminin typu *площадь/кость* je jevem paralelním.

c) „Chyby zaviněné mezijazykovou (česko-ruskou) homonymií koncovkových morfémů“

Byl zjištěn častý výskyt chybně užití koncovky -e v Gsg, přestože se v ruštině v daném pádě nevyskytuje u žádného deklinačního typu, např. *Мне понравилась книга *Алексея Фадеева. Она вышла из *трамвае. Он стал членом *академии наук. Положили меня на углу *улице. атр.* (Koncovka -e je v ruštině vyhrazena pouze Lsg a Dsg některých paradigmát a Npl maskulin typu *англичанин*.) „Stejného původu je i chybné užití koncovky -u [-i] v Dsg u některých typů blízkých českým paradigmátům s koncovkou -i v Dsg, např. *О любви Татьяны к *Евгению*. [...] Akuzativní tvary nečiní českým žákům v podstatě potíže. Postižena jsou jen substantiva ženského rodu typu *армия*, [...] např. *Ломоносов ушёл учиться в *Германию*.“ (*ibid.*, s. 307).

Autorky věnují pozornost mylnému přiřazování koncovek v rámci Npl a Gpl, které jsou způsobeny analogií uvnitř ruského pádového systému. Může jít o retroaktivní či proaktivní transfer nebo o „vliv ruské neproduktivní formy, kterou český uživatel pocítuje jako exkluzivní. Všechny tyto jevy se obecně neliší od pochodů uvnitř každého jazykového systému, kde dochází k vyrovnávání a vzájemnému ovlivňování paradigmatických typů. Máme na mysli míšení koncovek -ы, -а, -и, -я v Npl, -ов, -ев, ей, -о v Gpl maskulin.“ (*ibid.*, s. 307). Výzkumem byl zjištěn relativně nízký výskyt chybného užití koncovky -e v Npl/Apl, ..., např. *В саду росли *вишне *черешне *яблоне. Рабочие ездят в *санаторие*. „V Dpl a v Lpl se v mizivém počtu případů objevilo v polyfonémním koncovkovém morfému v kmenotvorné příponě -о- místo -а-“. „Snad mohla žáka ovlivnit i paralela *заводет – заводом, заводеч – *заводох*. Srov.: *Мы работали в разных *кружках. В западных *государствах безработица. Мы указали об этом *ребятом. Мы писали советским *пионером*.“ (*ibid.*, s. 308). Dále je zmíněn možný současný vliv ruské variantní koncovky -у [-u], pokud jde o chybné užití

koncovky v Gsg maskulin typu *завод*, nicméně za hlavní považují zde vliv češtiny (např. *главный герой *рассказы*).

Náležitá pozornost je věnována chybám ve formálním vyjádření kategorie životnosti, kdy se potvrzuje očekávaný předpoklad. Udivovat může pouze nezaregistrování měkkostní korelace v Npl při poslechu ve slovech zakončených na souhlásky *-d, -t, -n*: např. [...] *приезжают *артисты, *Солдаты любили великого полководца*. atp. Autorky v dané souvislosti hovoří o „rozšířených a obecně známých chybách typu *вижу *колхозницы*, které se vyskytují i u starších studentů“ a dále uvádějí: „Nejsou postižena jen personika; chyba se ve stejné míře objevuje i u jmen zvířat. Formální shoda ruských a českých lexémů nehraje, jak ukazuje materiál, prvořadou roli. [...] Jde tedy o problém systémového zařazení. Srovnej příklady: *Зрители приняли *актрисы*. [...] **Некоторые девушки я уже знала*. [...]“ (*ibid.*, s. 310). Právě popsáný třetí typ chyb *c*) je ve své obecné podstatě vysoce aktuální i z opačného pohledu, tj. z hlediska výuky češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince. Konkrétní případy jsou popsány v rámci kapitoly 5.

V závěrečném rusky psaném „*Резюме*“ autorky provádějí shrnutí závěrů výzkumu. Zásadní je dle jejich zjištění vliv homonymie pádové flexe na výběr koncovky ruských podstatných jmen českými žáky. Rozlišují se tři typy homonymie tak, jak jsou výše uvedeny. „Autorky zdůrazňují význam takového srovnávacího přístupu ke studiu gramatického systému osvojovaného jazyka (v daném případě ruštiny pro Čechy), který počítá se všemi vzájemnými vztahy jednotlivých prvků obou jazyků jako s jedním celkem a neomezuje se na pouhý lineární výčet těchto prvků.“ (*ibid.*, s. 312). V samotném textu příspěvku je zaznamenáno následující důležité zjištění, které lze připojit rovněž k závěrům:

Z hlediska interference je nejdůležitější porovnání funkčního zatížení jednoduchých samohláskových koncovek *[-a, -u, -e, -i]*. V distribuci těchto koncovek je těžiště žakovských chyb. [...] Shoda [...] nemůže být oporou tam, kde se týká jednotlivých jevů při rozdílnosti v systému nebo při rozdílné distribuci prvků. (Podobná je např. situace u tvrdých a měkkých přídavných jmen, kde nejfrekventovanější chybou bylo **средний* při měkkém českém přídavném jménu střední.) (*ibid.*, s. 309).

4.2.2 K publikaci *Interference v ruské morfologii* (Šourková & Zajíčková (Eds.), 1968/1967)

Monografie *Interference v ruské morfologii* zahrnuje všechny klíčové oblasti morfologie. V kapitole *Funkce mluvnice při vyučování cizím jazykům* (1968, s. 7–11) A. Šourková vyzdvihuje porovnávací hledisko, jež „se musí uplatnit při výběru učiva, ve způsobu výkladu, a hlavně v systému cvičení, aby se výuka zaměřila především na jevy, které působí učícímu se největší potíže.“ (*ibid.*, s. 7). Odvolává se na generativní gramatiku jako na odnož aplikované lingvistiky. Připomíná „učení o jádrových větách, kterých je v každém jazyce určitý počet a na něž lze zredukovat všechny mluvnicky správné věty.“ (*ibid.*, s. 8). V kapitole je dále řečeno:

Pro vyučovací praxi je třeba stanovit řečové modely, které nelze směšovat s modely jazykovými. Řečové modely se určují podle cíle výpovědi. [...] Znalost příslušného teoretického materiálu pomáhá řídit a kontrolovat hovor v době, než se dosáhne potřebné automatizace, a určité vědomosti teoretické, tj. znalost pravidel, přispívají k rychlejšímu vytvoření jazykového citu. [...] Aplikace zásad metody modelů, zejména na jazyky syntetické, dokáže jejich obecnou platnost.“ (*ibid.*, s. 9–10).

I v současné době může být aktuální připomenutí Kainzovy teorie obecných schémat, publikované v díle *Psychologie der Sprache* (1954–1956). „F. Kainz stále zdůrazňuje, že tzv. jazykový cit není nic nadracionálního a naprosto není v rozporu s procesem získávání vědomostí. Naopak, je to souhrn jazykových zkušeností, které se vytvářejí spolupůsobením dvou komponentů, tj. paměti a schopnosti tvořit analogie.“ (Šourková & Zajíčková (Eds.), 1968, s. 10).

V kapitole *Charakteristika interference v oblasti ruské morfologie* (*ibid.*, s. 12–23) se A. Šourková zabývá celkovým posouzením daného jevu z hlediska výuky ruštiny na českých školách. Ačkoliv je gramatika posuzována jako celek, u jednotlivých interferenčních jevů je věnována pozornost též oblasti deklinace. V obecném smyslu autorka konstatuje:

Čím bližší jsou přijímané podněty, tím jemnější musí být analýza, kterou provádí mozková kůra, tím obtížnější je diferenciaci. [...] Větší obtížnost diferenciaci způsobuje větší obtížnost v překonávání interference. [...] Interference je jev velmi složitý, protože nejde o vzájemné působení jednotlivých jevů obou jazyků, nýbrž o vzájemné působení jazykových systémů. [...] Předpověditelnost nesnáží, s nimiž se budou žáci setkávat, když

budou vyjadřovat své myšlenky prostředky jiného jazykového systému, [...] má základní význam jak pro výběr učiva, tak pro metodiku jeho osvojování (*ibid.*, s. 12–13).

Shromážděný materiál, týkající se chyb v písemných projevech českých žáků, vedl autorku k vydělení pěti typů interference:

- „Interference češtiny“

V oblasti jmenné deklinace se interference projevuje dvojím způsobem: a) jako tendence sblížit jevy rozdílné, b) jako tendence rozlišit jevy shodné. K variantě a) je přiřazeno např. chybné použití koncovky *-e* pod vlivem češtiny. Koncovka *-e* není cizí ruskému deklinačnímu systému, nicméně žáci neznají její distribuci. Čeština ovlivňuje i zařazování slov k paradigmatickým typům. Pod vlivem češtiny byla např. zařazena k typu *староста* slova mužského rodu odpovídající českým slovům s koncovkou *-a*: **коммуниста*, **специалиста* aj. Sem patří i chybná určení substantivního typu jako např. **нефтя*, **стать*, **песень* atp. Čeština má vliv na zařazení adjektiva k měkké či tvrdé variantě. Bylo zjištěno, že slova češtině nepodobná jsou postižena v menší míře. „Interference typu b) je podvědomým zobecněním žákovy zkušenosti, že úplná shoda mezi češtinou a ruštinou je vzácná a že v ruštině je to často ‚trochu jinak‘.“ (*ibid.*, s. 15). Žáci např. zařazovali slova velmi podobná českým tvrdým substantivním typům k měkké variantě a to i slova na *-д, -т, -н*. Dále bylo zaznamenáno 907 chybných tvarů typu **средный, летный* ve 13 slovech velmi podobných českým měkkým adjektivům oproti 357 chybám ve 20 slovech češtině nepodobných. Na prvním místě tedy figurovala snaha rozlišit podobná slova (ve výběru tvrdé/měkké přídavné jméno se vyskytlo 1160 chyb typu b) oproti 356 chybám typu a)). „Nepochybně hraje roli i poznatek, že měkkých přídavných jmen je v češtině více než v ruštině.“ (*ibid.*, s. 16).

- „Interference kombinovaná“

K uvedenému typu interference autorka konstatuje: „Žákovo povědomí, jako by tu bylo vystaveno tlaku dvojí analogie, pokaždé ovšem analogie chybné, a žák vytváří formy, které jsou kontaminací tvarů ruských a českých.“ (*ibid.*, s. 16). Ve jmenné deklinaci se kombinovaná interference objevovala častěji než interference češtiny. Např. chybné tvary Dsg: **к заводе*, **автомобиле*, **слове* jsou dány vlivem ruské koncovky Lsg a zároveň homonymií Dsg a Lsg v češtině. Koncovka *-y [-u]* v Lsg a dokonce chyby typu **в обществе*, **на небу* mohou být

kromě evidentního vlivu češtiny způsobeny i vlivem ruské variantní (nestandardní) koncovky *-y* u maskulin. J. Veselý (1985, s. 28) u stejného typu interference uvádí následující příklady: **Наташой (душой, школой + s Natašou); *из работы (из города, из школы + z práce)*. U adjektiv autorky upozorňují na vliv obecně českého splynutí lokálních a instrumentálních forem a sousední koncovky ruské: **в универсальным магазине, *с большим производением, *в пятилетним плане*. K podobnému jevu docházelo i u měkkých adjektiv s šeplovou souhláskou v zakončení tvarotvorného základu: **в следующем году*. U ženských adjektiv docházelo k záměně *Asg* a *Isg*: **с сознательную молодежью*.

- „Interference způsobená tím, že v jednom z jazyků chybí některý diferenciální příznak vlastní druhému jazykovému systému“

Takovým jevem je absence korelace měkkých a tvrdých souhlásek (s výjimkou *d, t, n*) v hláskoslovném systému češtiny. Je zaznamenán nejenom velký počet chybných tvrdých zakončení u měkkých typů, ale i chybná měkká zakončení u typů tvrdých. Z podobných příčin čeští žáci chybovali v jotaci. Z možných spojení *’a – ’ja* se v češtině realizuje jen první (srov. *ibid.*, s. 19).

- „Interference vnitřní neboli rusko-ruská“

Projevuje se v mnoha případech několika způsoby, autorky vydělují tři:

a) Více rozšířené typy skloňování působí na typy méně frekventované: **Ярдом, *Стандом, *мужчином, *о братах, *с братьями*; produktivní koncovka se objevuje na místě méně rozšířené koncovky neproduktivní: **города, солдатов*. U adjektiv užívají žáci koncovku *-ый* místo *-ой*. Celé paradigma typu *волчий* přiřazují k typu *свежий*.

b) Není vzácný ani druhý, opačný typ dané interference, kdy běžnější a frekventovanější forma podléhá vlivu formy zvláštní, která se žákům vryje do paměti jako forma „typicky ruská“: *фильма, врача, инженера*.

c) V neproduktivním tvoření často ovlivňuje výchozí tvar druhé formy, jak dokazují následující chybné tvary: **ребёнки, телёнки, человеки, крестьянины, соседы*. Mnohé z těchto forem existují ze stejných důvodů i v nespisovné ruštině (srov. *ibid.*, s. 20).

J. Veselý hovoří v dané souvislosti o typech vnitrojazykových vlivů. Kladný vliv je založen na fungování analogie. Např. osvojení typu *автомобиль* je ulehčeno znalostí skloňování typu *завод* při uplatnění morfonologického přístupu. K zápornému, výše popisovanému vlivu formuluje pravidlo: „Čím slabší je kontrast mezi dvěma, resp. více jevy, tím silnější je interference, tj. tím obtížněji se příslušné jevy diferencují a tím snáze se zaměňují. O nulovém vlivu lze mluvit tam, kde jde o relaci jevů vzdálených.“ (Veselý, 1985, s. 22).

- „Případy zvlášť složité interference“

Mezi případy zvlášť složité interference patří např. chybný tvar **заводом* v Dpl, který autorky nemohou jednoznačně objasnit. Uvádějí několik souběžně působících faktorů: 1. Žáka, který si přeřikává paradigma, může ovlivnit předchozí tvar Gpl. 2. Žák ví, že forma *заводом* existuje a neumí v nepřízvučné pozici rychle provést diferenciaci mezi formami *заводом* – *заводам*. 3. Nelze vyloučit ani vliv českého „závodům“ při analogii *заводům* – *заводам* jako *сůл* – *соль* (*ibid.*, s. 22).

Ve zvláštní kapitole *Interference v oblasti jmenné deklinace* (s. 81–122) autorky M. Holoubková a J. Zajíčková referují o provedeném výzkumu podrobně v tabulkách s číselným vyjádřením. Publikace je staršího data než výše analyzovaný článek. Jde o starší pojetí prezentace stejných závěrů. V první části článku jsou sledovány chyby určitého vymezeného typu v rámci celých jednotlivých paradigmat, např. na s. 83 chyby v měkkostní korelaci u typu *завод*. V další části jsou sledovány chyby v rámci jednotlivých pádů. Zařazena je i tabulka, v níž jsou směrem dolů z hlediska výskytu chyb sledovány deklinační typy, celkem 14, z ženského skloňování maskulin zařazen pouze typ *сmapocma*.

Z výše popisovaných výsledků výzkumu prováděného na českých školách lze vyčíst určité obecné principy, které platí při kontaktu češtiny a ruštiny oboustranně. Jde např. o problém mezijazykové homonymie koncovkových morfémů s nestejným funkčním zatížením či o výše formulované pravidlo, že koncovky specifické pro první jazyk se nepřenesají do druhého jazyka. I u kategorií z hlediska lingvodidaktiky oboustranně problematických, mezi něž patří např. morfologické vyjádření životnosti nebo variantní koncovky Lsg, vykazuje každý jazyk odlišná specifika a jako ryze specifická se jeví většina sledovaných jevů.

Didaktiky obou srovnávaných jazyků jako jazyků cizích představují dva obory s nezbytností výrazně odlišných přístupů k lingvodidaktické prezentaci deklinace.

4.3 Korpus jazyka nerodilých mluvčích a jeho využití při zkoumání procesu nabývání znalosti českého skloňování substantiv a adjektiv v případě cizinců s ruštinou jako prvním jazykem

V relativně nedávné době (Šebesta et al., 2014) byl zpřístupněn akviziční korpus CzeSL-SGT, tj. *Korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotací*, který tvoří součást celé řady žákovských korpusů v rámci ČNK. „Primární funkcí žákovských korpusů je sloužit jako zdroj dat pro empirické studium mezijazyka v jeho vývoji a v jeho variabilitě.“ (Šebesta & Škodová (Eds.), 2012, s. 17). Materiál shromážděný v uvedeném korpusu obsahuje složku písemných prací cizinců s ruštinou jako prvním jazykem s rozlišením úrovní podle SERR. Jde o korpus průřezový (transverzální), lze jej nicméně využívat i k náhledům pseudolongitudinálním. Zmíněný textový materiál může být tedy uplatněn rovněž při výzkumu osvojování české deklinace u dané cílové skupiny. K současným podobám výzkumu B. Štindlová (2013, s. 45) poznamenává: „Moderní žákovský korpus není zaměřen na specifický typ chyby a vlastně ani na chyby jako takové, jak tomu bylo u nedigitalizovaných korpusů shromažďovaných za účelem původní chybové analýzy. Naopak korpus jazyka nerodilých mluvčích reprezentuje žákovský jazyk jako celek.“ Autorka na stejném místě dále hovoří o dvou přístupech k použití korpusu jako prostředku pro ověřování. Jde jednak o tzv. korpusem řízený přístup, kdy jsou data extrahována bez předem stanovené hypotézy a jednak o tzv. korpusově založený přístup, kdy jsou z korpusové databanky získávána relevantní data k verifikování postulované hypotézy (srov. Štindlová, *ibid.*). Variabilitu pádových tvarů v mezijazyce dané cílové skupiny lze v korpusu zkoumat oběma uvedenými postupy, nicméně druhá z variant s využitím automatické anotace je nesrovnatelně efektivnější zejména z hlediska časové náročnosti.

4.3.1 K použití korpusu CzeSL

Akviziční korpus CzeSL je v současné době zpřístupněn ve dvou modifikacích. Korpus CzeSL-SGT, tj. *Korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotací*, verze 2 z 28. 7. 2014 o celkové velikosti 1 147 477 pozic umožňuje vyhledávání konkrétních pádových tvarů pomocí tzv.

tagových, tj. vyhledávacích značek a rovněž nabízí široké spektrum specifikace požadavku, kde nejzásadnějším je výběr úrovně pisatelů podle SERR a jejich prvního jazyka. Korpus CzeSL-plain verze 2, tj. *Akviziční korpus psané češtiny (bez anotace)* o více než dvojnásobné velikosti má tu nevýhodu, že neumožňuje jinou specifikaci požadavku než omezení na psané práce cizinců různých národností bez rozlišení. Níže prováděné výzkumné sondy se proto omezily pouze na korpus CzeSL-SGT. V souladu se zaměřením práce a její praktické části jsou sledovány projevy cizinců s ruštinou jako prvním jazykem a dosaženou úrovní B2 podle SERR. V některých případech je využito též srovnání s výsledky stejné cílové skupiny na úrovni B1. Určitou výhodou zde představuje vysoký podíl prací cizinců s ruštinou jako prvním jazykem na celkové velikosti korpusu (684 177 pozic). Zúžení výběru na respondenty s dosaženou úrovní B2 představuje zhruba dvojnásobné zmenšení objemu dat oproti nejbohatšímu subkorpusu zahrnujícímu úroveň B1.

První sonda se týkala ověření hypotézy, že ruskojazyční cizinci s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2 se budou v jisté míře dopouštět chybného použití koncovky *-a* ve tvaru Gsg M.i. Vyhledávací značka [word=".*ta" & tag1="..IS2.*"] vyhledá slova končící na *-ta* v originálním textu, M.i. ve tvaru Gsg. V daném případě jsou sledována pouze neživotná maskulina se zakončením tvarotvorného základu na *-t-*. Rozdělení sledovaných maskulin na menší skupiny umožňuje podrobnější analýzu vyskytujících se lexémů, jejich tvarů a zároveň i kontrolu bezchybnosti automatické anotace.

- První jazyk ruština, úroveň B2, CzeSL-SGT [cit. 23. 2. 2018]:

103 výskytů

3 výskyty s chybnou koncovkou *-a*: *1x pobyta, 1x komforta, 1x výleta*

100x správně užita koncovka *-a*, ale při výskytu pouze tří lexémů: *88x života, 10x světa, 2x Egypta/Egipta*.

- První jazyk ruština, úroveň B1, CzeSL-SGT [cit. 27. 2. 2017]:

121 výskytů resp. 120, omylem zařazeno jméno *Světa* jako *Světlana*

7 výskytů s chybnou koncovkou *-a*: *4x mosta, 2x výleta, 1x státa*

114x správně užitá koncovka *-a*, ale při výskytu pouze tří lexémů: 86x *života*, 24x *světa*, 3x *Egypta*)

- Dále na úrovni B2 (první jazyk ruština, CzeSL-SGT [cit. 23. 2. 2018]):

-da: [word=".*da" & tag1="..IS2.*"]: 4x *národa*

-na: [word=".*na" & tag1="..IS2.*"]: 20x, 19x správně, z toho 15x správné užití Gsg různých měsíců, 1x chybný tvar – *město mého sna*.

-ma: [word=".*ma" & tag1="..IS2.*"]: celkem 4 výskyty, přičemž v jenom případě jde o chybnou anotaci. 1x je koncovka užitá správně v Gsg jména *Řím*. Zbylé 2 případy opět potvrzují existenci interferemů typu subdiferenciace i na úrovni B2: „*téma toho filmu je láska*“; *je to výsledek ateisma*“.

Atp.

Značka [lemma1=".*t" & tag1="..IS2.*"] vyhledá všechna slova končící na *-t* v opraveném Nsg, tj. lemmatu, M.i., která mají tvar Gsg [cit. 27. 2. 2018]. Korpus ukazuje 161 výskytů na úrovni B2. Z uvedených výčtů matematicky vyplývá, že jiná koncovka než *-a*, tj. koncovka *-u*, se v Gsg neživotných maskulin, jejichž lemma končí na *-t*, má vyskytovat (se zadanou úrovní B2) 58x. Ve skutečnosti ovšem neodpovídají všechny tvary se zakončením *-u* tvaru Gsg. Např. ve spojeních „*dnes je na trhu množství produktu*“; „*do zahraničních států*“ jde o tvar Gpl s opomenutým kroužkem, výraz „*novinky v hudbě, filmech, sportu*“ představuje chybné zařazení Lsg mezi tvary Gsg a ve spojení „*nemá účtu před stáří*“ jde o Asg feminina *úcta* s chybou v kořeni slova atp. Informace poskytnuté korpusem s automatickou anotací tedy nemohou být v určitých případech automaticky přijímány, ale je nutné jejich mechanické ověření. Mezi tvary Gsg s koncovkou *-u* se v korpusu CzeSL-SGT na úrovni B2 vyskytly následující supradiferenciace: „*cítíš se opravdu králem nejen silnice, ..., ale i celého světa a času*“; „*do mého života přichází nový smysl*“; „*cestovat kolem světa*“.

Další testování funkčnosti anotace korpusu CzeSL-SGT se týkalo problematiky tvarů Apl v mezijazyce dané cílové skupiny. Vyhledávací značka [lemma1=".*d"&tag1="..MP4.*"] má za úkol separovat M.a. se zakončením tvarotvorného základu na *-d-* ve tvaru Apl. Při omezení na úroveň B2 se objevilo 20 výskytů, 1x tvar *Poděbrady* a 19x tvar *kamarády*, který sice jako izolovaný tvar

odpovídá hledanému Apl, ve skutečnosti však tvar *kamarády* plní funkci Apl pouze v 11 případech. Ve zbývajících devíti případech jde o chybné morfologické tvary Npl (6x), chyby v syntaktickém určení Gpl (2x) a jedno chybné zařazení správného užití tvaru Ipl. Pozoruhodná je následující ukázka, kde pisatel užil Apl *kamarády* správně, ale v kontextu paralelního charakteristického interferému: „*Socialní síť pomaha, např. když máme příbuzných nebo kamarady z jiného státu.*“ [cit. 27. 2. 2018]. Při zadání tagové značky [lemma1=".*d"&tag1="..MP2.*"] korpus ukazuje pro úroveň B2 pouhých 8 výskytů,⁷⁵ které vyhodnocuje jako tvar Gpl lemmatu *kamarád*. Skutečný tvar Gpl představuje 6 výskytů. Zbývajících dva výskyty („*připravím večere pro svých kamarádů*“⁷⁶; „*zvat nebo ne zvat svých kamarádů, protože ne moc ráda oslavovat narozeniny doma*“ [cit. 28. 2. 2018]) dokládají interferenci ruského Apl životných jmen, neboť český tvar Gpl respondenti použili ve funkci akuzativu. Uvedené příklady zároveň demonstrují překvapivě vysokou přítomnost gramatických chyb na úrovni B2. Jak z příkladu vyplývá, tvary Apl je třeba dohledávat složitějším způsobem než pouhým zadáním příslušné vyhledávací značky.

Uvedená sonda demonstruje úskalí automatických korpusových anotací, zároveň ale ukazuje i funkčnost korpusu, v daném případě při ověřování předpokládaného výskytu typických chyb ve tvarech Gsg M.i. a Apl M.a. Další vybrané příklady ověřování výzkumem zjištěných pádových tvarů s využitím korpusu CzeSL-SGT jsou zařazeny do podkapitoly 5.4.

⁷⁵ Pro úroveň B1 je při stejném zadání počet výskytů v případě Apl 47 a v případě Gpl 31.

⁷⁶ Může jít i o kombinovanou interferenci, kdy vedle vlivu ruského Apl přichází v úvahu též podvědomé spolupůsobení ruské předložkové konstrukce *для* + *G* ve významu české konstrukce *pro* + *A*.

5. ANALÝZA PROBLÉMŮ, KTERÉ SE OBJEVUJÍ U RUSKOJAZYČNÝCH CIZINCŮ PŘI OSVOJOVÁNÍ ČESKÉ DEKLINACE SUBSTANTIV A ADJEKTIV (v oblasti formální morfologie)

Respondenti, kteří se zúčastnili níže popisovaného výzkumu, byli předem informováni, že výsledky testů budou anonymně zpracovávány v rámci chybové analýzy. S účastí na výzkumu souhlasili. Byli zpraveni též o možnosti svou účast odmítnout.

5.1 Metodologie provedení výzkumu

Nedílnou součástí předkládané disertační práce je výzkum zaměřený na zjištění, příp. potvrzení jevů z oblasti formální morfologie substantiv a adjektiv, které jsou obtížné z pohledu uváděné cílové skupiny. Jde o neobyčejně rozsáhlou oblast, a to nejenom z důvodu lexikálně-morfologické rozvětvenosti samotného deklinačního systému obou sledovaných slovanských jazyků. Zkoumané jevy lze nazírat různými způsoby též z hlediska teorie osvojování druhého jazyka, z čehož vyplývá potřeba přesnějšího vymezení. Charakter použitých testů (viz podkapitola 5.2) omezuje výzkum pouze na produkci, v jejímž rámci je systematicky sledována a mapována explicitní znalost české deklinace substantiv a adjektiv u respondentů s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2 podle SERR (Holub et al., 2005). Zúžením na oblast experimentálně elicitovaných projevů dochází k určitému zkrácení náhledu na mezijazyk sledovaných studentů. Obraz, který nám vyhodnocené testy nabízejí, je i přes relativně velký lexikální rozsah testů fragmentární, vycházíme nicméně z přesvědčení, že stav explicitních znalostí z oblasti formální morfologie vypovídá též do značné míry o implicitní znalosti daného segmentu jazyka, což ostatně potvrzuje řada shod s tvary obsaženými v korpusu CzeSL-SGT. Autentické projevy mluvčích druhého jazyka, a to i písemné, mohou vykazovat nižší chybovost z důvodu strategie vyhýbání (viz tzv. skrytá interference). Popisovaný výzkum byl inspirován jak metodologií interferenčních výzkumů z 2. poloviny 20. století (viz podkapitola 4.2), tak současným akvizičním korpusem CzeSL. Uvedený korpus byl zpřístupněn v době, kdy výzkum prezentovaný zde již probíhal, a tudíž se nabízela možnost původní koncepci opustit a ke sběru dat využít výhradně klinicky elicitované projevy obsažené ve zmíněném korpusu (srov. Šebesta & Škodová (Eds.), 2012, s. 18). Vzhledem ke skutečnosti, že data zjišťovaná zdejšími

výzkumem a data obsažená v korpusech se vzájemně nevylučují, ale naopak doplňují, původní koncepce zůstala zachována. Vybrané jevy, které jsou na základě kvalitativní analýzy s pomocnou kvantifikací shledány jako významné, lze tudíž porovnávat se stavem ve zmiňovaném korpusu. Jde o typ smíšeného výzkumu (srov. Vlčková, 2011, s. 1–6). Vzhledem k tomu, že systematický, komplexní výzkum osvojování české deklinace jinojazyčnými mluvčími dosud proveden nebyl, předkládané primární zmapování situace je žádoucí.

V souvislosti s výsledky srovnávací (kontrastivní) analýzy deklinace českých a ruských podstatných i přídavných jmen a rovněž na základě podnětů z běžné výukové praxe byly stanoveny následující výzkumné otázky:

Jakého charakteru jsou opakovaně se vyskytující varianty pádových tvarů v mezijazyce sledované skupiny respondentů a do jakých kategoriálních okruhů lze častěji se vyskytující tvary (tj. chybné i gramaticky správné tvary) rozčlenit?

U kterých substantivních typů a pádových tvarů se vyskytuje negativní transfer ruských gramatických tvarů v oblasti deklinace substantiv a adjektiv, tj. zjevná interference, v případě cílové skupiny ruskojazyčných cizinců s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2?

Jaká je pravděpodobná příčina opakovaně se vyskytujících chyb?

Cíle výzkumu úzce souvisejí s výše formulovanými výzkumnými otázkami. Základním cílem výzkumu je zmapování míry obtížnosti jednotlivých partií formální morfologie českých substantiv a adjektiv z hlediska ruskojazyčných cizinců a vytvoření kategorií vyskytujících se (chybných) tvarů. Porovnání vybraných jazykových jevů v obou výzkumných platformách, tj. v tabulkách s výsledky testů v rámci předkládané práce a v korpusu CzeSL-SGT, patří též k cílům prováděného výzkumu.

K organizaci výzkumu neoddělitelně patří shrnutí gramaticky neparalelních, a tudíž i paralelních jevů v oblasti deklinace, které jsou známy z kontrastivních analýz češtiny a ruštiny provedených různými výše citovanými autory a rovněž i autorem předkládané práce. Zmíněné shrnutí gramatických partií deklinace, u nichž se předpokládá výskyt negativního transferu, je uvedeno v podkapitole 5.3. V obecnějším smyslu se na úrovni B2 předpokládá, že interferenční jevy se budou

vyskytovat u gramaticky neparalelních tvarů. Pro výskyt zjevné interference je stanoven orientační kvantitativní poměr 1:10. Jeho překročení signalizuje (v rámci předkládaného šetření) zvýšenou míru rezistence chyb uvedeného typu. Dále se předpokládá, že vedle interference mezijazykové tvoří významné kategorie interference vnitrojazyková a kombinovaná. U některých gramaticky paralelních tvarů lze očekávat tzv. chyby disimilační (supradiferenciace) (viz podkap. 4.1).

5.2 Formulování testu a sběr dat

Pro účely výzkumu byl autorem předkládané práce sestaven soubor testů (viz přílohy č. 27–38 a 79–80), který představuje metodu sběru dat. Testy tvoří ucelenou sadu výzkumných sond zacílených vždy na určitý segment deklinačního systému, čímž jsou myšleny komplexní soubory tvarů jednotlivých pádů zvlášť v singuláru a v plurálu. Paradigmaticky jsou pojaty dvě sondy zaměřené na deklinaci individuálně přivlastňovacích přídavných jmen. Nekomplexní charakter má pouze test sestávající ze souboru tvarů *Asg*, kde chybí tvary formálně shodné s *Nsg* a test obsahující syntagmata ve tvaru *Nsg* zaměřený výhradně na přiřazování adjektiv k tvrdému a měkkému vzoru. Do výzkumu nebyly zařazeny soubory tvarů vokativu obou čísel. Omezení vycházelo z potřeby zúžit objem zpracovávaného materiálu s ohledem na žádoucí rozsah práce, přičemž vyřazená partie má z hlediska cílů výzkumu zcela okrajový význam.

Výběr lexika reprezentujícího jednotlivé substantivní typy vychází ze vstupních předpokladů, tzn. z údajů zjištěných na základě kontrastivní analýzy a také na základě běžné pedagogické praxe. Při výběru substantivního a adjektivního lexika byla zohledňována též mezijazyková etymologická shoda či neshoda použitých výrazů. Není sice aplikována důsledně, ale při celkovém velkém rozsahu využitých slov se projevuje alespoň jako snaha o vyváženost v daném smyslu. U sledovaných substantiv a adjektiv jsou vynechány nejenom pádové koncovky, ale i vybraná zakončení tvarotvorného základu. Aby se vynechání konce tvarotvorného základu nestávalo poznávacím znamením alternace, je rozšířeno na širší část lexika. Tvar *Nsg* je vždy uveden v závorce před každou větou. Jde o typ doplňovacího cvičení, které rovněž může formálně připomínat C-testy (srov. Stranz-Nikitina In Gladkova et al., 2016b, s. 84–85; 101–103). Jednotlivý test má zpravidla rozsah dvou stran formátu A4. Obsahuje kolem osmdesáti různě dlouhých na sebe nenavazujících vět. Věty byly zčásti vytvořeny uměle autorem, z velké části byly

převzaty z ČNK, konkrétně z korpusů SYN2015 a SYN verze 5. Výběr použitých substantiv je směřován k tomu, aby byly v testu zastoupeny všechny klíčové deklinační typy. V testu jsou záměrně využívány syntaktické konstrukce, jejichž struktura je v obou jazycích shodná. Neparalelní větné vzorce jsou v konkrétních případech rovněž využity, pokud se předpokládá, že jde o natolik frekventovanou konstrukci, že studenti s úrovní B2 ji mají zcela osvojenou (např. *mít* + A, *jít/jet do* + G, atp.). V ojedinělých případech byla předložka či vazba s odlišnou pádovou konstrukcí použita buď záměrně (např. [*hustá mlha*] *Na silnicích je špatná viditelnost kvůli hust..... ml.....*), nebo omylem (např. [*voda a energie*] *Musíme šetřit vod..... a energ.....*).

Dostupný vzorek tvořila vnitřně homogenní skupina studentů prvního ročníku magisterského studijního programu na vysoké škole praktického zaměření, jejichž prvním jazykem je ruština a kteří dosáhli úrovně znalosti češtiny B2. Výzkum probíhal během tří let, a tudíž je skupina respondentů složena ze tří generací při zachování shodné logiky výběru. Test zaměřený na soubor tvarů Apl (144 pozic) absolvovalo 13 respondentů, ostatní testy 10 respondentů. V celé (jedné) sadě testů bylo respondenty doplněno a následně analyzováno 1706 koncovkových morfémů, z toho 938 v zakončení substantiv a 698 v zakončení adjektiv (včetně individuálně posesivních). Při výše uvedeném počtu respondentů bylo tedy celkem analyzováno 17 492 pozic. Získání většího počtu respondentů nebylo v daných podmínkách možné, tudíž nasycení vzorku není ověřeno. Studenti nebyli při vypracovávání testu časově omezeni, doba potřebná k dokončení testu se pohybovala v rozmezí 20 až 40 minut.

Výsledný soubor variant pádových tvarů, které byly sledovanou skupinou respondentů v testech užity, je zanesen do přehledných tabulek (přílohy č. 65–78). Tabulky jsou koncipovány na principu tzv. otevřeného kódování s využitím techniky „vyložení karet“ (viz Švaříček, Šed'ová et al., 2014, s. 211, 226). Uvedená analytická strategie umožňuje komplexní zobrazení zjištěných dat a libovolný výběr případů určených k následné interpretaci.

5.3 Vstupní předpoklady: Gramatické jevy z oblasti jmenné flexe, u nichž se na základě kontrastivní analýzy předpokládá, že budou obtížné z hlediska ruskojazyčného cizince

Základní morfologické rozdíly mezi českým a ruským skloňováním jsou patrné už při zběžném srovnání gramatických tabulek a jsou všeobecně známé všem učitelům češtiny se znalostí ruštiny. Jak ale připomínají D. Ivanovová a J. Hasil (In Gladkova a kol., 2016b, s. 147), znalost ruštiny není v dnešní době vlastní zdaleka všem učitelům. Proto je shrnutí základních rozdílů mezi češtinou a prvním jazykem studentů prováděné z hlediska oboru čeština jako cizí jazyk obecně užitečné. Zmínění autoři ve svém příspěvku přinášejí stručnou charakteristiku gramatických jevů obtížných z hlediska ruskojazyčného studenta, a to ve všech plánech gramatiky. Morfologii substantiv a adjektiv se věnují na stranách 146–148. Podobný lingvodidaktický charakter mají i stručné srovnávací studie N. Rajnochové (2005) nebo D. Brčákové (2002). Na komplexní srovnání českých a ruských substantiv z hlediska potřeb češtiny jako cizího jazyka se zaměřuje v postkonferenčním příspěvku K. Kulich (2014a), přičemž problematika Apl, kategorie životnosti a počítaného předmětu je zpracována v samostatném článku (2014b). Ve shodě s tím, co uvádějí zmínění autoři a rovněž s tím, co vyplývá z výkladu v první kapitole předkládané práce,⁷⁷ je vhodné na tomto místě provést rekapitulaci problematických morfologických partií, jejichž znalost je v souvislosti s prováděným výzkumem nezbytná.

Sledován byl gramatický rod každého substantiva použitého v testech. Jak vyplývá z údajů v kapitole 1.5.1, podobně znějící slova se mohou rozcházet v rodovém zařazení buď jako izolované lexémy (např. *problém m.* – *проблема ж.*, *tramvaj ž.* – *трамвай м.*), nebo jako celé podskupiny substantivních typů (např. *garáž – гараж м.*, *pláž – пляж м.*, *masáž – массаж м.*, *pasáž – пассаж м.*, *montáž – монтаж м.*, *reportáž – репортаж м.*, *atd.*), nebo jako celý substantivní typ (*centrum*, *muzeum*, *téma*). Lexémy z prvně jmenovaných dvou skupin byly sledovány zcela okrajově. Tvoření pádových tvarů naposledy jmenovaných substantivních typů je systematicky ověřováno ve všech testech na dvou i více lexikálních zástupcích. Předpokládá se velký výskyt interferenčních chyb především v oblasti rodového zařazení. U typu *téma* jde ve spojení s chybným

⁷⁷ V uvedeném, teoreticky koncipovaném bloku jsou rovněž odkazy na práce lingvistů, kteří se kontrastivní analýzou češtiny a ruštiny v minulosti zabývali.

určením rodu rovněž o přenos ruských pádových (a-kmenových) koncovek ve všech tvarech. U neuter typu *centrum* a *muzeum* předpokládáme skrytou interferenci, tj. mnohem nižší chybovost v pádech, kde jsou koncovky českých neuter a ruských maskulin totožné. Chyby typu „*muzeumem*“ lze na úrovni B2 očekávat jen ve velmi nízkém zastoupení.

Oblast, v níž lze předpokládat vyšší výskyt subdiferenciací a dalších chyb interferenčního charakteru představují pádové tvary, jejichž morfologie je určována kategorií životnosti-neživotnosti.⁷⁸ Nejproblematictější, a tudíž nejsledovanější partií je český Apl, jehož osvojení u rodilých mluvčích ruštiny znesnadňuje silný vliv prvního jazyka. V ruštině se životnost v plurálu projevuje pouze v Apl, zatímco v češtině pouze v Npl (srov. oddíl 1.5.4.1). Systematickou lingvodidaktickou prezentací daného problému komplikuje vysoká míra mezijazykové i vnitrojazykové homonymie koncovkových morfémů. Vzhledem k problematičnosti Apl se testu zaměřeného na zmíněný soubor tvarů zúčastnil vyšší počet respondentů, tj. 13. V testech je sledována v rámci Apl a Npl rovněž problematika počítaného předmětu (viz oddíl 1.5.3.1) a předpokládá se zde i na úrovni B2 vyšší výskyt zjevné interference. Npl je danou cílovou skupinou tradičně hodnocen jako jedna z nejobtížnějších partií české deklinace, a to zejména pro jeho zjevnou morfologickou složitost. Z důvodu vysoké míry mezijazykové homonymie je u většiny chybných tvarů v Npl diskutabilní jejich interpretace. Test je proto zaměřen především na zjištění jejich typologie. Životnost se v češtině na rozdíl od ruštiny morfologicky projevuje také v Gsg, Dsg a v Lsg. U naposledy jmenovaných dvou souborů se předpokládá na úrovni B2 poměrně vysoký výskyt negativního přenosu ruských krátkých koncovek na úkor české koncovky *-ovi*. Přenos ruské koncovky *[-e]* u M.a. ve tvaru Lsg lze na úrovni B2 očekávat ve velmi omezené míře. Vyšší výskyt subdiferenciace a supradiferenciace v Gsg neživotných maskulin, tj. chybné užití koncovek *-a / -u* naopak nepředpokládáme.

Pokud jde o ostatní soubory plurálu, v testu obsahujícím morfologii českého Gpl je zkoumán např. vliv dvojí ruské vkladné samohlásky, ale výskyt subdiferenciace se na úrovni B2 nepředpokládá. České soubory Dpl, Lpl a zejména Ipl jsou tradičně považovány danou cílovou skupinou za obtížné, nicméně vyšší

⁷⁸ Překlad ruského termínu *категория одушевлённости-неодушевлённости* (srov. např. Baláž et al., 1989, s. 48) je zde prakticky užít s ohledem na srovnávací charakter práce.

výskyt zjevných interferencí se zde nepředpokládá. Při vyhodnocení testů se objeví pravděpodobně řada případů interference vnitrojazykové, které budou následně interpretovány. Soubor tvarů Lpl se v češtině vyznačuje velkou morfologickou rozmanitostí a zároveň nízkou frekvencí užití. Tudíž lze očekávat, že v testu se objeví větší množství chyb.

Vysoký výskyt chyb lze očekávat u měkkých deklinačních typů (*ruže, píseň, muž, soudce, stroj, moře, kuře*) ve všech tvarech s koncovkami *-e* a *-i*, a to nejen z důvodu zcela odlišné morfologie ruských měkkých deklinačních typů, ale zejména z důvodu vysoké míry homonymie uvedených koncovkových morfémů.⁷⁹ Homonymie se projevuje jak v rovině vnitrojazykové, tak i na úrovni mezijazykové, kde je poznamenána neparalelním funkčním zatížením daných koncovek (srov. Zajíčková & Holoubková, 1974, s. 300; oddíl 4.2.1). Na základě kontrastivní analýzy lze nicméně předpokládat, že v případě Dsg a Lsg bude u feminin se zakončením *-ie* chybovost nižší, než u ostatních substantiv. Negativní přenos ruských koncovek, které nejsou na rozdíl od češtiny poznamenány přehláskami, a tudíž je lze srovnávat s východomoravskými dialekty, se předpokládá ve velmi redukované míře (srov. oddíl 1.4.7).

Ve všech pádových tvarech substantiv i adjektiv jsou sledovány konsonantické alternace, dědictví tzv. praslovanských palatalizací, které v morfologii ruské deklinace zůstalo uchováno jedině v rámci měkkostní korelace (*работа – на работе, магазин – в магазине, дом – в доме*). Výskyt subdiferenciace u substantiv se předpokládá pouze okrajově. U adjektiv lze očekávat vysokou míru nahrazování koncovek s palatalizacemi koncovkami neživotného mužského rodu a koncovkami obecně českými.

Český vzor *kuře* představuje pro danou cílovou skupinu problematickou partii ve všech nepřímých pádech singuláru a v plurálu rovněž, hypoteticky s výjimkou Npl a Gpl. Naposledy uvedené tvary mají v obou jazycích shodnou koncovku a liší se jedině rodem. V Npl a Gpl lze nižší výskyt chyb předpokládat u frekventovaných lexémů. Je možné, že se ve zmíněných dvou tvarech objeví i případy supradiferenciace vypovídající o neznalosti dané tvaroslovné shody.

⁷⁹ V dané souvislosti je vhodné připomenout následující Skaličkův výrok: „Homonymie pak neslouží jednoduchosti jazyka, nýbrž jej komplikuje.“ (Skalička In Čermák et al., 2004–2006, s. 214)

Vyšší výskyt subdiferenciace lze předpokládat u deklinačního typu *председа*, přičemž podtyp *turista* tvoří z hlediska srovnávacího studia češtiny a ruštiny skutečně svébytnou podskupinu (srov. příloha č. 6). U méně frekventovaných slov skloňujících se v češtině podle vzoru *председа* lze očekávat zvýšený výskyt subdiferenciace, tzn. zjevné interference v Dsg, Lsg a ve všech tvarech plurálu, v zásadě tam, kde čeština ve svém vývoji opustila a-kmenové koncovky. U typu *turista* můžeme chyby očekávat naopak právě tam, kde čeština a-kmenové koncovky využívá, tzn. v Gsg, Asg a Isg, neboť v ruštině se slova typu *мѣстѣ* skloňují jako běžná maskulina, tj. např. jako slovo *сѣдѣнѣ*.

Měkká adjektiva typu *ярънѣ* jsou systematicky přiřazena v podobě shodných přívlastků k substantivům všech typů ve všech pádových tvarech. Vzhledem k tomu, že ve všech testech je důsledně uváděno v závorce před doplňovanou větou lemma sledovaného adjektiva a substantiva, vyhodnocené výsledky mohou vypovídat pouze o znalosti skloňování měkkých adjektiv, nikoliv o znalosti jejich přiřazení k měkkému či tvrdému vzoru. Proto byl dodatečně sestaven test, v němž respondenti doplňovali pouze koncovky Nsg vybraných adjektiv ve spojení se substantivy. I zde se ovšem předpokládá na úrovni B2 nízký výskyt subdiferenciace.

U tvrdých adjektiv typu *младѣ* se v ženském tvaru Asg nepředpokládá na úrovni B2 zjevná interference v podobě koncovky *-u* ani přenos ruských koncovek *[-oj]*, *[-ogo, -omu, -om]* v ostatních tvarech. Na dané úrovni lze očekávat vliv obecné češtiny.

Posesivní adjektiva představují problematickou partii, jsou jim věnovány dva samostatné testy (viz příl. č. 79 a 80). Vzhledem k jejich okrajovému výskytu v ruštině a nižšímu frekvenčnímu zastoupení v češtině předpokládáme vyšší míru chybovosti. Nejcharakterističtější očekávanou chybu představuje upřednostňování koncovek složeného skloňování, a to v souladu s vývojovými tendencemi v obou jazycích.

Odlišnosti a shody konkrétních pádových tvarů v rámci srovnání deklinačních systémů češtiny a ruštiny jsou zobrazeny v celé řadě srovnávacích tabulek, viz přílohy 3–11; 13–14; 24–26. Dalším místem, které nabízí rychlé

orientační srovnání příslušných pádových tvarů, jsou záhlaví databáze vyhodnocených chyb, viz přílohy 66–78.

5.4 Údaje zjištěné na základě provedené chybové analýzy a jejich interpretace

Náhled do mezijazyka studentů dané cílové skupiny byl vytvořen na základě vyhodnocení výše představeného souboru testů. Výsledky mohou být do jisté míry zkresleny omezeným rozsahem testů, omezeným počtem sledovaných studentů a dalšími faktory. Většinu zaznamenaných tvarových variant však lze doložit i údaji z dalších zdrojů, např. z korpusu CzeSL, příp. ze soukromých akvizičních korpusů učitelů a dalších osob zabývajících se stejnou problematikou. Při zpracování výsledků výzkumu byl shledán prioritním požadavek snadné dostupnosti všech studenty použitých tvarů, tzn., aby variabilita použitých tvarů mohla být opětovně nahlížena a příp. i nově interpretována různými autory. Jistým vzorem pro zamýšlenou dostupnost a transparentnost se staly nově zpřístupněné žákovské akviziční korpusy tvořící součást ČNK. Zatímco při vyhodnocování výsledků interferenčního výzkumu prováděného od šedesátých let minulého století na českých školách byly různé typy chyb českých žáků učících se ruštinu statisticky vyčísleny a interpretovány pouze z hlediska interference, u současného, zde předkládaného výzkumu jde v první řadě o možnost sledovat veškerý repertoár koncovek vyskytujících se v testech.

5.4.1 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na rozlišování tvrdých a měkkých adjektiv ve tvaru Nsg (viz přílohy č. 27 a 65)

Deset účastníků testu s prvním jazykem ruštinou a s úrovní znalosti češtiny B2 doplňovalo 118 vynechaných koncovek složených adjektiv v předepsaném tvaru Nsg. Tvar adjektiv je určen řídícím substantivem. Vstupní předpoklad, že případy zjevné interference se objeví ve velmi omezeném počtu, se v celkovém součtu potvrdil. Přesto lze zaznamenat několik zajímavých zjištění. Překvapivý je mizivý výskyt obecně českých tvarů a daná tendence platí pro všechny sledované soubory pádových tvarů. Ve tvarech Nsg adjektiv byly zaznamenány pouze tři případy: „*volný místo*“ 2x a „*velký rajče*“ 1x. Velmi nízký je rovněž počet pravopisných chyb typu „*těžká boj*“. Chybná volba *i/ý* po nepárových pravopisně tvrdých a měkkých souhláskách se vyskytuje celkem šestkrát. Pokud jde o chybné přiřazení adjektiva k tvrdému a měkkému vzoru, objevuje se výhradně u adjektiv

se zakončením tvarotvorného základu na *-n-/-[ň]-* a dopouští se ho ve většině jednotlivých případů 1 – 2 respondenti.⁸⁰ Kromě ne příliš početných případů zjevné interference (např. „*východná Ukrajina, ideálná partnerka, měsíčná jízdenka, nájemná smlouva*“) jde pravděpodobně o prostou neznalost sémantiky a morfologie konkrétního adjektiva či celého syntagmatu v souvislosti s jeho nižší frekvencí, což nepřímou dokládá nápadně vyšší počet výskytů dané chyby (např. „*stehenná kost*“ 7x, „*nebezpeční zbraň*“ 4x, „*pomocní kuchařka*“ 3x. Ve výčtu zaznamenaných chybných tvarů (viz příloha č. 65) nechybí ani ojedinělé případy supradiferenciace, jako např. „*předná stěna*“ 2x, „*zadna strana*“ 2x (rus. *передняя стена, задняя сторона*). Vzhledem k vyrovnání tvrdého a měkkého skloňování v ruštině však i u uvedených měkkých ruských adjektiv ženského rodu figuruje v nominativní koncovce [-a], a tudíž zřejmě ani shoda měkkého zakončení tvarotvorného základu nevede k pozitivnímu transferu. Mezi zcela běžné chyby patří též neoznačení kvantity. Daných případů je relativně málo a nemají ani u jednoho z respondentů systémový charakter. Proto lze předpokládat, že jde o chyby z nedbalosti. V testu se vyskytly také následující pozoruhodnější chyby:

Chyby typu „*strojná výroba*“ (3x) jsou evidentně způsobeny praktickou neznalostí daného českého syntagmatu, která je navíc podpořena zcela odlišným významem podobně znějícího adjektiva v ruštině (*строительный – urostlý, vyrovnaný, dobře uspořádaný*) a asymetrickým překladem českého adjektiva *strojný*. Do stejné kategorie spadá též tvar „*nevlastný otec*“ (3x) (srov. oddíl 1.2.1). Ojediněle vysoký výskyt systémové chyby byl zaznamenán u výrazu „*stehenná kost*“ (7x), rus. *бедренная кость*, viz výše. Chyby typu „*odborný periodikum*“ (4x), „*odborní periodikum*“ (2x) souvisejí s obecně zjištěnou neznalostí morfologie neuter přejatých z klasických jazyků, jsou přítomny ve všech analyzovaných testech a popsány níže. Překvapivý trojí výskyt tvaru „*kvalitní lékařské péče*“ lze interpretovat jako souhrn více vlivů. Zřejmě zde působí ruský překladový ekvivalent *медицинское обслуживание* ve spojení s nejistotou při rodovém zařazení českého slova *péče*. Velká část zaznamenaných chyb se vyznačuje systémovým charakterem, který je přímo doložen výskytem stejné chyby u více respondentů. Existují však i chyby zcela individuální, které tvoří součást idiolektu konkrétního studenta, a jejich interpretace je zpravidla obtížnější. Sem patří tvary

⁸⁰ V testu zaměřeném na Asg (přílohy č. 68 a 30) se ovšem vyskytují ve znepokojivě vysokém počtu též tvary „*mladšího*“ (5x) a „*staršího*“ (4x).

„*bože spravedlnost, vlčé smečka, králičí kožešina*“, které se vyskytly pouze u jediné respondentky, nicméně v rámci jejího testu vykazují jistou pravidelnost. Podobné tvary „*božá spravedlnost, vlčá smečka, králičá kožešina*“, jež se vyskytly dohromady také pouze jednou, ale u dvou různých respondentek, mají zjevný interferenční původ v ruských obdobách *божья, волчья, кроличья*. Předchozí tvary lze ovšem interpretovat pouze hypoteticky. Studentka je vystavena zřejmě podvědomému působení určitého morfologického rozdílu mezi ruskými ja-kmenovými a ъja-kmenovými adjektivy, nezná přesně systém deklinace českých adjektiv a v nastalém chaosu volí zvláštní tvar („*bože, vlčé, králičé*“) pro morfologické vyjádření dané skupiny adjektiv, kterou vnímá jako specifickou.

Po zadání tagové značky [tag1="AA.S1.*"] korpus CzeSL-SGT (při zúžení výběru na L1 ruština a úroveň B2) nabízí 1784 příkladů adjektiv užitých ve tvaru Nsg na 45 stranách. Mechanická kontrola 1 strany trvá přibližně 1 minutu. Chybných anotací je v daném případě minimum. Zobrazená adjektiva se vyznačují velkou rozmanitostí, zastoupeny jsou ve vysokém počtu měkký i tvrdý typ. Chybných tvarů však bylo nalezeno z celkového počtu pouze 18, což činí 1,009%. Chyba spočívající v neoznačení délky, která se vyskytuje ve velkém množství, byla při analýze korpusového materiálu zanedbána. V oblasti přiřazování k tvrdému a měkkému typu jde o následující výskyty: „*to je správné a normální; negativná strana; zemny plyn; nestabilná politická situace; životny styl; má starša sestra; jaka situaci byla nejhorša*“. V oblasti pravopisných chyb a použití obecné češtiny existují pouze 2 příklady: „*zajimavi stat*“ a „*vlív je taky jednoduchej*“. Korpus však upozornil na další okruh interferencí, které v testech nebyly podchyceny: „*to je velmy špatno; to je nejen velmi zajímavo; to bude velmi zajímavo; to bude zajímavo; když jsem řekl že to mi nechutno; je velmi důležité udělat něco*“. Ruština v rámci (složeného) přísudku v širší míře využívá predikativů, a proto může docházet k negativnímu transferu adverbciálních tvarů na místo českých tvarů adjektivních. V rámci ostatních pádových souborů se s velkou pravděpodobností skrývá množství dalších ukázek chybných tvarů adjektiv, jak dokládá např. kolokace „*mnohích jiních zemích*“ uvedená v oddílu 5.4.11. Při použití tagové značky [tag1="A..S2.*" & tag="X@.*"], jejímž úkolem je zachytit všechny chybné tvary Gsg adjektiv, byly nalezeny 4 následující příklady chybného deklinačního zařazení: „*něco jiniho, realního života, u horného jezera, život každoho člověka*“. V souhrnu lze

konstatovat, že korpus CzeSL-SGT nepotvrdil chybovost u adjektiv ve tvaru Nsg ve smyslu kvantitativním, ve kvalitativním pohledu však ano.

5.4.2 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Gsg⁸¹

Typy *růže* a *fotografie*: U všech příkladů daného typu použitých v testu konkuruje řádné koncovce *-e* koncovka *-i* v přibližném početním poměru asi 20%. Její výskyt lze vysvětlit jako důsledek kombinované interference, tj. přenos koncovky *-u* [-*i*] z ruského tvaru Gsg feminin v kombinaci s vlivem koncovky *-i* v jiných tvarech daného českého paradigmatu. Druhá možná interpretace je, že jde o pouhý důsledek chaosu. Ten je způsoben neblahým působením tvarové homonymie v kombinaci s nedostatečným vědomým osvojením uvedeného paradigmatu a funkcí pádů obecně. Totéž platí de facto i pro ostatní měkká česká feminina, maskulina a neutra s koncovkou *-e* v Gsg.

Není překvapující, že danou skutečnost potvrzuje i akviziční korpus CzeSl. Po zadání tagové značky [lemma1=".*ie" & tag1="..FS2.*"] aplikace zobrazí 28 výskytů Gsg feminin, která mají ve tvaru lemmatu zakončení *-ie*. (Nežádoucí tvary jiných pádů v počtu 8 způsobené chybným tagováním byly odečteny.) Nesprávných tvarů s koncovkou *-ii* bylo užito 6x, správnou koncovku *-ie* nalzáme ve 22 případech. Výběr byl zúžen na pisatele s L1 ruštinou a úrovní znalosti češtiny B2 podle SERR.

Typ *muž*: U obecných jmen daného typu výskyt chyb souvisí s frekvencí. Genitiv *otce* všichni respondenti použili bezchybně zatímco genitiv *strýce* uvedly správně zhruba dvě třetiny respondentů. Překvapující je ovšem vysoký výskyt chyb interferenčního charakteru u příjmení „*Koláře*“ a patronyma „*Alexejeviče*“.⁸²

Typ *píseň*: U slov *kancelář* a *pláž* se částečně projevuje negativní přenos ruského rodového zařazení daných slov k maskulinům.

Typ *vrátná*: U ženských příjmení se vyskytuje větší chybovost než u běžných adjektiv či substantivizovaných adjektiv. To svědčí o nedostatečném

⁸¹ Srov. příl. č. 66 a 28

⁸² Patronymum daného typu ani žádné jiné M.a. se zakončením tvarotvorného základu na *-č* ve tvaru Gsg se bohužel v korpusu CzeSL-SGT s uvedeným zúžením výběru nevyskytuje. Při zadání stejného dotazu [lemma1=".*ič" & tag1="..MS2.*"] bez omezení výběru lze dohledat následující pozoruhodný příklad: „[...] podle mě, po inaugurace nového ukrajinského prezidenta Viktora Janukoviča, který [...]“. V metadatech je zaznamenána konkretizace pisatele: L1 ruština, úroveň znalosti češtiny C1.

osvojení deklinace příjmení obecně. Někteří studenti zřejmě nedávají příjmení do souvislosti s běžnými substantivy a adjektivy. Korpus CzeSL-SGT po zadání značky [lemma1=".*ov[áa]" & tag1="..FS2.*"] bohužel nezobrazuje žádný tvar Gsg ženského příjmení, pouze mj. tvar *výchovy* od lemmatu *výchova*.

Typy *centrum*, *muzeum* se vyznačují v daném pádovém tvaru nízkým výskytem chyb. Napomáhá k tomu zřejmě formálně shodná koncovka v ruštině, a to navzdory tomu, že v ruštině jde o maskulina. U slova *album* n., rusky *альбом* m. Se vyskytly dva případy subdiferenciace: (*do albu*, *do albomu*).

Typ *téma*: V testech jej charakterizuje velká variabilita chybných tvarů, velký rozsah zjevné interference na úrovni B2, často zejména s negativním přenosem odlišného ruského rodového zařazení. Daná skutečnost zřejmě souvisí s nižší frekvencí slov uvedeného typu. Po zadání značky [lemma1=".*ma" & tag1="..N.*"] korpus CzeSL-SGT nabízí pouze 27 příkladů použití neuter se zakončením lemmatu na *-ma* v různých pádech. Gsg se vyskytuje 2x a oba případy jsou bezchybné. Nicméně typologie chyb v ostatních tvarech výše uvedená zjištění potvrzuje, neboť jde o problém charakteristický pro celé paradigma.

Typy *kuře* a *kníže*: Velká rozmanitost tvarů u nt-kmenové deklinace svědčí o tom, že daný deklinační typ bývá často nezvládnut na úrovni B2 zřejmě nejen z důvodu nízké frekvence výskytu v běžném jazyce, ale i z důvodu nedostatečného procvičení při výuce. V mezijazyce sledované cílové skupiny se projevuje silná tendence vypouštět kmenotvornou příponu a slučovat daný typ např. s typem *moře*. Uvedenou tendenci lze v různých obměnách sledovat též v historických mluvnicích. V korpusu CzeSL-SGT (při výše definovaném zúžení výběru) je bohužel velmi nízké zastoupení tvarů daného deklinačního typu, a tudíž není možné zjištěnou skutečnost přesvědčivě ověřit.

Výskyt chybného užití koncovek *-a* / *-u* v Gsg neživotných maskulin je vyšší, než bylo předpokládáno. U všech maskulin daného typu včetně slov typu *mechanismus* jsou v testu zaznamenány 1 až 2 chyby interferenčního charakteru. Překvapivý je vysoký výskyt tvarů *Berlínu* (7x) a *kostelu* (5x). Jde o případy supradiferenciace, která je pravděpodobně zapříčiněna nerovnováhou mezi zdůrazňováním dominance koncovky *-u* a adekvátním připomínáním distribuce

koncovky *-a*. Výzkumná sonda provedená v dané souvislosti v korpusu CzeSL-SGT je již popsána v kapitole 4.3.1.

5.4.3 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Dsg⁸³

V rámci tvarových souborů Dsg (i Lsg) se u M.a. předpokládá i na úrovni B2 poměrně vysoký výskyt negativního přenosu ruských krátkých koncovek na úkor české koncovky *-ovi*. Výsledek testu zobrazený v příloze 67 skutečně ukazuje pestrrou přehlídku chyb v distribuci koncovek *-ovi* a *-u*. Objem chyb výrazně přesahuje 1/3 zpracovávaného materiálu a předčil očekávání. Jedna respondentka použila v testu kuriózní dublety „*partnerovi/u, nájemníkovi/u*“ při sólovém uplatnění uvedených životných objektů, čímž vydala svědectví o nevhodné prezentaci daných variant v učebnicích a mluvnicích. Překvapivý je vysoký výskyt syntagmat „*panovi pokladnímu (pokladnemu)*“ (5x) a „*panovi zástupci*“ (4x). Kombinace M.a. v Dsg (i Lsg), tj. různá spojení názvů povolání, titulů a funkcí se jmény a spojení jmen, představují výrazně problematickou partii. Ověření v korpusu CzeSL-SGT má velmi nízkou výpovědní hodnotu, neboť M.a. ve tvaru Dsg se při daném zúžení výběru vyskytují v mizivém počtu. Zkoumána byla přítomnost všech tvarů slov se zakončením lemmatu na *-án/-an/-n/-nt/-tor/-r*, např. [lemma1=".*r" & tag1="..M.*"]. Při použití značky [word=".*u" & tag1="..MS3.*"] korpus zobrazil „všechna“ M.a. ve tvaru Dsg s koncovkou *-u*. Objevily se dva případy zjevné interference „*kamarádu*“ a „*tatínku*“ a relativně vysoký počet správného užití tvaru *člověku*. Kromě právě uvedených slov měly tvar Dsg (M.a.) pouhé další tři případy: *k bohu, kolegovi Janu Procházkovi* a „*Panu Bohovi*“. Po zadání značky [word=".*ovi" & tag1="..MS3.*"] bylo separováno 21, resp. 19 výskytů tvaru Dsg M.a. s koncovkou *-ovi*, přičemž 18x byla užitá správně.

V rámci vstupních hypotéz byl předpokládán nízký výskyt zjevných interferencí typu „*mužu, učitelu*“. Předpoklad nebyl potvrzen. Výskyt interferencí uvedeného typu v testech převyšuje očekávání. Jde zejména o následující případy: „*dodavatelu*“ (4x), „*dodavatelovi/u*“ (1x), „*majitelu*“ (4x), „*vítězu*“ (3x). U všech ostatních výrazů je daný tvar zaznamenán 1x – 2x. Po zadání značky [lemma1=".*tel" & tag1="..M.*"] bylo nalezeno 78 tvarů maskulin s daným slovo tvorným sufixem, ale jen 1 výskyt ve tvaru Dsg.

⁸³ Srov. příl. č. 67 a 29

Četnost výskytu chybných tvarů v testu (testech) zjevně souvisí s frekvencí konkrétních slov v konkrétním tvaru ve slovníku konkrétního respondenta. Vzhledem k tomu, že skupina respondentů je svým studijním zaměřením homogenní, vykazuje u nich i frekvence slov podobné rysy. V rámci vyhodnocení testu zaměřeného na Dsg bylo provedeno i srovnání vybraných tvarů s údaji o jejich průměrné redukované frekvenci ve Frekvenčním slovníku češtiny (Čermák, F. et al., 2010). Výsledky podobných srovnání však jsou pouze orientační a ve svém souhrnu bezvýznamné. Důvodem je výše naznačená skutečnost, že na míru chybovosti má vliv individuální frekvenční zařazení slova u konkrétního uživatele, nikoliv aritmetickými metodami získaný údaj platící v obecném smyslu. Např. pořadí podle průměrné redukované frekvence (z 50 000 slov) u tří maskulin typu *předseda* použitých v testu je: *předseda* 313, *kolega* 859 a *turista* 1963. Chybovost daných tří slov v deseti vyhodnocených testech byla následující: pouze 1 chybný tvar „*kolege*“, 4 chybné tvary „*předsedě*“, 8 chybných tvarů u slova *turista*, a to 5x „*turistu*“ a 3x „*turistě*“. Z toho lze usuzovat, že tvar *kolegovi* je v dané skupině respondentů používanější než tvar *předsedovi*. Tvar *turistovi* má frekvenci nejnižší ve shodě s frekvenčním slovníkem. Překvapivý je vysoký výskyt zjevné interference, tj. subdiferenciace, u deklinačního typu *předseda/turista*, který je doložen i u dalších tvarů paradigmatu. Z toho vyplývá, že daný deklinační typ je na úrovni B2 osvojen nedostatečně a vyžaduje důslednější prezentaci i procvičení. S ohledem na první jazyk ruštinu je třeba maskulina typu *předseda* a *turista* lingvodidakticky pojímat jako dva svébytné substantivní typy se společnou deklinací.

Průměrná redukovaná frekvence feminin typu *růže* použitých v testu podle frekvenčního slovníku je následující: *demokracie* 1173, *generace* 1205, *večeře* 2808, *košile* 4061, *baterie* 6100, *sukně* 6289. Pořadí uvedených tvarů Dsg u respondentů podle bezchybnosti vyšlo následovně: *večeři* 10x správně, *baterii* 9x správně, *generaci* a *košili* 8x správně, *sukni* a *demokracii* 6x správně. Údaje ve frekvenčním slovníku jsou zavádějící z více důvodů. Např. frekvence jednoho konkrétního substantiva se může výrazně lišit v závislosti na konkrétním pádovém tvaru. Frekvenční sonda je tudíž v rámci zdejšího výzkumu provedena zcela okrajově. Vstupní hypotéza, že chybovost u feminin typu *fotografie* bude v Dsg (i Lsg) nižší než u feminin typu *růže*, se potvrdila. Výsledek má ovšem sníženou výpovědní hodnotu vzhledem k nízkému relativnímu zastoupení sledovaných tvarů

v testu o 10 respondentech a rovněž i vzhledem k problematické korpusové anotaci tvarů zatížených vysokou mírou homonymie. Při zadání značky [lemma1=".*e" & tag1="..FS3.*"] se objeví 23 příkladů, z nich pouze 10 má skutečně tvar Dsg. Všechny 10 tvarů Dsg je správných. Zbylých 13 případů s chybným tagováním se hemží předpokládanými nesprávnými tvary Gsg, Asg a Npl. Přesný poměr chybných a správných tvarů by přineslo až manuální zpracování všech 772 příkladů feminin s lemmatem na *-e*, jež jsou korpusem zpřístupněny po zadání značky [lemma1=".*e" & tag1="..F.*"].

5.4.4 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Asg⁸⁴

Potvrdil se předpoklad, že u feminin typu *růže/fotografie* se v nezanedbatelné míře vyskytne záměna koncovek, v daném případě *-e* namísto *-i* tak, jak je ostatně popisována v rámci celého paradigmatu. Překvapivě vysoký výskyt chybné koncovky byl zjištěn u následujících lexémů: *koule* (6x)/*kouli* (4x), *košile* (4x)/*košili* (6x), *péče* (4x)/*péči* (6x), příp. ještě *energie* (3x)/*energii/i* (7x). Vyšší výskyt chyb u izolovaných lexémů zřejmě souvisí s nižší frekvencí konkrétního slova v jazyce konkrétního respondenta. Podobně lze interpretovat vyšší výskyt chyb včetně zjevných interferémů v souvislosti s tvary Asg *Eliáše* a *otce* (viz příl. č. 68). Formální Asg *otce* může mít nižší frekvenci v jazyce daných uživatelů navzdory vysoké frekvenci uvedeného tvaru např. v ČNK. U většiny sledovaného lexika se předpokládané nízké zastoupení zjevných interferémů typu „*otca*“ potvrdilo.

U typu *turista* můžeme chyby očekávat právě tam, kde čeština a-kmenové koncovky využívá, tzn. *i* v Asg. U jediného zástupce daného substantivního podtypu v testu byl zjištěn poměr chybných a správných tvarů 2:8, tj. *hokejista* (2x) : *hokejistu* (8x). Vzhledem k tomu, že v korpusu CzeSL-SGT není při daném zúžení výběru žádný tvar Asg, bylo nutné použít značku [lemma1=".*ista" & tag1="..M.*"]. Tehdy dojde k zobrazení všech tvarů uvedeného substantivního podtypu při daném zúžení výběru (tj. L1 ruština, B2). V rámci chybných tvarů převažuje záměna koncovek *-i* a *-y* ve tvarech Npl a Apl. Dále se vyskytly dva chybné případy přechylování: „*být vysoce kvalifikovanou specialistou; nejsem ani filatelista, [...], nejsem vůbec sběratelka*“. Nízký počet výskytů tvarů sledovaného

⁸⁴ Srov. příl. č. 68 a 30

substantivního podtypu (zejména singulárových) v korpusu CzeSL-SGT znemožňuje vyvození jednoznačného závěru.

V rámci vstupních hypotéz bylo konstatováno, že u tvrdých adjektiv typu *mladý* se v ženském tvaru *Asg* nepředpokládá na úrovni B2 zjevná interference v podobě koncovky *-u* ani přenos ruských koncovek *[-oj]*, *[-ogo]*, *[-omu]*, *[-om]* v ostatních tvarech. V rámci adjektiv byla hypotéza potvrzena. Překvapivý je ovšem vysoký výskyt interferencí typu „*dovolenu*“ u substantivizovaných adjektiv ženského rodu. Nabízí se vysvětlení, že jde zejména o vliv koncovky *-u*, která je v *Asg* vlastní běžným femininům. Téměř nulový či zcela okrajový výskyt obecně českých tvarů patří ke zjištěním, která jsou společná všem provedeným výzkumným sondám. Vstupní předpoklad, že lze na dané úrovni očekávat vliv obecné češtiny, se zde nepotvrdil. Při zadání tagové značky `[lemma1=".*ný" & tag1="..MS4.*"]` (ani po obměnách **dý*, **tý*, **ký*, **vý*, **lý*) korpus CzeSL-SGT rovněž nezobrazuje žádný obecně český tvar.

5.4.5 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů *Lsg*⁸⁵

Pokud jde o distribuci koncovek *-ovi* a *-u* v *Lsg*, podobný charakter chyb je zaznamenán pouze v případech kombinací více jmen. V zásadě se variabilita koncovek *M.a.*, jež vyplynula z testu, řídí odlišnými principy, než tomu bylo u *Dsg*. Odlišnost je podmíněna interferenčním vlivem koncovky *-e*, která má v ruském *Lsg* jednoznačně dominantní postavení. Četnost zjevných interferenčních chyb zde předčila očekávání. Studenti si mnohdy nejsou vědomi absolutní homonymie koncovek českých *M.a.* ve tvaru *Lsg*. Interferenční vliv koncovky *-e* je podpořen jejím širokým funkčním zatížením (*Lsg M.i.*, *F*), přičemž u měkkých substantivních typů si vzájemně konkurují s koncovkou *-i*. Chaos vzniklý nerozlišováním koncovek *-e* a *-i* byl již výše popisován. Celé spektrum zmíněných chyb nejlépe ilustruje kompletní vyhodnocení v příloze č. 69.

Při zadání značky `[word=".*[eěé]" & tag1="..MS6.*"]` korpus *szesl-sgt* vybere ze všech *M.a.* ve tvaru *Lsg* pouze jediný případ užití koncovky *-e/-ě/-é* v originálním textu, konkrétně „*to záleží na člověku*“. *Lsg M.a.* s koncovkou *[i]*, tj. včetně *[ovi]* se v definovaném subkorpusu (*L1* ruština, *B2*) vyskytuje celkem 9x, z toho 7x správně („*na koni* 2x, *po tatínkovi* 4x, *o psovi* 1x) a 2x v chybně

⁸⁵ Srov. příl. č. 69 a 31

anotovaném chybném tvaru Apl („*nechce se starat o rodiči; stará se o mě a o všech rodiči*“). Po experimentálním zadání koncovky [í] je separován pozoruhodný hybridní tvar Lsg „*na řidičét*“, při zadání [yý] je výskyt nulový. Lsg M.a. s koncovkou [uúú] se v definovaném subkorpusu objevuje po odečtení chybné anotace celkem v devíti bezchybných užití (*člověku* 6x, *bohu* 2x, *hudebníku* 1x). Tím jsou de facto zmapována všechna přístupná M.a. ve tvaru Lsg. Zjištění bylo ověřeno i postupným zadáváním jednotlivých zakončení tvarotvorného základu ve značce typu [lemma1=".*k" & tag1="..MS6.*"]. Korpus CzeSL-SGT tedy nepotvrzuje přesvědčivě chybovost zjištěnou v testech, nicméně přítomnost M.a. ve tvaru Lsg je v definovaném subkorpusu natolik nízká, že ztrácí výpovědní hodnotu.

Typ *stavení*: Chybu v kvantitě neopakují titíž studenti, čtyři studenti mají jedno ze slov s délkou a druhé bez délky (*zaměstnání* 6x / *zaměstnání* 4x; *štěstí* 5x / *štěstí* 5x). To svědčí buď o nedbalosti, nebo o nesystemovosti. Druhá varianta je pravděpodobnější, neboť nesystemovost je doložena v mnoha dalších případech.

Typy *město* a *moře* vykazovaly v Lsg vyšší výskyt zjevné interference, např. v (*adj.*) *moře* (5x); v *sake* (3x). Překvapivě vysoká míra chybovosti zde zřejmě rovněž souvisí s výše popisovanou problematikou koncovky [-e].

Obdobně lze interpretovat i případy zaznamenané u M.i. typu *stroj*. Výskyt zjevné interference zde předčil vstupní předpoklady. Naopak tvrdá M.a. typu *hrad* se vyznačují vysokou mírou bezchybnosti. Výjimku zde tvoří pouze supradiferenciace v *kostelu* (5x) a v *lesu* (3x), kdy naposledy uvedený případ je podmíněn jak působením ruského tvaru в *лесу* tak i vlivem české dominantní koncovky -u. Výrazy v *kostele* a v *lese* zřejmě patří v individuálním slovníku některých respondentů k méně frekventovaným.

Typ *kuře* se v testech vyznačuje vysokým počtem chyb ve všech tvarech paradigmatu, jak bylo již zmíněno v souvislosti s Gsg. Zajímavým se jeví např. tvar „*o žádném jiném zvíře*“. Zřejmě jde o kombinovanou interferenci, které je otevřen prostor díky neznalosti správného skloňování neuter typu *kuře*. Působí zde vliv dominantní ruské lokálové koncovky [-e] a zároveň české variantní koncovky -e/-ě v lokálu neuter typu *město* a maskulin typu *hrad*. Tvar „*zvíří*“ je dán působením lokálové koncovky -i, která je vlastní všem českým a příp. i některým ruským měkkým substantivům. Ze stejného důvodu se vyskytl rovněž tvar „*o letošní jaří*“

/ „o letošním jaří“. S ruským i-kmenovým femininem Ярь, -u, (tj. 1) jařina, jarní obilí; 2) měděnka, zeleň 3) kuráž) zcela určitě nesouvisí.

5.4.6 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Isg⁸⁶

V testu bylo mj. zjišťováno, zda se na úrovni B2 vyskytnou zjevné interferémy v podobě „typicky“ ruských koncovek [-oj] a [-om], ačkoliv se jejich výskyt na dané úrovni nepředpokládá. V testu je zaznamenán jediný případ, a to tvar „panom (Veselym)“. Po zadání tagové značky [word=".*m" & tag1="NNMS7.*"] nebyla přítomnost koncovky -om v korpusu (při výše definovaném zúžení výběru) zaznamenána. Nicméně při výzkumu tvarů Dpl s použitím značky [word=".*m" & tag1="..MP3.*"] byly náhodně objeveny dva případy zjevné interference („měla jsem randu s sympatickým klukem“ a „v nedele hrajeme tenis z kamaradom“), které přítomnost sledovaného tvaru i na úrovni B2 dokládají. Uvedený případ demonstruje, že tvary vyhledávané v korpusu CzeSL-SGT mnohdy zůstávají ukryty pod chybnými anotacemi.

Typ *růže*: Nejčastější chybu představuje absence kvantity, ovšem i zde se vyskytuje v souladu s předpoklady nesprávné použití koncovky -e, např. *S tou baterie (2x) jsem spokojen. Půjdeme lipovou aleje (1x). S mou dlouholetou kolegyně (2x).*

Podobně jako ve všech ostatních pádech i zde se ukazuje jako velmi problematické skloňování příjmení, příp. spojení jmen s příjmeními. Výrazný formální rozdíl mezi češtinou a ruštinou v případě Isg ruských mužských příjmení se projevuje velmi vysokým výskytem zjevné interference: *Setkali jsme se s (Nikolajem) Repinym (8x) / Repiným (1x) a (Sergejem) Morozovym (7x) / Morozovým (2x).*

V Isg u typu *letišť* se vyskytl následující chybný tvar s koncovkou -i: *v prostoru mezi letišti (4x) a obchvatem Prahy*. Interpretace zde není jednoznačná, možný je i vliv českého Ipl, nicméně pravděpodobnějším vysvětlením se jeví působení „sousední“ české koncovky Isg měkkých feminin se zanedbaným vyznačením kvantity.

⁸⁶ Srov. příl. č. 70 a 32

V případě substantivního typu *stavení* se osmkrát se vyskytl tvar Isg „nádraží“ a sedmkrát „náměstí“ bez pádové (tvaroslovné) přípony: *Nad Staroměstským náměstí (3x) / Nad Staroměstskem/ém náměstí (3x) / Nad Staroměstskou náměstí (2x) se rozzářil ohňostroj*. U lexému *řešení* se daná chyba objevila pouze jednou. Důležitou roli zde hraje okolnost, že lexém *řešení* se vyskytoval v doplňkovém testu, který byl rozdán jiné skupině stejné úrovně. Nabízí se vysvětlení, že u některých cizinců dochází k simplifikaci daného paradigmatu, pokud není výjimečnost tvaru Isg při výuce dostatečně zdůrazněna.

Korpus CzeSL-SGT, resp. jeho výše definovaný subkorpus, nabízí po zadání značky [lemma1=".*í" & tag1="..NS7.*"] celkem 45 citací. Po odebrání chybných anotací zbývá 38 rozmanitých a bezchybných užití Isg neuter daného typu. Užití značky [word=".*í" & tag1="..NS7.*"] vedlo ke zjištění, že tvar Isg daného typu neuter bez pádové přípony *-m* se v korpusu CzeSL-SGT nevyskytuje, a to dokonce na žádné z úrovní. Zobrazený korpusový materiál má dostačující výpovědní hodnotu, a tudíž lze konstatovat, že výše popsané zjištění představuje pouhý excés, nikoliv jev příznačný pro celou sledovanou cílovou skupinu.

Přejatá slova latinského a řeckého původu jsou problematická ve všech pádech. Chybovost se ovšem projevuje nestejnou měrou v závislosti na substantivním typu a konkrétním lexému. V případě Isg má řada chybných tvarů chaotický, nesnadno interpretovatelný ráz zejména u lexémů *vízum* a *muzeum* (viz příl. č. 70). U slova *muzeum* je tvar Isg v obou jazycích morfologicky zcela paralelní (*muzeum* – *музей*). Zaznamenané chaotické tvary spíše vypovídají o studentově neznalosti a bezradnosti. Chybné tvary Isg slova *téma* a zejména slova *panoráma* („*panoramou*“ – 9x!) představují charakteristickou ukázkou subdiferenciace, tj. zjevné interference, především v oblasti rodového zařazení.

Deklinace typu *kuře* patří k obecným problémům. V Isg se vyskytly následující chybné tvary: *Děti si hráli s kotě (2x) / kotěm (4x). S dítětem (1x) / dítětem (1x) / dítěti (1x)*.

5.4.7 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Npl⁸⁷

Hranice mezi oběma typy variability, mezi volnou a systémovou (srov. např. Ellis, 2000, s. 129), není ostrá ani u studentů na úrovni B2. U téhož respondenta se často vyskytují dvě varianty koncovky v rámci stejného deklinačního (pod)typu. Daný jev je markantní zejména u životných jmen a ve spojitosti s nimi také ve tvarech Npl adjektiv (srov. příl. č. 71). Svědčí to o značné neuspořádanosti deklinačního systému ve vědomí studentů a o překvapivě velkém rozsahu variability volné na relativně vysokém stupni osvojení jazyka. Zároveň je evidentní, že alternace adjektiv v Npl patří k náročným gramatickým partiím a chaotičnost použitých koncovek pak vypovídá o nedostatečných znalostech studentů v dané oblasti. Zjevná interference u adjektiv ve funkci přívlastku počítaného předmětu se v Npl téměř nevyskytuje. Zaznamenána je u jediného studenta z deseti sledovaných. Celková úroveň jeho testu je nízká.

5.4.7.1 Otázka zjevné interference u Npl M.a.

Přesné posouzení chybných tvarů Npl životných maskulin ztěžuje neparalelnost funkčního zatížení koncovky *-y* (v ruštině *-и*) v obou jazycích, která významně figuruje v Apl všech českých tvrdých maskulin a Npl všech ruských tvrdých maskulin. To dohromady vytváří rozsáhlou homonymii tvarů s koncovkou *[-y]* jdoucí napříč oběma jazyky, která je příčinou určitého chaosu. Nejednoznačná je proto interpretace následujícího typického interferému: „Na konferenci budou přednášet dva *renomované americké ekonomy*.“ Všechny tři výskyty uvedené chyby se shodují včetně tvaru shodných přívlastků. Zůstává otázkou, zda jde o negativní přenos ruského Npl s morfologickým připodobněním koncovek adjektiv českým staženým tvarům, anebo o chybné použití českého tvaru Apl ve funkci Npl, či dokonce o záměnu nominativu akuzativem při chybném chápání větné stavby. V úvahu přichází i spolupůsobení dvou nebo i všech tří zmíněných vlivů. Citovaná věta reprezentuje relativně často se vyskytující typ chybného tvaru. Velmi podobný charakter má i následující chyba: „*To jsou moji syny*“ (*Вот мои сыновья*.) Evidentní je zde vliv standardní ruské koncovky *-и* *[-y]* (*студенты*). Autoři uvedeného chybného tvaru nevědí, že v daném konkrétním případě existuje

⁸⁷ Srov. příl. č. 71 a 33

mezijazyková podobnost. Relativně častý výskyt koncovky *-y* v Npl M.a. je doložen rovněž v korpusu CzeSL-SGT (viz oddíl 4.3.1).

Podtyp *Angličan*: Chybné tvary „*Angličaně 3x, Angličaňe 1x, Angličany 2x, Američaně 2x, Američany 1x, občaně 1x, občany 3x*“ lze hodnotit jako projevy subdiferenciace, tj. jako primární působení ruského nestandardního vzoru *англичанин – англичане* a ruské standardní koncovky *-ы [-y]* (*студенты*). Podstata jevu může být i složitější, opět může jít o spolupůsobení ruských i českých vlivů.

Chybné tvary „*majiteli 3x, podnikateli 3x*“ taktéž nepředstavují jednoznačné příklady zjevné mezijazykové interference, neboť zde působí i základní koncovka měkkých českých maskulin. Rovněž tvary počítaného předmětu (čtyři) zaměstnance (4x) a (dva) kuchaře (3x) nelze jednoznačně interpretovat jako mezijazykový vliv ruské morfosyntaxe. Plurálové tvary s koncovkou *-e* se vyskytují i u dalších měkkých M.a. bez číselného určení. Jde o výše popisovaný jev širokého funkčního zatížení koncovky *-e*, která v Npl M.a. přímo konkuruje základní koncovce *-i*.

U chybných tvarů „*starosty 4x, kolegy 1x, (dva sluhy 1x), policisty 3x, hokejisty 3x, fotbalisty 3x*“ je působení prvního jazyka velmi pravděpodobné, i když i zde může jít o spolupůsobení jiných českých tvarů, a to Npl neživotných maskulin a Apl.

V případech „*Někteří/ři podřízené nechtěli poslouchat nadřízené.*“ (5x) + „*Některé podřízené nechtěli poslouchat nadřízené.*“ (1x) jde opět o výše popsané spolupůsobení, ovšem vysoký výskyt správného tvaru *někteří/ři* dokazuje, že respondenti tvoří tvar N, nikoliv A. Zjištěné tvary dokazují výše zmíněné nedostatečné osvojení Npl adjektiv závislých na M.a. v kontextu formálně shodných substantivizovaných adjektiv.

Podivnými se jeví následující tvary, kde se vedle evidentního působení prvního jazyka, ruské koncovky *-u [-i]*, vyskytuje též chybně vyznačená kvantita: *teorií (2x), baterií (1x), zaměstnankyní (2x), úřednicí (1x)*. Všechny uvedené interferémy se vyskytují zhruba ve stejném počtu jako typické příklady subdiferenciace i s koncovkou krátkou. Dále se vyskytly rovněž případy typu *možností (3x), věcí (1x)*, kde existuje mezijazyková shoda morfému *-i* a označení

délky je zde jedinou chybou. O příčině chybného vyznačení délky lze pouze spekulovat.

Tvar „*kuchaři*“ ve větě „*Pracují zde dva výborných kuchaři, ...*“ je znám i z některých dialektů češtiny (srov. Lamprecht, Šlosar & Bauer, 1977, s. 128), avšak zde souvisí s primárním působením ruské morfosyntaxe počítaného předmětu. Zatímco adjektivní tvar představuje zjevnou mezijazykovou interferenci, tvar počítaného substantiva je projevem kombinované interference. Jde o koncovku českého Gpl měkkých feminin a neuter (*ruží, písni, kostí, moří*) použitou tam, kde ruská konstrukce vyžaduje tvar Gsg (*два отличных повара*). Uvedený interferenční jev je velmi typický a frekventovaný u sledované cílové skupiny zvláště na nižších úrovních osvojení češtiny. V analyzovaném testu zaměřeném na Npl byl zaznamenán v nižší míře než v testu zaměřeném na Apl. Zjištěnou skutečnost lze vysvětlit tím, že morfologie počítaného předmětu bývá zpravidla při výuce nacvičována a v učebnicích prezentována právě na modelu Npl a Gpl, zatímco tvary Apl spjaté s ještě složitějšími mezijazykovými souvislostmi bývají opomíjeny (srov. oddíl 1.5.3.1).

Pokud je ve výše definovaném subkorpusu CzeSL-SGT zadáno vyhledání slovního tvaru „*dva*“, dojde k zobrazení počítaných předmětů ve tvarech Npl a Apl v celkovém počtu 22, z nichž pouze 4 citace představují Npl: „*štěněti už bylo dva měsíců; dva krátkších se střídá s jedním delším; dva osla pocitili hlad; na obrazku je dva staří lidé*“. Ve třech případech se projevuje zjevná interference. Po obdobném postupném zadání tvarů „*tři, čtyři*“ lze nalézt 7 výskytů Npl, přičemž zjevná interference se projevuje u dvou z nich. Nízký počet výskytů jak v korpusu, tak v testu, do jisté míry snižuje výpovědní hodnotu. Uvedené příklady nicméně dostačujícím způsobem upozorňují na skutečnost, že problematika počítaného předmětu ve tvaru Npl je i na úrovni B2 aktuální.

5.4.8 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Gpl⁸⁸

V případě Gpl byl formulován předpoklad, že na úrovni B2 nedochází k negativnímu přenosu ruské variantní vkladné samohlásky *-o-*. Uvedený předpoklad byl beze zbytku potvrzen. Rovněž se potvrdilo očekávání vyplývající z kontrastivní analýzy, že pod vlivem obdobných českých tvarů dochází

⁸⁸ Srov. příl. č. 72 a 34

k přenášení nulové koncovky Gpl i na další feminina typu *růže*, viz *zmij* (3x), *kůž* (2x). Výskyt uvedených tvarů nepochybně souvisí s jejich frekvencí v individuálním slovníku respondenta. V sledovaném tvaru feminin typu *růže* figuruje také polyfunkční koncovkový morfém *-e*, přičemž jde o jeden z obecných, výše popsaných jevů. Pozornost si zaslouží i repertoár chyb u feminin typu *kost*.

Vstupní předpoklad byl potvrzen v případě zjevné mezijazykové interference u maskulin typu *předseda*. V daném kontextu překvapuje absolutní bezchybnost u tvaru *specialistů* v kontrastu s bohatou variabilitou tvarů Gpl maskulina *policista*. Zejména u méně frekventovaných slov se projevuje obecný jev, že respondenti nepřiradí dané slovo k slovům stejného typu. Uvedenou skutečnost ilustruje výpis tvarů v rámci deklinačního typu *stroj*, kde chaotické varianty Gpl slova *boj* kontrastují s relativně bezchybnými ostatními příklady.

Korpus CzeSL-SGT chybovost ve tvarech Gpl nepotvrdil, a to ani u maskulin typu *předseda* ani u feminin typu *růže*. Po zadání značky [lemma1=".*ta" & tag1="..M.*"] je z korpusu (při výše definovaném zúžení výběru) separováno 61 různých pádových tvarů maskulin s lemmatem zakončeným na *-ta*. Tvar Gpl je zastoupen 14 výskyty, z nichž 13 je bezchybných. Jediný výskyt s chybou („*V Praze vždy velmi mnoho turisty, který s procházejí v centru města.*“) ovšem představuje tvar, jenž byl 2x zaznamenán i v testech („*policisty*“). Jeho interpretace je nejasná. Při postupném zadávání dalších zakončení lemmat, tj. *-da*, *-ga*, *-na*, *-ka*, *-(c)ha*, bylo nalezeno celkem 11 zástupců daného substantivního typu, většinou ve tvaru Nsg. Tvar Gpl přítomen nebyl.

Po zadání značky [lemma1=".*e" & tag1="..FP2.*"] a po odebrání chybných anotací korpus poskytne 22 příkladů Gpl feminin typu *růže*, přičemž jedinou chybu představuje neoznačení kvantity.

5.4.9 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Dpl⁸⁹

Základním předpokladem, který je formulován v souvislosti s variabilitou tvarů Dpl (a také Lpl) v mezijazyce dané cílové skupiny s úrovní znalosti češtiny B2, je očekávaná absence či velmi nízká míra výskytu zjevné interference v podobě chybného užití koncovky *-ám/-am*. V testu byla hypotéza spíše vyvrácena, neboť

⁸⁹ Srov. příl. č. 73 a 35

uvedený typ interferému je přítomen u většiny zkoumaných substantivních typů. Překvapivý je vyšší počet dotyčných tvarů především u neuter: *oknam* (5x), *střediskam* (3x), *centram* (3x). Pravděpodobně jde o kombinovanou interferenci, neboť zde spolupůsobí také známá přítomnost kmenotvorné přípony *-á-* u neuter i některých maskulin se zakončením tvarotvorného základu na *-k-* v Lpl a pak zejména v obecné češtině. Gramaticky paralelní a podpůrný morfém u tvarů Dpl (i Lpl) představuje pádová (tvaroslovná) přípona. Určitý chaos na pozici kmenotvorné přípony však ve výsledku ve zmíněných souborech pádových tvarů není udivující.

S tím souvisí i poměrně častý výskyt chybné koncovky *-em* s funkcí Dpl ve všech rodech. Je zaznamenána u většiny měkkých substantivních typů. Její výskyt je častý v celkovém souhrnu, nikoliv v rámci jednoho substantivního typu. Tam se vyskytuje zpravidla jedenkrát, maximálně dvakrát. Původ má nejen v deklinaci typu *kost*, ale vzniká rovněž i silným působením konkurence koncovek *-e* a *-i*, frekventovaných koncovek zatížených vysokou mírou homonymie. Vliv může mít také samotná kmenotvorná přípona *-e-* figurující v některých tvarech Lpl, ale zejména Ipl (*růžemi*, *písněmi*).

Ojedinele se vyskytly u několika studentů chybné tvary s alternacemi typu *nozím*, *střeším*, *nájemnicím*, *nájemnicem*, *politicím*, *oblecím* atp. Nabízí se snadné vysvětlení, že jde o vnitrojazykový vliv souhláskových alternací v Npl a v Lpl. Zároveň zde podstata může spočívat také v pouhém zmatení respondenta tím, že respondent vyhodnotí absenci souhlásky v zakončení tvarotvorného základu jako podnět k nutnosti její změny. Systémovost chyby je tudíž nutné doložit příklady z jiných zdrojů.

Po zadání značky [word=".*c[íi]m" & tag1="..FP3.*"] a po postupném obměňování zadaného koncového segmentu tvaru (c[ée]m, š[íi]m, c[ée]m) i rodu substantiva (N, I, M) korpus zobrazil pouhé 3 tvary Dpl feminina *věc*, a to „*věcem*, *věcém*, *věcím*“. Pomocí značek [word=".*m" & tag1="..FP3.*"], [word=".*m" & tag1="..NP3.*"], [word=".*m" & tag1="..IP3.*"] a [word=".*m" & tag1="..MP3.*"] lze zmapovat výskyt všech tvarů Dpl v definovaném subkorpusu. Po odstranění chybných anotací je nalezeno 99 výskytů všech tvarů Dpl, z nichž absolutní většina je bezchybných. Byly nalezeny 2 příklady interferémů („*jaksetá myšlenka hodí ke všem dobům; kvůli svým fyzickým vlastnostím*“), které v podstatě potvrzují obecně platný jev vnitrojazykového přesunu koncovek mezi jednotlivými

paradigmaty (srov. oddíl 5.4.11). Výše popsané chyby korpusem CzeSL-SGT tedy přesvědčivě doloženy nebyly.

5.4.10 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Apl⁹⁰

Test byl zaměřen především na potvrzení předpokládaných zjevných interferencí majících původ v morfologickém vyznačení životnosti v ruštině (srov. oddíl 1.5.4.1). Při celkovém vyhodnocení se ukázalo, že u neživotných substantiv se chyby vyskytují v podstatě pouze v rámci měkkých deklinačních typů a s kategorií životnosti a neživotnosti nesouvisejí. Problém deklinace měkkých substantivních typů má obecný charakter a byl již výše popsán. Jiná však byla situace u životných jmen všech tří rodů, kde se tvary formálně shodné s genitivem vyskytují na místě českého Apl. Pro názornost zde uvádíme několik interferémů, které se objevují nejen v předkládaném testu a lze je chápat jako charakteristické a běžně se vyskytující u ruskojazyčných studentů i na úrovni B2:

V oblasti feminin: *„Kterých významných žen znáte?; Znáte českých hereček a zpěvaček?; Dovolte, abych vám představil nových kolegyň.; Převážíme ovec a prasat ve vlastních speciálních autech.“*

V oblasti neuter: *„V zoo jsme viděli [...] a další zajímavých zvířat.; Chtěli byste vidět malých koťat/kotí?; Převážíme ovec a prasat [...].“*

V oblasti maskulin: *„Stopy ve sněhu dovedly pražských policist až k ukrytému zloději.; Hledáme schopných podnikatelů, kteří by se připojili k našemu projektu.; Hledáme vhodných zájemců.; Bezbariérové autobusy přepravují handicapovaných cestujících.; Pozvali jste ještě nějakých dalších Američanu / Američan?; Společnost AirBerlin nepustila do letadla ruských invalidy / invalidů / invalid.“*

Uvedený interferenční jev se v hojné míře projevuje u adjektivních shodných přívlastků a u substantivizovaných adjektiv. Nijak výjimečné nejsou ani případy, kdy řídící substantivum má řádný tvar Apl, ale adjektivní přívlastek se vyznačuje formální shodou s Gpl.

⁹⁰ Srov. příl. č. 74 a 36

Pokud jde o počítaný předmět po číslovkách 2 – 4 v akuzativní pozici, setkáváme se při výuce češtiny daného zaměření i na úrovni B2 s charakteristickými interferenčními následujícího typu: *Máme zde dva velkých kalendáře / kalendářů.*⁹¹; *Mohu vám dát na výběr dva příjemných, menších, tříhvězdičkových hotelů/hotelů.*; *V kuchyni máme čtyři desetilitrových hrnců a tři velkých titanových pánví/páněv.*⁹²; *Přijmeme tři nových servírky.*; *Ředitel se spoléhá na dvě pomocných asistentek.*; *V hotelu máme dvě velmi vytížených administrativních pracovníků.*; *Viděli jsme čtyři nebezpečných zvířat.*; *Do salátu rozkrájíme dvě velkých rajčat.*; *Přijali jsme také dva nových číšníků / číšníku.* *V kuchyni máme čtyři stálých zaměstnanců/zaměstnancu* (srov. oddíl 1.5.3.1).

Celkové vyhodnocení ukázalo, že v případě počítaného předmětu ve výrazech s číslovkami dvě – čtyři v akuzativní pozici se snaha přenést do češtiny formálně genitivní tvary analogicky podle ruštiny objevovala u všech klíčových substantivních typů a jejich adjektivních přívlasků. Zjevné interferenční typy *dva číšníků 2x*, *čtyři zaměstnanců 2x*, *tři servírek 2x*, *dvě pracovníků 1x*, *čtyři zvířata 2x* se sice při výčtu samotných substantiv odtržených od shodných přívlasků vykytují v malém počtu, ale sledujeme-li zároveň i adjektivní přívlasky, počet chybných genitivních tvarů je vyšší.⁹³ Setkáváme se i s případy typu „*dva příjemných menších tříhvězdičkových hotelů*“.

V testu (na úrovni B2) nebyl zaznamenán žádný případ negativního přenosu ruské koncovky [-a] Gsg maskulin i neuter (I. skloňování, tj. o-kmenů) u počítaného předmětu. O to pozoruhodnější jsou dva případy kombinované interference, které obsahuje korpus CzeSL-SGT, a lze je dohledat (při výše definovaném zúžení výběru) pouhým zadáním slovního tvaru „*dva*“: „*[...] rozhodně musím mít dva anděly (Apl), jinak bych si určitě zlomil vaz*“; „*Jednou dva osla (Npl) pocítili hlad*“). Jde o přenos ruského tvaru Gsg, který se vyskytuje po

⁹¹ Jde o koncovku Gpl měkkých českých feminin. V jazykovém vědomí pisatele je silná tendence použít genitivní tvar a v určitém zmatku již nerozlišuje, o jakou konkrétní genitivní koncovku jde.

⁹² U neživotných feminin se mezijazyková interference vyskytuje méně, resp. může jít o interferenci skrytou, neboť, jak vyplývá z tabulky v příloze č. 24, tvary Gsg a Npl jsou v češtině v ženském rodě homonymní zcela u substantiv i adjektiv a v ruštině taktéž u většiny substantiv. Přívlaskem počítaného předmětu v ženském rodě pak má v obou jazycích tvar Npl.

⁹³ Ruská životná jména mají v Apl tvar ve spojení s číslovkami „*двух, трех, четырех*“ stejný jako tvar bez nich. Číslovka „*dvě*“, v testu hned při zadání uvedená slovem, genitivní tvar nemá. Jde o nedostatek testu zjištěný a posteriori. Ačkoliv daný defekt interference ruského Apl u řady respondentů nezabránil, je možné, že v testu bez napovídajícího tvaru číslovky by počet interferencí byl vyšší.

číslovkách 2–4 nikoliv v Apl M.a., nýbrž pouze tehdy, když je číslovka na pozici nominativu (viz 2. případ). Z 22 zobrazených řádků (po zadání slovního tvaru „*dva*“) 16 představuje tvar Apl a 5 z nich dokládá zjevnou interferenci. Přenášení genitivních tvarů do Apl je v korpusu CzeSL-SGT rovněž zastoupeno tak, jak je ukázáno již v oddílu 4.3.1.

Apl se v uvedeném kontextu ukazuje být z hlediska sledované cílové skupiny ještě obtížnějším tvarem, než je tradičně zdůrazňovaný Npl mužského rodu životného.

5.4.11 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Lpl⁹⁴

Respondenti si v daném případě nijak nestěžovali na obtížnost testu, kterou naopak explicitně potvrdili zejména u testů obsahujících tvary Ipl, deklinaci posesivních adjektiv a tvary Npl M.a. Tvary českého Lpl substantiv jsou přitom považovány za jednu z nejobtížnějších partií morfologie podstatných jmen. Pád se v plurálu vyznačuje relativně nízkou frekvencí celkového využití v jazyce, ovšem ne nejnížší. Nejnížší frekvence užití je zaznamenána v případě Dpl (srov. Bartoň et al., 2009, s. 134). V ruštině s jedinou koncovkou pro všechny substantivní typy (-*ax*/*-яx*) patří naopak k morfologickým partiím nejjednodušším. Jako výhoda se jeví skutečnost, že daný soubor pádových tvarů není poznamenán homonymií koncovkových morfémů. Tvary Lpl jsou zcela svébytné a v ČNK je lze vyhledávat bez použití tagových značek. Významný prvek pozitivního transferu zde představuje pádová (tvaroslovná) přípona *-ch*.

Míra výskytu interferémů s koncovkou *-ách*/*-ach* předčila očekávání. Jsou v testu zastoupeny především v rámci tvrdých maskulin a neuter, u měkkých deklinačních typů se objevily zcela okrajově.⁹⁵ Nápadně vysoký počet je zaznamenán v následujících případech: „*hrdinach*“(6x)/“*hrdinách*“(1x); „*pozemkách*“(3x)/“*pozemkach*“(1x); „*břehach*“(3x); „*muzeach*“(3x)/“*muzeách*“(1x); „*zvířatách*“(2x)/“*zvířatach*“(1x); „*ministerstvach*“(3x); „*centrach*“(2x)/“*centrách*“(1x). Chyby zřejmě mají původ ve spolupůsobení více příčin. Promítá se zde vliv ruštiny, českých substantivních typů

⁹⁴ Srov. příl. č. 75 a 37

⁹⁵ Tvary „*kostach*“(2x) a „*věcách*“(1x) jsou ovšem i při nízké četnosti relevantní. Plurálové paradigma daného deklinačního typu je morfologicky jedinečné a nemělo by být při výuce podceňováno.

s kmenotvornou příponou *-a-* v daném tvaru i obecné češtiny. U typů *předseda*, *kuře*, *muzeum*, *centrum* a v neposlední řadě i *téma* jde o obecný problém nedostatečného osvojení uvedených paradigmat. Věta „*O Čechách se dlouhodobě traduje, že jsou velmi ateističtí.*“ (5x) však spíše dokládá záměnu významu *Čech* významem *Čechy* při ignorování či nepochopení tvaru shodného přívlastku *ateističtí*. Poměr správných a chybných tvarů v rámci maskulin s alternacemi pravděpodobně vychází z frekvence konkrétního slova v individuálním slovníku jednotlivých uživatelů. Supradiferenciace u feminin typu „*křižovatecích, podlazích, nozích*“ atp. byly již interpretovány výše v souvislosti s Dpl.

Do testu zaměřeného na Lpl byly zařazeny rovněž lexémy *lůžko* a *periodikum*. Cílem bylo zjistit, jak cizinci používají pádové tvary, s nimiž mohou mít potíže i čeští rodilí mluvčí a které jsou velmi pozoruhodné tím, že demonstrují vývojovou tendenci shodou s vývojem v ruštině.⁹⁶ Pokud jde o neutrum *lůžko*, IJP, SSČ a SSJČ připouštějí pouze *lůžkách*. K Lpl neutra *periodikum* se dokonce některé normativní příručky vůbec nevyjadřují. Konkrétně SSČ a SSJČ 6. pád daného neutra neuvádějí, *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík et al., 1995, s. 278) taktéž tvar Lpl neuter typu *periodikum* opomíjí. IJP připouští pouze tvar *periodikách*. Např. ale u slova *antibiotikum* SSČ a SSJČ shodně uvádějí jako jediný správný tvar Lpl *antibiotikách*. Zajímavá data nabízí ČNK. Sonda provedená v korpusu SYN2015 [cit. 18. 12. 2017] odhalila následující výskyty: *lůžkách* 52x, *lůžcích* 5x; *periodikách* 37x, *periodicích* 9x. Nejobjemnější korpus SYN verze 5 [cit. 18. 12. 2017] ukazuje de facto násobky stejného poměru: *lůžkách* 2413x, *lůžcích* 126x; *periodikách* 1195x, *periodicích* 171x. Respondenti v testu užíli tvary *lůžkách* 3x, *lůžkach* 4x, *lůžcích* 1x, *lůžkech* 2x, *periodikách* 1x, *periodikach* 3x, *periodikuach* 1x, *periodicích* 3x, *periodikumech* 2x, které naznačují, že paralelní mezijazykový jev představuje u dané cílové skupiny spíše výhodu. Zjevnou neznalost demonstrují pouze dvakrát dva výskyty s koncovkou *-ech*.

Při provádění chybové analýzy není demonstrace vztahu hypotéz k výsledkům nezbytně nutná, neboť typologii chyb a jejich souvislost s interferencí lze poznat ze samotných projevů sledovaných cizinců. U souboru tvarů Lpl to platí obzvláště. Po postupném zadání morfologických značek [word=".*ch" &

⁹⁶ Jde o pronikání a-kmenových koncovek do jiných deklinačních typů. V případě Lpl je podmíněně tendencí zbavit se alternací souhlásek v zakončení tvarotvorného základu.

tag1="NNIP6.*"], [word=".*ch" & tag1="NNMP6.*"], [word=".*ch" & tag1="NNFP6.*"], [word=".*ch" & tag1="NNNP6.*"] dojde k zobrazení relativně celého souboru tvarů Lpl (208 řádků), které obsahuje korpus CzeSL-SGT (při výše definovaném zúžení výběru). Nalezené chybné tvary „*centrach, podpadkach, zajmách, vztahech, Vinohradách, Karlových Varách, úradach, bruslech, minutých, zeměch, mnohých jiných zemích*“ se typologicky shodují s tvary zaznamenanými v testech. Chybovost je v korpusu CzeSL-SGT nicméně v přepočtu na celkový počet řádků výrazně nižší. Zároveň ovšem korpus disponuje omezeným repertoárem substantiv v daném tvaru, neboť některá slova se často opakují. Tvary vyžadující alternace tvoří výraznou menšinu a některé méně frekventované substantivní typy nejsou vůbec zastoupeny.

5.4.12 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Ipl⁹⁷

Test zaměřený na koncovky Ipl substantiv a adjektiv ukázal, že ruskojazyční studenti úrovně B2 se dopouštějí velkého počtu chyb v koncovkách substantiv, avšak nikoliv adjektiv. Typologie chyb je velmi rozmanitá. Kromě případů zjevné interference („*oknami, procentami, centrami, muzeami, pánami, starostami, turistami, závodami, předměty*“ atp.)⁹⁸ se hojně vyskytují i chyby evidentně způsobené vnitrojazykovou česko-českou záměnou koncovkových morfémů, např. maskulinní koncovka *-i* u feminin.⁹⁹ Další chyby jsou způsobeny záměrným vyhýbáním se, tj. užitím singulárních tvarů namísto plurálních, ačkoliv je použití plurálu v zadání důrazně žádáno. Významnou skupinu chyb tvoří i zcela nelogické jakoby chaoticky použité koncovky formou podobné nominativu, jejichž výskyt lze vysvětlit jako výraz studentovy bezradnosti u konkrétního slova. Většina testovaných studentů se vyznačuje velmi dobrými studijními výsledky nejen na hodinách češtiny pojatých v duchu komunikativní metody, ale i v ostatních

⁹⁷ Srov. příl. č. 76 a 38

⁹⁸ Charakter i počet uvedených interferencí je obdobný jako v případě výše popisovaného Lpl. Udivující je ovšem míra výskytu tvaru „*oknami*“, který se objevil u 7 respondentů. Skutečnost lze interpretovat pouze hypoteticky. Neutra typu *město* sdílí s femininy typu *žena* shodný znak v podobě nulové koncovky Gpl. Dotyční respondenti zřejmě podvědomě vnímali blízkost obou paradigmat, a to zejména v ruštině, kde jde o shodu ve tvarech Gpl, Dpl, Lpl a Ipl. Shodu pak přenesli do češtiny.

⁹⁹ Přesuny koncovek mezi jednotlivými paradigmaty patří mezi nejtýpější příklady vnitrojazykové česko-české interference. V tabulkách s vyhodnocením testu lze nalézt řadu ukázek, jako např. „*pracovištěmi, tržištěmi, vejcem, soudcemi, deštěmi, neštěstími, alejemi, růži, kuchyni, fotografií*“ atp.

předmětech vyučovaných na škole (VŠ – magisterský studijní program). Proto je špatný výsledek testu překvapivý.

Český Ipl má ve srovnání s ruštinou výrazně složitější strukturu, která je navíc ještě komplikována paralelně existující morfologickou řadou koncovek obecně českých. (Zde se ukazuje prozíravost paralelního zobrazení spisovných a obecně českých koncovek daného pádu v deklinačních tabulkách, viz např. *Mluvnice současné češtiny*, 2010, 144.) U některých substantivních typů, resp. konkrétních lexémů, např. *muzeum, dešť, baterie, alej* se evidentně projevuje vliv jejich nízké frekvence v daném pádovém tvaru. Toto vše je zastřešeno hlavní příčinou chyb a tou je nepřítomnost pevně zafixovaného, uvědomělého, komplexního, logického systému deklinačních koncovek ve vědomí studentů. Takováto deklinační tabulka otisknutá v paměti, vlastní spíše studentům analytického typu, se pak na úrovni B2/C1 skládá ze sekundárních i primárních znalostí (srov. Choděra, 2013, s. 56–57). Frekventované tvary mají podobu plně zautomatizovaných, sekundárních, osvojených znalostí z jazyka a méně frekventované tvary jsou studentem dohledávány pomaleji jako neautomatizované, primární, naučené znalosti o jazyce. Znalosti z jazyka mají podobu hotových syntaktických modelů (srov. Gorelov & Sedov, 2005, s. 38). Vysoká gramatická obtížnost sledovaného jevu nijak nesouvisí s funkční morfologií a syntaxí. Vše se odehrává v oblasti „pouhé“ morfologie formální. U většiny vět byla totiž syntaktická vazba zcela evidentní, daná např. předložkami *s* či *před, mezi* (v místním statickém významu) nebo dokonce gramatickou shodou s již vyskloňovanou číslovkou či zájmenem.

Obecně české koncovky se v testu vyskytly zcela okrajově, např. „*tématama*“ (2x); „*kořatama*“ (1x). V korpusu CzeSL-SGT nebyl zobrazen po zadání značky [word="*.ma" & tag1="...P7.*"] ani jeden případ.

Přehled tvarů Ipl maskulin s koncovkou „-mi“ obsažených ve zkoumaném subkorpusu lze získat např. postupným zadáním následujících morfologických značek: [word="*.mi" & tag1="NNIP7.*"] a [word="*.mi" & tag1="NNMP7.*"]. Objeví se 29x správný tvar *lidmi*, 1x správný tvar *dospělými* a 10 interferémů: „*kamarádami*“ (5x); „*simpatickimy klukami, znamými, příbuzními, knedlíkami, peněžmi, penízmi*“. Jde o segment, který potvrzuje na úrovni B2 existenci tvarů zaznamenaných v testu. Dále je evidentní, že paradigmata vybraných

frekventovaných slov, jako např. *peníze, kamarád, příbuzný* atp. vyžadují speciální procvičení.

V testu se okrajově vyskytuje rovněž znepokojující pádová přípona „-my“. Korpus CzeSL-SGT její přítomnost na úrovni B2 dokazuje také. Při zadání uvedeného zakončení do výše použitého tagu (a při postupné obměně značky označující gramatický rod) aplikace zobrazí 3x tvar „*kamar[áa]damy*“ a tvary „*darkamy, lazněmy, holkamy, mořskýmý pannamy*“.

Morfologická značka [word=".*i" & tag1="NNFP7.*"] má sloužit k zpřístupnění feminin ve tvaru Ipl. Ze 72 zobrazených pozic je pouze 5 chybných, a to včetně chybně anotovaných maskulin: „*situaciami, mořem slunca a velkými plážami, kolegami, statami, počítačami*“. Prostřednictvím rozšiřující značky [word=".*i" & tag1="...P7.*"] je odkryto dalších 5 chybných tvarů: „*křeslami, břehami, místi, před 5 leti, jakími*“. Přesuny zejména koncovek *-i, -mi, -imi* a *-emi* k jiným deklinačním typům doložené v testu nebyly korpusem CzeSL-SGT potvrzeny. Korpus však na řadě příkladů dokumentuje na úrovni B2 existenci zjevné interference v podobě negativního přenosu koncovky *-ami*.

5.4.13 Poznámky k vyhodnocení testu zaměřeného na deklinaci posesivních adjektiv¹⁰⁰

Drtivá většina vyhodnocených testů vykazovala vysokou míru chybovosti a potvrdil se zde předpoklad, že jde z hlediska dané cílové skupiny o jednu z nejobtížnějších partií české deklinace. Nejfrekventovanější chyby vyplývají z jednotné podstaty, která spočívá v nahrazování jmenných tvarů tvary složenými. Jev, který patří i mezi vývojové tendence obou srovnávaných jazyků, a tudíž se vyskytuje i v různých formách nespisovné češtiny, může být podpořen též interferenčním působením ruských posesivních adjektiv zejména ženského rodu, kde přechod ke složenému skloňování zasáhl všechny tvary kromě Nsg, Asg a Npl. Daná skutečnost vyplývající z kontrastivní analýzy je sice markantnější v oblasti feminin, v testech však byla potvrzena ve všech jmenných tvarech smíšeného paradigmatu.¹⁰¹ V případě složených tvarů je chybovost nižší. V tabulkách (č. 77 a

¹⁰⁰ Srov. příl. č. 77, 78 a 79, 80

¹⁰¹ V ruštině složené tvary pronikly též do Lsg maskulin a neuter, ale příjmení posesivního původu uchovávají v Lsg jmenný tvar (viz příl. č. 14). Vzhledem k ústupu posesivních adjektiv v ruštině a jejich nahrazení posesivním genitivem (viz oddíl 1.2.4) však je diskutabilní uvažovat o jejich interferenčním vlivu. Deklinace ruských příjmení posesivního původu je alespoň v mužském rodě

78) jsou ovšem zachycena celá syntagmata, a proto je třeba sledovat adjektiva v jejich rámci.

Pomocí tagových značek [tag1="AU.S1.*"], [tag1="AU.S2.*"], [tag1="AU.S3.*"], [tag1="AU.S4.*"], [tag1="AU.S6.*"], [tag1="AU.S7.*"]; [tag1="AU.P1.*"], [tag1="AU.P2.*"] atd. je možné ve výše definovaném subkorpusu korpusu CzeSL-SGT zachytit výskyt posesivních adjektiv ve všech tvarech. Adjektiva typu *matčin* v daném subkorpusu zcela absentují. Adjektiva typu *otcův* se vyznačují 21 výskyty v singuláru a 36 výskyty v plurálu, kde ovšem jde v převážné většině o pádové tvary toponyma *Karlovy Vary*. Zmíněné výskyty, pokud jde o adjektivní tvary a nezahrneme-li Gpl „*Var*“, jsou bezchybné až na tři výjimky ve tvaru Lsg vyjádřeného morfologickou značkou S6: „*na Karlovey univerzite, na Karlové univerzitě, na karlové univerzitě*“. Jak dokazují i výsledky testů, nejde o chybné označení kvantity, nýbrž o transfer složeného tvaru. Korpus ve sledovaném případě disponuje velmi omezeným množstvím lexika. Přesto lze předpokládat, že po rozšíření jeho kapacity by výsledky testů s korpusovými příklady korespondovaly.

5.5 Závěry výzkumu

Na úvod závěrečného shrnutí výsledků provedeného výzkumu je vhodné připomenout jevy, které se opakují v rámci všech souborů pádových tvarů.

V první řadě velmi často chybí označení délky u všech substantivních a adjektivních typů, kde kvantita vokálu figuruje. U většiny sledovaných respondentů jde o jev nesystémový, u téhož deklinačního typu a tvaru je kvantita u stejného respondenta v některých pozicích označena a v jiných nikoliv. Skutečnost nebyla zkoumána podrobněji, proto je obtížné stanovit, zda jde o pouhou nedbalost či složitější podstatu neznalosti.

Složená adjektiva se ve většině testů (ve všech s výjimkou testů zaměřených na soubory tvarů Npl a Apl) vyznačují relativně nízkou chybovostí, a to zejména v gramaticky paralelních tvarech se zachovalou shodou tvaroslovných přípon.

zcela shodná s deklinací českých přivlastňovacích přídavných jmen, ale uvedený paralelní gramatický jev si ruskojazyční studenti pravděpodobně neuvědomují. Vcelku jde o složitější spleť mezijazykových i vnitrojazykových asociací. Explicitní připomínání zejména mezijazykových paralel je při výuce v zásadě škodlivé, vnitrojazykové souvislosti naopak mohou sloužit jako opora.

Velmi nízký až marginální je výskyt obecně českých koncovek jak v testech, tak v korpusu CzeSL-SGT. Zjištěná skutečnost by zasluhovala samostatný výzkum, neboť kromě vlivu učebnic a výuky zde mohou hrát roli i sociologické aspekty. Danou problematikou se zabývá např. H. Gladkova (2016b).

Diskutabilní je relativně nízká četnost pravopisných chyb v koncovkách. V testech se vyskytuje pouze okrajově, a to i v případě shody podmětu se jmennou částí přísudku, jež byla zkoumána ve spojení s Npl posesivních adjektiv. Korpus CzeSL-SGT po zadání slovního tvaru *byli* zobrazuje 12 chybných tvarů z celkového počtu 50 a po zadání částí slova *ki*, *cy* se objevuje rovněž nezanedbatelný počet chybných tvarů.

Zjevná mezijazyková interference tvoří nedílnou součást kategoriálního systému chyb sledované cílové skupiny cizinců. Četnost jejího výskytu stoupá zpravidla u méně frekventovaných tvarů, příp. celých deklinačních typů. Vyhodnocené testy i korpus CzeSL-SGT dokládají, že i na úrovni B2 stále přežívá. V daném případě jde o koncovkové morfémy, které jsou využívány v obou jazycích, ovšem s neshodným nebo částečně neshodným funkčním zatížením. Jako typické příklady lze uvést následující interferémy, které se na úrovni B2 vyskytly buď v testech, nebo byly dohledány v korpusu CzeSL-SGT: „*negativná strana, starša sestra, to bude zajímavo; prezidenta Viktora Janukoviča, narozeniny hlavniho kuchača, život každoho človeka, téma toho filma, výsledek ateisma; důvěřujeme našemu dodavateli, řekli jsme to předsedě komise; znáte hokejista Patrika Eliáša; to záleží na člověce, v moře, na nebě, v lesu; setkali jsme se s (Nikolajem) Repinym; policisty objasnili 70% případů, měsíce, fotografii, dva osla pocitili hlad; množství myši a zmij; k těm vekým oknam; znáte českých hereček a zpěvaček, převážíme ovec a prasat, hledáme vhodných zájemců, dva příjemných menších tříhvězdičkové hotely; centrach, podpadkach, zajmách, Karlových Varách; velkými plážami, kolegami, kamarádami, statami“.* Výčet řazený podle pádových souborů demonstruje přenos ruských pádových tvarů do češtiny. Kvantitativní analýza výskytu uvedeného typu zjevné interference (jakož i ostatních tvarových variant) není vzhledem k omezeným podmínkám provedení výzkumu možná.

Od právě popsané nejtypičtější varianty zjevné interference je třeba oddělit variantu druhou, jež spočívá v přenosu koncovkových morfémů charakteristických pouze pro ruštinu a v češtině se nevyskytují (v synchronním smyslu). V oblasti substantiv sem patří *-om/-ëm, -oŭ/-ëŭ, -eŭ, -ov/-ëv, ev*, příp. též *-ью/-ю/-ю;* *-ue/-*

ия/-ую/-иям/-иях/-иями, tj. [-om, -oj, -ej, -ov, -ev], příp. též [-ju/-uju/-uju; -ije/-ija/-iju/-ijam/-ijach/-ijami] a oblasti adjektiv -ий, -ая/-яя, -ое, -ее, -ой, -ей, -ую/-юю, -ого, -его, -ые, -ие, -ьи tj. [-ij, -aja, -oje, -eje, -oj, -ej, -uju, -ogo, -ego, -yje, -ije, -ji]. Užití uvedených koncovek (v některých případech v těsném sepětí s rozšířením tvarotvorného základu) je na úrovni B2 málo pravděpodobné (srov. Zajíčková & Holoubková In Konstantinova, Širokova & Zátovkaňuk (Eds.), 1974, s. 308; viz též oddíl 4.2.1). V testech byly zaznamenány zcela okrajově (např. 1x Isg „*panom*“ či 1x Gsg „(Boženy) *Němcovoj*“). Překvapující jsou ojedinělé případy jejich výskytu v korpusu CzeSL-SGT při výše definovaném zúžení výběru, tj. L1 ruština, B2, kde byly objeveny spíše náhodně, neboť se (s výjimkou třetího případu) skrývaly pod chybnými anotacemi. Jde o následující případy: „*měla jsem randu s sympatickým klukom*“ a „*v nedele hrajeme tenis z kamaradom*“ (viz oddíl 5.4.6); „*na Karlovej univerzite*“ (viz 5.4.13); „*uviděla jsem hodného kluka*“ (viz [lemma1=".*ný" & tag1="AAMS4.*"]]).

Do oblasti interference kombinované spadá zdaleka nejpočetnější a nejrozšířenější okruh chyb, kterým je míněna nesprávná distribuce koncovek *-e* a *-i* v singulárových paradigmatech měkkých českých substantiv. Např. koncovku *-i* v Gsg měkkých feminin lze interpretovat jako projev zjevného negativního přenosu ruské koncovky (*недели, песни*), vyloučit ovšem nemůžeme rovněž vliv české koncovky *-i* figurující v dalších tvarech paradigmatu a příp. *i* v Gsg feminin typu *kost*. Příčina obtíží při osvojování dotyčných paradigmat tkví nejen v podobnosti struktur v obou jazycích, ale i ve vysoké míře homonymie v rámci češtiny samotné. Jednu z markantních a výrazně doložených ukázek kombinované interference v oblasti Npl adjektiv představuje rozšíření koncovky *-é* (M.i. a f.) na tvary adjektiv M.a. (a rovněž i n.). Výrazně se projevuje rovněž v oblasti posesivních adjektiv, kde dochází k nahrazování jmenných tvarů tvary složenými na základě vnitrojazykových i mezijazykových vlivů. Dalším frekventovaným charakteristickým příkladem kombinované interference s výraznou složkou interference zjevné jsou tvary Apl „*podnikatelů, dodavatelů/dodavatelu, mistrů/mistru, specialistů/specialistu*“. Jde o negativní přenos ruské homonymie Gpl a Apl u životných jmen, ovšem s využitím české koncovky Gpl. Interpretace tvarů Apl typu „*tanečnicí, průvodkyní*“ u životných feminin je nejednoznačná, neboť stejná koncovka se objevuje ve stejné míře i u neživotných feminin typu *říže* a *píseň*. Užití délky může (a nemusí) představovat pouhou chybu v kvantitě. Přesto

jde zejména u životných feminin o charakteristický projev kombinované interference, neboť uživatel se sice přizpůsobuje typické české homonymii Apl a Npl, ale na místo českého Npl–Apl dosadí ruský tvar Npl (viz též varianty „*tanečnici, průvodkyni, bakterii*“ atp.

V rámci celého deklinačního systému se často vyskytují chyby mající charakter vnitrojazykové česko-české interference. V singuláru jde o obecný problém měkkých substantivních typů zatížených vysokou mírou homonymie. Pokud uživatel vyloučí zjevný přenos ruské koncovky, je nucen použít koncovku -e nebo -i. Nesystémovost využití uvedených koncovek lze sledovat ve všech vyhodnocených testech a rovněž i v korpusu CzeSL-SGT.

V plurálu jsou případy vnitrojazykové interference obzvláště markantní zejména v oblasti Dpl, Lpl a Ipl, kde tvoří určitou část tvarových variant ve všech paradigmatech s výjimkou gramaticky paralelního deklinačního typu *žena*. V jazykovém vědomí studentů dochází k přesunu koncovkových morfémů mezi jednotlivými deklinačními typy. Funkce morfému v daném případě zůstává zachována. S obdobným jevem se setkáváme i v historické mluvnici, kde jsou dotyčné přesuny koncovek charakterizovány jako vývojové změny a některé z takových změn nejsou dosud ani v současné spisové češtině uzavřeny, např. přechod lexika od vzoru *kost* ke vzoru *píseň*, nahrazování alternujících tvarů Lpl nealternujícími tvary s a-kmenovou koncovkou atd. Paralela s historickou mluvnici, kdy variabilita tvarů jednotlivých slov ve sledované skupině respondentů může připomínat rovněž určité fáze vývoje jazyka, je evidentní např. u Ipl, kde některé tvary chybné z hlediska současné normy nepostrádají svou vnitřní logiku (např. „*mořemi, mořmi, srdcemi*“ atd.) (srov. Komárek, 2012, s. 178). Danou paralelu lze ilustrovat následujícím textem V. Blažka, který se zabývá staroruskou paradigmatikou:

„[...] deklinační soustava té doby (tj. konec 13. a začátek 14. století v písemných památkách novgorodského původu) se značnou měrou lišila od teoreticky předpokládaného výchozího stavu, pro který bylo příznačné rozdělení substantiv do určitého počtu deklinačních typů (na základě kmenového principu). Každý z nich představoval v podstatě pevné paradigma, ve kterém určitý pádový význam byl vyjadřován zpravidla jednou flexí. [...] V psaném jazyce se změněná situace odrážela především ve značné variabilitě koncovek sloužících k vyjádření téhož pádového významu. Existence jednotek na úrovni variant byla kromě morfologického vývoje podmiňována rovněž vývojem fonologickým,

v některých případech se uplatňoval i vliv církevní slovanštiny. Fonologický vývoj se podílel na vzniku variant tím, že změnou fonemického složení koncovky byl vytvořen novotvar, který po určitou dobu koexistoval s tvarem starým, udržujícím se tradicí.“ (Blažek, 1998, s. 64)

V souhrnu lze konstatovat, že většina charakteristických chyb vyskytujících se v testech je paralelně přítomna též v korpusu CzeSL-SGT, mnohdy však v nižším početním zastoupení. Primárním ovšem shledáváme kvalitativní hodnocení. Dohledávání některých konkrétních tvarů v korpusu je komplikováno složitou strukturou anotací, které se vyznačují nezanedbatelnou mírou chybovosti. Výše zdůrazněný případ vnitrojazykové interference spočívající v přesunu koncovek mezi jednotlivými deklinačními typy nebyl korpusem přesvědčivě potvrzen. Mnohé hledané tvary však v korpusu zůstávají skryty pod chybnou anotací. Tak např. pozoruhodná ukázka přesunu koncovky v rovině Ipl („*klyčovimi zdrojemí bude černé uhli a zemny plyn*“) byla objevena náhodně při dohledávání tvarů Nsg adjektiv atp.

Výše popsané kategorie chyb jsou soustředěny do souhrnného přehledu v příloze č. 81. Vedle kategoriálních okruhů chybných tvarů je mezijazyk tvořen rovněž soubory tvarů se zřetelně nízkou mírou chybovosti, která byla potvrzena u následujících částečných paradigmat: typ *škola* (všechny tvary kromě Dsg, Lsg; v Dpl, Lpl a Ipl disimilační chyby a chybějící označení kvantity), *žena* (všechny tvary kromě Dsg, Lsg, Apl; v Dpl, Lpl a Ipl disimilační chyby a chybějící označení kvantity); *kost* (Nsg – Lsg, Npl, Apl); *děti* (Npl); *lidé* (Lpl); *myš* (Nsg – Lsg, Npl); *město* (Nsg, Gsg, Dsg, Asg, Isg, Npl, Gpl, Apl); *pán* (Nsg, Asg, Gpl); *hrad* (Nsg, Dsg, Asg, Lsg, Isg, Npl, Gpl, Apl); *muž* (Gpl); *stroj* (Gpl); *předseda* (Nsg, Gsg, Asg, Isg; ovšem nikoliv *turista*); *turista* (Lpl); *vrátný* (Lpl); *vedoucí m.* (Lpl); *mladý* (Gsg, u Apl správně pouze M.i., Lpl); *mladá* (Gsg, Dsg, Lsg, Isg, Gpl; u Apl správně pouze F.i., Lpl); *mladé* (Gpl, Lpl). U posesivních adjektiv jsou výsledky nejednoznačné, nicméně nižší míra chybovosti se projevuje u složených tvarů Gpl, Dpl, Lpl a Ipl. Gramaticky paralelní tvary se ovšem nevyznačují vždy relativní bezchybností. Významnou roli v celkovém přehledu tvarových variant hrají i tzv. chyby disimilační (viz příloha č. 81).

Výsledky testů jednoznačně dokládají skutečnost, že méně frekventovaná paradigmata typu *téma, muzeum, kuře, moře, soudce, předseda / turista* (srov.

Bartoň et al., 2009, s. 139) se vyznačují celkovou neosvojeností. Podobnou podstatu mají zřejmě i časté chyby ve skloňování příjmení a substantivizovaných adjektiv typu *pokojská*, kde si respondenti mnohdy neuvědomují jejich spojitost s deklinací běžných substantiv a adjektiv. K právě uvedeným problematickým celkům lze přiřadit rovněž oblast částečných paradigmát posesivních adjektiv se jmenným skloňováním, kde respondenti většinou nemají vybudovanou uvědomělou vazbu se stejně se skloňujícími substantivy. Zmíněné skutečnosti zjištěné v testech byly porovnávány se situací v korpusu CzeSL-SGT při zúžení výběru na L1 ruština a úroveň B2. Výsledky jsou však u řady pádových tvarů nepřesvědčivé z důvodu velmi nízkého výskytu lexikálních zástupců uvedených substantivních typů v daném subkorpusu. Při vyhledávání celých substantivních typů (viz [lemma1=".*ma" & tag1="..N.*"], [lemma1=".*um" & tag1="..N.*"], [lemma1=".*ta" & tag1="..M.*"] atp.) jsou mnohé charakteristické chyby v korpusu přítomny, ovšem v relativně nízkém počtu.

Poměrně častý je současný výskyt správných i chybných tvarů u téhož substantivního typu v rámci jednoho testu, tj. v práci jednoho studenta. V daném smyslu jsou sledovány výhradně ty případy, u kterých je pád syntakticky správně použit. Z toho vyplývá, že student substantiva se stejným typem deklinace neuvede do souvislosti a používá je jako izolované lexikální jednotky. Dokazuje to nepřítomnost systematického přiřazování substantiv k jednotlivým deklinačním vzorům ve vědomí studenta, přičemž právě toto přiřazování je didaktiky češtiny jako cizího jazyka považováno za základní předpoklad pro úspěšné osvojení deklinace. Četnost výskytu chyb pak závisí na frekvenci použití konkrétního slova ve studentově praxi. Substantiva často opakovaná v odborných předmětech a např. i na pracovištích studentů jsou v testech většinou použita ve správném tvaru. Méně frekventované slovo téhož deklinačního typu je zatíženo větším výskytem chybných koncovkových morfémů, přičemž některé chybné koncovky představují typickou ukázkou zjevného negativního přenosu tvaru z prvního jazyka, tj. subdiferenciace.

Ukazuje se tedy, že gramatika je v mezijazyce sledovaných studentů výrazně vázána na jednotlivé lexémy. Daný princip lze považovat za obecně platný, to znamená, že se projevuje nejenom v mezijazyce, ale že je základem použití jazyka i u rodilých mluvčích (srov. Čermák, 2010, s. 11). P. Sgall (2001, s. 256)

připomíná Skaličkovu myšlenku, že flexe dovedená do krajnosti by se vyznačovala tím, že každé slovo by mělo svou vlastní deklinaci. Zdánlivě nereálná představa se v mezijazyce některých studentů blíží skutečnosti.

Při vyhledávání lexikálních příslušníků jednoho substantivního typu v korpusu CzeSL-SGT postupným zadáváním souhlásek v zakončení tvarotvorného základu byla zjištěna skutečnost, že pisatelé vyžívají poměrně omezený repertoár substantiv. Mnohdy je konkrétní substantivní typ zastoupen pouze několika lexémy, které se opakují ve vyšším počtu. Skutečnost je zřejmě podmíněna charakterem zadaných témat, k nimž se pisatelé vyjadřovali. Nepřímo to ovšem potvrzuje jev pozorovaný i při vyhodnocování testů. Většina respondentů nepracuje se substantivy primárně jako se systémem vzorů, ale jako s izolovanými, více či méně osvojenými lexémy, příp. paradigmaty lexémů. Při výuce lze uvedené tendenci vyjít vstříc tím, že textová a doplňovací cvičení mohou mít podobu častých „etud“ na pečlivě vybíraná důležitá slova použitá v textu v různých (ideálně ve všech) tvarech jejich paradigmatu.

5.6 Diskuse výsledků

Předkládaný výzkum a jeho výsledky lze do jisté míry srovnávat s výše zhodnocenými obdobnými výzkumy osvojování ruštiny na českých školách. Jazykový materiál získaný pomocí testů byl porovnáván rovněž s vybranými texty obsaženými v akvizičním korpusu CzeSL. Technika sběru dat se u testů a u zmíněného akvizičního korpusu liší, nicméně dohledávané a porovnávané soubory tvarů se nevyklučují, ale naopak doplňují. Při interpretaci výsledků výzkumu provedeného v rámci předkládané práce byla od autorů z 2. poloviny 20. století (viz oddíly 4.2.1 a 4.2.2) převzata terminologie. Ta se mj. promítá do podobné, zdaleka však ne stejné struktury kategoriálního systému chyb (viz příloha č. 81), který patří mezi hlavní výstupy obou srovnávaných výzkumů. Obecné zjištění, že hlavní příčinou interference v oblasti formální morfologie jmen je homonymie koncovkových morfémů existujících v obou jazycích, ovšem s různým funkčním zatížením či výše formulované pravidlo, že koncovky specifické pouze pro první jazyk se (po dosažení určité úrovně znalosti) nepřenesou do druhého jazyka, patří k principům oboustranně platným. Konkrétní jevy pak jsou zcela podřízeny struktuře každého z jazyků.

V rámci kapitoly 5 byly rovněž připomenuty limity zde provedeného výzkumu. Přes relativně rozsáhlý textový materiál obsažený v testech (1706 doplňovaných koncovkových morfémů v jednom souboru testů, při uvedeném počtu respondentů celkem analyzováno 17 492 pozic) je výpovědní hodnota získaných výsledků kvantitativně omezena počtem deseti, u souboru tvarů Apl třinácti respondentů a rovněž i únosnou kapacitou jednoho testu. Tudíž není ověřeno nasycení vzorku. Kvantifikace pak slouží pouze jako pomocný, orientační údaj. Vybrané tvarové varianty byly porovnávány s ekvivalenty v akvizičním korpusu CzeSL. K výše uvedeným limitujícím faktorům tedy patří rovněž relativně nízký objem dat v korpusu CzeSL-SGT při zúžení výběru na L1 ruština a úroveň B2 podle SERR, který má za následek absenci některých sledovaných tvarů u konkrétních substantivních typů.

Předkládaný výzkum zdaleka nelze považovat za ukončený. Jeho přínos pro obor čeština jako cizí jazyk spočívá v tom, že může posloužit jako inspirace a iniciace pro další autory zabývající se obdobným tématem. Ve výukové praxi a při tvorbě učebních materiálů lze využít celou řadu zjištění, která jsou formulována při popisu výsledků i v závěrech výzkumu. Jde především o promyšlený výběr lexika ve vztahu k jednotlivým substantivním typům. Celková koncepce prezentace deklinačních paradigmat, obměněné opakované prezentace i systému cvičebních úloh pak může být založena na implicitním kontrainterferenčním přístupu. Jako pomůcka pro učitele mohou posloužit též samotné tabulky s výčtem tvarových variant v mezijazyce dané cílové skupiny.

Pro případné pokračovatele v obdobně zaměřených výzkumech lze formulovat řadu doporučení. Na základě dosavadních výsledků je žádoucí doplnit sadu testů tak, aby problematické soubory tvarů byly demonstrovány na dostatečném počtu lexikálních zástupců. Obsahově je třeba počet analyzovaných tvarů minimálně zdvojnásobit, přičemž druhou polovinu testů navrhujeme koncipovat paradigmaticky. Testy je do budoucna třeba koncepčně sjednotit důsledným vynecháním všech zakončení tvarotvorného základu. Výběr veškerého lexika i syntaktických modelů (větných vzorců) v testech je vhodné odůvodnit na základě srovnávacího studia obou jazyků, na základě frekvenční analýzy a při maximálním využití autentických textů. Mezi významná doporučení patří také požadavek snadného tabulkového zpřístupňování celých jmenných

syntagmat ve všech analyzovaných pádových tvarech (např. „*ruského spisovatele Ivanu Alexejeviču Buninu*“ /test Gsg). Tvary zaznamenané v testech lze od počátku systematicky dokládat i výskyty z tzv. klinicky elicitovaných projevů (s ohledem na jejich dostupnost) tak, jak je zde demonstrováno pouze u vybraných tvarových variant při použití korpusu CzeSL-SGT. Velký význam pro budoucí projekty má rovněž na počátku stanovená koncepce sledování mezijazyka vybraných respondentů (či skupin respondentů) v longitudinální perspektivě. S tím souvisí též požadavek, aby byly systematicky sledovány vztahy mezi tvary v mezijazyce nejen na úrovni vnitřně homogenní skupiny, ale také na úrovni jednoho respondenta. Dále je důležité vést v patrnosti učební materiály, které respondenti využívali při výuce češtiny. Aby mohlo být ověřeno nasycení vzorku a provedena kvantifikace jednotlivých kategorií chyb i přesnější popis souboru relativně bezchybných tvarů, je třeba získat vyšší počet respondentů. Žádoucí je proto navázání spolupráce s různými pracovišti, kde probíhá jazyková příprava zahraničních studentů a kde lze ověřit jejich dosaženou úroveň znalosti češtiny. Pro snadnější vyhodnocování výsledků doporučujeme v rámci každého sledovaného pádového tvaru chybné a bezchybné varianty zařazovat do dvou oddělených sloupců. Z toho, co bylo výše nastíněno, vyplývá, že jde o rozsáhlý úkol, který překračuje možnosti jednotlivce a vyžaduje sestavení výzkumného týmu.

6. PŘÍKLADY MOŽNÉHO PŘÍSTUPU K VÝUCE ČESKÉ JMENNÉ FLEXE S ADRESNÝM ZAMĚŘENÍM NA RUSKOJAZYČNÉ CIZINCE

6.1 Deklinační tabulka jako východisko lingvodidaktické prezentace jmenné flexe

Zásadní otázkou při tvorbě učebnic češtiny pro cizince je způsob zobrazení a zejména seřazení vzorových deklinačních paradigmat v souhrnné deklinační tabulce. Danou tabulku chápeme jako nedílnou součást učebnice a pomůcku, díky níž může student vidět právě probírané paradigma či konkrétní pád v kontextu celého deklinačního systému. Většina autorů učebnic češtiny pro cizince zachovává tradiční způsob rozřazení substantiv na rodovém principu, tzn. tradiční pojetí deklinačních tabulek známé z mluvnice současné češtiny a spokojuje se s pouhou obměnou některých vzorových výrazů. Pouze autoři *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. (2015/2010) nevycházejí primárně z rodového principu a řadí substantiva v souhrnné tabulce na základě tvrdosti a měkkosti skloňování do dvou skupin. Deklinace typu *kost* a *stavení* jsou umístěny mimo základní dvě skupiny. Předjímají tím princip tvorby deklinační tabulky prezentovaný v předkládané práci (srov. podkap. 2.2). Obor čeština jako cizí jazyk se musí zabývat otázkou, zda neexistuje způsob, jak složitý systém české deklinace učinit přehlednějším, srozumitelnějším a dokonce jednodušším.¹⁰²

Mezi originální a inspirativní přístupy paradoxně patří též takové pojetí učebnice, kde souhrnná tabulka skloňování není a uživatel dohledává jednotlivá paradigmatata v textu podle přehledného obsahu (např. učebnice A. G. Širokovové a kol., viz oddíl 3.3.2).

V kontextu učebnic češtiny pro cizince si zasluhuje zvláštní pozornost tabulka skloňování v učebnicích L. Holé a P. Bořilové¹⁰³. Substantiva jsou zde rozčleněna do tří deklinačních skupin. První skupinu tvoří tvrdé vzory *student*, „*banán*“, „*káva*“ a „*auto*“.¹⁰⁴ Ve druhé skupině jsou měkká substantiva, která mají v Gsg koncovku *-e*. Třetí skupina zahrnuje maskulina typu *kolega*, feminina typu *místnost* a neutra typu *kuře* a *nádraží*. Do tabulky nejsou zařazena přejatá neutra

¹⁰² I. Poldauf a K. Šprunk se pokusili zjednodušit český deklinační systém tím, že sloučili N s A v tzv. bázovém tvaru a D s L v tzv. tvaru dativním (viz podkap. 3.2).

¹⁰³ Holá, L., & Bořilová, P. (2009); Holá, L., & Bořilová, P. (2011).

¹⁰⁴ Výhrady máme k volbě některých vzorových výrazů, nikoliv však k celkovému pojetí tabulky.

typu *centrum, muzeum a téma*. V rámci každé skupiny jsou substantiva rozdělena podle rodů, nicméně uvedeným rozřazením substantiv do tří deklinačních skupin na základě znaků morfologických je tradiční rodový princip zároveň překonán. Tím je přístup zmíněných autorek nový. V uvedených učebnicích je použit horizontální způsob prezentace deklinačních paradigmat a daná struktura převládá i v rozvržení deklinační tabulky. Jednotlivá singulárová a plurálová paradigmata jsou patrná jedině tehdy, pokud na ně student zaměří svou pozornost. Nesporný praktický význam má zasazení probíraných pádů do deklinačního systému jako celku (srov. Hrdlička, 2009, s. 92). Pokud substantivní typy uspořádáme na základě společných morfologických znaků, a nikoliv pouze na základě příslušnosti k rodu, vznikne tím potřeba nově vzniklé skupiny označit vhodným termínem. L. Holá používá již zmíněné označení deklinační skupina. My se přikláníme k termínu deklinační třída či třída skloňování, a to na základě analogie u sloves. Daný termín již použili M. Ziková a P. Caha, kteří se ve svém článku zabývají synkretizmem pádových forem, ovšem pouze v rámci singulárových paradigmat (srov. Ziková & Caha, 2009, s. 211). Své závěry odůvodňují tzv. teorií distribuované morfologie.¹⁰⁵ Námi navržené pojetí oproti tomu vychází z česko-ruského konfrontačního studia morfologie substantiv a adjektiv v pohledu synchronním i diachronním.

6.1.1 K rozřazení deklinačních paradigmat v ruštině

Na úvod je užitečné připomenout klasifikaci deklinačních paradigmat v ruské mluvnici. Tradiční ruská gramatika podstatná jména rozřazuje do tří skupin skloňování, a to nikoliv primárně na základě rodové příslušnosti, nýbrž na základě meziparadigmatické shody většiny koncovek (viz příloha č. 1, barevná varianta příl. č. 39).¹⁰⁶ K tzv. prvnímu skloňování patří substantiva mužského a středního rodu končící buď na souhlásku (absolutní většina maskulin), nebo na *-o* (v písmu též *-ě*) a na *-e* (absolutní většina neuter). Z historického hlediska jde o původní *o*-kmeny, *jo*-kmeny a *ьjo*-kmeny. Druhé skloňování zahrnuje feminina a maskulina s koncovkou *-a/-я* v nominativu singuláru, tj. historické *a*-kmeny, *ja*-kmeny a *ья*-kmeny. Třetí skloňování je zastoupeno jediným standardním substantivním typem

¹⁰⁵ Se závěry zmíněných autorů se však nemůžeme ztotožnit. Jsme přesvědčeni o tom, že vytváření jmenných tříd na principu synkretismu pouze v rámci singulárových paradigmat je hrubým vytržením z celkového kontextu a zkresluje realitu. Příkladem může být synchronní sloučení deklinací typu *пředseda* a *žena* v singuláru a současné opomenutí kompletního příklonu k mužskému skloňování v plurálu.

¹⁰⁶ Význam barev vysvětlen níže v oddílu 6.1.2.

площадь a s výjimkou osamoceného maskulina *нужь* jde o feminina zakončená v nominativu singuláru souhláskou a v písmu měkkým znakem. Jde o pokračování historických i-kmenů. Uvedená klasifikace ruských deklinačních typů je zaměřena na produktivní jádro deklinačního systému.¹⁰⁷ V tabulce v příloze č. 1 (barevně v příl. č. 39) přičleňujeme k uvedeným třem skloňováním také neproduktivní skloňování čtvrté, z hlediska historie pokračování středních n-kmenů (podrobněji viz podkap. 1.1).

6.1.2 Deklinační tabulka sestavená na základě srovnávacího studia českého a ruského skloňování

Předkládaná deklinační tabulka vznikla právě na základě výsledků výše prezentovaného srovnávacího studia. Zobrazuje český deklinační systém substantiv a adjektiv jako jeden propojený celek. K jejímu vytvoření vedla potřeba přizpůsobit posloupnost vertikální prezentace českých deklinačních paradigmat ruskému pojetí deklinačního systému a zároveň určitým vývojovým zákonitostem, které jsou oběma jazykům společné. Vznikla myšlenka, že studenti mohou jednotlivá paradigmata skládat vedle sebe nikoliv na základě jejich gramatického rodu, ale na základě maximálního možného počtu shodujících se koncovek, myšlenka, že by deklinační tabulka mohla být sestavena samotnými studenty na principu domina.

Pokud je tabulka složena v jeden celek, je výrazně lineární a má podobu lepoprela. Skládá se z šesti navazujících částí. Jde o soubor tabulek v přílohách č. 44–49. Zjednodušená prostorově úspornější podoba pokrývá dvě strany (viz přílohy č. 40–41). Ke komparaci s tabulkou v příl. č. 40 (příp. i č. 42) slouží stejně barevně pojaté zobrazení deklinace ruských substantiv v příl. č. 39. Základním shodným principem českého a ruského systému skloňování substantiv je zachování a podobnost tří tvrdých substantivních typů *слово/město; завод/hrad/pán; школа/žena* a dále podobnost a stejný historický původ samostatného deklinačního typu *площадь(кость)/kost* (viz příl. č. 39 a 40). Zároveň je evidentní, že tvrdé vzory *město, hrad, pán* projevují i v současné češtině svou sounáležitost zcela shodnými koncovkami ve čtyřech pádových rovinách a částečně shodnými v dalších sedmi. Skloňování substantivních typů *město, hrad, pán* odpovídá ruské I. deklinaci, deklinační typ *žena* je ekvivalentem ruské II. deklinace a deklinační

¹⁰⁷ Ruští lingvisté označují termíny I., II. a III. skloňování rovněž deklinace latinské, můžeme tudíž výrazy *первое / второе / третье склонение* překládat také jako první / druhá / třetí deklinace.

typ *kost* v ruštině analogicky existuje v podobě III. deklinace. Měkká česká substantiva a adjektiva všech tří rodů se v důsledku historického vývoje, zejména kontrakcí a přehlásek, podobou pádových koncovek natolik odlišila od substantiv tvrdých, že došlo ke vzniku v zásadě nových deklinačních typů, byť mají kromě vzoru *píseň* svou evidentní historickou kontinuitu. IV. deklinace/deklinační třída zahrnuje všechna měkká substantiva, která mají v Gsg koncovku *-e*. V. deklinace/deklinační třída slučuje z důvodu značné shody koncovek substantivní typy *stavení* a *paní* s kompletní skupinou měkkých adjektiv a měkkých substantivizovaných adjektiv. Markantní homonymie pádových forem stažených substantivních a adjektivních typů, zejména v meziparadigmatickém smyslu, vede od původní představy oddělených pěti substantivních deklinačních tříd a dvou deklinačních tříd adjektivních k myšlence propojení deklinačních systémů obou slovních druhů v jeden celek. Deklinace substantivního typu *Jiří* v důsledku vývojových změn zcela splynula s deklinační měkkých adjektiv mužského rodu a dnes tvoří jeden jediný typ spolu se substantivizovanými adjektivy. VI. deklinace/deklinační třída zahrnuje tvrdé typy složeného skloňování všech rodů včetně substantivizovaných adjektiv a jako substantivní typ k ní lze připojit rovněž singulárové paradigma, u něhož je tvarotvorný formant tvořen samostatnými tvaroslovnými příponami adjektivních maskulin. Dané paradigma je v současné češtině frekventované, neboť je charakteristické pro skloňování častých cizích jmen a příjmení zakončených na $[-e/-é; -i/-í]$ v Nsg.¹⁰⁸ Právě existence substantivizovaných adjektiv a složeného skloňování u antroponym cizího původu dokládá propojenost deklinačního systému substantiv a adjektiv, která je z hlediska lingvodidaktiky velmi aktuální. Všech šest deklinačních tříd lze spojit v jeden logický lineární celek nebo obrazně řečeno v jedno dlouhé leporelo. Krajní paradigmata deklinačních tříd vždy tvoří přechodový článek mezi nimi, resp. vždy existují shodující se či analogické pádové tvary na rozhraní tříd (viz níže).

Barevné členění, které je u všech prezentovaných tabulek v přílohách č. 39–49 shodné, vychází z následující logiky: Kromě černé a bílé je využito 10 barev. Barvy červená, zelená, tmavě modrá a bledě modrá slouží k označení čtyř gramatických rodů v češtině, a to v souladu s označováním jmenných rodů

¹⁰⁸ Výchozí tvary antroponym výše uvedeného typu, např. jména *René*, *Goethe*, *Messi*, *Gándhí*, *Henry*, můžeme chápat v rámci české deklinace jako tvarotvorné základy s nulovou koncovkou nebo jako kmeny slovního tvaru se specifickou cizí kmenotvornou příponou a nulovou tvaroslovnou příponou.

v učebnicích L. Holé a P. Bořilové (viz výše). Shodné barevné označení rodů umožňuje současné užívání uvedených učebnic a zde prezentovaných tabulek, resp. předkládané tabulky mohou díky stejnému označení rodů posloužit jako doplňující materiál ke zmíněným, často využívaným učebnicím a nejsou s nimi v rozporu. Pro specifikaci šesti deklinačních tříd bylo třeba vybrat dalších šest barev. Hlavním kritériem byla významová jednoznačnost názvu barvy. Žlutou barvu má I. deklinační třída, růžová je přiřazena II. deklinační třídě, fialová označuje III. třídu, oranžová IV. třídu, sedá/šedivá V. třídu a hnědá barva přísluší VI. třídě.

6.1.3 Poznámky k jednotlivým deklinačním třídám

6.1.3.1 I. třída skloňování / I. deklinační třída

Jádro I. deklinační třídy se žlutým pozadím (viz přílohy č. 44–45 a 40) tvoří substantivní typy *město*, *hrad/kostel* a *pán/Angličan*, které mají obdobu i v rámci ruské I. deklinace a v obou jazycích je jejich shodný historický původ i v současné době jasně rozpoznatelný. Ryze paradigmatická struktura tabulky umožňuje rovněž přiřazení samostatného plurálového paradigmatu *kuřata*, kde se koncovky připojované ke zvýrazněné kmenotvorné příponě shodují s deklinací tvrdých neuter. V podrobnější verzi tabulky (přílohy č. 44–45) jsou do I. deklinační třídy zařazena paradigmaty přejatých neuter typu *centrum*, *muzeum* a *téma*. Deklinace typu *centrum* se prakticky shoduje s deklinací původních českých neuter a tvoří tudíž pouhý deklinační podtyp. Od standardního paradigmatu tvrdých neuter se odlišuje latinskou koncovkou v Nsg a Asg. Při lingvodidaktické prezentaci musí být tudíž kladen důraz na skutečnost, že *-um* je koncovka. Proto jsou v tabulce rozepsány vybrané tvary daného podtypu. Uvedená názornost v konfrontaci se sousedními blízkými paradigmaty zpřístupňuje deklinaci přejatých neuter i méně pokročilým studentům. Zastáváme názor, že není vhodné vytrhávat deklinaci přejatých substantiv z kontextu původních českých deklinací. Naproti tomu deklinace typu *muzeum* může být k I. třídě skloňování přiřčleněna jedině na základě shody v deseti ze čtrnácti možných pádových tvarů. Čtyři plurálové pádové tvary, které k I. třídě skloňování nenáleží, jsou odlišeny typem písma i barvou pozadí. Deklinace typu *téma* představuje v rámci češtiny samostatný deklinační typ, byť vytvořený uměle na principu eklektismu. V celkovém kontextu I. deklinační třídy

vynikne shoda jeho koncovek s okolními deklinačními typy.¹⁰⁹ Daná názornost může být využita při probírání deklinace zmíněných přejatých substantiv vertikálním i horizontálním způsobem. Na rozdíl od ruštiny (srov. příl. č. 39), kde se deklinace podtypu *мужщина* morfologicky shoduje s femininy, přičleňujeme navzdory historickému původu k I. třídě skloňování deklinaci typu *председла/поллицста*. Reagujeme tím na evoluční přechod daných maskulin od původního ženského skloňování ke skloňování mužskému. Zachovalých pět původních a-kmenových koncovek v singuláru tvoří spojovací článek se sousední II. deklinační třídou. Podrobnější verzi tabulky (použitelná od dosažené úrovně A2) lze rozšiřovat „vkladnými paradigmaty“. Nejvýznamnější vkladná paradigmata představují paradigmata posesivních adjektiv (viz níže v následující oddíl 6.1.3.2).

6.1.3.2 II. třída skloňování / II. deklinační třída (viz přílohy č. 45 a 40)

V češtině je II. deklinační třída (růžové pozadí) reprezentována deklinačním typem *žena/matka/škola*, který koresponduje s ekvivalentní II. deklinací v ruštině. Přiřadit k ní lze částečné paradigma posesivních adjektiv typu *отцова / матчина*. Jak ukazuje tabulka v příl. č. 39, v ruštině se druhá deklinace na rozdíl od češtiny vyznačuje hned osmi podtypy. Jde o jeden základní tvrdý ženský vzor, dále o tři podtypy feminin s měkkým zakončením tvarotvorného základu a o čtyři korespondující podtypy maskulin s kompletně zachovalým ženským skloňováním. Deklinace maskulin s ženským skloňováním se v ruštině od deklinace feminin stejného typu nikterak neodlišuje. Vyrovnání tvrdého a měkkého skloňování pak umožňuje sloučení měkkých a tvrdých substantiv v rámci jedné deklinace. Tvrdý ženský deklinační (pod)typ *женщина/школа* a jeho český ekvivalent *žena/škola* vykazují při mezijazykovém srovnání deklinačních paradigmat nejvyšší stupeň shody. Uvedený deklinační typ je proto východiskem při vertikálním způsobu prezentace českého skloňování. Cílovou skupinou jsou zde míněni ruskojazyční studenti, nicméně naznačený postup je použitelný i pro další národnosti s odpovídajícím stupněm poznání flexivního jazyka (srov. Romaine, 2003, 409–410).¹¹⁰ Didaktika češtiny jako cizího jazyka pak musí klást důraz na tři zdánlivě

¹⁰⁹ Český způsob skloňování přejatých substantiv typu *téma* výrazně kontrastuje s ruštinou a z pohledu ruskojazyčných studentů je něčím zcela novým. V ruštině substantiva daného původu jsou ženského rodu a plně splývají s femininy II. deklinace. Kmenotvorný sufix *-at-* se u nich nevyskytuje.

¹¹⁰ Odkaz se váže k výše citovanému konstatování: „Žáci s různými prvními jazyky osvojující si též druhý/cizí jazyk procházejí v zásadě týmiž vývojovými fázemi bez ohledu na podmínky jeho osvojování.“ (Šebesta & Škodová, 2012, s. 20); (viz podkap. 3.1).

banální skutečnosti: 1) Deklinace typu *žena/matka/škola* zahrnuje pouze feminina. 2) Jde v absolutní většině o feminina tvrdá. Feminina s měkkým zakončením tvarotvorného základu typu *Nad'a/gejša* tvoří v rámci dané deklinační třídy zcela specifickou okrajovou skupinu. 3) Životná a neživotná feminina mají v češtině vždy zcela shodné skloňování. Daná skutečnost je aktuální v Apl, kde se formální realizace koncovky v češtině a v ruštině výrazně liší (srov. oddíl 1.5.4.1). Podrobnější tabulka v příloze č. 45 zahrnuje rovněž „vkladná“ smíšená paradigmata posesivních adjektiv. Archaičtější část jejich tvarů se shoduje s a-kmenovým a o-kmenovým skloňováním, tj. s II. a I. deklinační třídou. Vývojově novější část, tj. zejména nepřímé pády plurálu, patří k tvrdému adjektivnímu skloňování, tj. k VI. deklinační třídě, a proto je tabulka s primárním určením II. (růžové) deklinační třídě doplněna příslušným hnědým a žlutým blokem. Paradigmata typu *otcův / otcovo / matčin / matčino* jsou excentricky odloučena od mateřské I. (žluté) deklinační třídy a přimknuta k (růžové) II. třídě právě z důvodu sdílení shodných složených tvarů v plurálu ve všech rodech. Přechodovým článkem mezi II. a III. deklinační třídou jsou tvary Gsg, Npl a Apl, tj. *ženy – kosti*.

6.1.3.3 III. třída skloňování / III. deklinační třída (viz přílohy č. 46 a 40)

V deklinační tabulce je III. deklinační třída (s fialovým pozadím) prezentována především produktivní a rezistentní početnou skupinou feminin se zakončením *-ost*, k níž z důvodu pravidelné deklinace přičleňujeme ještě uzavřenou nepočetnou skupinu se zakončením *-est, -st* a lexémy *věc* a *řeč* (příp. ještě *oběť, zed', nemoc, velmoc*,¹¹¹ *moc* a v sg. jména obcí, např. *Budapešť, Bukurešť, Zbraslav, Čáslav, Boleslav, Soběslav, Břeclav, Příbram, Chrudim, Kouřim, Vlašim, Nelahozeves* ad.). V plurálu lze přidat jako podtyp v rodě se shodující substantivum *děti*, a dokonce i rodem odlišné substantivum *lidé*. K uvedenému substantivnímu typu nicméně patří také ohraničená skupina jmen zasažených přechodem od vzoru *kost/místnost* ke vzoru *píseň/kancelář*. Ta představuje ve skutečnosti řadu přechodných paradigmatických souborů tak, jak jsou podrobně popsány v *Akademické mluvnici češtiny* (srov. 2013, 345–346). V tabulce je daný lexikálně-morfologický soubor zastoupen vzorovým paradigmatem *odpověď/myš*. Do III. deklinační třídy je včleněno skloňování

¹¹¹ Tvary Ipl *nemocemi, velmocemi* mohou zůstat při prvotní prezentaci „utajeny“, neboť představují nevýraznou odchylku od základního paradigmatu.

základních číslovek *tři, čtyři, pět/devět* a skloňování plurálových feminin *oči* a *uši*. Úkolem učitele češtiny pro cizince je provádět podle potřeb studentů konkrétní výběr ze zmíněné ohraničené skupiny jmen a jimi se zabývat jednotlivě. Ze srovnávacího studia češtiny a ruštiny vyplývá, že jde v obou jazycích o samostatný deklinační typ vzešlý ze společného praslovanského základu, tzv. Ъ-kmenů (z hlediska indoevropského i-kmenů). V synchronním pohledu se v češtině a ruštině shoduje celé singulárové paradigma s výjimkou instrumentálu a shodný tvar mají rovněž Npl a u neživotných jmen Apl. Takto rozsáhlá shoda je u měkkých substantivních typů¹¹² v daném mezijazykovém srovnání výjimečná a měla by tudíž být ve výuce náležitě využita. V našem pojetí se důsledně distancujeme od pokusů sjednotit vzory *kost/místnost* a *píseň/kancelář* v jeden deklinační typ za účelem simplifikace výuky. Kromě již naznačených důvodů historických a srovnávacích zmíněnému postupu brání především současný stav vyznačující se rozdílností v klíčových pádových tvarech Gsg a Npl a dalších tvarech plurálového paradigmatu. Naopak meziparadigmatická shoda konkrétních pádových koncovek může být využita jako most mezi III. a IV. deklinační třídou. Deklinační typ *píseň* se ocitá na stejné straně (příl. č. 46) jednak z důvodů prostorových, jednak pro souvislost se sousedním deklinačním typem. V rámci tabulky jako celku tvoří součást následující deklinační třídy.

6.1.3.4 IV. třída skloňování / IV. deklinační třída (viz přílohy č. 47 a 40)

IV. deklinační třída s oranžovým pozadím je charakterizována především koncovkou *-e* v Gsg, ale v neposlední řadě také univerzální koncovkou *-i* pro Dsg a Lsg všech zde přítomných substantivních typů. Jinými slovy lze hovořit o rozsáhlém synkretismu pádových tvarů především v rovině horizontální, ale v rámci singuláru i v rovině paradigmatické. Daná třída soustřeďuje (nestažené) měkké deklinační typy napříč všemi rody.¹¹³ Ke IV. deklinační třídě je připojeno také singulárové paradigma substantivního typu *kuře*. Meziparadigmatická shoda umožňující vznik právě uvedené deklinační třídy je výsledkem složitého

¹¹² V ruské III. deklinaci se měkké zakončení základu vyskytuje u absolutní většiny jmen (podrobněji viz pozn. č. 9 v rámci podkap. 1.1). V češtině jde v synchronním smyslu o pravopisně měkký vzor.

¹¹³ V diachronním smyslu je IV. deklinační třída pokračováním historických jo-kmenů mužských (*stroj, muž, učitel*), jo-kmenů středních (*moře, letiště*), ja-kmenů ženských (*restaurace/růže, ulice*), ja-kmenů mužských (*soudce*) a v singuláru též kmenů konsonantických (*kuře, láhev, příp. také kámen a břímě*). K ev-kmenům (*láhev, krev, církev atd.*) se přimyká lexikum typu *píseň/kancelář* (srov. výše pozn. 115).

vývojového procesu, který se v synchronním pohledu jeví jako sjednocující. Pozoruhodné je, že sjednocené signifikantní tvary Gsg a Dsg se koncovkami shodují s původními tvary dotyčných pádů u praslovanských konsonantických deklinací (např.: *z církve, z kamene, bez kuřete; k církvi, ke kameni, ke kuřeti*). IV. deklinační třída je z didaktického hlediska ústřední, a proto se na výukové aspekty s ní spjaté zaměříme podrobněji.

Při výuce ruskojazyčných cizinců jsme svědky velkého počtu stále se opakujících chyb především v singulárových tvarech měkkých substantiv, neboť uvedené deklinace se ukazují být z jejich hlediska jednou z neobtížnějších partií. Zároveň jde zejména v rámci feminin o relativně frekventované lexikum. Z písemných projevů ruskojazyčných vysokoškolských studentů vybíráme jako názornou ukázkou několik následujících typických chyb: *Budu muset jít na noční směnu, protože kolegyně je špatně.; ...přijít na výuku kvůli prezentace.; Posílám Vám v příloze bakalářskou práci.; Zasílám Vám část své bakalářské práci.; ..., mohla bych psát dál práce?; Teorii byly ověřeny v praxe.*¹¹⁴

Soustředění měkkých substantivních typů v jedné deklinační třídě v kontextu celého deklinačního systému má praktický význam pro obor čeština jako cizí jazyk. Zde zdůrazňovaná jednotka koncovek, především v Gsg, Dsg, a Lsg, by měla vést ke zjednodušení výuky deklinace měkkých substantivních typů a k eliminaci výše uvedených chyb. Pokud student ví, že v Gsg daných typů substantiv je vždy *-e* a v Dsg vždy *-i*, pak už zbývá pouze vědět, kdy jde o G a kdy o D. Nezbytným předpokladem pro zvládnutí morfologie v oblasti skloňování je tedy schopnost identifikovat pád.

Měkká ruská substantiva v základním principu nemají svá vlastní deklinační paradigmatata, a tudíž ani česká IV. deklinační třída nemá mezi ruskými produktivními deklinačními typy svůj ekvivalent. Pokud bychom srovnávali relikty praslovanských konsonantických typů skloňování, pak se v obou jazycích do současné doby dochovalo výše uváděné původní paradigma n-kmenů středního

¹¹⁴ Vzhledem k výrazně odlišné deklinaci měkkých substantiv v ruštině nemá ve většině případů smysl v dané souvislosti hovořit o mezijazykové interferenci. (Interference mezijazyková je evidentní pouze u Npl „teorii“). Nejpravděpodobnější příčinou je chaos, tj. nedostatečná systematizace látky z oblasti morfosyntaxe ve spojitosti s problémem homonymie koncovkových morfémů.

rodu,¹¹⁵ kde je koncovka *-i* v Dsg a Lsg původní a do současné doby se shoduje v obou jazycích.¹¹⁶ Využití českého paradigmatu *břímě* v konfrontaci s ruským ekvivalentem *бремя* by však v praktické výuce mělo význam pouze u studentů s filologickým zaměřením. Mnohem pragmatictější je odkaz na výše zmiňovaný Dsg a Lsg ruského substantivního typu *профессия /Мария*, česky *profese / Marie*. Z historického hlediska jde o ъ-ja-kmenový substantivní podtyp, který v češtině zcela přešel k ja-kmenovému skloňování. V současné ruštině jej lze chápat jako samostatný paradigmatický (pod)typ, který se od ostatních ženských substantivních typů liší právě zmiňovanými tvary Dsg a Lsg a těmito tvary se shoduje s češtinou. V obou jazycích jde svým způsobem o moderní, produktivní substantivní (pod)typ soustřeďující především velký počet přejatých slov. Proto je vhodné (pod)skupinu feminin s nominativním zakončením *-ie* při prezentaci měkkých českých deklinačních typů speciálně „vyjmout“ z lexika typu *růže/restaurace* a jejím prostřednictvím uvést ruskojazyčné studenty do problematiky měkkého českého skloňování v rámci IV. deklinační třídy.¹¹⁷ Přechodový článek mezi nestaženými typy IV. deklinační třídy a staženými substantivními typy V. třídy pak zdůrazňují tvary Gpl, Dpl a Lpl.

¹¹⁵ Substantivní typ *kuře* v ruštině v singuláru zanikl (s výjimkou výše zmíněného reliktu *дутья*) a v plurálu se přizpůsobil mužskému rodu v rámci I. deklinace (Nsg: *котёнок*, plurál: *котята, котят, котятам*, ...) (viz příl. č. 5). Substantivní typ *píseň/kancelář* je v historické mluvnici češtiny prezentován jako deklinační typ nově vzniklý v dosud neukončeném procesu přechodu jmen typu *kost/místnost* (historické ъ-kmenové skloňování) k typu *růže/restaurace* (historické ja-kmenové skloňování). M. Komárek však připouští, že substantivní typ *píseň/kancelář* lze chápat i jako přímé pokračování historických ъ-kmenů, např.: *krev, konev, pánev, rakev, církev* ad. (srov. Komárek, 2012, s. 176). V ruštině nicméně jeho ekvivalent neexistuje, neboť všechna ruská feminina zakončená na souhlásku jsou soustředěna v III. deklinaci. Konsonantické ъ-kmeny v ruštině splynuly s ъ-kmenovým skloňováním (viz příloha č. 21).

¹¹⁶ Koncovka *-i* v Dsg a Lsg se ovšem shoduje v obou jazycích pouze u čtyř deklinačních (pod)typů: *профессии/Марии - profesi/Marii; площадьи/косту - kosti/místnosti; имени/бремени - břemeni; дитяти - dítěti*. Sledovaná signifikantní koncovka *-i* v Dsg / Lsg není v rámci české IV. deklinační třídy původní u všech paradigmat. Dsg u typů *muž, stroj* a *moře* získal svou současnou podobu až následkem přehlásky *u > i*. U konsonantických deklinací vznikla koncovka *-i* v Lsg následkem vývoje již v období praslovanském a to převzetím od ъ-kmenů. V Dsg je koncovka *-i* u konsonantických deklinací prapůvodní. Substantivní typ *Мария/профессия* není z historického hlediska charakteristickým typem východoslovanským. Do novodobé ruštiny přešel z církevní slovanštiny. Pod dlouhodobým historickým vlivem církevní slovanštiny se ruština v určitých konkrétních případech „vrací“ ke staroslověnštině a v daném případě i k češtině. Ke zmíněným případům patří rovněž tvar Lsg ruských substantivních typů *сценарий* a *здание*. V historických mluvnicih bývá v souvislosti s vlivem církevní slovanštiny zmiňována blízkost ruštiny k jazykům jihoslovanským.

¹¹⁷ Koncovku *-i* v Lsg, příp. i v Dsg u některých ruských deklinačních (pod)typů (viz příl. č. 39) lze i v rámci ruského deklinačního systému považovat za fenomén vyskytující se pouze v rámci měkkého skloňování, čímž se zde výjimečně setkáváme s jevem narušujícím jinak důsledně vyrovnání měkkého a tvrdého skloňování.

6.1.3.5 V. třída skloňování/V. deklinační třída (viz přílohy č. 48 a 41)

V. deklinační třída (s šedým pozadím) slučuje měkké stažené substantivní a adjektivní vzory a vytváří plynulý přechod od substantivního skloňování k adjektivnímu. Vzhledem k existenci substantivizovaných adjektiv není nutné vymezovat předěl mezi substantivy a adjektivy. Uvedená skutečnost rovněž napomáhá spojení deklinačních systémů obou slovních druhů v jeden celek. Příbuznost paradigmat v rámci V. deklinační třídy je však evidentní už díky samotnému synkretismu pádových koncovek, který zde dosahuje svého vrcholu. Vzor *paní* v tradičních gramatických tabulkách obvykle nebývá uváděn. Jednak jde o izolované substantivum, jednak zde deklinace do značné míry zanikla. V prezentované deklinační tabulce však paradigma *paní* plní důležitou roli jako přechod mezi substantivy a adjektivy a připomíná nenásilným způsobem vývojové souvislosti. Koncovky nepřímých pádů plurálu pak tvoří přechod mezi V. a VI. deklinační třídou. Uvedené koncovky se shodují absolutně tvaroslovnými příponami a svou zvukovou podobou v synchronním smyslu zcela. Tato skutečnost je částečně zastřena pravopisnou podobou kmenotvorného sufixu (-*i*-; -*y*-). Skalička v dané souvislosti hovoří o „kmenovém způsobu tvoření flektivních forem“ (srov. Skalička in Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 240).¹¹⁸

6.1.3.6 VI. třída skloňování/VI. deklinační třída (viz přílohy č. 49 a 41)

Spojitosť mezi maskuliny, neutry a femininy v rámci VI. deklinační třídy (s hnědým pozadím) potvrzují především společné plurálové tvary nepřímých pádů. Pro spisovnou češtinu je zároveň typická rozmanitost koncovek v Npl, zatímco v ruštině jsou koncovky sjednocené v celém plurálovém paradigmatu. Homonymie tvarů mužského rodu neživotného a ženského rodu se v češtině projevuje i v přímých pádech plurálu (*nové obchody, nové školy*). V rámci singuláru je paradigma ženského rodu značně odlišné. Přesto však i zde nalzáme shodný prvek a tím je kmenotvorná přípona -*é*. K VI. deklinační třídě je připojeno výše zmíněné deklinační paradigma tvořené samotnými pádovými příponami, které slouží ke skloňování antroponym cizího původu. Ke sblížení všech tří rodů v rámci složené

¹¹⁸ V. Skalička prezentuje pádové tvary složeného skloňování jako tvary se tříčlennou strukturou: lexikální morf (např. *ciz-*, *normáln'*-, *nov-*, *dobr-*) + kmenotvorný sufix, u měkkých adjektiv nealternující (-*i*-), u tvrdých alternující (-*y*-, -*i*-, -*é*-) + vlastní koncovka (-*Ø*-/*ho*-/*mu*-/*ho*-/*m*-/*m*-/*Ø*-/*ch*-/*m*-/*Ø*-/*ch*-/*mi*). Pozoruhodné nicméně je, že uvedený kmenotvorný sufix nemá praslovanský původ, vzniká až následkem dalšího vývoje. Tvary *dobrá* a *dobrou* označuje V. Skalička jako atematické (srov. Skalička, *ibid.*).

deklinace došlo právě díky nově vzniklému kmenotvornému sufixu a oddělitelným pádovým příponám v řadě tvarů. V synchronním pohledu je mnohem snazší najít nově vzniklou příbuznost mezi adjektivy všech rodů než historickou příbuznost se substantivy I. a II. deklinační třídy.

6.1.3.7 Závěry

Následkem historického vývoje se sblížily některé původně nepřibuzné deklinace natolik, že může v současné době dojít k jejich sloučení do nových deklinačních tříd. Stěží bychom dnes v češtině využili k lingvodidaktickým účelům historickou příbuznost např. měkkých ja-kmenů s tvrdými a-kmeny. Naopak didaktickou oporu nám poskytuje rozsáhlá meziparadigmatická homonymie měkkých substantivních typů, jejichž současné pádové koncovky se zejména v Gsg a Dsg pozoruhodně shodují s původními pádovými koncovkami konsonantických deklinací. V ruštině došlo díky vyrovnání měkkého a tvrdého skloňování k výrazné analogizaci všech deklinačních distinkcí. Čeština se následkem přehlásek v paradigmatech měkkých substantivních typů ubírala spíše opačným směrem a došlo zde k výraznému přeskupení paradigmat v rámci deklinačních tříd. V obou srovnávaných jazycích nalézáme stejný počet, tj. šest deklinačních tříd, které vyrůstají ze společného praslovanského základu. Uvedené zobrazení deklinačních systémů obou jazyků umožňuje přiblížit lingvodidaktickou prezentaci české deklinace především cílové skupině ruskojazyčných studentů, ale i dalším skupinám studentů, kteří jsou již do jisté míry seznámeni s problematikou jmenné flexe. Přístup vycházející jak z vývojových zákonitostí, tak ze shodných morfologických znaků umožnil vznik nové deklinační tabulky. Tabulka zahrnuje šest vzájemně navazujících deklinačních tříd. Substantivní a složená deklinace jsou propojeny v jeden celek. Tabulku lze používat nejen v celistvém provedení, kdy má podobu leporela, ale i rozloženou na jednotlivá paradigmata, kdy má podobu domina. Otevírá se zde možnost názorného začleňování částečných paradigmat, nestandardních tvarů, smíšených deklinací a reliktních starších typů skloňování do systému jako celku (např. paradigmata posesivních adjektiv; reliktní typu *den, týden, kámen, dcera*; paradigma typu „*Nad'a*“ apod.).¹¹⁹ Předkládané pojetí si klade za cíl

¹¹⁹ Zcela mimo areál tabulky leží pouze některé tvary duálu.

učinit systém české deklinace pro zmíněnou cílovou skupinu přehlednějším a srozumitelnějším.

Tabulka je představena ve dvou modifikacích. Podrobnější varianta zobrazená v přílohách č. 44–49 (a rovněž v příl. č. 82) tvoří šestistranné leporelo a je zamýšlena primárně jako pomůcka pro ruskojazyčné studenty s minimální dosaženou úrovní A2. Zjednodušená dvoustránková varianta v přílohách č. 40–41 má sloužit při výuce uvedené cílové skupiny od začátečnické úrovně. V kapitole 6.1. je popsána de facto srovnávací analýza deklinačních systémů češtiny a ruštiny, která vyústila ve vznik tabulky uspořádané na principu deklinačních tříd. Zde předkládanou alternativu shledáváme z hlediska komplexního lingvodidaktického přístupu k výuce jmenné flexe jako rovnocennou tradičnímu způsobu uspořádání deklinačních paradigmat na rodovém principu. Proto byl prezentovaný soubor deklinačních tabulek dodatečně doplněn tabulkami v přílohách č. 42–43, kde je zachováno rozřazení na rodovém principu, ovšem s návrhem přeskupení deklinačních vzorů v rámci jednotlivých rodů. Zde předložený finální návrh tedy spočívá v tom, že obě alternativy, tj. tabulky v přílohách č. 40–41 i č. 42–43, mají být začleněny do učebních materiálů současně a mají být lektorům i studentům k dispozici jako dvě varianty prezentace téže látky. (Srov. dále s podkap. 6.4.)

6.2 Poznámkový aparát k deklinační tabulce – teoretický komentář

Poznámkový aparát k deklinační tabulce (viz příloha č. 51) obsahuje 43 poznámek k morfologickým jevům v rámci deklinace substantiv a adjektiv. Jako appendix je připojena poznámka číslo 44, která se týká odvozování verbálních substantiv typu *stavení*, resp. typu *řešení* / *rozhodnutí* od infinitivů sloves. Obsahově tedy spadá do oblasti tvoření slov, představuje ale užitečný spojovací most mezi morfologií jmen a sloves (srov. Kulich, 2016, s. 163).¹²⁰ Poznámky se postupně vztahují k jednotlivým třídám skloňování a v rámci jedné třídy jsou řazeny po pádech. U žádné z poznámek nechybí odkaz na Internetovou jazykovou příručku, která umožňuje okamžité ověření deklinace kteréhokoliv uvedeného jména.

¹²⁰ Klasifikace verbálních substantiv např. podle slovesných tříd je důležitá mj. také z hlediska rozřazení lexika v retrogradní databázi (viz níže, podkapitola 6.3).

Ke vzniku podrobného popisu formální morfologie substantiv a adjektiv v předkládané podobě vedla naléhavá potřeba dostatečně početného a nezavádějícího příkladového materiálu pro tvorbu mluvnice češtiny pro cizince. Nejen existující učebnice češtiny pro cizince, ale dokonce i obecné mluvnice češtiny vykazují v daném ohledu řadu nedostatků, opomenutí či dokonce chyb. Mezi nejčastější nedostatky patří omezený či chybějící výčet lexikálních, případně textových příkladů prezentovaných morfologických jevů. V rámci oboru čeština jako cizí jazyk lze považovat za velmi vhodný induktivní přístup k prezentaci gramatiky. Prakticky se projevuje minimem komentářů ve zprostředkujícím jazyce a nahrazením komentářů dostatečně bohatým, resp. adekvátním výčtem příkladových slov a tvarů.¹²¹ Obdobný přístup využívají při tvorbě výukových materiálů američtí slavisté hlásící se ke kognitivismu. Jejich metodika je teoreticky odůvodněna v řadě článků a publikací. Např. Laura A. Jandová (In Saicová Římalová, 2004, s. 28) zdůrazňuje potřebu práce s rozsáhlejším objemem dat. Studium autentického jazyka ve spojení s lexikem snižuje nebezpečí chybných komentářů ke gramatickým jevům a nebezpečí vzniku učebních materiálů odtržených od jazykové reality. Proto každé příkladové slovo bylo individuálně zvažováno, a to z hlediska sémantického potenciálu, frekvence a kolokability. Každý sporný morfologický tvar pak byl sledován v ČNK, zejména šlo o poměry výskytu variantních a dubletních koncovek.¹²² K vyhledávání potřebných typů tvarotvorných základů posloužily retrogradní databáze (viz níže, podkap. 6.3). Ani takto vynaložená námaha však ještě nedosahuje potřebného ideálu. Zejména z důvodu časové náročnosti nebylo použité lexikum konfrontováno s vokabulářem jednotlivých úrovní znalosti češtiny podle SERR a v případě variantních koncovek nebyly podrobeny detailnímu korpusovému průzkumu syntaktické vlastnosti jednotlivých variant. Skutečnost, že látka není podrobena rozčlenění na základě úrovní SERR, lze odůvodnit tím, že student bude vyhledávat vždy tu poznámku, která odpovídá jeho potřebám.

¹²¹ Syntaktické modely zde nejsou připomínány, neboť v daném případě jde primárně o popis formální morfologie.

¹²² V mnoha případech bylo nevyhnutelné prověření distribuce koncovkových variant v Lsg, např. v *rybníku* 73x / v *rybníce* 63x; v *roce* 57 669x / v *roku* 39x atd. (SYN2015, cit. 28. 3. 2018). Počet výskytů určuje pořadí, ve kterém jsou variantní tvary v poznámkách uváděny a rozhoduje i o případném nezařazení varianty s nulovým či mizivým počtem výskytů. Problematika variantních koncovek Lsg představuje námět pro podrobnou samostatnou studii.

Výklad je strukturován jednotným způsobem, popisující symboly a zejména krátké slovní formulace se v poznámkách stále opakují. Je zde naděje, že student si omezený počet opakujících se výrazů a symbolů rychle osvojí a začne se orientovat v celém souboru prezentované mluvnice. Většinu popisů tvoří morfologické jevy, které vyžadují komentář ve všech typech mluvnice a neobejde se bez něho žádná z učebnic češtiny pro cizince. Nové je pouze pojetí popisu. V poznámkovém aparátu však byly podrobně rozpracovány i některé jevy, které bývají v mluvnicích a zejména v učebnicích zcela opomíjeny. Jde o problematiku změny kořenového vokálu a distribuci vkladného *-e*¹²³ v Nsg/(Asg) a Gpl a o podrobný popis použití pravopisné varianty *ě* ve všech pádových tvarech v závislosti na zakončení tvarotvorného základu. Pozornost je věnována rovněž přechodovým paradigmátům souvisejícím s kolísáním mezi vzory *kost* a *píseň*. Např. v Akademické gramatice spisovné češtiny (2013, s. 345–346) autoři zavádějí osm přechodových paradigmátů. Při prezentaci daného jevu v rámci češtiny pro cizince je tedy nevyhnutelná simplifikace. V deklinační tabulce jsou všechna dotyčná feminina soustředěna do dvou vzorových paradigmátů *kost/místnost* a *odpověď/myš* a poznámky 23, 24a, 24b podchycují varianty koncovky Ipl *-mi/-ěmi/-emi*. Spíše než o simplifikaci jde v daném případě o jednodušší pojetí, které všechny reálné varianty podchycuje, ale nevnučuje.

Každá simplifikace představuje menší či větší dilema. Do poznámek např. nebyly zařazeny příklady změn kvantity kořenového vokálu u maskulin v Nsg a (Asg) typu *chléb – chleba*, ale stejný jev v Gpl u feminin zařazen byl. Vzhledem k tomu, že poznámka č. 1 je věnována změně kvality kořenového vokálu typu *dům – domu, vítr – větru*, případy typu *chléb – chleba* mohou být k dané skupině jevů přiřčeny lektorem či konzultantem, pokud si student uvedeného jevu sám povšimne. Dalším řešením je poznámku č. 1 o danou skupinu příkladů rozšířit. Jako příklad dilematu lze připomenout rovněž otázku (ne)zařazení substantivního podtypu *dinosaur*, který v deklinačním systému představuje protějšek neživotných maskulin typu *mechanismus/cyklus* a v rámci I. deklinační třídy (z historického hlediska a/u – kmenů) prodloužení řady *muzeum – centrum –*

¹²³ Vkladné *-e-* je v poznámkovém aparátu označeno jako pohyblivé *-e-*. Uvedenou modifikaci termínu využívá ve svých učebnicích např. L. Holá. Praktičnost označení pohyblivé *-e-* lze rovněž ověřit v ČNK. Cizinec si osvojuje adjektivum *pohyblivý* s 1443 výskyty všech tvarů zadaného lemmatu a není nucen si osvojovat adjektivum *vkladný* s celkově 4 výskyty (SYN2015, cit. 3. 4. 2018).

mechanismus/cyklus. Zmíněný podtyp nakonec zařazen nebyl, ale jeho místo zůstává v tabulce prázdné, neobsazené a může být tudíž snadno doplněn, povede-li k tomu potřeba konkrétního studenta. Důvodem k jeho nezařazení byla jednak výrazně nižší frekvence a lexikální zastoupenost ve srovnání s neživotným protějškem *mechanismus/cyklus* a jednak komplikace spojené s prezentací smíšeného skloňování slov typu *génius*.

Slova stejného typu jsou rozdělena do skupin na základě podobných sémantických znaků. Jako vzor uvedeného přístupu může posloužit poznámka číslo 4 zaměřená na distribuci variantní koncovky *-a* v Gsg neživotných maskulin. Řada autorů učebnic prezentuje v dané souvislosti výrazně neúplné a nedostatečně sémanticky rozřazené příkladové lexikum. Na možnou existenci dubletů lze implicitně upozornit zařazením příkladového dubletu, zde např. *sýra/sýru*. Klasifikace lexika podle sémantických, morfologických a dalších příznaků je velmi důležitá nejen při tvorbě učebních materiálů, ale rovněž při zpracování retrográdní databáze slov, viz podkapitola 6.3.

6.3 K retrográdní databázi substantiv a adjektiv

Neodmyslitelným podkladem pro tvorbu učebních materiálů prezentujících morfologii substantiv, adjektiv i dalších slovních druhů je lexikální databáze utříděná podle jednotlivých typů zakončení tvarotvorného základu. Primárním zdrojem pro sestavení zmíněné lexikální databáze jsou retrográdní slovníky v kombinaci s elektronickými pomůckami jako je např. webové hnízdo *Lexiko* Ústavu pro jazyk český AV ČR. Důležitost retrográdního slovníku v rámci lingvodidaktiky zmiňuje např. R. Choděra (2013, s. 90). Konstatuje, že „retrográdní slovník umožňuje racionalizovat jak tvorbu učebnic, tak metodiku vlastní výuky“. Existující retrográdní lexikografická díla shromažďující slovní zásobu češtiny však vykazují řadu nedostatků. V kontextu didaktiky cizích jazyků jde o neprávem opomíjenou oblast.

Retrográdní slovník současné češtiny (Těšitelová, Petr & Králík, 1986) vykazuje takové množství nedostatků, že je pro přesný výzkum lexika prakticky nepoužitelný. Např. při podrobném studiu distribuce vkladného *-e-* v Nsg a Asg neživotných maskulin bylo zjištěno, že ve slovníku zcela chybí důležitá lemmata *úplněk* a *svícen*. S použitím uvedeného slovníku nelze tudíž získat přesnou

představu o lexiku vážícímu se ke konkrétnímu morfologickému jevu. Tím však je promarněn hlavní smysl retrográdního slovníku. Na obhajobu zmíněného díla je dlužno zároveň říci, že při jeho sestavování autoři využili ve své době nejmodernější dostupnou počítačovou technologii a chyby slovníku vznikly zřejmě spíše než nedbalostí autorů selháním techniky. *Retrográdní morfematický slovník češtiny* (Slavičková, 1975) se rovněž vyznačuje občasným vynecháním důležitého slova, které je způsobeno naopak jeho ručním sestavováním. *Databáze heslářů* v rámci webového hnízda *Lexiko* Ústavu pro jazyk český AV ČR patří mezi moderní internetové jazykové pomůcky. Vyznačuje se relativní úplností, neboť zpracovává lexikum obsažené v elektronické verzi Slovníku spisovné češtiny, Slovníku spisovného jazyka českého a doplněn je lexikem z dalších zdrojů jako např. ze Slovníku neologismů. Přesto se projevuje zásadním nedostatkem, a tím je nemožnost podrobnější klasifikace vyhledaných slov se zadanou sekvencí na konci slova. „Uživatelské rozhraní“ tištěných retrográdních slovníků je v daném smyslu dokonalejší, neboť umožňuje např. oddělení feminin a maskulin se stejným zakončením tvarotvorného základu atp. Pro praktické využití při tvorbě jazykových učebních materiálů však je potřebná ještě důkladnější klasifikace (anotace) zpracovávaného lexika. Pro demonstraci naznačeného záměru poslouží *Databáze substantiv uspořádaná podle rodu, vzoru a zakončení tvarotvorného základu* a stejně strukturovaná databáze adjektiv (viz přílohy č. 52 a 53).¹²⁴

Samotné vyhledání konkrétního podstatného či přídavného jména podle rodu, vzoru a zakončení tvarotvorného základu je teoreticky možné i v retrográdním slovníku. Oddělené zpracování lexika jednotlivých slovních druhů však umožňuje podrobnější rozřazení podle různých kritérií a výrazně usnadňuje vyhledání konkrétní skupiny slov. Např. substantiva typu *žena* jsou primárně rozřazena podle následujících zakončení tvarotvorného základu: *-h-a*; *-ch-a*; *-k-a*; *-r-a*; *-d-a*; *-t-a*; *-n-a*; *-b-a*; *-p-a*; *-v-a*; *-m-a*; *-f-a*; *-l-a*; *-s-a*; *-z-a*; *-g-a*; *-x-a*; *-ž-a*; -

¹²⁴ Užitečnost retrográdního pohledu na lexikum lze demonstrovat mnoha příklady. Jako jeden za všechny zde uvedme relativně kompletní výčet maskulin se zakončením *-st*: *plast, kontrast, křest, test, list, most, kompost, nerost, porost, skvost, prst, půst, růst, nárůst, vzrůst, srůst; host*. Seznam je kompletován s využitím výše zmiňované *Databáze heslářů* v rámci webového hnízda *Lexiko* Ústavu pro jazyk český AV ČR [2. 11. 2015]. Např. I. Poldauf a K. Šprunk (1968, s. 46) vymezili určení feminin typu *kost* tím, že vyloučili maskulina se stejným zakončením tvarotvorného základu, konkrétně maskulina *host, most, prst*. Výčet dotyčných maskulin však zdaleka nevedli v úplnosti a tím dané vymezení pozbývá racionálního opodstatnění (srov. podkap. 3.2).

š-a; -č-a; -ř-a; -c-a; -j-a; -d'-a; -t'-a; -ň-a. Speciální grafické zvýraznění např. podtržením pak vyžadují životná feminina, a to i u dalších ženských vzorů, tj. v rámci celého ženského rodu. Od feminin typu *růže* se zakončením *-ce* je třeba oddělit slova se zakončením *-ice*, která tvoří podtyp *ulice/definice*. Feminina tradičně řazená ke vzoru *kost* musí být rozdělena podle příslušnosti k výše uvádným vzorům *kost/místnost* a *odpověď/myš*. Jelikož slova typu *kost/místnost* tvoří velký nepřehledný blok, z něhož je vydělena pouze malá skupinka výjimek typu *věc/paměť/Zbraslav*, lze doporučit rozdělení feminin se zakončením *-st* podle kritéria existence či neexistence plurálových tvarů. Oddělení pluralií tantum a singularií tantum od ostatního lexika pak lze aplikovat jako jedno z obecných kritérií. U substantivizovaných adjektiv pak lze kromě kritéria životnosti uplatnit též vztah k běžným adjektivům a způsob přechylování: např. slova *vrátná, příbuzná, známá, obžalovaná, nadřizená, podřizená* se přechylují jako běžná adjektiva, slova *pokojská* a *kojná* mužský protějšek nemají a slovům *švagrová, správcová, mistrová* odpovídají v mužském rodě původní substantiva. I v dalších případech je detailnější rozčlenění lexika motivováno morfologicky a slovtvorně. Např. u maskulin se zakončením tvarotvorného základu na *-c* je nutné oddělit skupinu se zakončením *-ec*, životná maskulina zakončená na *-n* je třeba dále členit podle zakončení *-n, -an, -man* atp.

Samostatnou zmínku si zaslouhují neutra typu *stavení*. V jejich rámci tvoří neobyčejně početný a nepřehledný blok verbální substantiva se zakončením *-ní* a *-tí*. Verbální substantiva je tudíž třeba od ostatních neuter typu *stavení* oddělit a dále implicitně rozčlenit podle příslušnosti ke slovesným třídám. Zajímavým kritériem pro další klasifikaci verbálních substantiv je kategorie vidu, která v daném případě pozoruhodně proniká až do oblasti tvoření verbálních jmenných tvarů. Příkladem mohou být dvojice *čtení / přečtení* a *rozhodování / rozhodnutí*, kde se vidový původ promítá do syntaktického uplatnění jednotlivých variant. V dané souvislosti je inspirativní např. porovnání seznamu přídavných jmen slovesných trpných odvozených od trpných příčestí se seznamem přídavných jmen slovesných činných se zakončením *-ící* a *-oucí*. Oba seznamy jsou v retrogradní databázi adjektiv (příloha č. 53) strukturovány na základě didaktického rozřazení výchozích sloves podle tvaru infinitivu (srov. pozn. č. 44 v rámci příl. č. 51). Velký a nepřehledný blok měkkých adjektiv se zakončením *-ní* je v uvedené databázi zpřehledněn tím, že adjektiva jsou z velké části rozčleněna do významových skupin.

Prezentované retrogradní databáze substantiv a adjektiv nebyly autorem dovedeny ke stoprocentní úplnosti, stále mohou být doplňovány novým lexikem. Vznikaly v dlouhém časovém horizontu a prapůvodní koncepce z roku 2008 počítala pouze s výběrem nejfrekventovanějších slov. Během následujících let byly doplňovány s cílem přibližovat jejich obsah úplnosti. Hlavní přínos a potenciál předkládaných retrogradních databází spočívá v tom, že mohou posloužit zejména učitelům a tvůrcům učebnic jako důležitá pomůcka i jako zdroj inspirace. Jejich relativní otevřenost umožňuje případná doplnění i další modifikace dle potřeb konkrétního uživatele.

6.4 Otázka simplifikace deklinačních systémů

Snaha různých autorů lingvodidaktických děl o zjednodušení deklinačního systému češtiny za účelem jejího snazšího zpřístupnění cizincům byla již připomenuta na několika místech disertační práce. I. Poldauf a K. Šprunk (1968) se pokusili zjednodušit český pádový systém tím, že sloučili N a A do tzv. bazového tvaru a D s L do tzv. tvaru dativního. V současné době je jejich pokus nazírán jako utopistický, a to zejména z toho důvodu, že celé rozsáhlé soubory pádových tvarů Lpl a Npl Ma (příp. i A sg a L sg) figurovaly v dané koncepci jako soubory výjimek, a navíc zmíněné pojetí přetrhává integritu s veškerou ostatní jazykovědnou literaturou a běžně užívanými jazykovými pomůckami.

V učebnici *Чешский язык для русских* (Confortiová et al., 1984/1976) autoři sloučili lexikum a deklinaci typu *kost* s lexikem a deklinací typu *píseň*. Zmíněné lexikum je zde reprezentováno společným vzorem *tramvaj*. Uvedená snaha o zjednodušení je ojedinělá, v ostatních sledovaných materiálech se neobjevuje a je třeba ji rezolutně odmítat (srov. kapitoly 3.3.1 a 6.1.3.3).

V kapitole 6.1 je připomenuta deklinační tabulka skloňování, se kterou přicházejí autorky učebnic L. Holá a P. Bořilová (2009, 2011). Substantiva jsou zde rozčleněna do tří deklinačních skupin. První skupinu tvoří tvrdé vzory, ve druhé skupině jsou měkká substantiva, která mají v G sg koncovku *-e* a třetí skupina zahrnuje maskulina typu *kolega*, feminina typu *místnost* a neutra typu *kuře* a *nádraží*. Kromě deklinace tázacích zájmen *kdo*, *co* (tzv. pádové otázky) tabulka

obsahuje rovněž deklinaci adjektiv a přivlastňovacích zájmen.¹²⁵ Simplifikace je zcela realistická, neboť využívá meziparadigmatickou homonymii měkkých substantivních typů. V základním principu proto není v rozporu s pojetím autora předkládané práce. Rozdíly spočívají především v řazení paradigmat a v řadě dalších jednotlivostí tak, jak je ukázáno v kapitole 6.1 a v níže uvedeném komentáři k tabulkám v přílohách č. 40–43.

Tabulka v příloze č. 50 představuje výrazně simplifikované zobrazení ruského deklinačního systému substantiv, který při zamlčení řady výjimek lze chápat jako soubor tří deklinací, tj. tří částečných paradigmat zahrnujících singulár spolu s Npl, Gpl a Apl. Zmíněné tři deklinace sdílejí společně částečné paradigma tvořené Gpl, Lpl a Ipl (srov. oddíl 1.1.1.1). Uvedený výsledek vývoje ruštiny využívají autoři učebnic ruštiny pro cizince. V počátečních fázích výuky lze skrýt variantnost koncovek a pracovat v učebních textech pouze s variantou dominantní a frekventovanější.¹²⁶ Užití variantních koncovek se v ruštině řídí přesnými pravidly, jejichž expozici lze odsunout do pozdějších lekcí. V češtině podobné zjednodušení deklinační tabulky není možné z důvodu vyššího počtu koncovkových morfémů a výrazně nižší míry meziparadigmatické homonymie. Tudíž i výběr autentických textů, v nichž by byl zastoupen pouze vybraný segment z celkového souboru pádových tvarů, je v češtině mnohem obtížnější.

¹²⁵ V novější variantě tabulky L. Holé (2016, s. 202–203) se objevují též tzv. příkladové kontexty, které se opírají převážně o pádové konstrukce s místním a směrovým významem (*To je; Jsem u – Jdu do/z/od; Telefonuju – Jdu k; Hledám; (Dobrý den – Ahoj); Mluvím o – Byl jsem v/na; Mluvím s – Sejdeme se před*). Autorka se snažila přiblížit reálným situacím všeobecně užívaný drilový nácvik pomocí výrazů *bez, k, vidím, mluvím o, s*. Dané pojetí se na jednu stranu může jevit jako zavádějící, na druhou stranu příkladový kontext sloužící k mechanickému nácviku deklinací je rovněž potřebný. Řešení tedy může představovat tabulka obsahující rozmanitější výběr příkladových kontextů u jednotlivých pádů. Obecně koncipované příkladové kontexty je vhodné doplňovat souborem reálných syntaktických konstrukcí vázaných na paradigma (různé tvary) vybraného konkrétního lemmatu, např. *restaurace, neděle, kancelář, píseň, studium, hrad, stroj, pán, muž* atd. Tím lze přispět k řešení obtíží souvisejících se zdánlivě problematickou kolokabilitou tradičních vzorových výrazů.

¹²⁶ V současných učebnicích ruštiny je mnohdy jmenná flexe simplifikována takovým způsobem, že méně frekventované substantivní typy jsou buď zcela zamlčeny, nebo jsou konkrétní tvary použity v textu jako syntagmata bez vysvětlení. Např. ve druhé lekci učebnice *Priglašenije v Rossiju (Elementarnyj praktičeskij kurs ruskogo jazyka)* (Korčagina, Stepanova & Tarasenko, 2000) je použit výraz „*знакомиться с семьёй*“. V dané lekci autoři začínají probírat pádový systém výhradně implicitním způsobem. Jako první z pádů je prezentován Lsg ve funkci příslovečného určení místa (otázka „*где*“), a to několika příklady se základní koncovkou *-e*. Ruský systém pádových koncovek skutečně umožňuje simplifikaci skloňování jako celku. Naznačuje to už samotné rozřazení podstatných jmen do tří deklinačních skupin v tradiční ruské mluvnici. V češtině obdobný postup naráží na mnohem větší úskalí z důvodu větší variability pádových koncovek.

Simplifikovaná tabulka v příloze č. 42 vychází z tradičního rozřazení českých deklinačních paradigmat na rodovém principu a změno je pouze pořadí deklinačních vzorů v rámci jednotlivých rodů. Barevná struktura odkazuje na barvy deklinačních tříd ve výše představených deklinačních tabulkách (přílohy č. 40–41 a 44–49) a na barevné rozlišení gramatických rodů. Barevné označení rodů je sdíleno s učebnicemi L. Holé (a P. Bořilové) z důvodu kompatibility učebních materiálů. S tabulkami v přílohách č. 40–41 jsou srovnávány tabulky v přílohách č. 42–43, kde jsou vzory skloňování rozřazeny do deklinačních tříd na základě morfologické příbuznosti a která představuje zjednodušenou variantu tabulky základní (v přílohách č. 44–49). Simplifikované tabulky jsou vytvořeny jako pomůcka pro výuku cizinců na začátku jejich studia češtiny, tj. pro úroveň A1 a A2. Obě pojetí deklinačních tabulek považujeme za rovnocenná a lze vyslovit doporučení, aby byly obě tabulky poskytnuty cizincům zároveň. Realistická simplifikace spočívá především v přeskupení deklinačních paradigmat. V závislosti na charakteru cílové skupiny studentů pak může být modifikována úpravou počtu deklinačních podtypů. Sloučit lze vzor *muž* se vzorem *soudce* a vzor *píseň* se vzorem *růže*. V daném případě dva podtypy naopak přibudou, a to *soudce* a *píseň*. Dosáhne se tím ovšem prostorového zmenšení deklinační tabulky.

K expozici českého deklinačního systému lze tedy přistoupit dvojím způsobem, kontrastivním a synkretickým. Kontrastivní přístup vychází z tradičního řazení deklinačních paradigmat na rodovém principu, čímž jsou akcentovány kontrasty mezi tvrdými a měkkými deklinačními typy. Synkretický přístup je založen na seskupení deklinačních paradigmat do tříd nikoliv na základě rodové příslušnosti, nýbrž na základě podobných morfologických znaků. Synkretický způsob řazení deklinačních paradigmat do jisté míry implicitně oživuje historickou klasifikaci deklinačních typů podle příslušnosti k deklinačním kmenům.¹²⁷

¹²⁷ Z historické mluvnice jsou známa vzájemná ovlivňování mezi deklinačními kmeny, přechody lexika, koncovkových morfémů či slučování celých deklinačních typů. Teoreticky lze uvažovat o splynutí jo-kmenů a ja-kmenů s kmeny konsonantickými ve středověkém vývoji češtiny. Oproti tomu splyvání i-kmenů s kmeny konsonantickými je úkazem velmi starým. Svou obdobu má mj. i ve vývoji latiny. V češtině naposledy uvedený proces dosud není uzavřen a projevuje se přechodem lexika od vzoru *kost* ke vzoru *píseň*.

6.5 Volba vzorových výrazů pro deklinaci substantiv a adjektiv

Jedním ze základních témat lingvodidaktické prezentace deklinačního systému substantiv a adjektiv je otázka volby deklinačních vzorů. Určitá obecná kritéria pro volbu deklinačních vzorů jsou platná při výuce češtiny pro cizince bez ohledu na cílovou skupinu studentů a v nejširším smyslu pro jakékoliv mluvnické všech flexivních jazyků. V rámci oboru čeština jako cizí jazyk však vyvstává otázka, zda se volba deklinačních vzorů neliší s ohledem na první jazyk konkrétních cílových skupin. V předkládané práci vycházíme z předpokladu, že v právě uvedeném případě jsou obecná kritéria primární a kritéria vycházející z úzce konkretizovaného principu adresnosti sekundární. Hned v úvodu je třeba podotknout, že zachování tradičních vzorů rozhodně není příznakem nižší kvality lingvodidaktického materiálu, a naopak zavedení vzorů nových nelze považovat za samozřejmé měřítko kvality. Ideální vzorové výrazy, jak bude níže ukázáno, pravděpodobně neexistují, ale i kdyby byly geniálně nalezeny, staly by se v rámci analýzy daného materiálu pouhým zdařile vytvořeným dílčím komponentem, jedním z mnoha.

Nejprve je třeba formulovat základní kritéria, která by měl deklinační vzor splňovat ve všech učebnicích češtiny pro cizince:

- 1) Mělo by jít o výraz spisovný, neutrální, nezatížený nevhodnými konotacemi (srov. Kutláková, 2012, s. 76).
- 2) Základní vzor by měl mít při deklinaci ve všech pádech standardní koncovky, tj. tvary nejcharakterističtější pro daný deklinační typ, hláskové alternace jsou přípustné pouze na úrovni měkkostní korelace, např. *žena – ženě*, nanejvýše ještě i alternace *r–ř*: *bratr – bratři*. Pro demonstraci hláskových změn však mohou být základní vzory doplněny vzory vedlejšími.
- 3) Vzor musí být prakticky upotřebitelný ve všech pádových tvarech obou čísel.
- 4) U základních domácích deklinačních typů by mělo jít o slovo domácího původu nebo o slovo dlouhodobě zdomácnělé.¹²⁸

¹²⁸ Daná podmínka je zásadní v mluvnicích pro české uživatele. V učebnicích pro cizince mohou být převzatá slova v roli vzorových výrazů přínosná díky svému internacionálnímu charakteru.

- 5) U životných vzorů by měl existovat v běžném jazyce používaný pravidelný vokativ.
- 6) Mělo by jít o slovo frekventované.
- 7) Všechny tvary vzorového paradigmatu by měly být prakticky používané v co nejširším počtu běžných životních situací, nikoliv pouze specifickou skupinou osob či pouze ve specifických situacích. (Např. *na náměstí* chodí všichni lidé, zatímco *do stavení* můžeme vstoupit jen za specifických okolností. Dále např. slovo *letišťe* potřebují všichni cizinci, zatímco slovo *učilišťe* je důležité pouze pro část z nich.)
- 8) Kolokabilita vzoru by měla být co nejširší.
- 9) V Gsg a v Lsg představuje jistou výhodu použitelnost neživotného vzoru v odpovědích na otázky *kam* a *kde*, neboť zmíněné otázky patří vedle základních pádových otázek k nejzásadnějším. Ideálním zde shledáváme spojení vzoru s G a L pomocí prepozic *do* a *v*, i když i prepozice *na* s A a L je za určitých okolností akceptovatelná. Splnění uvedené podmínky zpravidla umožňuje smysluplná spojení i s dalšími prepozicemi s místním významem. Uvedená podmínka je ovšem velmi diskutabilní a nezávazná, neboť pády se vyznačují širokým souborem funkcí a upřednostňování jen jedné z nich může vést k nevyváženému, až deformovanému chápání deklinačního systému jako celku.
- 10) V ideálním případě by vzor pro skloňování tvrdých neuter typu *město* a tvrdých neživotných maskulin typu *hrad* měl mít dubletní koncovku, aby byly obě konkurenční koncovky daného pádového tvaru vzorem reprezentovány. Splnění uvedené podmínky zejména v případě substantivního typu *město* je však komplikované. Bylo by nesmyslné na této podmínce trvat, pokud se vzor ve všech ostatních směrech jeví jako ideální. Variantní koncovka *-u* může být reprezentována např. uvedením vedlejšího vzoru v dotyčném pádě. Pokud je daná podmínka nesplnitelná, pak jako nevhodný shledáváme vzor, u něhož by se vyskytovala pouze varianta *-u* po zadopatrových a hrdelních souhláskách a po *r*.
- 11) V ideálním případě by měl být vzorový výraz při skloňování použitelný, aniž by vyžadoval určenost. To se týká zejména životných vzorů a školský vzor *pán* není v daném smyslu právě ideální, ačkoliv patří mezi nejfrekventovanější substantiva. Věty typu „*Zeptáme se pána.*“ *Vidíme*

pána.“ nejsou obvyklé v běžných situacích. Zavedení autentických příkladových vět typu „*Zeptáme se toho pána / pana Nováka.*“ však rovněž nepředstavuje zásadní problém.

Jako první vyvstává otázka, zda klasické školské deklinační vzory jsou či nejsou vhodné z hlediska češtiny pro cizince. Z výše uvedených podmínek je u všech tradičních vzorů splněno pouze prvních pět. Podmínky 6–11 mohou být vyžadovány nad rámec mluvnice pro Čechy právě didaktikou češtiny jako cizího jazyka. Při respektování výše uvedených kritérií ob stojí z tradičních vzorů pouze *město, moře, kuře, soudce, předseda* a s výhradami *žena, hrad, pán, muž*, avšak i uvedené vzory bývají některými autory zaměňovány více či méně oprávněně. Danou problematikou se zabývá např. M. Kutlaková (2012, s. 75). Při prvotním stanovení vhodnosti či nevhodnosti původního, tj. tradičního vzorového výrazu pro daný deklinační (pod)typ, vychází z přítomnosti, popř. nepřítomnosti ve vokabuláři, který je součástí popisu referenční úrovně ČCJ A1 podle SERR (Hádková, Línek, & Vodičková, 2005). Na základě naposledy uvedeného kritéria se jeví vhodnými rovněž vzory *říže* a *píseň*, ale naopak ze základních vzorových výrazů námi ponechaných neobstojí *předseda* a *soudce*.¹²⁹ Tabulky v přílohách č. 54–59, s nimiž níže uvedený výklad koresponduje, ukazují přehled použitých vzorových výrazů u významných autorů učebních materiálů, a to z velké části s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince.

6.5.1 Vzor *město*

Vzorový výraz *město* splňuje všechna kritéria kromě osmého. Avšak ani po prostudování lexika daného typu v retrogradním slovníku nenalzáme vhodný náhradní vzor, který by v Lsg disponoval dubletní koncovkou. V některých učebnicích češtiny pro cizince je vzor *město* nahrazen novým vzorem *auto*¹³⁰. Z ČNK (SYN2010) nicméně vyplývá, že spojení *v autu* má 13 výskytů, zatímco spojení *v autě* 1983 výskytů. Jedinou výhodou nového vzoru *auto* se tudíž jeví skutečnost, že minimálně používané spojení *v autu* zřejmě nebude považováno za chybné, avšak syntagma *ve městě* s nulovým výskytem v ČNK zůstává chybou. Nový vzor *slovo*, zavedený J. Porákem (1984) v *Učebnici češtiny na základě ruštiny*

¹²⁹ Vzorovým výrazům pro substantivní podtypy bude věnována pozornost v souvislosti se vzory základními.

¹³⁰ Holá (2011); Adamovičová, Ivanovová & Hrdlička (2007)

se jeví v porovnání s výše uvedenými kritérii jako diskutabilní, ne však bez zajímavosti. Autor jej zřejmě použil ve snaze najít v obou jazycích shodný lexém. Podobným v obou jazycích shodným lexémem je také např. neutrum *okno* (srov. Izotov, 2016; Confortiová et al., 1984). U obou neuter je navíc možné v Lsg tolerovat minimálně používanou variantu s koncovkou *-u*. Jsme však toho názoru, že v učebnicích pro rusky hovořící není nezbytně nutné pro daný deklinační typ hledat lexikálně i významově shodný vzor. Ruský student si sice spojí s českým neutrem *město* význam ruského maskulina *город*, avšak tato skutečnost mu nebrání v tom, aby k českému vzoru *město* správně přiřazoval další neutra s koncovkou *-o* v Nsg. Nedostatkem vzoru *město* zůstává nemožnost automatického tabulkového přiřazení obou variantních koncovek *-e, ě/-u* v Lsg. Variantní koncovka *-u* zde musí být prezentována separátně. Jednou z možností je zavedení paralelního vzoru, např. *ministerstvo* v kombinaci s dalším podvzorem *středisko* či *lůžko* reprezentujícím daný substantivní podtyp.¹³¹ S inspirativním řešením přichází autorský kolektiv učebnice *Basic Czech II* (Adamovičová et al., 2007), kde oběma variantním koncovkám v Lsg je věnována v rámci horizontální prezentace daného pádu samostatná tabulka.¹³²

6.5.2 Vzor *moře*

Vzorový výraz *moře* se jeví jako adekvátní a v učebnicích češtiny pro cizince zůstává zpravidla zachován. Je vhodné doplnit vzor *moře* souběžným vzorem reprezentujícím substantivní podtyp se slovotvornou příponou *-iště* tak, jako tomu je v mluvnicích. Existuje ovšem rovněž oprávněný názor podložený kvantitativním studiem příslušného lexika, že hlavním vzorem pro střední jo-kmeny je právě např. *letišťe*, zatímco *moře* reprezentuje podtyp zastoupený menším počtem lexika (srov. Holá & Bořilová, 2015, s. 43). V učebnici *Čeština pro rusky hovořící* (Confortiová et al., 2013) je zvolen vedlejší vzor *parkoviště*, avšak pouze v lekci 8

¹³¹ Uvedené řešení nabízí možnost přiřadit k podtypu *ministerstvo* taktéž převzatá slova s nominativní koncovkou *-um* a se zakončením tvarotvorného základu na souhlásku (kromě *-k-*), tj. konkrétní výčet daného lexika, např.: *centrum, datum, vízum, minimum, maximum, spektrum, album, referendum, substantivum, adjektivum*. Slova *publikum, specifikum, antibiotikum* je však třeba přiřadit k podtypu *středisko* nebo je neuvádět. Situaci komplikují převzatá neutra se zakončením tvarotvorného základu na samohlásku. Ta mohou být k podtypu *ministerstvo* přiřazena pouze v singuláru a pro plurálové paradigma je třeba uvést výrazný odkaz na gramatickou tabulku, příp. pozdější lekci a taktéž na internetovou jazykovou příručku ÚJČ.

¹³² V písemných i ústních projevech ruskojazyčných studentů se opakovaně objevuje chyba typu „z Rusko“. Její příčina pravděpodobně tkví v interferenčním vlivu neuter Brno, Znojmo atp., příp. i metro, kino atp., která jsou v ruštině nesklonná. (Srov. oddíl 1.5.2.)

v počátečním výkladu zabývajícím se rozřazením substantiv a při prezentaci deklinace příslušných neuter je tvar Gpl zdůrazněn v komentářích. Jako podvzor daného typu by mohly sloužit rovněž výrazy *hřiště* či *letišťe*. Lexém *učiliště*, který má přímý lexikální a v zásadě i významový protějšek v ruštině a je tudíž ideální pro mezijazykové srovnání, však není ideální z lingvodidaktického hlediska z důvodu nízké frekvence a také proto, že jeho použití je diktováno pouze specifickými okolnostmi.

6.5.3 Vzor *kuře*

Vzorový výraz *kuře* bývá zpravidla i v učebnicích češtiny pro cizince respektován, neboť splňuje všechna potřebná kritéria. Ačkoliv tato skutečnost není v českých mluvnicích zdůrazňována, jde až na několik lexikálních výjimek (*rajče*, *koště*, *poupě*, *doupě*, *varle*) o životný substantivní typ. Slova typu *kníže*, *hrabě* se týkají pouze vyšších úrovní výuky, a proto neshledáváme vhodným zavádět daný podtyp v základní gramatické prezentaci. Naopak za přínosnou pokládáme konfrontaci domácího deklinačního typu *kuře* s paradigmatem převzatého neutra *téma* v deklinační tabulce. Pokud jde o vertikální způsob prezentace, pak se předpokládá, že deklinace typu *město/ministerstvo* byla probrána dříve než deklinace typu *kuře*, a tudíž student bude akceptovat snadno rozpoznatelnou odlišnost singulárových paradigmat. Starobylý substantivní typ navazující na praslovanské nt-kmeny a v češtině reprezentovaný vzorovým výrazem *kuře* se v ruštině jako samostatný substantivní typ středního rodu nezachoval. Pouze v rámci ruských maskulin existuje málo početná uzavřená skupina slov označujících mláďata, kde v plurálu je konzervována kmenotvorná přípona *-at-*, např. *котята*, *телята*, *цыплята*. Tvary Npl a Gpl se sice v obou jazycích formálně shodují, ale neshoda v rodu situaci komplikuje. Proto zde mezijazyková konfrontace lexika není nutná. Vzorový výraz *kuře*, v Npl *kuřata* má v ruštině ekvivalent *цыплёнок – цыплята*. Daná paralela je z pohledu ruskojazyčného studenta více než dostačující.

6.5.4 Vzor *stavení*

Autoři učebnic, učitelé i teoretici se vesměs shodují v tom, že vzorový výraz *stavení* je pro výuku cizinců nevhodný. Svědčí o tom nejenom jeho relativně nízká frekvence (*stavení* 1100 výskytů všech tvarů lemmatu, *náměstí* 12 615 výskytů

v SYN2010), ale zejména jeho velmi specifický význam (viz. podmínka č. 7). Ve SSČ je uvedeno, že jde o venkovský dům či hospodářskou budovu. Vzorový výraz *stavení* tudíž může dobře plnit svou roli pouze v mluvnících pro Čechy, v komparačních studiích,¹³³ příp. také v úzce vymezeném lexikálním cvičení. V učebnicích pro cizince bývá nejčastěji nahrazen novým vzorem *náměstí*, příp. *nádraží*. Oba nové vzory v zásadě splňují všechna výše uvedená kritéria.

6.5.5 Vzor žena

Vzorový výraz *žena* reprezentuje velmi početnou skupinu feminin vyznačujících se v řadě případů i vysokou frekvencí výskytu. Slovo *žena* je součástí elementární slovní zásoby (srov. Kutláková, 2012, s. 75). Jako vzorový výraz je z tohoto důvodu ponecháno i v řadě učebnic pro cizince a zda by mohl existovat vzor lepší, je velmi diskutabilní. Ke vzorovému výrazu *žena* máme sice dvě výhrady, neznamena to ale, že na jejich základě musíme vzor nutně měnit. Jak vyplývá z výše uvedeného výkladu, hledání vzorového výrazu nespěje vždy k dokonalému řešení, nýbrž, bohužel, v některých případech jen k pouhému kompromisu. Jde spíše o zamyšlení nad problematikou životných vzorových výrazů obecně.

První výhrada se týká podmínky č. 11, to znamená, že výraz *žena* v mnoha situacích vyžaduje určenost. Vzor by měl být snadno použitelný v primitivních krátkých větách evokujících jednotlivé pády. Věty typu „*Zeptám se ženy. Byl jsem u ženy. Jdu k ženě. Čekáte na ženu? Mluvíme o ženě. Setkal jsem se s ženou.*“ buď hovoří o manželce a mají hovorové zabarvení, nebo vyžadují určení jako např.: „*Zeptám se té ženy (, která ...); Setkal se s nějakou ženou.*“ atp. Daná skutečnost je doložitelná i materiálem z ČNK. Věty, v nichž je slovo *žena* použito bez dalšího určení mohou mít též význam obecný, filozofický. Takové věty ale mají pro praktickou výuku pramalý význam. Pokud je tedy vzor *žena* takovýmto způsobem používán pro ilustraci jednotlivých pádových tvarů, dané věty jsou do jisté míry nereálné a jejich jediným smyslem je nácvik jazyka, nikoliv řeči. Kategorie určenosti je v české mluvnici opomíjena zřejmě s poukazem na skutečnost, že čeština nemá členy. Při výuce češtiny pro cizince se však se zmíněným problémem

¹³³ Při kontrastivním srovnání české a ruské deklinace je výhodné konfrontovat paradigma neutra *stavení* s jeho ruským paradigmatickým ekvivalentem *здание* příp. *строение* díky podobnému významu a stejné stavbě slovního tvaru v diachronním smyslu.

setkáváme např. právě ve chvíli, kdy chceme správně zvolit a prakticky použít vzorové výrazy pro životná substantiva, v daném smyslu dokonce i ženského rodu. Druhá výhrada se od problému určenosti odvíjí a souvisí také s kategorií životnosti. Životný vzorový výraz, tj. *žena*, který zde zastupuje lexikálně i morfologicky velmi významný substantivní typ, by měl být doplněn minimálně jedním souběžným vzorem neživotným, např. vzorem *škola*. Neživotná a životná feminina se sice v češtině paradigmaticky neliší, nicméně vyznačují se odlišnou kolokabilitou. Paralelní vzor *škola* může být užít v odpovědích na jednoduché otázky vyplývající ze syntaktických vlastností pádů: *Kam půjdete zítra ráno? Kde se setkáme? Kde jste byl? Kde jsou děti, žáci, studenti? Kde je ta budova, park, obchod, zahrada?* atp. Při výuce s adresným zaměřením na ruskojazyčné studenty je souběžné uvedení životného a neživotného vzorového výrazu velmi užitečné i v rámci ženského rodu. Zdůrazní se tím skutečnost, že česká životná feminina se v Apl neliší od feminin neživotných. Uvedení souběžných vzorů má rovněž význam pro výuku pravopisu. Jednak poukazuje na princip analogie *ženy – školy*, jednak na dvě pravopisné varianty koncovky Dsg a Lsg: *ženě – škole*. Ještě je třeba pokusit se odpovědět na ožehavou otázku, zda by mohl být vzorový výraz *žena* nahrazen jiným životným femininem, které by nevyžadovalo určenost. Pokud vyloučíme feminina podléhající v Dsg a Lsg úplné souhláskové alternaci, ukáže se po prověření příslušného lexika v retrográdním slovníku, že možným novým vzorem by mohlo být slovo *teta*. Jeho frekvence však je mnohonásobně menší než u slova *žena* a ve vokabuláři, který je součástí popisu referenční úrovně ČCJ A1 podle SERR, je uvedeno jako výraz nepovinný.

6.5.6 Vzor *růže*

Často nahrazovaným, ale i ponechávaným vzorem je vzor *růže*, kterému předcházela pestrý vývoj i v samotné české mluvnici. M. Kutláková (*ibid.*) odůvodňuje ponechání výrazu *růže* mezi vhodnými vzorovými výrazy jeho přítomností ve výše uvedeném vokabuláři. Autoři učebnic však daný vzor často nahrazují vzorem novým, např. *židle*,¹³⁴ *růže/přítekně*,¹³⁵ *restaurace*,¹³⁶ *neděle*¹³⁷ nebo i výrazem *ulice*¹³⁸ v postavení jediného vzoru (viz příl. č. 54). Smysl všech

¹³⁴ Hronová & Hron (2013)

¹³⁵ Confortiová, Cvejnová & Rajnochová (2013)

¹³⁶ Holá (2016)

¹³⁷ Porák (1984)

¹³⁸ Adamovičová, Ivanovová & Hrdlička (2007)

uvedených nových vzorů lze odůvodnit, přihlédneme-li ke všem výše uváděným kritériím. Dokonce i vzor *neděle* je dobře použitelný v krátkých praktických větách v kombinaci s předložkami časového významu, neboť není třeba za všech okolností lpět v rámci podmínky č. 9 pouze na prepozicích s významem místním. Původní vzor *růže* uvedené podmínce nevyhovuje, a naopak vzor *restaurace* ji splňuje zcela. Za výhodu oproti vzoru *židle* zde považujeme spojitelnost výrazu *restaurace* s místními prepozicemi *do* a *v*. Vzorový výraz *ulice* pak dobře plní roli vedlejšího vzoru pro feminina daného substantivního typu s nulovou koncovkou v Gpl. Jeho předností je kromě jiného také spojitelnost nejen s prepozicí *na* s A a L, ale též s předložkami *do* a *v* za okolností, které se dají jednoduchými příklady demonstrovat, např.: *Jdu ven na ulici. Průchod vede do Nerudovy ulice. Bydlí v Dlouhé ulici. Na ulici jsou děti.*

Didaktikům češtiny jako cizího jazyka je všeobecně známa skutečnost, že prezentaci deklinačních typů *růže* a *píseň* lze spojit v jeden celek, tzn. sloučit obě paradigmata v paradigma jediné s odlišnými tvary pouze v Nsg, Asg a Vsg. Dané pojetí nabývá na smyslu zejména při vertikálním (paradigmatickém) způsobu prezentace, zatímco v učebnicích s horizontálním způsobem prezentace deklinačních paradigmat se spíše počítá s tím, že student si formální shodu pádových koncovek v konkrétních pádech odvodí automaticky sám. Z hlediska ruskojazyčných studentů patří deklinační paradigma typu *růže/ulice* k nejobtížnějším. Jelikož pro jejich potřebu navrhujeme sloučenou prezentaci deklinačních typů *růže* a *píseň*, upřesníme zmíněné pojetí až v rámci následně diskutovaného vzoru.

6.5.7 Vzor *píseň*

Vzorový výraz *píseň*, pokud je sledována pouze jeho přítomnost ve výše uváděném vokabuláři, by nemusel být měněn. V učebnicích však je často nahrazován vzorem novým, např. *kancelář*,¹³⁹ *skříň*.¹⁴⁰ (viz příl. č. 55). Z obou uvedených výrazů je u výrazu *kancelář* míra specifičnosti nižší a jeho frekvence naopak vyšší.

¹³⁹ Holá (2016), Confortiová, Cvejnová & Rajnochová (2013)

¹⁴⁰ Hronová & Hron (2013)

Substantivní typ *píseň* je pozoruhodný z hlediska srovnávacího studia češtiny a ruštiny, a to v synchronním i diachronním smyslu. Typ *píseň* totiž nemá v ruštině žádnou analogii v podobě deklinačního typu. Ruské lexikum, které etymologicky odpovídá českým femininům typu *píseň*, patří v ruštině buď k samostatnému substantivnímu typu *площадь/кость* (v češtině typ *kost*), nebo k femininům s kmenotvornou příponou *-a*, v ruštině též graficky realizovanou jako *-я* (*песня*). Některým českým převzatým substantivům typu *píseň*, jako např. *tramvaj*, *garáž*, *pasáž* odpovídají v ruštině slovníkové tvary mužského rodu *трамвай*, *гараж*, *пассаж*. Přejatá feminina typu *fotografie* mají v češtině deklinaci absolutně shodnou jako feminina typu *růže*. V ruštině naopak početná skupina většinou rovněž přejatých feminin typu *фотография* tvoří samostatný deklinační typ. Ten se vyznačuje tím, že v Dsg a v Lsg má koncovku *-u [-i]* na rozdíl od ostatních ženských deklinačních typů s kmenotvornou příponou *-a*, graficky též *-я*, patřících v ruštině do tzv. II. skloňování. Danou skutečnost nejnázorněji ukážeme zobrazením celého singulárového paradigmatu zmíněných feminin:

1. ulice/neděle/ <u>píseň</u> /fotografie	1. улица/неделя/песня – фотография
2. ulice/neděle/písně/fotografie	2. улицы/недели/песни – фотографии
3. ulici/neděli/písni/fotografii	3. улице/неделе/песне – фотографии
4. ulici/neděli/ <u>píseň</u> /fotografii	4. улицу/неделю/песню – фотографию
6. ulici/neděli/písni/fotografii	6. улице/неделе/песне – фотографии
7. ulicí/nedělí/písni/fotografii	7. улицей/неделей/песней – фотографией

Deklinace ekvivalentních ruských feminin je explicitně znázorněna pro potřeby kontrastivního studia. Ve výukové praxi je prezentována výhradně uvedená deklinace česká a situace v ruštině je tudíž evokována pouze implicitně. Vzorový výraz *píseň* ovšem doporučujeme nahradit hlavním vzorovým výrazem *kancelář* i při výuce ruskojazyčných studentů, přičemž vzor *píseň* lze ponechat jako doprovodný podtyp. To, že si studenti nebudou spojovat výraz *kancelář*¹⁴¹

¹⁴¹ Českému femininu *kancelář* v ruštině odpovídá sedm různých výrazů: *канцелярия*, *офис*, *кабинет*, *бюро*, *администрация*, *агентство*, *контора*.

s žádným ruským femininem typu *кость* je zde žádoucí. Vzoru *kost*, který má v ruštině již zmiňovaný ekvivalent, je pak třeba věnovat samostatnou kapitolu.

6.5.8 Vzor *kost*

Jádro lexika patřícího ke vzoru *kost* tvoří relativně početná skupina většinou abstrakt s produktivní slovotvornou příponou *-ost*. K uvedené skupině se přičleňuje ještě nevelká řada jmen zakončených na *-st* / *-est*, kam patří i samotný původní vzor *kost*. Při lingvodidaktické prezentaci se však uvádí pouze zakončení *-st*, které u feminin signalizuje zařazení k danému deklinačnímu typu. Ve výukové praxi je žádoucí automaticky přiřadit z aktuálního lexika zejména slovo *část* a jako nejvýznamnější výjimku slovo *věc*. Vzorový výraz *kost* bývá v učebních materiálech pro cizince (viz příl. č. 55) zpravidla nahrazován vzorem novým, nejčastěji *místnost*,¹⁴² ale existuje i případ užití vzorového výrazu *věc*.¹⁴³ Přestože má slovo *věc* velmi vysokou frekvenci, jsme toho názoru, že není vhodné pro funkci vzorového výrazu. Když opomineme jeho poměrně obtížné použití v elementárních větách, viz podmínka č. 9, jako zásadní se jeví požadavek, aby vzor nesl zakončení *-st*, ideálně *-ost*, a tím reprezentoval nejcharakterističtější lexikum vázané k danému substantivnímu typu. S ohledem na úvodní kritéria shledáváme nejvhodnějším vzorový výraz *místnost*, a to přesto, že vyžaduje určenost. V daném případě je tato nevýhoda spíše výhodou, neboť slovo *místnost* k různým konkretizacím v podobě zájmen, číslovek a adjektiv přímo svádí a tím dává podněty ke konverzaci.¹⁴⁴

Z hlediska ruskojazyčných cizinců je vzor *místnost* taktéž vhodný. V ruštině mu sice významově odpovídá neutrum *помещение*, nicméně slovotvorný sufix *-ost* je v ruštině obdobně produktivní jako v češtině a má i stejnou funkci, tj. slouží především k tvoření abstrakt. Takto vzniklá substantiva patří v ruštině k obdobnému deklinačnímu typu, který vzešel ze společného praslovanského základu. V synchronním pohledu se v obou jazycích shoduje celé singulárové paradigma s výjimkou instrumentálu a shodný tvar mají rovněž Npl a Apl. Takto rozsáhlá shoda je u měkkých substantivních typů v daném mezijazykovém srovnání výjimečná a měla by tudíž být ve výuce náležitě využita. Proto je třeba věnovat

¹⁴² Confortiová, Cvejnová & Rajnochová (2013); Hronová & Hron (2013); Holá (2016)

¹⁴³ Adamovičová, Ivanovová & Hrdlička (2007)

¹⁴⁴ M. Kutláková (*ibid.*, s. 80) upřednostňuje výraz *velikost*, a to z toho důvodu, že ve výše zmiňovaném vokabuláři je uveden jako povinný, zatímco výraz *místnost* jen jako nepovinný. Dalším relevantním důvodem je pro ni zřejmě skutečnost, že výraz *velikost* má vyšší frekvenci než výraz *místnost*.

pozornost pečlivému výběru lexika, které si ruskojazyčný student osvojí ve spojitosti s daným deklinačním typem. Přínosná je rovněž lingvisticky i didakticky opodstatněná konfrontace vzoru *kost* se vzorem *píseň* (srov. Confortiová et al., 2013, s. 113; viz též oddíl 3.3.1), ovšem konfrontace, nikoliv sloučení.

6.5.9 Vzor *hrad*

V případě vzorového výrazu *hrad* se před námi otevírá pestrá řada přístupů různých autorů. Někteří z nich původní vzor zachovávají a jiní jej obměňují více či méně smysluplnými variantami (viz příl. č. 58). M. Kutláková (*ibid.*) původní vzor zachovává s odvoláním na výše zmiňovaný vokabulář.¹⁴⁵ Nové varianty vzoru mají podobu např. *byt*,¹⁴⁶ *sešit*,¹⁴⁷ *obchod*,¹⁴⁸ *slovník*,¹⁴⁹ *dům*¹⁵⁰ a dokonce i *banán*.¹⁵¹ Zachování původního vzoru není v zásadě špatným řešením, vzor víceméně splňuje všechna výše uváděná kritéria. Jedinou nevýhodou, která se však vůbec nemusí ukázat jako nevýhoda, je skutečnost, že spojení *do hradu*, *na hrad*, *na hradě/na hradu*, *o hradu/o hradě*, *uvnitř hradu* nelze používat automaticky v primitivních větách, ale vyžadují do jisté míry promyšlený didaktický přístup. Prezentace různých specifických funkcí prepozic v dané situaci nemůže být automaticky demonstrována na vzorovém výrazu, ale danému tématu a přímo i lexému *hrad* musí být věnováno zvláštní cvičení. Neživotný vzorový výraz by měl být v ideálním případě použitelný s elementárními prepozicemi *do* a *v* (viz podmínka č. 9.), což splňuje např. výraz *obchod*. Jeho další výhodou je kromě vysoké frekvence také existence dubletní koncovky v Lsg, která je doložena v ČNK. Obě varianty koncovky se ve zmíněném pádě používají i u výrazu *hrad*, ale v případě výrazu *obchod* je jejich distribuce snadno specifikovatelná, a to zde považujeme za výhodu.¹⁵² Za zdařilý a inspirativní počín lze považovat též zavedení vzorového

¹⁴⁵ Původní vzor *hrad* zachovávají také Confortiová, Rajnochová & Cvejnová (2013), J. Porák (1984) a K. Tahal (2010).

¹⁴⁶ Širokova et al. (1973), Izotov (2016)

¹⁴⁷ Hronová & Hron (2013)

¹⁴⁸ Holá (2016)

¹⁴⁹ Adamovičová, Ivanovová & Hrdlička (2007)

¹⁵⁰ Confortiová et al. (1984)

¹⁵¹ Holá & Bořilová (2011)

¹⁵² V mluvnici bývá v souvislosti s distribucí koncovek *-e/ě* a *-u* v Lsg neživotných tvrdých maskulin připomínána tendence používání varianty *-e/ě* u příslovečného určení místa (v místním významu) a varianty *-u* ve významu předmětném. To dokazuje ČNK i v případě předložkových spojení se slovem *obchod*. U spojení *v obchodě*, které má 1118 výskytů např. v korpusu SYN2010, drtivě převažuje význam konkrétní, místní, zatímco u spojení *v obchodu* se 113 výskyty se setkáváme vedle významu místního často s významem obchodu jako ekonomické aktivity.

výrazu *byt* ve dvou ze sledovaných učebnic.¹⁵³ *Sešit* jako vzorový výraz rovněž v zásadě splňuje všechna výše uváděná kritéria. Za nevýhodu považujeme skutečnost, že jeho použití ve vzorových větách je ohraničeno používáním sešitu v reálu. Otázky typu „*Kam to napíšeme?*“ a „*Kde máte ten úkol?*“ shledáváme méně univerzálními než otázky „*Kam jdete?*“ a „*Kde jste / Kde je?*“.

Pro výuku ruskojazyčných studentů jako cílové skupiny je dle našeho mínění vhodný jak původní vzor *hrad*, tak nové vzory *byt* a *obchod*. V ruštině výrazu *obchod* odpovídají minimálně tři různé lexémy podle jednotlivých významů, tzn. *магазин*, m. – prodejna; *торговля*, f. – směna zboží/hospodářské odvětví; *сделка*, f. – transakce/úmluva. Když student na začátku výuky bude chápat české slovo *obchod* pouze ve významu prodejny, názornost vzoru tím nijak neutrpí, ruský ekvivalent v daném smyslu, tj. *магазин*, představuje navíc v ruštině slovo stejného substantivního typu a stejné, resp. v úplnosti standardní deklinace. Vzorový výraz *byt* konkuruje vzoru *obchod* jako srovnatelně vhodný kandidát. Ruský etymologický ekvivalent *быт* má sice odlišný význam, znamená *způsob života, životní styl*, ale představuje stejný substantivní typ. Českému slovu *byt* odpovídá v ruštině symetrický překlad v podobě feminina *квартира*, ale právě symetrie překladu je v daném kontextu příznivým faktorem. V případě vzoru *hrad* je situace do jisté míry komplikovanější. Etymologickým ekvivalentem v ruštině je maskulinum *город* s významem českého slova *město* a české slovo *hrad* se překládá do ruštiny třemi různými výrazy podle konkrétního typu architektury (*замок*, m. / *крепость*, f. / *кремль*, m.). Maskulinum *город* má v ruském Npl navíc nestandardní koncovku *-a*. Uvedené skutečnosti ale u většiny ruských studentů nijak nebrání tomu, aby k českému vzoru *hrad* správně přiřazovali ostatní tvrdá neživotná maskulina.

K základnímu deklinačnímu typu *hrad* se váží dva velmi významné deklinační podtypy, a to podtyp s koncovkou *-a* v Gsg a podtyp zahrnující převzatá slova se zakončením *-(ism)us*. Pokud jde o první z uvedených podtypů, někteří autoři jej jako vedlejší vzor vůbec neuvádějí a danou variantou koncovky Gsg se zabývají v příslušných komentářích. Takový přístup lze uplatnit vůči všem

¹⁵³ Pokud jde o distribuci variantních koncovek v Lsg slova *byt*, pak ČNK, SYN2015, dokládá 2063 výskytů varianty v bytě a pouhé 2 výskytů varianty v bytu. Objemnější korpus SYN verze 5 nicméně ukazuje poměr 79 571 výskytů varianty s koncovkou *-ě* a 273 výskytů tvaru s koncovkou *-u*. Naposledy zmíněný poměr 290 : 1 je příznivější nejenom matematicky, ale i z hlediska mluvnického uznání varianty s koncovkou *-u*.

deklinacním podtypům, jde o jeden z možných přístupů k tvorbě deklinační tabulky a k prezentaci deklinačních paradigmat. Osvědčený tradiční vzorový výraz *les* ponechaný většinou autorů učebnic i tabulek však naráží na jediné úskalí, a tím je koncovka Lpl. Historickou koncovkou *-ich* v Lpl se totiž slovo *les* přesouvá k početné podskupině slov s alternacemi v základu. Přestože vlastně jde o koncovku zcela obvyklou, v případě vzorového výrazu *les* by mohla svádět uživatele deklinační tabulky ke zkreslenému chápání daného deklinačního podtypu. Proto se jako vhodnější jeví vzorový výraz *kostel*.

Výrazy *mechanismus*, *organismus* a *cyklus* se vyznačují existencí frekventovaných plurálových tvarů. Nevýhodou výrazu *cyklus* je absence charakteristické slovtvorné přípony *-ism-*. Proti výrazu *organismus* vystupuje skutečnost, že v plurálu poněkud mění svůj sémantický obsah. Proto upřednostňujeme vzorový výraz *mechanismus*, který má v ČNK v plurálu dokonce více výskytů: *organismy* 737 výskytů, *mechanismy* 932 výskytů (SYN2015).¹⁵⁴

6.5.10 Vzor *stroj*

U vzorového výrazu *stroj* se nabízí možnost jeho zachování a děje se tak u řady autorů.¹⁵⁵(viz příl. č. 58). Automatické vytváření primitivních příkladových vět je zde sice obtížnější, nicméně s využitím obrovské zásoby výskytů všech tvarů daného lemmatu v ČNK se využití autentických příkladových kontextů může ukázat jako výhoda. Pokud je nahrazován vzorem novým, pak nejčastěji vzorem *pokoj*, který se ale od původního vzoru svými sémantickými a syntaktickými vlastnostmi de facto neliší, a dokonce svým dvojitým významem má sémantickou strukturu komplikovanější. Nové vzorové výrazy, které jsou hodny pozornější úvahy, jsou výrazy *měsíc*¹⁵⁶ a *počítač*.¹⁵⁷ Výraz *počítač* splňuje všechna výše zavedená kritéria. Výraz *měsíc* lze využít v příkladových větách s časovým významem. Využití příkladových vět s jiným, než místním významem u některých vzorů, lze chápat jako obohacení, či zpestření didaktického potenciálu deklinační tabulky. Z hlediska konfrontace češtiny a ruštiny se sice jako nejvhodnější jeví výraz *měsíc*, nicméně po nesnadném zvažování se přikláníme ke vzorovému výrazu

¹⁵⁴ Sledovány byly tři, resp. s Vpl čtyři významné plurálové pádové tvary, kterým odpovídá homonymní tvar *organismy / mechanismy*.

¹⁵⁵ Např. Širokova et al. (1973), Confortiová, Cvejnová & Rajnochová (2013), Tahal (2010)

¹⁵⁶ Porák (1984)

¹⁵⁷ Holá (2016)

počítač právě pro jednoduchost vytváření příkladových kontextů.¹⁵⁸ Pro potřeby sledované cílové skupiny lze hlavní vzor *počítač* doplnit vedlejším vzorem *oheň*, který zastupuje pravopisnou variantu s *-ě* a zároveň vytváří kulisu mezijazykové konfrontace.

6.5.11 Vzor *pán*

U vzorového výrazu *pán* představuje jeho zachování jedno ze smysluplných řešení. Ze sledovaných autorů didaktických materiálů jej tři zachovávají jako hlavní vzor a v dalších třech učebnicích zůstává zachován alespoň jako vzor vedlejší (viz příl. č. 57). Na vzoru *pán* jako na vedlejším vzoru jsou demonstrovány zejména tvary Npl a Vpl. Autorky Confortiová, Cvejnová & Rajnochová (2013, s. 128–129) přicházejí s inspirativní myšlenkou prezentace kompletního paradigmatu substantiva *pán* vedle vzoru souběžného, hlavního, kterým je v jejich případě vzor *student*. Je tím připomenut nejmarkantnější příklad periferní existence kategorie určenosti v češtině, tj. *jeden / nějaký pán* ve srovnání se syntagmatem typu *pan Novák*. Vzorový výraz *student* se zdaleka nejčastěji objevuje jako snaha autorů nahradit vzor *pán* vzorem novým, ovšem důvod k dané změně není zcela zřejmý. Snad jde o pouhou snahu přiblížit význam vzoru situaci, kdy učící se jsou studenti. Není tím ale nikterak vyřešen problém latentního požadavku určenosti, který se týká všech životných vzorů a který je již blíže popsán výše v souvislosti se vzorem *žena* a též v rámci kritéria č. 11. Proto pouhou náhradu vzorového výrazu *pán* výrazem *student* neshledáváme řešením. Dva ze sledovaných autorů se pokusili výraz *pán* vyžadující určenost nahradit výrazem novým, který určenost nevyžaduje. J. Porák (1984) zavádí vzor *bratr* a L. Holá (2016) přichází s novým vzorem *doktor*. Nevýhody naposledy uvedeného vzoru jsou na první pohled zřejmé. Pokud výraz *doktor* označuje lékaře, nesplňuje základní podmínku č. 1 pro svůj silný příznak hovorovosti, ovšem s výjimkou Vsg. Pokud jde o nositele akademického titulu,

¹⁵⁸ Nesnadnost rozhodování lze doložit výzkumnou sondou provedenou v ČNK: Výraz *počítač* např. ve tvaru Gsg má v ČNK (SYN2015 [cit. 20. 2. 2018]) 3581 výskytů rozmanitých z hlediska syntaxe, z toho *do počítače* 512 výskytů, *u počítače* 368 výskytů. Výraz *měsíc* ve tvaru Gsg vykazuje ve stejném korpusu 3512 výskytů, mezi nimiž vynikají v daném tvaru následující praktické příkladové kontexty: *na začátku/začátkem měsíce, na konci měsíce, v polovině měsíce, během příštího měsíce, jednou do měsíce x jednou za měsíc, ale i světlo/svit/srpek měsíce, povrch Měsíce*. Např. ve tvaru Lsg je slovo *měsíc* zastoupeno 1771 výskyty, které se vyznačují komplikovanější syntakticko-sémantickou strukturou, než je tomu ve stejném pádovém tvaru s 1719 výskyty u výrazu *počítač*. Podrobnější průzkum korpusového materiálu by zřejmě ukázal, že se výraz *počítač* vyznačuje vyšší kolokabilitou napříč kompletní soustavou pádových tvarů.

vzor upadá do řady méně frekventovaného lexika s úzce vymezeným významem a nevyřešeným problémem určenosti. J. Porák nastoluje mnohem závažnější otázku a dilema, podobně jako tomu bylo výše u jím zvoleného originálního vzoru *měsíc*, rovněž velmi vhodného z hlediska srovnání češtiny a ruštiny. Nevýhoda alternujícího tvaru Vsg (*bratře*) může být odstraněna dobře zvolenými pomocnými vzory a alternace v Npl je akceptovatelná díky grafické podobnosti písmen *r* a *ř*. Zásadní je praktická využitelnost všech tvarů lemmatu *bratr* v příkladových kontextech ve srovnání s tvary lemmatu *kamarád*, přičemž naposledy uvedený výraz shledáváme v rámci předkládané práce jako jediný možný konkurenční výraz. Dané srovnání opět vyžaduje více či méně podrobný náhled do ČNK:

Všech tvarů lemmatu *bratr* bylo v korpusu SYN2015 [cit. 20. 2. 2018] zaznamenáno 16 457, a všech tvarů lemmatu *kamarád* 12 867. U výrazu *bratr* byly zjištěny následující výskyty vybraných tvarů: Dsg 796, Dsg+Lsg 866, Vsg 467, Apl+Ipl 935 a u výrazu *kamarád*: Dsg 430, Dsg+Lsg 458, Vsg 744, Apl+Ipl 2557. Charakter korpusových příkladů z hlediska funkčních stylů je u obou sledovaných výrazů obdobný. Konečným impulzem k vybrání vzorového výrazu *kamarád* v kontextu cílové skupiny ruskojazyčných cizinců se stává jeho vyšší výskyt ve tvarech Apl a Ipl a rovněž snazší tvoření jednoduchých příkladových vět.

6.5.12 Vzor *muž*

Problematika vzorového výrazu *muž* je obdobná jako u ostatních životných vzorů. Na rozdíl od vzoru *pán* zde neexistují dvě varianty z hlediska kategorie určenosti, které by vyžadovaly speciální lingvodidaktickou prezentaci jednoho konkrétního lexému. Vzor *muž* je pozoruhodný tím, že drtivá většina sledovaných autorů učebních materiálů jej nemění (viz příl. č. 57). Jedině J. Porák (1984) jej nahrazuje hlavním vzorem *učitel* s podvzorem *letec* a L. Holá (2016) zavádí nový vzor *lékař*. Povýšení substantivního podtypu *učitel* na hlavní vzor může být zavádějící při odvozování koncovek Npl. Činitelská jména s příponou *-tel* nepředstavují jednoznačně nejpočetnější skupinu substantiv daného deklinačního typu. U vzoru *lékař* se objevuje nepraktický tvar Vsg doložený nulovým výskytem v korpusu SYN2015. Vzor *muž* má oproti vzoru *lékař* výhodu skutečně dubletní koncovky Npl. Pokud jde o výskyt všech tvarů zadaného lemmatu, *muž* se 74 062 výskyty jednoznačně převažuje nad 20 198 výskyty všech tvarů lemmatu *lékař* (SYN2015). Výraz *muž* sice ve většině reálných situací vyžaduje určenost, ale

schopnost vzorového výrazu *lékař* evokovat elementární příkladové věty „*Jsem u lékaře. Jdu k lékaři. Mluvil jsem s lékařem.*“ nepředstavuje dostatečně přesvědčivý argument k vytlačení většinově uznávaného stávajícího vzorového výrazu. Návrh obsažený v předkládané práci počítá se zavedením zdvojeného vzoru *muž / lékař*, v jehož rámci je původní vzor zachován, a s doplněním podvzory *učitel* a *bratranec*. Podvzor *otec* není upřednostněn z důvodu zavádějícího tvaru Npl. Vybraná čtveřice *muž / lékař, učitel, bratranec* přispívá k uspokojivé prezentaci koncovek Npl a pomocné vzory *učitel* a *bratranec* v řadě situací nevyžadují určenost. Daná volba je odůvodnitelná i z pohledu lingvodidaktické konfrontace češtiny a ruštiny.

6.5.13 Vzor *předseda*

Vzorový výraz *předseda* pět ze sledovaných autorů zachovává, H. Confortiová (2008) jej ponechává alespoň jako vzor vedlejší vedle hlavního vzoru *kolega* (viz příl. č. 58). K volbě nového vzoru *kolega* přistupuje též L. Holá (2016, 2011). M. Kutláková (2012, s. 75–77) výraz *předseda* vylučuje z důvodu jeho nepřítomnosti ve výše zmiňovaném vokabuláři a přistupuje k jeho nahrazení výrazem *táta*, který je v rozporu s požadavkem jazykové neutrálnosti. A. I. Izotov (2016) zavádí nový vzorový výraz *starosta*, k čemuž je zřejmě veden existencí stejného slova v ruštině, ovšem s výrazně posunutým významem.¹⁵⁹ V českém kontextu výraz *starosta* skutečně může konkurovat výrazu *předseda*. Korpus SYN2015 [cit. 20. 2. 2018] vykazuje 10 250 všech tvarů lemmatu *starosta* a 11 414 všech tvarů lemmatu *předseda*. Výraz *předseda* bývá určován a konkretizován neshodnými přívlastky, výraz *starosta* také, ale v míře o něco menší. V obou případech většina konkrétních výskytů patří do vyšších úrovní osvojení češtiny. Ryze formální nevýhodu výrazu *starosta* může představovat náhodná podobnost zakončení *-ost-a* a přípony *-ist-a*, jež vymezuje důležitý substantivní podtyp. Výraz *kolega*, v mnoha ohledech ideální, bývá zpochybňován z důvodu výskytu alternace v Lpl. Jako problematická se jeví též volba vzorového výrazu pro lexikálně početný substantivní podtyp charakterizovaný příponou *-ist-a*. Výrazy *turista, sólista, tenista* užitými různými autory (viz příl. č. 58) mají spíše charakter modelů pro nácvik formální morfologie. Při průzkumu vybraných pádových tvarů lemmat *turista* a *policista* v korpusu SYN2015 vykazují tvary lemmatu *policista* minimálně

¹⁵⁹ Ruské obourodé substantivum *сmapoчma* má celou řadu významů závislých na konkrétním přívlastku, např. vedoucí kroužku, vedoucí dílny, předseda třídy, zástupce určité skupiny osob, v historickém smyslu též starosta selské obce.

dvojnásobně vyšší počet výskytů: 5530 všech tvarů lemmatu *turista*, 11 970 všech tvarů lemmatu *policista*, slovní tvar *turistovi* vykazuje pouhých 22 výskytů, *policistovi* 159 výskytů, výskyt tvaru Gsg výrazu *turista* nelze při použití tagové značky automaticky určit pro vysokou chybovost korpusové anotace, ale je nižší než číslo 116, Gsg výrazu *policista* se vyskytuje v počtu 329 s mnohem přesnější anotací. Navrhujeme tedy prezentaci daného deklinačního typu pomocí kombinace tří vzorových výrazů: hlavního vzoru *policista* a dvou podvzorů *předseda* a *kolega*. Výraz *policista* je pozvednut na úroveň vzoru hlavního z důvodu existence velmi početného lexika daného typu.¹⁶⁰ Uvedený návrh volby vzorových výrazů je v souladu i s výukou adresně zaměřenou na ruskojazyčné cizince, neboť substantiva s příponou *-ucm [-ist]* v ruštině nepatří k a-kmenům a v rámci ruských a-kmenových maskulin je málo slov formálně i významově shodných s češtinou. Jeden ze vzácně se shodujících výrazů zde má zastoupení v podobě výrazu *kolega* (rusky *коллега* m/f). Zdůrazňování shody paradigmát typu *policista* a *předseda* tím, že jsou oba typy paralelně prezentovány, má významnou kontrainterferenční funkci.

Životná maskulina odvozovaná příponou *-ist-a* (příp. *-it-a*) lze soustředit do relativně početných významových skupin: hudebníci (*houslista, trumpetista, kytarista, sólista*), sportovci (*fotbalista, tenista*), příslušníci profesí či profesních zaměření (*policista, publicista, bohemista, traktorista*), příslušníci ideových směrů (*komunista, idealista, kariérista, husita*) a několik slov označujících pouhou příslušnost ke skupině (*penzista, motorista, bandita*). U některých pojmenování hudebníků je pozoruhodné tvoření slova pomocí českého kořenu a latinské slovotvorné přípony. Nejde tedy o skupinu substantiv jednoznačně cizího původu.

6.5.14 Vzor *soudce*

Deklinační typ a vzor *soudce* lze rovněž z lingvodidaktického hlediska chápat jako podvzor vzoru *muž*. O to více je překvapující, že někteří ze sledovaných autorů jej z výukového plánu vědomě vypouštějí (např. s ohledem na cílovou úroveň učebnice)¹⁶¹ a někteří jej zřejmě nevědomě opomíjejí.¹⁶² Zbývající autoři

¹⁶⁰ Pokud uvažujeme obecná jména, pak lexikum typu *policista* výrazně převažuje. Velmi početný soubor příjmení typu *Svoboda* do matematického porovnání nezahrnujeme, neboť jde o velmi specifickou skupinu s převahou singulárových paradigmát.

¹⁶¹ Adamovičová et al. (2007), Porák (1984), Holá (2016)

¹⁶² Širokova et al. (1973), Confortiová et al. (1984), Hronová & Hron (2013). Překvapivé je opomenutí vzoru zejména v učebnici A. G. Širokovové a kol., kde je sice daný substantivní typ

většinou zachovávají stávající vzorový výraz *soudce*. Zavedení nového vzorového výrazu navrhuje M. Kutláková (*ibid.*, s. 77) a vybírá výraz *průvodce*. Ačkoliv se její volba jeví jako širěji odůvodnitelná, autorka nový výraz odůvodňuje pouze nepřítomností výrazu *soudce* ve výše zmiňovaném vokabuláři. Inspirativní řešení je pouze implicitně naznačeno autorkami Confortiovou, Cvejnovou & Rajnochovou (2013), které sice při prezentaci paradigmatu zachovávají vzor *soudce* (s. 241), ale při rozřazení substantiv podle rodů (s. 67) operují se vzorem *průvodce*. V předkládané práci navrhuje zachování tradičního vzoru *soudce* a jeho doplnění pomocným vzorem *průvodce*, a to zejména v deklinační tabulce s ohledem na různé cílové úrovně výuky. Z hlediska ruskojazyčných cizinců je v daném případě vhodný jakýkoliv vzor, neboť de facto neexistuje lexém daného typu, tj. z mužských ja-kmenů, který by se v obou jazycích formálně i etymologicky shodoval (srov. Zaliznjak, 2008, s. 199–206).

6.5.15 Vzorové výrazy pro adjektiva

Tabulka v příloze č. 59 ukazuje vzorové výrazy pro adjektiva použité ve sledovaných výukových materiálech. Všichni autoři nahrazují tradiční vzory novými. Jsou přitom zřejmě vedeni snahou najít vzorový výraz s co nejširší kolokabilitou. Např. u vzorového výrazu *nový, -á, -é* je schopnost vytvářet smysluplné kolokace se substantivy, a to zejména se vzorovými výrazy pro substantivní typy, zcela dostačující. U vzorových výrazů pro měkká adjektiva je však dosažení zmíněného ideálu zřejmě nemožné. S inspirativním řešením přichází zejména K. Tahal (2010, s. 23), i když podobné tendence nalezneme i u dalších autorů. Adjektivní typy prezentuje s využitím většího počtu pečlivě vybraných smysluplných slovních spojení. Uvedený přístup umožňuje příp. i zachování tradičního vzoru v jedné z vybraných kolokací, např. *mladá žena, jarní únava / měsíc / slunce*, čímž je zachována vazba na běžné mluvnice a školskou praxi. K. Tahal obdobným způsobem prezentuje též posesivní adjektiva, a to jak v nominativních konstrukcích, tak i v různých pádových tvarech (*ibid.*, s. 154–157). Využívá při tom široké spektrum obsahově i frekvenčně aktuálních příkladů. Deklinační paradigmata individuálně přivlastňovacích přídavných jmen jsou

uveden v tabulce se slovtvornými sufixy, ale chybí odkaz k jeho deklinaci. Sama tabulka a celá podkapitola (s. 329–330) je přínosná a inspirativní, neboť sdružuje problematiku odvozování různých skupin životných maskulin pomocí slovtvorných přípon s problematikou nominativu obou čísel.

představena s použitím vzorových výrazů *Adamův* a *Evin*. U ostatních sledovaných autorů se často namísto vzorů *otcův* a *matčin* objevují nové vzory *bratrův* a *sestrin*, přičemž motivace změny zřejmě vychází z bližší formální shody nových výrazů s ruskými lexikálními protějšky. Někteří z autorů prezentují dané deklinační soubory pouze na jediném vzoru *bratrův*. V předkládané disertační práci je navrženo zavedení plurálového podvzoru pro pojmenování rodin a manželských párů, např. *Novákovi*.

6.5.16 Závěr

Problematiku obsaženou v podkapitole 6.5 lze na závěr stručně shrnout následujícím způsobem: Pokud je při volbě modelu pro skloňování ignorována kolokabilita, tj. syntaktický potenciál vzorového výrazu, pak vzor slouží jako pouhý model formální soustavy tvarů. V takovém případě se výběr vhodných „kandidátů“ rozšíří, ale zároveň ani není důvod měnit vzory tradiční. Kvalita výukového materiálu tím nemusí být nutně deformována či snížena za předpokladu, že syntaktickým funkcím pádů autor věnuje náležitou pozornost v rámci komplexního didaktického záměru. Zcela nový přístup k (vertikální) prezentaci vzorového paradigmatu, který je některými autory naznačen, ale nebyl v žádném ze sledovaných materiálů důsledně uplatněn, představuje zavedení racionálně zvolené skupiny vzorových jmen pro každý deklinační typ. V předkládané deklinační tabulce (viz verze v přílohách č. 44–49) je u většiny deklinačních typů navržen dvojvzor, tj. vzorový výraz tradiční v kombinaci se vzorovým výrazem alternativním. Prezentací několika různých smysluplných syntagmat lze též vyřešit hlavolam, který vyvstal jako následek snahy nalézt pro složená adjektiva vzorové výrazy s univerzální kolokabilitou.

6.6 K posloupnosti probíraných jevů v oblasti deklinace

Jako výchozí vzor vhodné posloupnosti prezentace deklinačních paradigmat a dalších jevů v oblasti deklinace substantiv a adjektiv může posloužit *Учебник чешского языка (для I. и II. курсов)* A. G. Širokovové a kol. (1973), viz oddíl 3.3.2. Jde o učebnici s adresným určením cílové skupině ruskojazyčných cizinců. Deklinační typy jsou probírány v následujícím pořadí:

- 1 ■ *žena, dobrá* (+*má, tvá, svá / moje, tvoje, svoje* jako tvrdá adj.);
- 2 ■ (*hrad*)/*byt, nový* (+*můj, tvůj, svůj* jako tvrdá adj.);

- 3■ (*pán*)/*student*, Npl Ma a Apl Ma včetně Npl adjektiv s alternacemi;
- 4■ *město, nové* (+*mé, tvé, své / moje, tvoje, svoje* jako tvrdá adj.);
- 5■ (*moře*)/*pole, pracoviště*;
- 6■ *růže*;
- 7■ *muž, stroj*;
- 8■ *stavení*;
- 9■ *píseň, kost, letní (den), letní (noc), letní (jitra)*, tj. měkká adj.;
- 10■ *předseda*;
- 11■ *bratrův, sestřin* (tj. poses. adj.); ■ skloň. názvů měsíců a slov *den, týden*; ■ pluralia tantum;
- 12■ *přivodčí* (Ma); ■ deklinace substantiv označujících párové části těla (*ruce, nohy, oči, uši, kolena, ramena, prsa*);
- 13■ *vrátný, pokojská, kapesné, vrchní, vedoucí, telecí*; ■ *kámen, týden; kuň, přítel*;
- 14■ *album, muzeum, gymnasium, individuum*;
- 15■ *socialismus sg, kosmos sg, drama*;
- 16■ *Augustus sg, Archimedes sg, génius, idea*;
- 22■ *děvče (kniže), dítě, děti*.

V předkládané disertační práci je pojetí výše uvedené učebnice přijímáno jako inspirativní vzor zodpovědného lingvodidaktického přístupu k dané problematice, nicméně autor práce navrhuje přesun některých tematických celků. Ve výsledku je tedy pořadí probíraných paradigmat odlišné. Možnost sdružování morfologicky příbuzných paradigmat vychází z celkového zobrazení deklinačního systému v deklinační tabulce (viz oddíly 6.1.2 a 6.1.3; přílohy č. 44–49).

Úplné paradigma deklinačního typu *žena/škola* představuje ideální východisko pro vertikální způsob prezentace českého skloňování. Z hlediska ruskojazyčných cizinců je přínosné osvojení hláskových alternací v Dsg a Lsg i tvarů Apl životných feminin už v počátečních fázích výuky. Následují úplná paradigmata tvrdých českých substantivních typů *město/okno, hrad/obchod a pán/kamarád* spolu s podtypy *centrum, park, kostel, mechanismus, číšník, Angličan*. Ke sdružení uvedených tří paradigmat (ovšem bez podvzorů pro převzatá neutra a maskulina) dospěly rovněž autorky učebnice *Русский язык. Чештина про руски ховоріці*. (Confortiová et al., 2013). Je dáno historickou i synchronní příbuzností uvedených deklinačních typů v obou jazycích. Kromě řady výhod, jež

vyplývají z četných meziparadigmatických shod, jde zároveň o deklinační třídu vyznačující se velkým množstvím morfologických jevů (viz příloha č. 51, poznámky 1–16). Proto se předpokládá, že jde o lekci v rozsahu obvyklých dvou lekcí či přímo o lekce dvě. Důležitým, zde prezentovaným jevem je mj. i kategorie životnosti a Npl tvrdých životných maskulin. Podtyp *centrum*, nikoliv však *muzeum*, doporučujeme prezentovat společně s hlavním vzorem *město* hned v dané počáteční fázi. Zároveň s tvrdými substantivními typy jsou představována též tvrdá adjektiva obdobným způsobem jako ve výše uvedené vzorové učebnici. Simplifikace se může projevit např. dočasným vypuštěním, resp. redukcí problematiky souhláskových alternací adjektiv v Npl. V Dpl a Lpl situaci zjednodušuje dosud čitelná stavba tvarotvorného formantu, tj. jasně rozpoznatelná tvaroslovná přípona *-m* a *-ch*.

Po probrání základních typů neuter, maskulin a feminin s tvrdým zakončením tvarotvorného základu je vhodné věnovat další úsek výuky mužským a-kmenům (*předseda, policista*), jejichž paradigma leží na pomezí paradigmát typu *pán* a *žena*, přičemž většinou svých koncovek patří k I. deklinační třídě (viz tabulky v přílohách č. 44–45). S ohledem na situaci v ruštině, kde maskulina typu *мужчина, женщина* atd. náleží k běžným tvrdým maskulinům s nulovou koncovkou Nsg, je vhodné česká maskulina typu *předseda* a *policista* prezentovat jako samostatné substantivní typy s téměř shodnou deklinací.

Následně navrhujeme vklínit do výukového plánu prezentaci deklinačního typu *nádraží/řešení* spolu s připomenutím obrovského lexikálního fondu tvořeného podstatnými jmény slovesnými. (Odvozování od infinitivů sloves prostřednictvím přičestí trpného by však v dané fázi mělo být pouze naznačeno s odkazem na pozdější lekci.) Deklinace uvedeného typu neuter se následkem vývojových změn morfologicky neshoduje s deklinací obvyklých substantiv, ale zároveň je po formální stránce nenáročná. V rámci V. třídy skloňování je na první pohled zřejmé, že vykazuje shodné morfologické znaky s měkkými adjektivy. Vhodné je tedy hned vzápětí zařadit souhrnnou prezentaci měkkého a tvrdého skloňování adjektiv ve spojení s dosud probranými typy substantiv.

V souladu se řazením paradigmát v deklinační tabulce následuje prezentace celé IV. deklinační třídy, tj. všech nestažených měkkých substantivních typů spolu s podtypy, a to v následujícím řazení: *píseň/kancelář, růže/restaurace (fotografie,*

ulice, kolegyně), stroj/počítač, muž/lékař (učitel, otec/bratranec), soudce, moře/letišťe, kuře/dítě (v posledním případě pouze sg.). Teoretické i praktické důvody, které vedou ke sdružení uvedených deklinačních typů, jsou podrobněji popsány již v oddílech 6.1.2 a 6.1.3.4. Paradigma typu *kost/místnost* je vhodné připojit ke vzorové tabulce zleva pouze z důvodu tradiční konfrontace s paradigmatickým typem *píseň* s odkazem na lekci, v níž je představeno speciálně. Nesmí zde rovněž chybět odkaz na pozdější probrání plurálových paradigmat *kuřata* a *děti*.

Specifické postavení má v českém deklinačním systému pozůstatek historických i-kmenů, tj. paradigma typu *kost*, které je tvořeno především rezistentní skupinou slov, většinou abstrakt, tvořených slovotvornou příponou *-ost*. S tím souvisí celkový přístup k prezentaci ženského rodu v češtině. Výše uvedený způsob, kdy deklinační typy *píseň* a *růže* jsou včleněny mezi morfologicky blízká paradigmata ostatních rodů v rámci IV. deklinační třídy, lze nazvat synkretickým, zatímco kontrastivní způsob prezentace spočívá v konfrontaci deklinačních typů *žena* a *růže* (srov. podkap. 6.4). Daná konfrontace pak přímo vybízí k prezentaci ženského rodu jako celku v tradičním pojetí, tj. *žena, růže, píseň, kost*, kde je speciální pozornost a paralelní tabulka věnována substantivnímu typu *kost/místnost/děti* a přechodovému paradigmatu typu *odpověď/myš*, tj. kolísání mezi vzory *kost* a *píseň*. Konfrontace deklinačních typů *žena/škola* a *růže/neděle* pak slouží ruskojazyčným studentům k demonstraci zásadního rozdílu mezi češtinou a ruštinou, pokud jde o vývoj měkkých substantiv. Vzorový výraz *neděle* spolu s podvzorem *ulice* je v dané fázi použit z důvodu etymologické a částečně též sémantické mezijazykové shody (*neděle – неделя, ulice – улица*), ačkoliv v základní tabulce neobstál v konkurenci vzorového výrazu *restaurace* (srov. oddíl 6.5.6).

Následně spolu s prezentací a procvičením deklinace substantivizovaných adjektiv (*vrátný, pokojská, vstupné, průvodčí, hovězí*) je v daném kontextu zopakována deklinace adjektiv jako celku, tj. obsah V. a IV. deklinační třídy, včetně alternací v Npl adjektivních shodných přívlastků životných maskulin. Sem patří rovněž složené (adjektivní) skloňování českých a ruských příjmení. Pouze skloňování cizích jmen typu *René* a *Messi* je vhodné zařadit do jedné z pozdějších lekcí věnovaných vlastním jménům a příjmením neslovanského původu. V další

lekcí se uvolňuje prostor pro dočasně odsouvanou součást I. deklinační třídy, a to plurálové paradigma typu *kuřata*, k němuž je z důvodu formální příbuznosti přiřčeno úplné paradigma typu *téma*. Studenti všechny probírané deklinační typy postupně konfrontují s kompletní deklinační tabulkou. Předpokládá se tedy, že v dané fázi výuky si již navykli sledovat meziparadigmatické shody i odlišnou kmenovou příslušnost některých plurálových paradigmat (např. *dítě – děti, kuře – kuřata, oko – oči* apod.).

Podtyp *centrum/album* náležící k deklinačnímu typu *město/okno* je v další, právě popisované fázi zopakován spolu s uvedením deklinace typu *muzeum/kritérium*. Doplnění tradičního vzoru *muzeum* paralelním vzorem *kritérium* není náhodné. Vyplývá jak ze zkušeností autorů učebnic češtiny pro rusky hovořící (srov. učebnice A. G. Širokovové a kol. a A. I. Izotova, viz oddíly 3.3.2 a 3.3.5 a příl. č. 56), tak z průzkumu požadavků samotných studentů (viz podkapitola 6.9). Ukázalo se totiž, že ruskojazyční studenti a pravděpodobně i další cizinci mohou mít potíže s určením rozhraní tvarotvorného základu a tvarotvorného formantu v některých tvarech daného paradigmatu. Explicitní prezentace dvou výše uvedených variant přesnou identifikaci koncovky výrazně usnadňuje.

Posesivní adjektiva a jejich deklinace představují neobyčejně inspirativní téma. Na jednu z posledních příček zde doporučovaného sledu probíraných segmentů deklinačního systému se skloňování individuálně přivlastňovacích adjektiv dostává z několika příčin. Jde zejména o relativně nízkou, resp. velmi nevyrovnanou frekvenci jejich užití v ČNK, která se promítá do vysoké míry chybovosti zjištěné při výzkumu v rámci předkládané práce (viz oddíl 5.4.13). Dalším z důvodů jejich označení za náročné téma je jisté periferní postavení smíšeného skloňování v kontextu deklinační tabulky, příp. systému, jako celku. Deklinace typu *otcův/matčín/otcovo/matčino* a *otcova/matčina* totiž tvoří jakási vkladná paradigmata, která mohou být vložena do kontextu I. a II. deklinační třídy až při použití komplexní varianty deklinační tabulky (srov. oddíl 6.1.3.7 a přílohy č. 44–49). Ačkoliv při názorné konfrontaci dochovaných fragmentů jmenného skloňování adjektiv s deklinací substantivní je shoda na první pohled patrná (např. *otcova – žena, matčino – slovo, otcův – les* apod.), přesto dochází ve vědomí uživatelů k určitému chaosu, který se neprojevuje pouze u cizinců, ale i u rodilých Čechů, jak dosvědčuje řada tvarů užívaných v obecné češtině. Zde doporučované

pozdější zařazení daného tématu lze zmírnit probráním pouze nominativních tvarů posesivních adjektiv v některé z předcházejících lekcí. Nominativní tvary posesivních adjektiv se zcela shodují s ustrnulými krátkými tvary adjektiv (např. *rád, ráda, rádo, rádi, rády*) a zejména s verbálními jmennými tvary příčestí. Dané téma je proto vhodné spojit s tématem gramatické a pravopisné shody. Důležitou a mnohdy opomíjenou součástí prezentace posesivních adjektiv je skloňování plurálního tvaru příjmení, jež označuje rodinu či manželský pár, např. *Novákovi / manželé Novákovi*. Dotýkáme se zde problematiky, k níž lingvisté nemají jednoznačný postoj. Plurálové paradigma substantiva *manželé* prezentované na stránkách IJP ÚJČ působí chaoticky pro svůj smíšený charakter. Pro potřeby češtiny jako cizího jazyka lze proto doporučit důsledné paradigmatické odlišení výrazu *manželé* označujícího manželskou dvojici a v uvedeném, relativně frekventovaném významu jej skloňovat jako měkké životné maskulinum podle vzoru *učitel*, v málo frekventovaném významu partnerů jistých dam pak podle vzoru *pán*, resp. např. jako slovo *Španělé*. V projevech studentů pak je třeba respektovat a tiše přijímat dubletní tvary, které uvádí ÚJČ (srov. oddíl 6.7.6).

Již známou, relativně frekventovanou, a v podstatě nenáročnou deklinaci neživotných přejatých maskulin typu *mechanismus* lze uvést do kontextu s typologicky blízkými přejatými jmény životnými. Taková substantiva mohou být představena vzory *dinosaurus*, příp. i *génus* a příklady deklinace antických jmen v sg. (např. *Amadeus, Archimedes, Dionýsos, Pythagoras*). Závěrečné kapitoly celého představeného výukového cyklu, jehož páteř tvoří deklinační systém, jsou věnovány převážně skloňování antroponym cizího původu. Dále jde o skloňování ruských, příp. dalších poslovanštělých a slovanských ženských příjmení s přiblížením distribuce obou variant (*Karenina/Kareninová, Alieva*) na základě autentického užití v jazyce, tj. v literatuře a v tisku, ale i v řeči. Poslední systémovou součástí deklinační tabulky je paradigma vlastních jmen a příjmení neslovanského původu typu *René, Goethe, Messi, Henry, Gándhí*, které je de facto singulárové, relativně frekventované a formálně nenáročné (viz příloha č. 49). Představuje inspirativní téma nabízející množství textů o různých osobnostech. Antroponyma jako celek, tj. česká spolu s adaptovanými cizími, tvoří důležitý lexikální repertoár řady deklinačních typů. Pochopení deklinace frekventovaných antroponym a způsobů adaptace přejatých slov vede k pochopení hlavních principů celého českého deklinačního systému.

Paradigmatický způsob prezentace skloňování umožňuje důkladnější poznání a procvičení příslušnosti konkrétního jmenného lexika ke konkrétnímu deklinačnímu typu. Umožňuje rovněž věnovat adekvátní pozornost funkční morfologii. Morfosyntaktický vklad je sice v rámci jednoho probíraného paradigmatu pouze redukováný, ale díky postupnému probírání dalších substantivních typů může být spirálovitě opakován a obsahově rozšiřován. Výše popsaná posloupnost lingvodidaktické prezentace deklinačních paradigmat tvořená s ohledem na danou cílovou skupinu představuje pouze základní páteř probíraných jevů. Jak je patrné z podrobněji analyzované učebnice autorek Confortiové, Cvejnové & Rajnochové (2013), základní témata z oblasti deklinace jsou v kompletním učebním materiálu promyšleně prokládána tématy dílčími, např. soubory předložkových konstrukcí, obtížnějšími soubory pádových tvarů v horizontálním pohledu, prezentací zbytků duálu, svébytnými paradigmaty některých izolovaných slov atd. Pokud by nově vznikající učební materiál nebyl založen na komentářích v ruštině ve funkci zprostředkujícího jazyka, stejná či podobná posloupnost se jeví jako vhodná i pro další skupiny studentů, tj. pro heterogenní skupinu studentů se srovnatelnou úrovní obeznámenosti s deklinací.

6.7 Doporučení k lingvodidaktickému zpracování vybraných jevů

Problémy s recepcí u ruskojazyčných cizinců (a stejně tak u Čechů učících se ruštinu) spíše souvisejí s mírou osvojení neshodného lexika a jistého omezeného počtu výrazně odlišných syntaktických struktur. Rozdíly v morfologii jmen relativně brzy přestávají mít na kvalitu recepce vliv. Dokazuje to rovněž výzkum, kdy značné mezery ve znalosti formální morfologie nebrání sledovaným studentům v úspěšné komunikaci na úrovni B2 a v plnění studijních povinností. Doporučení uváděná v kapitolách návrhové části jsou vedena snahou o vytvoření studijních opor, které by napomáhaly budovat ve vědomí uživatelů češtiny z řad dané cílové skupiny systém analogií projevující se zlepšením jejich jazykových i řečových schopností zejména v oblasti produkce. A. Šourková (In Šourková & Zajíčková (Eds.), 1968, s. 7) v dané souvislosti uvádí:

Nepochybuje se o tom, že nelze učit např. ruskému jazyku stejným způsobem Čecha i Angličana anebo Japonce. Nedoporučuje se však ani stálé a systematické srovnávání jevů mateřského a cizího jazyka, které by podporovalo interferenci a ztěžovalo automatizaci osvojovaných tvarů a konstrukcí. Porovnávací hledisko se však naprosto

nutně musí uplatnit při výběru učiva, ve způsobu výkladu, a hlavně v systému cvičení, aby se výuka zaměřila především na jevy, které působí učícímu se největší potíže.

M. Hrdlička (2009, s. 20–21) shrnuje názory odborníků na problematiku gramatiky v cizojazyčné výuce. Upozorňuje v dané souvislosti na neobyčejně přínosný výzkum provedený kanadskými badateli Cl. Germainem a H. Séguinem (1995), kteří sledovali žáky osvojující si jazyk pomocí metody nazývané *total immersion*. Závěry jejich rozsáhlého výzkumu ukazují, že „frekventanti takového typu kurzu se sice vyznačují značnou komunikační jistotou, vysokou mírou recepčních schopností a tzv. bezproblémovým komunikováním v cizím jazyce (ve své podstatě ovšem dosti limitovaným), postrádají ale náležité zvládnutí formálních rysů osvojeného jazyka a dopouštějí se [...] vinou negativního transferu četných chyb.“ (*ibid.*, s. 21) (srov. podkap. 5.5).

6.7.1 K Lsg maskulin s tvrdým zakončením tvarotvorného základu

Dubletní tvary na *-u* a na *-e/-ě* přecházejí ve tvary variantní, avšak pravidla jejich užití nelze přesně definovat. Existuje pouze měnící se úzus a tendence, která je přesně opačná než pravidlo v ruštině.¹⁶³ V příslovecném spojení v češtině převažuje *-e/-ě*, např.: *byli jsme na hradě*, v předmětovém spojení převažuje *-u*, např.: *mluvili jsme o hradu*. V případech uvedeného typu má význam sledovat v ČNK variabilitu morfosyntaktických spojení jednoho konkrétního, pro praxi významného lemmatu, zde např. lemmatu *hrad*, nebo např. lemmatu *obchod* atp. a dále pracovat s autentickým textem, v němž sledovaný frekventovaný výraz vystupuje jako klíčové slovo. U slova *obchod* je třeba sledovat jeho různé významy, tj. obchod jako výměna statků, obchod internetový, kamenný atp.

Při prezentaci a procvičování Lsg neživotných maskulin je třeba stále zdůrazňovat převahu koncovky *-u*, trvat na znalosti pravidla jejího užití po zadopatrových souhláskách *-k*, *-ch*, *-h*, *-g* a v praktických spojeních důsledně procvičit promyšleně sestavenou skupinu slov s výraznou převahou koncovky *-e/-ě* zejména v místním významu, např.: *na stole*, *v lese*, *v kostele*, *na dvoře*, *v domě*, *v domově*, *na venkově*, *v Egyptě*, *na ostrově*, *na hřbitově*, *na obědě*, *ve světě*,

¹⁶³ Několik maskulin končících ve tvaru Lsg v ruštině na *[-u]* se v obou jazycích shoduje, např.: *na boku*, *ve sněhu*, *na břehu*, *v sadu*, *v medu*, *ve větru*, ovšem pouze v místním významu. Ve významu předmětném je v ruštině vždy *[-e]*.

v životě, v Mnichově, v Kyjevě, v Berlíně, v Londýně, v Římě. Obdobná situace je i u typologicky příbuzných neuter.

Životná maskulina (zde s tvrdým zakončením tvarotvorného základu) se vyznačují homonymií tvarů Lsg a Dsg.¹⁶⁴ Pro distribuci koncovek *-ovi* a *-u* lze formulovat relativně přesná a srozumitelná pravidla (viz příloha č. 51). Kromě důkladného procvičení užití převažující koncovky *-ovi* v autentických situacích je užitečné věnovat taktéž pozornost distribuci koncovky *-u* a demonstraci jejího sekundárního, zároveň ale nezastupitelného postavení. Jde zejména o syntagmata typu *panu Novákovi*, ale rovněž i o ustrnulý frekventovaný tvar *člověku*, příp. i *bohu*.

6.7.2 K akuzativu plurálu

Metodická doporučení k pojetí výuky Apl s adresným zaměřením na danou cílovou skupinu jsou již popsána v článku autora předkládané disertační práce (Kulich, 2014b). Shrnutí hlavních zásad je následující:

Zahájíme-li výuku deklinace prezentací úplných paradigmat feminin *žena / škola*, (*matka / taška*) spolu s adjektivním shodným přívlastkem, číslovkou *jedna* v singuláru a číslovkou *dvě* v plurálu, je zřejmé na první pohled, že čeština nerozlišuje životná a neživotná feminina, a že číslovka *dvě* nemá žádný vliv na skloňování počítaného předmětu. [...] Zdůrazní se tím jednoduchost češtiny, jde-li o počítaný předmět. Pouze tyto dva tvary (tj. Npl a Apl) by měly být procvičovány i ve spojení s číslovkou *dvě* v příslušném cvičení počáteční lekce.

V zásadě je třeba zdůraznit, že životnost se v českém plurálu projevuje pouze v nominativu a v tvarově homonymním vokativu. Ačkoliv tato skutečnost bývá při výuce připomínána, pro ruskojazyčného cizince je osvojení daného jevu velmi obtížné. V případě Apl jde o výraznou změnu myšlení. Proto by studenti měli být systematicky vedeni k uvědomění, že v akuzativních konstrukcích v plurálu (a ostatně i v dalších plurálových tvarech kromě zmíněného nominativu a vokativu) musí být koncovky všech životných jmen stejné, jako koncovky jmen neživotných odpovídajícího substantivního typu, a to včetně přívlastků shodných. [...] Výuka akuzativu plurálu s adresným zaměřením na ruskojazyčné studenty vyžaduje specifický, výše naznačený, přístup. Při výuce dotyčné cílové skupiny je třeba počítat se systematickým vytvářením kontrainterferenčních struktur

¹⁶⁴ Např. M. Hebalová (2004, s. 90) upozorňuje na existenci určitých specifických rozdílů v distribuci koncovek *-ovi* a *-u* při srovnání Dsg a Lsg, podrobnější analýzu nicméně neprovádí.

v oblasti mezijazyka a tento moment univerzálně zaměřené učebnice postrádají. Pokud (implicitní) kontrainterferenční základ pro osvojování uvedeného jevu v učební strategii chybí, student je nucen si jej sám vyvozovat [...]. (Kulich, 2014b, s. 55).

Kontrainterferenční cvičení určená pro nácvik správného tvoření Apl mohou vycházet z následujících modelů:

Jeden z modelů představuje převádění z ženského rodu do mužského a naopak, jako např. *Прийали jsme на прaxи двѣ черствѣ абсолвенткы.* ↔ *Прийали jsme на прaxи два черствѣ абсолвенты.* *Укажу вам на фотографіі свѣ двѣ сестры.* ↔ *Укажу вам на фотографіі свѣ два братры.* *Ктерѣ českѣ zpѣваčky знáте* ↔ *Ктерѣ českѣ zpѣváкы знáте?*

Další cvičení mohou vycházet ze syntaktických konstrukcí s A upravených do podoby otázek, jako např. *О ктерѣ прачовнікы маіі зájем а кде? О прáвнїкы моху мїт зájем велкѣ фірмы.* Vybraná povolání, další životná substantiva a lexikum obecně (*číšník a barman, programátor, inženýr, chirurg* apod.) je vždy třeba vybírat podle procvičovaného substantivního typu a zejména na základě prověřené sémantické slučitelnosti daných spojení. Tak např. při dosazování životných předmětů ve tvaru plurálu do vět typu *Доволте, абыч вам прѣдставїл ...; Поздравукте оде мѣ ...; Поткал(а) жсем ...; Позвалї жсеме ...; Якý маіе нáзор на ...; Прїжмеме ...* je vhodné autenticitu takových spojení ověřovat v ČNK.

Vynikající a dosud málo využívaný způsob procvičování obtížných tvarů Npl, Apl. a u maskulin též Ipl představují pravopisná cvičení zaměřená na doplňování *-y* nebo *-i* v koncovkách substantiv. Ve větách typu *Holub.... знечіšťукї фасáды домї.* *Влас.... по умыті вонѣлы.* *В овочї былі черв.... . Дївáк.... розчіловалы стáле стейнѣ рекламы.* *Зїстáлы зде поузе чтырї стол.... .* jsou vynechány pouze koncovky tvrdých maskulin, čímž je demonstrováno, že systém pravopisných cvičení primárně vychází z aktuálně probírané látky a postupně je rozšiřován.

6.7.3 Počítaný předmět v pozici podmětu a přímého předmětu

Ruské substantivum má po číslovkových tvarech *два – две, три, четыре* tvar Gsg, např.: *два телефона, два студента, два окна, две сестры.* Takto bývá dotyčný jev interpretován v učebnicích a v mluvnicích ruštiny při synchronním pohledu. Sami jazykovědci však nemají na podstatu a vznik těchto tvarů jednoznačný názor (srov. Adamec 2000, s. 8). Gsg však je v obou jazycích

v některých deklinačních typech tvarově homonymní s Npl, což může podstatu (a zejména výklad) uvedených tvarů částečně zastírat. Z tabulky v příl. č. 24 vyplývá, že nepřímé pády jsou z hlediska počítaného předmětu i z hlediska formální realizace ve své podstatě gramaticky paralelní. Pozoruhodná je situace v Apl neživotných jmen, kde na rozdíl od češtiny má ruština dva různé tvary: buď tvar shodný s nominativem při použití bez číslovky, viz *принести новые столы*, anebo odlišný, nezvyklý tvar, jde-li o počítaný předmět po číslovkách 2–4, viz *принести два новых стола*. Tato skutečnost je markantní zejména v mužském a do značné míry i ve středním rodě. V ženském rodě ji částečně stírá tvarová homonymie. Počítaný předmět po číslovce *пять* a po číslovkách vyšších představuje paralelní gramatický jev, máme-li na mysli samotný počítaný předmět, nikoliv však případy gramatické shody podmětu s přísudkem (viz Žaža, 1999, s. 87).

Neobyčejně potřebná jsou proto cvičení, která vedou studenty dané cílové skupiny k používání tvarů Npl, příp. Apl, po číslovkách 2–4 i Gpl po dalších odpovídajících výrazech množství, a to nejen v podobě prostého drilového počítání, ale i v podobě úplných větných konstrukcí. V úplných větách se projevuje výše naznačená gramaticky neparalelní „shoda“ podmětu s přísudkem, kde v plurálu kromě pravopisných variant *i / y* nelze opomíjet věty typu „*Пришло пять студентов. 20 % respondentů se выразило негативно.*“ ani věty s řídicími substantivy středního rodu. Téma je variabilní, nabízí množství konkrétních „početních“ úkolů, které mohou studenti řešit a které jsou zakotveny v reálném kontextu. Vhodné je v dané souvislosti stále implicitní připomínání skutečnosti, že tvar Npl se přidáním či odebráním číslovky 2–4 nemění.

6.7.4 Ruská ženská příjmení

Deklinace typu *жена/škola* v kombinaci s tvrdými adjektivy zahrnuje rovněž skloňování ženských jmen a příjmení nejen českého, ale i ruského a obecně cizího původu. Sami lingvisté nemají jednoznačný názor na způsob skloňování některých ruských ženských příjmení v češtině (srov. oddíl 1.2.4). Např. M. Knappová (2002, s. 103) doporučuje ruská ženská příjmení vzniklá z původních posesivních adjektiv skloňovat s českým zakončením *-ov-(á)*, tzn. nahradit jmenné skloňování skloňováním složeným. K doporučenému přístupu se přikláníme pouze z toho důvodu, že jej lze aplikovat na ruská ženská příjmení ve většině běžných situací. Je třeba ovšem mít na paměti, že pro ruskojazyčné cizince je uvedený způsob

skloňování velmi nezvyklý a že existují reálné případy, kdy i v češtině se dává přednost původním jmenným tvarům, a to nejen ve jmenných seznamech obsahujících pouze Nsg. Čeští publicisté např. jednoznačně upřednostnili jmenné skloňování v článcích věnovaných operní pěvkyni „Dinaře Alievě“ (např. <https://www.casopisharmonie.cz/kritiky/hvorostovsky-s-alievou-rozbourili-smetanovu-sin.html>). Užití ženských jmen v češtině se rovněž neshoduje s ruskou zvyklostí, kdy při formální komunikaci jsou ženy i muži osločovány osobním jménem v kombinaci s patronymem. Ruská zvyklost je dodržována i v češtině při překladu ruských literárních děl včetně dramát. Ačkoliv uvedená problematika není v odborné literatuře dosud uspokojivě zpracována, praktická každodenní potřeba používání ruských příjmení vyžaduje procvičení jejich skloňování v rámci výuky češtiny pro cizince. K danému účelu je sestaveno např. následující modelové cvičení:

a) Varianta s kombinací jména i příjmení, kde shoda dvou jmen snižuje míru homonymie.

Vložte ženská jména s příjmeními A) – G) do vět tak, aby forma odpovídala pádu:

- 1) _____ mi řekla, že v sobotu nebude v Praze.
- 2) Ptal(a) jsem se _____, jestli by nám mohla poskytnout slevu v případě větší objednávky.
- 3) Měli bychom poblahopřát _____, protože včera úspěšně složila státní zkoušku.
- 4) Poprosím _____, aby mi tu knihu půjčila.
- 5) Paní _____, mohla byste, prosím, přijít ve středu v jednu hodinu?
- 6) Na _____ nám záleží. Chtěli bychom, aby zde nadále pracovala.
- 7) S _____ už počítáme. Máme ji v seznamu.

- A) Aleny Motinové
- B) Naděždou Ivanovovou
- C) Jana Bělousovová
- D) Olze Staroselské
- E) Larisu Tjutčevovou

F) *Uspenská*

G) *Eleně Vyšeslavcevodé*

Klíč ke cvičení: 1) *Jana Bělousovová*; 2) *Aleny Motinové* 3) *Olze Staroselské / Eleně Vyšeslavcevodé*; 4) *Larisu Tjutčevovou*; 5) *Uspenská*; 6) *Olze Staroselské / Eleně Vyšeslavcevodé*; 7) *Naděždou Ivanovovou*

b) Varianta se samotnými příjmeními, která je sice více zatížena homonymií, ale je bližší reálným situacím.

Vložte ženská příjmení A) – G) do (výše uvedených vět) vět tak, aby forma odpovídala pádu:

A) *Motinové*

B) *Ivanovovou*

C) *Bělousovová*

D) *Staroselské*

E) *Tjutčevovou*

F) *Uspenská*

G) *Vyšeslavcevodé*

Klíč ke cvičení: 1) *Bělousovová / Uspenská*; 2) *Motinové / Staroselské / Vyšeslavcevodé*; 3) *Motinové / Staroselské / Vyšeslavcevodé*; 4) *Ivanovovou / Tjutčevovou*; 5) *Bělousovová / Uspenská*; 6) *Motinové / Staroselské / Vyšeslavcevodé*; 7) *Ivanovovou / Tjutčevovou*

6.7.5 K využití nominativu a genitivu ve jmenných syntagmatech v rámci lingvodidaktického přístupu k deklinaci

V článku K. Kulicha a L. Bartošové (2017, s. 3–18) je popsán lingvodidaktický přístup využívající autentické odborné učební texty za účelem morfosyntaktické selekce syntagmat jmen a přívlastků, zejména neshodných. Výchozím učebním materiálem jsou skripta či učebnice odborného předmětu, tj. autentické texty, se kterými se studenti dříve či později v rámci svého studijního zaměření musí seznámit. Ve zmíněné studii autoři využili jako výchozí materiál

skripta z oboru gastronomie, ale přístup lze aplikovat na skripta a učebnice dalších odborných předmětů.¹⁶⁵

Textový základ tvoří nadpisy a podnadpisy v obsahu skript, které jsou systematicky utříděny v tabulce (viz přílohy č. 60 a 61). Kritériem pro jejich kategorizaci je výskyt konkrétního pádového tvaru v rámci pojmu a gramatický rod sledovaného řídicího substantiva. Aktuální pádový tvar je v tabulce zvýrazněn podtržením. Moderní lingvodidaktický přístup k výuce počítá s tím, že slovní zásobu si student neosvojuje v podobě izolovaných slov, ale v podobě smysluplných slovních spojení. Např. autoři učebnice *The Case Book for Czech* (Janda & Glancy, 2006) sestavili všechna cvičení výhradně z korpusových, literárních a dalších autentických jazykových projevů (srov. Janda & Glancy, 2008, s. 74). My zacházíme ještě dále v tom smyslu, že pracujeme s homogenním jazykovým materiálem vybraného odborného zaměření.

Tabulka ve zmíněném článku zahrnuje pouze N a G obou čísel a počet příkladů slovních spojení je z prostorových důvodů zúžen. Ve skutečnosti jde o učební pomůcku soustředující výrazy ve všech pádových tvarech. Komplexně použité nadpisy a podnadpisy z obsahu skript jsou doplněny dalšími vhodnými výrazy dohledatelnými ve skriptech. Takové výrazy disponují odkazem na příslušnou stranu. Pokud by určitý substantivní typ nebo tvar nebyl ve skriptech dostatečně zastoupen, lze jej doplnit výrazem z jiného zdroje, např. z publikace nebo článku s obdobným zaměřením, z ČNK atp. Jiný zdroj je třeba v tabulce formou zkratky uvést, např. (ČNK, SYN2015), aby student výraz nehledal marně v obsahu skript.

Jestliže pády sledujeme z hlediska jejich funkce ve větě, dostáváme se od morfologie k syntaxi a tím k reálným řečovým situacím. Slovesa a předložky ve větě vyžadují určitý pádový tvar, ale syntaktické vztahy vyjádřené pomocí pádů mají i členy čistě jmenných syntagmat. Jedním z typických příkladů uvedených slovních spojení jsou přívlastky neshodné závislé na řídicím substantivu. Mohou být ve všech pádech, ale v odborných textech se nejčastěji setkáváme s genitivními

¹⁶⁵ Odborný jazyk obsahuje množství gramatických a řečových modelů uplatnitelných i v jiných funkčních stylech. Lze jej tedy využít jako základní model a příklady užití jazyka v ostatních funkčních stylech výuku doplňovat. Přednosti tzv. „odborného mikrojazyka“ vyzdvihuje také R. Choděra (2013, s. 89), který zdůrazňuje především pozitivní vliv na motivaci, výrazný podíl práce s textem na úkor netextu a přirozené zaměření na produktivnost gramatických tvarů.

neshodnými přívlastky typu „*vývoj gastronomie, systém vrchního číšníka* atp.“ Nominativ a genitiv mohou být chápány jako výchozí tvary pro výuku celé deklinace, a to z několika důvodů:

- Uvedené pádové tvary jsou v souboru nadpisů a podnadpisů sledovaných skript nejfrekventovanější, ale ukazují se být nejfrekventovanějšími pády v češtině všeobecně. Dokazuje to již studie J. Jelínka, J. V. Bečky a M. Těšitelové, kde v souhrnném vyčíslení mají N a G nejvyšší frekvenci výskytu v singuláru, v plurálu i při současném posouzení obou čísel. Na vysokém procentuálním zastoupení G se výrazně podílejí především odborné a vědecké texty, v nichž N vystupuje u nevětných výrazů jako základní slovníkový tvar, ve větách pak jako podmět a G zejména ve funkci neshodného přívlastku. Akuzativ převažuje nad genitivem pouze v textech uměleckých. Celkové vyčíslení frekvence pádů v uvedené studii je následující: N: 28,46%, G: 24,48%, A: 19,88%, L: 10,89%, I: 9,88%, D: 4,46%, V: 1,95% (srov. Jelínek, Bečka & Těšitelová, 1961, s. 94). Moderní korpusové studie dospívají k obdobnému výsledku (srov. Cvrček et al., 2015, s. 173; Bartoň et al., 2009, s. 134–136).
- Nominativ a genitiv můžeme rovněž chápat jako nejzákladnější pády z hlediska morfologie, tj. z hlediska mechanického přiřazování substantiv ke správným deklinačním vzorům.
- Nominativ a genitiv obou čísel představují částečné paradigma obsahující všechny tvary potřebné pro vyjadřování počítaného předmětu, jinými slovy s pomocí N a G obou čísel lze v češtině vyjádřit jakýkoliv počet určitých objektů nejen v celých číslech, ale i v desetinných číslech, zlomcích a procentech. Např.: *tři celé dvacet pět desetin procenta z hrubé mzdy jednoho zaměstnance* atp.
- Uvedené pády umožňují konfrontační srovnání s ostatními jazyky, které G v určité podobě mají. Kromě většiny slovanských jazyků je to např. také němčina, novořečtina, rumunština či jazyky aglutinační, při jejichž popisu V. Skalička rovněž hovoří o pádech (srov. Skalička In Čermák et al. (Eds.), 2004–2006, s. 109). Dokonce i v angličtině lze o G v určitém omezeném smyslu hovořit jako o adnominálním pádu, ovšem s funkcí převážně

posesivní (srov. Dušková et al., 2006, s. 88).¹⁶⁶ Funkční zatížení G se v různých jazycích liší. Zjednodušeně lze říci, že spektrum funkcí G v neslovanských jazycích typu němčiny a rumunštiny je zúženo, G jako slovesný předmět zde zcela chybí a je reprezentován především neshodnými přívlastky. Ty jsou, jak již bylo řečeno, dominantní rovněž v českých odborných textech. Při práci s materiály pro výuku odborných předmětů je právě na G s touto syntaktickosémantickou funkcí kladen důraz. V odborných textech je hojně zastoupen praktickými příklady, a tudíž je maximálně zprostředkován nejen cizincům, kteří jmennou flexi z prvního jazyka neznají, ale i ruskojazyčným cizincům. Tvoření neshodných přívlastků v češtině a v ruštině sice vychází ze stejných syntaktických principů, ale při srovnávání překladu jednotlivých dvojic nalézáme celou řadu gramaticky neparalelních syntagmat, jako např. *вопрос о происхождении славян – otázka původu Slovanů; смертная казнь – trest smrti; собственность на средства производства – vlastnictví výrobních prostředků; вопрос большой актуальности – vysoce aktuální otázka; общий вид Прагу – celkový pohled na Prahu* atp. (srov. *Průruční mluvnice ruštiny I*, 1976, s. 294).

Ve výše citovaném článku je při ukázce praktického postupu využit pojem „*Stolový a sedací inventář*“ (v závorce je uvedeno číslo příslušné strany ve skriptech). Rozdělení stolů a židlí podle materiálu, druhu, tvarů a velikostí lze využít k dalším jazykovým aktivitám úměrně jazykové úrovni studentů. V návaznosti na předchozí se nabízí vyhledání pojmu „*Založení drobného stolního inventáře*“. Pojem se v tabulce nalézá v oddíle pro Gsg – mužský rod. Ve skriptech jeho vysvětlení začíná slovy: „*Tento inventář zakládáme ...*“. Student musí identifikovat gramatické tvary a deklinační typologii substantiv a adjektiv, z nichž je výraz složen. Substantivum *inventář* je zde přítomno v obou základních tvarech, v Nsg i v Gsg, podle nichž student odkáže slovo *inventář* k příslušnému deklinačnímu typu v deklinační tabulce, tj. k měkkým maskulinům typu *stroj/počítač*. Může si rovněž zrekapitulovat skloňování slova *inventář* ve všech pádech, případně některé z těchto tvarů ve skriptech doložit v konkrétním

¹⁶⁶ Dušková (*ibid.*) uvádí kromě posesivní funkce ještě další genitivní vztahy anglického adnominálního pádu, např. genitiv podmětový: „*our guest's arrival*“ („příjezd našeho hosta“) a genitiv předmětový: „*the chairman's election*“ („zvolení předsedy“).

syntaktickosémantickém kontextu. U obou vybraných pojmů je velmi užitečná kombinace měkkého i tvrdého adjektiva v rámci několikanásobného či postupně rozvíjejícího shodného přívlastku. Příklady jasně demonstrují různost skloňování tvrdých a měkkých adjektiv v mužském rodě. Dále si student všimne dvou různých adjektivních derivátů od jména *stůl*: *stolní* a *stolový*. Příklady smysluplných praktických kombinací obou adjektivních variant se substantivy může nalézt ve skriptech nebo přímo na internetu.

6.7.6 K individuálně přivlastňovacím adjektivům

Posesivní adjektiva představují z hlediska ruskojazyčných cizinců velmi náročnou látku, jak ostatně ukázala i provedená výzkumná sonda (srov. oddíl 5.4.13). Převažovala tendence přizpůsobit smíšené skloňování složenému, která není cizí ani obecné češtině. Ve spisovných tvarech smíšeného skloňování mohou chybovat i rodilí čeští mluvčí, kterým působí potíže např. pravopis ve tvarech Npl a Apl. I český uživatel si je vědom určité archaičnosti zachovalého fragmentu jmenného skloňování adjektiv. Velmi omezený výskyt individuálně přivlastňovacích adjektiv v ruštině je připomenut v oddílu 1.2.4. Z konfrontačního studia češtiny a ruštiny vyplývá, že česká singulárová paradigmata posesivních adjektiv se mužském rodě z hlediska koncovkových morfémů zcela shodují s deklinací ruských mužských příjmení typu *Кызынецов* (viz příl. č. 14). V plurálu zmíněná shoda panuje pouze v případě nepřímých pádů, Npl a Apl jsou výrazně neparalelní. V ženském rodě o paradigmatické shodě hovořit nelze, neboť Gsg, Dsg a Lsg v ruštině podléhají složenému skloňování. Z důvodu výrazné vnitrojazykové shody jmenných tvarů adjektiv s příbuznými tvary substantivními je smíšené skloňování zahrnuto do navržené souhrnné české deklinační tabulky (příloha č. 45). Uvedené shody mohou napomáhat systematizaci daných paradigmát, zároveň však zde spolupůsobí několik výše naznačených vlivů, které přispívají k určitému chaosu.

Největší potenciál českých posesivních adjektiv tkví v jejich hojném výskytu v rámci geografických a místních názvů a v neposlední řadě též v pojmenování rodin a manželských párů (srov. např. podkap. 6.6). Studenti většinou s aktivním zájmem participují na cvičení, kdy jejich úkolem je vyhledání základních informací o konkrétním místě či manželském páru na internetu. V případě místních názvů jednu z informací představuje i uvedení osoby či

osobnosti od níž je pojmenování odvozeno. Mezi inspirativní pojmy patří např. *Jindřichův Hradec, Karlovo náměstí, Masarykovo nádraží, Mariina vyhlídka, prameny v Mariánských Lázních, Viktoriiny vodopády, Artemidin chrám v Efezu, manželé Zátopkovi* atd. Jde většinou o texty se zajímavým obsahem, které lze využít i pro různá další cvičení.

6.8 Typologie cvičebních úloh

Existují učební materiály určené pro samostudium, resp. pro samostatnou domácí práci studentů a učební materiály určené pro práci ve skupinovém kurzu. Oba okruhy materiálů jsou potřebné a společně využívané při skupinové výuce, má-li být takto organizovaná výuka skutečně efektivní. Oba okruhy učebních materiálů mají odlišný charakter, a proto lze doporučit jejich oddělené zpracovávání. Příprava učebních materiálů určených pro samostudium vyžaduje, aby autor měl smysl pro systematizaci, absolutní srozumitelnost a byl schopen trpělivé filologické práce s autentickými texty a lexikem v kombinaci se studiem mluvnic. Autor materiálů určených pro práci ve skupině je především nucen vytvořit scénář společné činnosti, kdy role jednotlivců vedou k přirozené vzájemné komunikaci. Hlavní smysl skupinové práce spočívá v tom, že studenti¹⁶⁷ mají možnost ve společenské interakci uplatnit jazykové znalosti, které nabyli při samostatné domácí přípravě. Při činnostech ve skupině jsou znalosti o jazyce řečovou praxí transformovány na znalosti z jazyka podobně, jako tomu bývá, když cizinec vstupuje do běžných životních situací v cizojazyčném prostředí, které jej obklopuje. Slova role a scénář evokují, že jde o kreativní hledání inspirace, uchopení situací z reálného života, které připomíná dramatickou tvorbu.

Systému učebních úloh věnuje samostatnou kapitolu L. Ries (1987 – 1. díl). V úvodu připomíná tradiční a stále aktuální dělení úloh na jazyková (lexikální, gramatická, fonetická, pravopisná) a řečová cvičení (poslech, mluvení, čtení, psaní). Upozorňuje na nebezpečí nácvičku jazykových jednotek bez spojení s jejich uplatněním v řeči a konstatuje: „Snahy o překonání izolace jazykových cvičení se projevují v tom, že v systému cvičení je kladen důraz na přechod mezi jazykovými a řečovými cvičeními. Děje se tak vytvářením zvláštního typu cvičení označovaných jako přechodná, jazykově řečová, kombinovaná cvičení [...]. Je

¹⁶⁷ Autor má na mysli především zahraniční vysokoškolské studenty, u nichž se využití domácí přípravy předpokládá.

vyslovován požadavek, aby každá jazyková jednotka, počínaje prvky fonetickými (fonematickými) a konče větou byla nacvičována v kontextu.“ (Ries, 1987 – 1. díl, s. 125). Uplatňování uvedené myšlenky klade na autora učebních materiálů vyšší nároky, zvyšuje se tím ale bezesporu efektivita vyučování-učení, neboť pouze studenti s hloubkovým učebním stylem jsou schopni sami nalézat kontext a systémové zařazení pro jednotku z kontextu vyjmutou (srov. Kalhous et al., 2002, s. 211).

Podrobnou klasifikaci učebních úloh provádí Ries pouze v obecné rovině, a to v rámci jazykových operací nevětných, větných a větných s komunikativním rámcem. Jazykové operace větné nazývá rovněž suboperacemi a v souvislosti s větně modelovými cvičeními substitučními, transformačními a kombinačními¹⁶⁸ hovoří o suboperaci analogie (srov. *ibid.*, s. 129). Na stejné straně uvádí obecně definovaný výčet jazykových operací větných, kromě již zmíněných např. tvoření vět ze slov, tvarů slov, slovních spojení či doplňování vynechaných prvků do vět, tvoření vět podle obrázků atd. Na konci výčtu připomíná, že „věta sice vytváří malý kontext pro řadu jazykových jednotek (foném, grafém, morfém, lexém), avšak je to kontext komunikativně nedostatečný.“ (*ibid.*, s. 129). U jazykových operací větných s komunikativním rámcem „je dán komunikativní rámec pokynem, instrukcí, v učebních výkonech receptivní povahy též malým kontextem.“ (*ibid.*, s. 130) Zde autor poprvé (v dané kapitole) uvádí příklady konkrétní práce s jazykovým materiálem ruštiny. Vybízá učitele, aby instrukce založené na gramatické terminologii nahrazovali instrukcemi komunikativní povahy v podobě tázacích či rozkazovacích vět: *Кто кем хочет стать? Спросите, когда кто кем стал. Скажите, кто похож на кого. Скажите, кем работают ваши близкие и знакомые. Обратитесь к своему собеседнику на вы. атр.* (srov. *ibid.*, s. 130). Od jazykových operací autor postupně přechází k operacím řečovým. Inspirativní pro výuku deklinace mohou být např. některá cvičení zaměřená na „řečovou činnost s jazykovou operací“. Patří mezi ně mj. analytický poslech, analytické čtení a sestavení vyprávění s použitím předepsaných slov, kdy slova mohou být nahrazena morfosyntaktickými konstrukcemi. Ačkoliv se zde počítá s tím, že zpětnou vazbu poskytne učitel, existuje rovněž možnost uvést v klíči modelový příklad.

¹⁶⁸ Zmíněné elementární typy cvičení jsou popsány i dalšími lingvodidaktiky, viz níže.

Riesovu „Didaktiku ruštiny“ však nelze pochopit pouhým vytržením jedné kapitoly z celkového kontextu. V druhém dílu se autor podrobně zabývá jednotlivými řečovými dovednostmi. Mj. připomíná, že při nácviu mluvení existuje zřetelný rozdíl mezi tzv. syntetickou a analytickou metodou. Úskalí syntetické metody spočívá v generování vět na základě vnitřního překladu, čímž je podporována interference mateřského jazyka. Autor upozorňuje na možnosti zmenšení nevýhod syntetické metody, čímž je míněna znalost jazykových jednotek vyššího řádu (*принять на машине; встречать гостей; прошу прощения; очень вам благодарен; это ставит меня в плохое положение; atd.*). Výhody analytické metody vyplývají už ze samotného schématu její struktury: 1) poslech vzorového textu, nejlépe s vizuálním doprovodem (obraz / videozáznam / film) – 2) imitace textu po částech – 3) obměny textu – 4) reprodukce – 5) produkce (srov. Ries, 1987 – 2. díl, s. 82–83). Při tvorbě učebních materiálů sloužících k výuce české deklinace je tedy třeba mít stále na zřeteli nejen typologickou rozmanitost úloh, ale i specifika jednotlivých řečových dovedností.

R. Choděra specifikuje základní dělení jazykových cvičení na cvičení spíše jazyková a cvičení spíše řečová, jejichž vrcholem jsou simulace (imitační modelování). V dané souvislosti upozorňuje na cvičení založená na vzorcích a modelech, která vycházejí z metody H. E. Palmera („*substitution tables*“ 1916) a v české tradici jako tzv. větné vzorce navazují na pojetí F. Daneše (1981). Cvičení založená na vzorcích považuje Choděra za zvláštní samostatný typ, jenž nelze zařadit ani mezi jazyková ani mezi řečová cvičení. U tzv. drilových cvičení představujících druh cvičení modelových klade důraz na proměnlivost lexikální náplně a promyšlené obměny. Při dodržení uvedeného přístupu je uznává jako součást nácvikového inventáře komunikativní metody. Poukazuje na skutečnost, že každé cvičení by mělo být ve své podstatě cvičením kontrainterferenčním, zároveň však důsledně varuje před explicitním zdůrazňováním kontrastů v jakékoliv fázi výuky.¹⁶⁹ Explicitní upozorňování na gramaticky neparalelní jevy přísluší lingvistice, nikoliv didaktice. U cvičení typu *multiple choice* ostře odsuzuje

¹⁶⁹ J. Zimová, L. Rozkocová a R. Choděra v článku *Problematika cvičení ve výuce ruštiny z hlediska interference (Na lexikálním materiálu)* č.7 konstatují, že [...] „kontrainterferenční cvičení musí být zastoupena jak ve fázi kognitivní, tak i fixační, se zvláštním důrazem právě na fázi kognitivní.“ (1974, s. 304). Z uvedených ukázek kontrainterferenčních lexikálních cvičení je však patrné, že ve fázi kognitivní je v odůvodněných případech explicitní zdůraznění rozdílů nevyhnutelné, viz např. „*едининый бюджет* = jednotný rozpočet (pozor: jediný = *единственный*)“ (ibid., s. 305).

zařazování jazykově nekorektních variant. Klade důraz na užitečnost hojného čtení a poslechu v rámci jazykové výuky obecně (srov. Choděra, 2013, s. 136–140). Autor se zmiňuje o dvojím přístupu k nácvičku gramatiky: „Spíše přímé metody inklinují k syntagmatice, spíše nepřímé k paradigmatice.“ (*ibid.*, s. 142). Tím navazuje na výše uvedený Riesův popis tzv. syntetické a analytické metody. Danou skutečnost ilustruje na konkrétním příkladu z oblasti deklinace: „Tak např. v ruštině nácviček morfologie substantiv typu ‚*vrémja*‘ může probíhat buď expozicí pádových tvarů v rozmanitých funkčních kontextech, nebo v [pouhé] posloupnosti struktury počínaje 1. p. sg. a konče 7. p. pl.“ (*ibid.*, s. 142).

V rámci obecně zaměřené didaktiky jazyků se typy a druhy cvičení zabývá rovněž J. Hendrich. Zavádí několik kritérií pro jejich klasifikaci, ale za nejzákladnější lze považovat dělení na cvičení jazyková, předřečová a řečová (1988, s. 317). Cvičení zaměřená na jazykové prostředky nebo na řečové dovednosti označuje rovněž jako cvičení „tradiční“ a připomíná několik jejich základních typů (1988, s. 320): cvičení doplňovací, kdy při doplňování do výchozího textu jsou sledované tvary zapojeny do celkového kontextu; skládání vět z daných slov pro nácviček slovosledu a dalších gramatických jevů; substituční cvičení (viz níže); přiřazování; diktát. Substituční cvičení v podstatě umožňuje tvoření vět z daného slovního materiálu uvedeného v jednotlivých sloupcích (srov. Fišerová, 2000). Mechaničnost lze omezit konfrontací s konkrétní situací např. na obrázku či ve vztahu ke konkrétní osobě atp. Jde o strukturální cvičení, jimž autor věnuje samostatnou kapitolu nejen zde, ale i v níže uvedené monografii S. Jelínka a kol., kde jsou strukturální cvičení obdobným způsobem typologizována jako tzv. cvičení audioorální.

Konkrétním rozpracováním typologie substitučních cvičení se zabývá J. Hendrich v kapitole *Podstata audioorálních cvičení a jejich typologie* (In Jelínek et al., 1980, s. 133–154).¹⁷⁰ Audioorálním, případně též audiolingválním cvičením se podrobněji věnuje rovněž L. Ries (1979), M. Holoubková a V. Nekolová (1967) a řada dalších našich i zahraničních autorů. Koncepce cvičení zaměřených na výuku ruštiny může být inspirativní pro didaktiku dalších flexivních jazyků. Zároveň je

¹⁷⁰ Audioorální cvičení, jak vyplývá z latinského názvu, byla původně určena pro nácviček řízených odpovědí s využitím magnetofonu. Jejich struktura mnohdy odpovídá gramatickým cvičením využívaným i v současných jazykových učebnicích, kde slouží drilovému procvičení probraných jevů. Student si modelovou větou zpravidla předčítá sám a mnohdy cvičení vypracovává samostatně s použitím klíče.

připomenuto, že „každý jazyk má svůj vlastní systém, jemuž musí být druhy audioorálních cvičení přizpůsobeny“ (1980, s. 143). Při definici audioorálních cvičení Hendrich konstatuje, že „jejich společným rysem je řízenost. Tato řízenost je určována cílem, který je v dané etapě výuky příslušným typem cvičení sledován.“ (*ibid.*, s. 135). Autor zdůrazňuje „důležitost kontextualizace či situačního zakotvení audioorálních cvičení“ (*ibid.*, s. 138). Dále je upřesněn termín strukturní vzorec ve významu abstraktní formule obecné povahy a termín větný model jako konkrétní lexikální naplnění daného strukturního vzorce (srov. *ibid.*, s. 142). Při třídění audioorálních cvičení v obecném smyslu (tj. tak, aby uvedené vzory byly použitelné v didaktikách různých jazyků) rozlišuje Hendrich pět hlavních typů: 1. imitační, 2. substituční, 3. transformační, 4. dialogická a 5. rozvíjející (*ibid.*, s. 144–154). Výklad je ilustrován názornými příklady cvičení z didaktik francouzštiny a němčiny. Pro účely našeho zaměření byla autorem disertační práce vytvořena nová příkladová cvičení, která jsou využitelná při výuce české deklinace se zaměřením na výše definovanou cílovou skupinu. Hendrichova klasifikace je upotřebena jako jeden z modelů pro typologizaci jazykových cvičení.

Imitační cvičení jsou zaměřena na nácvik poslechu s porozuměním a na nácvik správné výslovnosti. Jsou dodnes aktuální v rámci fonetických cvičení. Cvičení substituční představují typ gramatického cvičení hojně využívaný i v současných učebnicích češtiny pro cizince. V modelové větě dochází k náhradě slova či slovního spojení tzv. stimulovaným segmentem. Hendrich nejprve demonstruje substituční cvičení jednoduchá, u nichž stimulovaný segment žádné morfologické změny u ostatních slov ve větě nevyvolává, např.:

výchozí věta: Soustředím se plně na *jízdu*.

Stimulované segmenty: žákova reakce:

(hra) Soustředím se na *hru*.

(široká škála zákazníků) Soustředíme se na *širokou škálu* zákazníků.

(její kariéra) Nechce mít děti, protože se soustředí na svoji/svou *kariéru*.

Podle počtu slov ve stimulovaném výrazu se rozlišují substituce jednoslovné (*hra*) a víceslovné (*široká škála*). Dále autor rozlišuje substituce

prodlužující (např. *na jízdu – na bezpečnou jízdu*), substituce zkracující, opoziční, tj. protikladové, synonymické a antonymické. Zde uvedené cvičení vede ruskojazyčného studenta k osvojení slovesné vazby *soustředit se na + A*, která se liší od ruské vazby *сосредоточиться на + L*. Může být využito při probírání paradigmatu typu *žena/škola*, neboť tvar A je zde výrazný. Reálný kontext cvičení lze rozšířit charakteristikou osob, kterými byly věty vysloveny nebo kterých se týkají. Podobným způsobem se procvičuje genitivní předmět slovesa *ptát se/zeptat se*. Výše uvedené příklady jsou s drobnými úpravami převzaty z korpusu SYN2015 [cit. 11.4.2018].

Dále jsou připomenuta substituční cvičení složená s jednou shodou, která se v rámci češtiny běžně využívají např. při doplňování koncovky příděstí v rámci shody podmětu s přísudkem a substituční cvičení složená s několikerou shodou, jehož příkladem může být rozšíření shody podmětu s přísudkem o číslovku určující podmět (*Přišel jeden student. Přišli dva/tři/čtyři studenti. Přišlo pět studentů.*).

Transformační cvičení protikladová, v literatuře označovaná též jako cvičení variační, jsou založena na protikladech gramatické povahy, např. rodu, čísla atp. Nebezpečí mechaničnosti lze snižovat střídáním procvičovaných jevů stojících v opozici, např. klad – zápor, zápor – klad. Při výuce české deklinace jsou využívána velkou měrou. Jedním z nezastupitelných gramatických cvičení spojených s výukou deklinace je např. transformace vět s podmětem v jednotném čísle na věty s podmětem v čísle množném (*To rajče není zralé. – Ta rajčata nejsou zralá.*). Lze jej použít nejen u podmětů ve tvaru N, ale i u různých dalších větných členů ve všech pádech. Následující příklad cvičení s transformací rodu, tj. s přechylováním, slouží jako kontrainterferenční cvičení při upevňování znalosti Apl. Primárně je určeno ruskojazyčným cizincům a následuje jako dodatek po prezentaci kategorie životnosti v češtině, tj. po souhrnném procvičení mužského rodu životného: (výchozí věta: *Které české zpěváky a herce znáte?* – transformace: *Které české zpěvačky a herečky znáte?*). Stejně cvičení může obsahovat kumulaci více jevů: (*Kuchaři už začali pracovat, ale číšníci jsme ještě neviděli. - Kuchařky už začaly pracovat, ale servírky jsme ještě neviděli.*). Ve zjednodušené podobě je začleněno rovněž mezi cvičení příslušející ke všem substantivním typům zahrnujícím názvy osob či zvířat, přičemž lexikum je selektováno na základě již probrané látky. Pouze na samotném počátku výuky při probírání paradigmatu

žena/škola je nahrazeno prostým cvičením transformačním, kdy student mění tvary Asg ve tvary Apl (*Kterou českou herečku znáte? – Které české herečky znáte?*).

Řízenost dialogických cvičení spočívá ve výběru z omezeného počtu odpovědí či ve vymezení tématu, jež vyplývá z příslušného textu či situace. Při tvorbě učebních materiálů opatřených klíčem, a tudíž vhodných pro samostudium, je zásadní právě výběr možných odpovědí.

- Dialogická cvičení imitační spočívají v doslovném opakování.
- Dialogická cvičení replikovaná představují různé druhy cvičení substitučních a transformačních, kdy jde o řízené odpovědi na otázky.
- Dialogická cvičení navozených odpovědí zahrnují celou škálu cvičení různé náročnosti počínaje jednoslovnými odpověďmi a konče delším monologickým projevem, jehož řízenost spočívá ve vymezení tématu. Může jít rovněž o odpovědi na základě přečteného textu či opřené i o stimul neverbální povahy (kresbu, foto, diagram, schéma, mapu apod.).

Cvičení rozvíjející, tj. rozvíjení stimulu (*ibid.*, s. 153) je autorem charakterizováno jako přechod od řízené konverzace ke konverzaci volné. Pro poskytnutí zpětné vazby je zde nepostradatelná přítomnost učitele. Tím je již překročen rámeček specificky vymezený tématem výuky deklinace.

Ve vídeňském elektronickém časopise *International Journal of Emerging Technologies in Learning* je publikován článek, který se týká programování elektronických jazykových pomůcek. Autoři článku se rovněž zabývají taxonomií či typologizací jazykových cvičení (Wu, Witten, Edwards, Nichols & Aquino, 2007). Rozlišují celkem sedm typů jazykových cvičení: 1. *multi-choise exercises* (výběr z více variant), 2. *Matching exercises* (přiřazování), 3. *Permutation* (rozřazení položek v určitém pořádku), 4. *Fill-in-the-blank* (doplnění prázdných míst), 5. *Type-the-answer* (otázky, např. k textu, filmu atp.), 6. *Spelling* (pravopisná cvičení), 7. *Category exercises* (rozřazení slov či promluv podle určitého kritéria). V následujícím textu je uvedených sedm obecných modelů cvičebních úloh konfrontováno s problematikou výuky české deklinace v rámci češtiny pro cizince s výše definovaným adresným zaměřením.

Výběr z více variant (*multiple-choise*) lze využít např. při doplnění správné předložkové konstrukce u předložek spojujících se s více pády či obecněji při

doplňování správného pádového tvaru. Efektivita právě uvedeného cvičení však je velmi diskutabilní, neboť zde hrozí nebezpečí, že chybná varianta se nežádoucím způsobem rovněž uloží ve vědomí studenta. Mnohem účinnějším se proto jeví výběr z gramaticky správných variant, kdy v celkovém kontextu vzniká buď smysluplné tvrzení, nebo komický nesmysl. Takové cvičení je samozřejmě náročné na přípravu, a proto se s ním ve výše sledovaných učebnicích téměř nesetkáváme. Např. u tvarů poznamenaných vysokou mírou homonymie, tj. zejména u deklinace typu *říže* je ve cvičeních daného typu vhodné za použitý tvar uvádět v závorce též označení pádu. U následujícího příkladu je sice nebezpečí osvojení nežádoucího tvaru minimalizováno, nicméně diskutabilní zůstává skutečnost, zda pro osvojení správné vazby *starat se o + A* je nezbytně potřebné takto prostorově náročné cvičení:

Rodina se musí starat

- 1) *babička z otcovy strany.*
- 2) *od babičky v 7 hodin večer.*
- 3) *k babičce, protože bydlí nedaleko od nás.*
- 4) *o babičku, protože jí je 90 let a nákupy nebo úklid sama nezvládne.*
- 5) *babičko, přejeme ti všechno nejlepší k tvým narozeninám!*
- 6) *o babičce Aleně a o tom, co zažila během svého života.*
- 7) *za babičkou na Moravu.*

Efektivnějším se cvičení stane tehdy, když bude prodlouženo dalším úkolem, a to požadavkem doplnění chybějících začátků zbylých vět s použitím připravených variant. Nadstandardní preciznosti lze dosáhnout tím, že věty vytvoří souvislý příběh. V takovém případě už jde o další typ, tj. přiřazování. Přiřazování bývá využíváno mj. při procvičování gramatických znalostí, tzn. uvědomělého určování pádu a deklinačního vzoru. Sem spadá též rozsáhlý soubor elektronických cvičení autorů L. Jandové a S. Clancyho (např. Janda & Clancy, 2006) zaměřených na funkce a sémantiku pádů. Elektronická cvičení tvoří součást citované, knižně vydané učebnice. Zařazovat na správné místo lze rovněž hotové pádové tvary slov.

Rozřazení položek v určitém pořádku představuje např. seřazení dialogu či vyprávění v určitém sledu, kde ovšem problematika deklinace nehraje primární roli. Rozřazovat však lze i hotové věty, kde kritériem pro rozřazení je např. pád předmětu.

Při doplňování prázdných míst jde v rámci výuky deklinace o doplňování celých pádových tvarů či pouze jejich zakončení do souvislého textu či do izolovaných vět. Takový charakter má např. soubor testů využitých při výzkumu v rámci předkládané práce (viz přílohy č. 27–38) nebo tzv. C-testy (srov. Stranz-Nikitina In Gladkova et al., 2016b, s. 84–85; 101–103).

Otázky, např. k textu, filmu atp. jsou často využívaným typem cvičení. V souvislosti s výukou české deklinace se nabízí možnost kladení izolovaných otázek, které obsahují pádovou otázku vyplývající z předmětné či příslovečné konstrukce, např. „*Koho občas napodobuje hrdina zmíněný v textu?*“ nebo „*Komu je podobná/a žena, o níž byla řeč?*“ „*Čemu je třeba se vyhýbat, když chceme zdravě jíst?*“ Zmíněné příklady jsou konstruovány jako kontrainterferenční cvičení zaměřená na gramaticky neparalelní pádové konstrukce.

Pravopisná cvičení jsou sice všem učitelům známa v celé své variabilitě z jejich vlastních školních let, při výuce cizinců však bývají někdy neprávem opomíjena. S problematikou deklinace je spjata jejich podstatná část. Jde o psaní tvrdého *-y* a měkkého *-i* v koncovkách podstatných jmen a příčestí, dlouhých variant *-ý/-í* v koncovkách adjektiv, některých typů substantiv a adjektiválií a rovněž i o volbu variant *-e/-ě*. Cvičení určená cizincům se od cvičení používaných na českých základních školách liší především výběrem použitého lexika.

Rozřazení slov či promluv podle určitého kritéria lze rovněž využít při práci s textem, kdy např. zvýrazněná substantiva jsou rozřazována podle vzorů skloňování atp.

Na závěr je třeba připomenout, že v předkládaných kapitolách nemohlo být představeno spektrum jazykových cvičení ve své celistvosti, neboť takový úkol představuje téma samostatné disertační práce. Autor si klade za cíl upozornit na naléhavou potřebu vybudování databáze typologicky i tematicky rozřazených cvičebních úloh. Databázi cvičebních úloh doporučuje řadit dvojím způsobem, jak po pádech, tak paradigmaticky. V rámci souborů jednotlivých pádových tvarů je

vhodné dále rozdělit cvičení na homogenní (členěná podle vzorů) a cvičení heterogenní, tj. smíšená.

6.9 K lingvodidaktickému využití korpusových materiálů při výuce české deklinace v rámci češtiny pro cizince

Ve sbornících a časopiseckých studiích z posledních let jsou prezentovány různé způsoby využití korpusových materiálů při výuce češtiny pro cizince (např. Starý-Kořánová, Knittl & Hanušková (2016); Vališová (2016) ad.). Jak bylo výše řečeno při popisu výzkumu, použité testy (viz přílohy č. 27–38) z velké části tvoří autentické věty pocházející z korpusů SYN2015 a SYN verze 5. Některé z vět a souvětí byly částečně upravovány, tj. nejčastěji zkracovány a zjednodušovány, v ojedinělých případech též stylisticky pozměněny. Soubor testů představuje zdroj cvičných vět patřících do kategorie doplňovacích cvičení, někdy též zařazovaných mezi cvičení drilová. Procvičování znalostí a návyků z oblasti deklinace nemůže spočívat na jediném typu cvičebních úloh, nicméně uvedený typ cvičení tvoří při výuce jazyka s rozvinutou flexí nezastupitelnou součást (srov. Choděra, 2013, s. 137). Využití pečlivě vybraných autentických vět, v nichž se vyskytuje sledovaný pádový tvar u konkrétního substantivního typu, směřuje k maximálnímu zdokonalení uvedené skupiny cvičebních úloh.

V předkládané práci je představen rovněž svébytný návrh systému cvičebních úloh, v jehož rámci studenti využívají internetovou jazykovou příručku v kombinaci s korpusem SYN2015 (viz příloha č. 62). U zrodu předkládaného návrhu stálo přesvědčení, že interakce s internetovými jazykovými pomůckami je pro studenty motivující, protože je svým způsobem dobrodružná. Modelový soubor úloh je demonstrován na příkladu horizontální řady tvarů Ipl, kde jednotlivé deklinační typy jsou řazeny ve stejném pořadí jako ve výše představené deklinační tabulce (viz přílohy č. 44–49). Soubor vznikl jako pokus o nápravu u studentů, kteří sice již dosáhli úrovně B2 z hlediska celkového osvojení češtiny, ale přesto vykazují velkou míru neznalosti systému českého skloňování (srov. oddíl 5.4.12). Struktura jednoho pracovního listu obsahujícího jeden deklinační typ se shodně opakuje na všech listech a je následující:

- gramatický rod latinsky, česky a rusky;
- deklinační typ;

- reprezentativní příkladové lexikum příslušející k danému typu;
- autentická příkladová věta obsahující vzorový výraz ve sledovaném pádovém tvaru;
- cvičení 1, tj. tabulka do níž student doplňuje, resp. opisuje z IJP celé či částečné paradigma vzorových výrazů, v daném případě plurálové, přičemž sledovaný tvar, zde Ipl je vždy zvýrazněn a konfrontován s tvarem singulárovým, zde Isg;
- cvičení 2, v jehož rámci student vyhledává v ČNK (SYN2015) větný kontext ke speciálně zvoleným, nejčastěji třem substantivům ve sledovaném pádovém tvaru;
- krátké doplňovací 3. cvičení s třemi až pěti autentickými větami, kde student doplňuje pouze sledovanou koncovku, jejíž vzor vidí na celém listě;
- list je zakončen připomenutím obecně českých tvarů, pokud se u zobrazeného pádového tvaru vyskytují.

Autor vychází z přesvědčení, že paradigmatický a horizontální způsob prezentace deklinačních paradigmat musí být v celkové koncepci kombinovány, a to různými způsoby v závislosti na charakteru cílové skupiny studentů. I Neslované v určitém stadiu svého poznání a osvojení češtiny začínají chápat systém deklinačních paradigmat, což ostatně nepřímo dokládá i M. Hrdlička (2009, s. 92), když oborové bohemisty neslovanských národností a rodilé Slovany považuje za srovnatelně připravené k pochopení vertikální prezentace deklinačních paradigmat. Stejný autor rovněž upozorňuje na užitečnost odkazu k deklinačnímu systému jako celku i v případě horizontálního způsobu prezentace skloňování. U ruskojazyčných cizinců se k horizontálnímu způsobu prezentace pádů přistupuje až sekundárně v souvislosti s důkladnějším probíráním funkcí pádů. Syntaktickým vlastnostem pádů je věnováno klíčové cvičení 2, kdy student individuálně vybírá příkladovou větu ze zobrazené nabídky automaticky přístupného korpusu SYN2015. U motivovaného studenta lze předpokládat, že bude při vyhledávání příkladové věty věnovat pozornost různým syntaktickým konstrukcím, které uvidí na prohledávaných stránkách. Kamenem úrazu při lingvodidaktickém využití ČNK je homonymie určitých tvarů. V případě Ipl šlo o homonymii Ipl a Apl maskulin, u neživotných dokonce i Npl. Studentům jsou tudíž v zadání cvičení 2 zprostředkovány předem připravené tagové značky, které je třeba pouze přesně

přepsat. Cvičební metoda je však bohužel v praxi ohrožena občasným selháním korpusové anotace.

V rámci Ipl byla naštěstí chybovost u sledovaných výrazů nízká, proto je cvičení použitelné, existují však pádové tvary konkrétních lemmat, např. Gsg maskulina *turista*, tj. [lemma="turista" & tag="NNMS2.*"], kde míra chybovosti je tak vysoká, že znemožňuje samostatnou práci studentů. Absolutní nepoužitelnost tagových značek v rámci Ipl byla zjištěna pouze u substantivizovaných adjektiv typu *vrátná* (dokonce i *pokojská*),¹⁷¹ kde tagová značka nefungovala, pokud šlo o oddělení sledovaného tvaru feminin typu *vrátná* a maskulin typu *vrátný*.¹⁷² U substantivizovaných adjektiv mužského rodu problém de facto nevzniká, neboť drtivá většina korpusových příkladů spadá pod mužský rod. Záležitost byla konzultována s pracovníky ČNK. Z konzultace vyplynulo, že tagování prováděné počítačovým programem je zcela spolehlivé pouze tehdy, když lze využít lingvistická pravidla. Lingvistická pravidla se opírají o kontext, tj. předložku, shodný atribut apod. Pokud zmíněný kontext chybí, výběr konkrétního tvaru je přenechán tzv. stochastickému taggeru. Stav již zpřístupněných korpusů řady SYN je z daného pohledu neuspokojivý. Jistou nadějí na zlepšení dává připravovaný korpus SYN verze 7, neboť současně s jeho zpracováváním probíhá neuzavřený proces zdokonalování lingvistických pravidel.

Experimentální pracovní listy zaměřené na Ipl byly prakticky ozkoušeny osmi dobrovolnicemi z řad studentek s prvním jazykem ruštinou a dosaženou úrovní znalosti češtiny B2.¹⁷³ Tabulky, do nichž studentky vepisovaly plurálové paradigma z IJP byly kompletovány zcela bez chyb s jedinou osamocenou výjimkou, kdy respondentka zaznamenala do okénka pro tvar Npl dilematický dvojtvar *počítače / počítači*. Zjištění bylo velmi znepokojující, neboť kvůli uvedení

¹⁷¹ Nefunkčnost tagové značky při vyhledávání pádových tvarů feminina *pokojská* byla zjištěna namátkovou kontrolou při vyhledávání Dsg, tj. [lemma="pokojská" & tag="NNFS3.*"]. V případě Ipl od daného lemmatu, kde tagová značka díky rodové jednoznačnosti není nutná, se objevil ještě další druh problému, a to nedostatečnost a nevhodnost příkladů v korpusu SYN2015. V korpusu SYN verze 5 již bylo k nalezení velké množství vhodných příkladů. Je dilematem, zda přivádět studenty k vyhledávání korpusů s větší kapacitou nebo respektovat nízkou frekvenci konkrétního slova v základním korpusu SYN2015 a slovo nepoužít. Důležité femininum *pokojská* bylo tudíž na pracovním listě využito pouze ve větě vyhledané učitelem.

¹⁷² U řady substantivizovaných adjektiv se vyskytuje rovněž původní čistě adjektivní varianta. Tak např. při vyhledávání příkladové věty s tvary *pokladními* a *účetními* korpus SYN2015 zobrazuje též syntagmata *s pokladními bony*, *s účetními soubory firmy* apod. Korpusové nástroje na oddělování substantivizované a adjektivní varianty téhož lemmatu jsou tedy rovněž problematické. Zároveň je tím upozorněno na zajímavý jev, který lze při výuce sledovat v textech.

¹⁷³ Žádný ze studentů se jako dobrovolník nepřihlásil.

absolutně nefrekventovaného, prakticky nepoužívaného životného maskulina *počítač* v IJP bylo nutné do všech pracovních listů doplnit další gramatický údaj týkající se rozlišení životného a neživotného mužského rodu. Dotyčný explicitní údaj musel být přidán pouze v reakci na uvedený exces, neboť životnost a neživotnost lze za normálních okolností vyjádřit i implicitně, a to např. dostatečným názorným výčtem příslušného lexika. Cvičení s doplňováním koncovek studentky vypracovaly v zásadě rovněž bez chyb. Objevila se pouze jediná chyba u jedné respondentky, která použila v Ipl slov *stipendium* a *privilegium* chybné tvary *stipendiei* a *privilegiei* kombinované ještě s obecně českými variantami *stipendiema* a *privilegiema* zřejmě z důvodu studentčinych pochybností o dříve uvedených tvarech. Případ je blíže objasněn v podkapitole 6.6. V souhrnu byla velmi uspokojivě vyřešena i většina úloh s použitím ČNK, u čtyř respondentek dokonce bez zásadních chyb, ovšem jen dvě z nich řádně využily tagových značek. Další dvě studentky dosáhly bezchybného výsledku bez použití tagování pouze na základě vlastního správného výběru z homonymních tvarů. U čtyř respondentek se objevila syntaktická chyba vyplývající z nepoužití tagových značek. Jedna z nich značku nevyužila z důvodu pohodlnosti a dvě studentky argumentovaly tím, že ČNK značky na jejich počítači nepřijímá. Jedna z respondentek nevyužila připravených tagových značek z toho důvodu, že instrukci k jejich užití přehlédla. Poprvé se totiž objevují až na pátém listu, neboť předcházející tvary Ipl neuter nejsou zatíženy homonymií. V dané souvislosti vyjádřila svůj názor, že vyhledání příkladové věty se sledovaným maskulinem ve tvaru Ipl v ČNK i bez použití taggeru má pro studenty rovněž význam, neboť jsou nuceni syntaktickou strukturu vyžadující daný pád sami rozpoznat. Její tvrzení není neopodstatněné. Vzniká tím ovšem nový typ cvičení, u kterého je nepostradatelný dohled učitele.

Z hlediska navržené koncepce jsou závažnější ty chyby, které vyplývají z nedostatků korpusu samotného. Kromě výše popsáných problémů s rozlišováním některých homonymních pádových tvarů u běžných substantiv a rodových variant u substantivizovaných adjektiv se mezi zaznamenanými příklady objevily i případy chaoticky členěného textu v korpusu SYN2015, a to následující: „[...] *možností, jak si užít Krkonoše, je víc než dost! Scénérie ZA PANORAMATY nemusíte jezdit světa kraj.*“ nebo „*Na kole za panoramaty Krkonoše si pochopitelně zamilují nejen výletníci, [...].*“

Respondentky se ve svém ústním hodnocení úloh víceméně shodly v tom, že si jsou vědomy určitého praktického významu autentických vět v ČNK, nicméně práci s korpusem v daném kontextu označily spíše za nezajímavou. Naopak se zájmem doplňovaly tabulky s plurálovým paradigmatickým podle IJP a vynechané koncovky v předem připravených větách. Jedna z respondentek uvedla, že plurálová paradigmata nejprve doplnila sama a posléze je překontrolovala podle IJP.

Závěrem je třeba konstatovat, že představený systém úloh vykazuje řadu úskalí, pro která nemůže být považován za cvičební koncepci vhodnou pro samostudium. Lze jej využívat pouze jako jeden z dílčích přístupů s předpokladem, že zpětnou vazbu poskytne učitel. Dále je třeba podotknout, že korpusové příklady přes všechnu svoji autentičnost představují stále pouze omezený řečový kontext, z hlediska Riesovy lingvodidaktické koncepce pouhý netext (srov. Ries, 1987 – 2. díl, s. 82–83; Choděra, 2013, s. 147). U jazyků syntetického typu je ovšem alespoň částečná přítomnost syntetické metody v celkovém pojetí výuky nevyhnutelná (srov. podkapitola 6.8).

ZÁVĚR

Předkládaná disertační práce představuje příspěvek ke komplexnímu uchopení problematiky deklinace substantiv a adjektiv pro potřeby oboru čeština jako cizí jazyk, a to na rovině formální morfologie. Náhled na danou oblast je dále vymezen adresným zaměřením na výuku češtiny pro ruskojazyčné cizince. Jak bylo v úvodu předesláno, jde o vysoce aktuální téma, a to nejen z obecného lingvistického hlediska, ale zejména z důvodu zvýšeného zájmu o studium češtiny ze strany zahraničních studentů pocházejících ze zemí bývalého Sovětského svazu.

V první kapitole autor provedl komplexní srovnání deklinačních systémů substantiv a adjektiv v obou jazycích se zaměřením na neparalelní i paralelní gramatické jevy, které jsou relevantní z výše definovaného lingvodidaktického hlediska. Popis je proveden ve třech rovinách: v rovině formální morfologie (1–1.3), v pohledu diachronním (1.4–1.4.7) a v plánu gramatických kategorií jmen (1.5–1.5.4.2). Důraz je kladen na to, aby se výklad opíral o množství příkladového lexika a přehledné systematické zachycení sledovaných jevů ve formě tabulek. Vyplyvá to z didaktické podstaty práce. V druhé kapitole autor přináší kritickou analýzu tří klíčových témat (formální morfologie substantiv, funkce a sémantika pádů, stavba slovního tvaru) v soudobých mluvnicích češtiny, a to z pohledu uživatelů, kteří z obecných mluvnic vycházejí při tvorbě lingvodidaktických materiálů. Tím druhá kapitola přispívá ke splnění cíle kapitoly první a logicky se k ní přimyká.

Ve třetí kapitole je analyzován přístup autorů mluvnic češtiny pro cizince obecného určení a učebnic češtiny pro cizince s adresným zaměřením na rusky hovořící na základě předem stanovených kritérií, mezi něž patří způsob prezentace deklinačních paradigmat, způsob rozřazení substantiv podle rodu a deklinačního typu, volba vzorových výrazů pro skloňování, volba vzorových výrazů pro deklinační podtypy a jejich umístění ve vztahu k základnímu vzoru, posloupnost prezentace deklinačních paradigmat, příp. souborů pádových tvarů. Kritická analýza je doprovázena doporučeními, jak nově přistupovat ke konkrétním sledovaným partiím. Obeznamnost s existujícími jazykovými učebnicemi vymezeného zaměření patří k základním předpokladům smysluplného lingvodidaktického přístupu k dané problematice.

Ve čtvrté kapitole se autor zabývá pojmem interference ve vztahu k tématu práce. Interferenční výzkum je zde chápán jako součást širěji zaměřené chybové analýzy. Důležité jsou v dané souvislosti výstupy interferenčních výzkumů prováděných ve 2. polovině 20. století pro potřeby výuky ruštiny na českých školách. V oddílech 4.2.1 a 4.2.2 jsou zhodnoceny kapitoly věnované interferenci v oblasti substantiv a adjektiv, a to ve dvou publikacích majících charakter monografie. Ačkoliv jde o opačný pohled, neboť prvním jazykem je čeština a druhým ruština, interferenční jevy projevující se při kontaktu sledovaných dvou blízké příbuzných jazyků vycházejí (ovšem pouze na rovině nejobecnějšího hodnocení) ze shodných principů. Výsledky lze nejstručněji shrnout tak, že podstata (různých typů) interference v oblasti jmenné flexe (z hlediska formální morfologie) tkví v rozdílném funkčním zatížení koncovkových morfémů, které jsou oběma deklinačním systémům společné. Přes všechny vymoženosti současných technologií nebyl dosud proveden výzkum osvojování jmenné flexe, který by svým rozsahem zmíněné tehdejší výzkumy předčil. Ve stejné kapitole je věnována pozornost rovněž současnému akvizičnímu korpusu CzeSL, který představuje významný impuls pro nově koncipovaná bádání ve výše nastíněném směru. Výzkum prováděný v rámci předkládané disertační práce byl inspirován oběma vzory, výzkumy z 2. poloviny 20. století i koncepcí soudobých akvizičních korpusů.

V páté kapitole je popsán výzkum variability pádových tvarů v mezijazyce cizinců, kteří se učí češtinu, mají ruštinu jako první jazyk a dosáhli úrovně znalosti češtiny B2 podle SERR. Pro účely výzkumu byla autorem sestavena sada jedenácti testů sledujících v horizontální rovině jednotlivé soubory pádových tvarů počínaje Gsg a konče Ipl (viz přílohy 28–38), dva testy paradigmatické zaměřené na deklinaci individuálně přivlastňovacích přídavných jmen typu *otcův* a *matčín* (viz přílohy 79–80) a jeden test orientovaný pouze na koncovky složených adjektiv ve tvaru Nsg. Jediný vokativ nebyl mezi sledované pády zařazen. Respondenti doplňovali vynechaná zakončení ve tvarech substantiv a adjektiv. Kromě koncovek bylo třeba doplňovat i zakončení tvarotvorného základu u vybraného okruhu slov, který početně převyšoval případy s alternacemi. U podobně koncipovaných testů však lze do budoucna doporučit důsledné vynechávání finálních hlásek tvarotvorného základu u všech zkoumaných slov. Každý test o rozsahu dvou stran A4 obsahoval lexikální zástupce všech relevantních substantivních typů a podtypů.

U každého doplňovaného slova byla zvažována formální, sémantická i etymologická podobnost či nepodobnost s ruským lexikálním ekvivalentem. V testech jednoznačně převažují spíše primitivní větné konstrukce syntakticky paralelní z hlediska mezijazykového srovnání, které umožňují jednoznačnou volbu potřebného pádového tvaru. Neparalelní struktury jsou využívány pouze okrajově. Kromě zcela výjimečných záměrných sond (např. použití předložky *kvůli*) jde v takových případech o konstrukce, u nichž se pro jejich značnou frekventovanost předpokládá, že jsou na úrovni B2 již dávno bezpečně osvojeny.

Metodologicky byl výzkum vymezen jako kvalitativní chybová analýza s pomocnou kvantifikací. Snadno dohledatelné údaje o početním výskytu jednotlivých tvarů svůj význam rovněž mají, ovšem sekundární s ohledem na relativně nízký počet respondentů (10–13) a rovněž i s ohledem na relativně omezený objem dat v akvizičním korpusu CzeSL-SGT, s nímž jsou vybrané tvarové varianty porovnávány. Interferenční výzkum je zahrnut do širšího rámce chybové analýzy. Všechny tvary, které respondenti použili, jsou zachyceny v přehledných tabulkách v přílohách č. 65–78. Tabulace představuje aplikovanou strategii analýzy dat, konkrétně jde o otevřené kódování s využitím techniky „vyložení karet“. Většinu zaznamenaných tvarových variant lze typologizovat a interpretovat. V základních rysech se zde předkládané výstupy podobají výsledkům výzkumů zaměřených na osvojování ruštiny u českých žáků a studentů, jež jsou zhodnoceny v kapitole č. 4. Zjevný mezijazykový přenos specificky ruských koncovek se u ruskojazyčných cizinců s dosaženou úrovní češtiny B2 téměř nevyskytuje. Zcela ojedinělé případy byly nalezeny překvapivě v korpusu CzeSL-SGT. Absolutní většinu zjištěných tvarových variant, pokud nezahrneme tvary gramaticky správné a chyby v označení kvantity, tvoří případy vnitrojazykové česko-české interference, případy kombinované interference a případy zjevného přenosu formální podoby ruských pádových tvarů do češtiny. Ve dvou naposledy jmenovaných typologických okruzích jde o využívání formálních prostředků, které v obou jazycích existují, ovšem s různým funkčním zatížením. K hlavním výstupům předkládaného výzkumu patří kategoriální systém chyb v oblasti české deklinace substantiv a adjektiv u cizinců s ruštinou jako prvním jazykem a s dosaženou úrovní znalosti češtiny B2 podle SERR (viz příloha č. 81), přičemž jde při přesném vymezení o oblast formální morfologie s okrajovými přesahy do morfosyntaxe. Pro jeho vytvoření je převzata terminologie z 60. a 70. let 20. století,

tj. z výše zmiňovaných předešlých výzkumů, obsahově jsou však kategorie chyb uzpůsobeny specifikům obou jazyků, a tudíž jde ve výsledku o nesouměřitelné samostatné systémy.

Zdaleka nejpočetnější a nejrozšířenější okruh chyb, kterým je míněna nesprávná distribuce koncovek *-e* a *-i* v singulárových paradigmatech měkkých českých substantiv, spadá do oblasti interference kombinované i čistě vnitrojazykové. Např. koncovku *-i* v Gsg měkkých feminin lze interpretovat jako projev zjevného negativního přenosu ruské koncovky (*недели, нечи*). Vyloučit ovšem nemůžeme rovněž vliv české koncovky *-i* v dalších tvarech paradigmatu a příp. i v Gsg feminin typu *kost*. Příčina obtíží při osvojování dotyčných paradigmat tkví nejen v podobnosti struktur v obou jazycích, ale i ve vysoké míře homonymie v rámci češtiny samotné. Projevy zjevné interference mohou tvořit součást komplikovanější struktury i v dalších případech, např. ve tvarech Npl, kde se vedle vlivu prvního jazyka předpokládá též vliv vnitrojazykový. Jednu z markantních a výrazně doložených ukázek kombinované interference v oblasti Npl adjektiv představuje rozšíření koncovky *-é* (M.i. a f.) na tvary adjektiv M.a. (a rovněž i n.). Výrazně se projevuje rovněž v oblasti posesivních adjektiv, kde dochází k nahrazování jmenných tvarů tvary složenými na základě vnitrojazykových i mezijazykových vlivů. Dalším frekventovaným charakteristickým příkladem kombinované interference s výraznou složkou interference zjevné jsou tvary Apl „*podnikatelů, dodavatelů/dodavatelu, mistrů/mistru, specialistů/specialistu*“. Jde o negativní přenos ruské homonymie Gpl a Apl u životných jmen, ovšem s využitím české koncovky Gpl. Pokud se koncovkový morfém či jeho základní morfologická podstata shoduje s tvarem ruským, jsou některé případy daného typu zahrnuty rovněž mezi případy zjevné interference a v tabulkách graficky zvýrazněny slabším černým ohraničením. Vnitrojazyková interference v podobě přesunu koncovek mezi deklinačními typy se projevuje velmi zřetelně mj. u tvarů Ipl, Lpl a Dpl, kde připomíná jev známý z historické mluvnice.

Významnou složku kategoriálního systému chyb tvoří případy zjevné interference, subdiferenciace, tzn. projevy negativního přenosu ruských pádových tvarů do češtiny, přičemž jde o koncovkové morfémy vyskytující se v obou jazycích. V úvodu byl stanoven orientační poměr 1:10, jehož překročení je v rámci předkládaného šetření chápáno jako zvýšená míra výskytu zjevné interference.

V oblasti přiřazování adjektiv ve tvaru Nsg k tvrdému a měkkému vzoru (příl. č. 65) byl stanovený orientační poměr zhruba zachován. V rámci souboru tvarů Gsg došlo k jeho výraznému překročení u substantivních typů *růže*, *fotografie* a *píseň* (srov. výše, podpořeno i vlivem vnitrojazykovým), dále u neutra *dítě*, u neuter typu *téma* (více než 50%). Deklinační typ *muž/učitel* se u tvarů Gsg vyznačoval výrazně vyšším výskytem výše definovaných interferencí pouze u vlastních jmen („*Kolára*, *Alexejeviča*“). Více než 1 případ z 10 se vyskytl u substantivního typu *turista*, nikoliv *předseda*. Danému poměru zhruba odpovídá míra výskytu nežádoucí koncovky *-a* u maskulin typu *hrad*, v rámci maskulin typu *stroj* je výskyt zjevné interference překvapivě nulový. U Dsg je zavedený poměr překročen u substantivních typů *růže*, *píseň*, *téma*, *pán*, mírně u typu *muž* (2:10), výrazně u typu *učitel* (4:10), *předseda*, *turista* a *stroj*. Při vyhodnocení souboru tvarů Asg de facto nebyla zjištěna výrazně vyšší míra výskytu interferencí daného charakteru až na překvapující výjimku adjektivních tvarů „*staršeho*, *mladšeho*“ a na tvary substantivizovaných adjektiv typu „*pokojsku*, *dovolenu*“, kde ovšem jde o kombinovanou interferenci. Respondenti zřejmě směšují substantivizovaná adjektiva s běžnými substantivy typu *žena*. V rámci tvarů Lsg byl orientační poměr 1:10 výrazně překročen u deklinačních typů *předseda*, *turista*, *moře*, *kuře*, *téma*, méně výrazně v případě typů *muž*, *soudce*, *pán* a *město*. Soubor tvarů českého Isg se vyznačuje ve srovnání s ruštinou poměrně odlišnou strukturou koncovkových morfémů a jednodušší distribucí koncovek, a proto je zde zaznamenána menší rozmanitost problematických substantivních typů. Překvapivě vysoký výskyt zjevné interference (9:10) byl zjištěn u mužských příjmení ruského původu, která v ruštině na rozdíl od češtiny mají v Isg adjektivní tvar. Dále byl orientační poměr 1:10 překonán u substantivních typů *téma* a *turista* (nikoliv ale *předseda*). Bohatý repertoár interferenčních chyb je zaznamenán v rámci souboru tvarů Npl, přičemž zjevná interference a interference kombinovaná s výraznou složkou interference zjevné dosahuje vyššího poměru než 1:10 téměř u všech gramaticky neparalelních tvarů včetně adjektivních. Evidentně vysoký podíl zjevné interference byl při vyhodnocení testu zaznamenán u substantivních typů *předseda* i *turista*, *učitel*, *stroj* a *téma*. U dalších typů substantiv a adjektiv je obtížné jednoznačně oddělit interferenci zjevnou a kombinovanou, tudíž je vhodnější konstatovat, že poměr 1:10 je v průměru mírně překračován. Stejně zjištění platí i pro negativní přenos morfosyntaktických struktur počítaného předmětu v daném tvaru. Soubor tvarů Gpl

se podobně jako Isg při synchronním srovnání vyznačuje výrazně odlišným repertoárem koncovkových morfémů v obou jazycích, a proto zde zjevná interference zaujímá pouze okrajové místo. Přesto byl zavedený orientační poměr 1:10 překročen u substantivních typů *předseda/turista, téma a růže*. V rámci souboru tvarů Dpl je překvapující výrazně vyšší výskyt sledovaných interferencí u substantivního typu *město*, méně překvapivý u vzorů *centrum a téma*. Další zjištěné případy se blíží poměru 1:10, neboť pro Dpl je charakterističtější interference vnitrojazyková. Kvantitativně bohatá přehledka chyb interferenčního původu byla zaznamenána při vyhodnocení testu zaměřeného na soubor tvarů Apl, přičemž zjevná interference zde tvoří významnou složku. Jde především o Apl životných jmen všech tří rodů a morfosyntaktické struktury počítaného předmětu. Zjevný negativní přenos ruských gramatických struktur lze dobře pozorovat především v oblasti adjektiv tvrdého i měkkého vzoru. V rámci substantivních typů je zvýšená míra zaznamenána u všech gramaticky neparalelních tvarů. Jde o vzory *žena* (nikoliv ale *škola!*), *růže / fotografie / ovce, kolegyně, píseň, pokojská, kuře, centrum, téma, pán, učitel, turista / předseda, vrátný, vedoucí, stroj a hrad* (hrad pouze jako počítaný předmět), v menší míře *muž a soudce*. Situace v Lpl je do jisté míry srovnatelná s výše posuzovaným Dpl, neboť tvary obou pádů v obou jazycích jsou determinovány shodnou pádovou příponou *-m* a *-ch*. Typičtější jevem než zjevná interference je zde vnitrojazykový transfer kmenotvorných přípon. Přesto lze pozorovat zvýšený výskyt negativního transferu ruské koncovky *-ax/-яx* u následujících substantivních typů: *město, centrum, muzeum, téma, kuře, předseda* (nikoliv ale *turista*) a de facto též *hrad*. I v případě Ipl je markantní zejména vnitrojazyková interference v podobě přesunu pádových koncovek mezi jednotlivými deklinačními typy. Zjevná interference se v testech ve zvýšené míře projevila pouze u substantivních typů *město, předseda, turista, muzeum*, méně pak *hrad* a *pán*. U neuter typu *téma* lze zjevnou interferenci rovněž očekávat, její nižší výskyt ve tvaru Ipl je podmíněn zaměřením předchozí výuky na dané paradigma. Testy v zásadě potvrdily předpoklad, že gramaticky paralelní tvary se budou vyznačovat výrazně nižší až nulovou mírou chybovosti. Uvedené zjištění neplatí bezvýhradně, neboť v testech jsou doloženy rovněž chyby disimilační (supradiferenciace), které hrají v kategoriálním systému chyb (příl. č. 81) nezanedbatelnou roli. Všechny údaje lze dohledat a přesněji posoudit v přílohách č. 65–78.

Celkové kvalitativní vyhodnocení testů přineslo ještě řadu dalších zjištění. Většina respondentů chybje nesystémově v rámci stejného substantivního typu, jeden a týž respondent doplní některé tvary téhož typu bezchybně a jiné s chybou. Míra chybovosti s velkou pravděpodobností souvisí s frekvencí konkrétního lexému, resp. tvaru slova v individuálním lexikonu konkrétního respondenta, příp. i homogenní skupiny respondentů (např. studentů stejného oboru). V dané souvislosti lze konstatovat, že spíše než o abstraktní vzory skloňování se většina dotazovaných v jazykovém vědomí opírá o osvojená částečná paradigmata konkrétních slov. Uvedené zjištění představuje impuls pro praktickou výuku, v jejímž rámci se nabízí možnost častějších procvičování paradigmat konkrétních vybraných slov v autentickém kontextu. Výsledky testů jednoznačně dokládají skutečnost, že méně frekventované deklinační typy *předseda / turista, kuře, centrum, muzeum, téma* se vyznačují celkovou neosvojeností. K dalším zjištěním obecného charakteru patří minimální výskyt obecně českých tvarů a rovněž relativně nízká chybovost v oblasti pádových tvarů složených adjektiv s gramaticky paralelní tvaroslovnou příponou. Právě uvedené konstatování tedy neplatí pro tvary Npl a Apl, kde je četnost chyb u substantiv i adjektiv vysoká.

Součástí výzkumu rovněž tvoří sekundární srovnání vybraných tvarových variant s textovým materiálem obsaženým v akvizičním korpusu CzeSL-SGT při zúžení výběru na L1 ruština a úroveň znalosti češtiny B2. Hlavním smyslem dané komparace byla potřeba podepřít výsledky zjištěné pomocí testů obdobnými příklady z jiného zdroje. Komentáře k jednotlivým výzkumným sondám jsou uvedeny v rámci oddílů 5.4.1 – 5.4.13. Pokud byly tvarové varianty posuzovány pouze z kvalitativního hlediska, lze v souhrnu konstatovat, že většina tvarů zaznamenaných v testech byla doložena též v korpusu CzeSL-SGT. Z kvantitativního hlediska jsou výsledky nejednoznačné. Některé jevy, jako např. zjevná interference v oblasti tvarů Apl či počítaného předmětu, se vyskytují v obdobném počtu v obou zdrojích. Ve většině případů je sledovaná tvarová varianta v korpusu zastoupena v nižším počtu a určité pádové tvary některých substantivních typů dokonce zcela chybí (resp. nebyly pomocí morfologické značky zachyceny). Další byly dohledány čistě náhodně, neboť se skrývaly pod chybnou anotací. Výsledky získané z korpusu CzeSL-SGT jsou tedy zkresleny omezenou kapacitou subkorpusu (L1 ruština, úroveň B2) a do jisté míry též

chybnými anotacemi. Přesto představuje založení akvizičních korpusů obrovský impuls pro budoucí výzkumy.

V oblasti formální morfologie substantiv a adjektiv je interpretace chyb, které nemají interferenční podstatu, v zásadě obtížnější. Zpravidla nemají systémový charakter, vyskytují se u jednotlivců, tj. v malém počtu. Vyplývají spíše z chaosu způsobeného buď absolutní neznalostí, nebo momentální indispozicí pisatele.

Výzkum variant pádových tvarů v mezijazyce je ve své podstatě natolik rozsáhlý, že není v moci jediného badatele, aby analyzoval všechny tvary, které se v testech (a v rámci výzkumných sond v korpusu CzeSL-SGT) vyskytly. Je zde představen jeden z možných směrů výzkumu deklinačního systému v mezijazyce ruskojazyčných cizinců osvojujících si češtinu. Vědecké programy obdobného zaměření zpravidla realizují výzkumné týmy, a proto nebyly dosud překonány výše zhodnocené interferenční výzkumy z 60. a 70. let 20. století. Zde předložený výzkum, jehož výsledky jsou transparentně zaznamenány v tabulkách i následných komentářích, zůstává trvale otevřen pro sekundární interpretace i navazující výzkumy dalších badatelů. V tom spočívá jeho význam pro obor čeština jako cizí jazyk. Pokud další vývoj oboru ukáže, že existují důvody na předloženou chybovou analýzu navázat, lze formulovat řadu doporučení, jež jsou shrnuta v rámci diskuse výsledků (podkapitola 5.6).

Návrhy prezentované v rámci poslední kapitoly č. 6 reagují na závěry předchozích kapitol, tzn. na zjištění vyplývající z výše uvedených analýz. V podkapitolách 6.1 a 6.4 je odůvodněn a podrobně popsán návrh komplexního lingvodidaktického zobrazení českého deklinačního systému substantiv a adjektiv v souhrnné deklinační tabulce. Substantiva a adjektiva tvoří v předkládaném pojetí jeden celek. Myšlenka je podpořena existencí substantivizovaných adjektiv a v kontextu složených adjektiv též relativně frekventovaným využíváním tvaroslovných přípon zájmenného původu při skloňování cizích jmen typu *René*, *Messi*, *Gándhí*. V neposlední řadě příbuznost substantiv s adjektivy dokládá také koexistence jmenných a složených tvarů v rámci smíšeného skloňování. Způsob řazení deklinačních paradigmat v tabulce a jejich rozdělení do šesti deklinačních tříd vyplynulo z kontrastivního srovnání českého a ruského deklinačního systému v pohledu synchronním i diachronním. Právě diachronní hledisko umožňuje

v pozadí kontrastů nalézat společné principy, které i při synchronním pohledu vykazují v obou jazycích živou spojitost s praslovanskými deklinačními kmeny. Nově navržená tabulka zobrazující deklinaci českých substantiv a adjektiv v sobě implicitně zahrnuje základní řazení deklinací ruských.

Byly vytvořeny dvě varianty tabulky určené pro dvě mezní úrovně osvojení češtiny. Velká varianta složená ze šesti dílů podle tříd skloňování (viz přílohy č. 44–49 / příloha č. 82) je určena pro vyučování češtině po dosažení úrovně A2. Simplifikovaná varianta je navržena pro výuku od začátečnické úrovně A0/A1. Existuje ve dvou rozdílných pojetích, a to na základě způsobu řazení paradigmat. První pojetí (viz přílohy č. 40–41) vychází z principu synkretického a paradigmata jsou zcela ve shodě s velkou tabulkou rozřazena do deklinačních tříd. Druhé pojetí (viz přílohy č. 42–43) vychází z principu kontrastivního a paradigmata jsou seskupena do tří bloků podle příslušnosti ke gramatickému rodu ve shodě s klasickou českou mluvnicí. Oba přístupy mohou být přínosné, proto je autorem doporučeno současné využívání obou pojetí tabulky. S „konstrukcí“ deklinační tabulky do jisté míry souvisí též posloupnost a způsob prezentace deklinačních paradigmat. Opět jde o pojetí kontrastivní a synkretické, zdůrazňování rozdílů (např. *žena* versus *růže* / *píseň*, *píseň* versus *kost*, konkr. např. *kamarádka* versus *sestřenice*) či shod (např. *růže* versus *píseň* / *stroj* / *muž* / *soudce* / *kuře*-sg.). I zde je vhodné obě pojetí kombinovat. Podkapitoly 6.2 a 6.3 s tvorbou deklinační tabulky úzce souvisejí. Poznámkový aparát k deklinační tabulce představuje návrh modifikovaných lingvodidaktických komentářů k jednotlivým morfologickým jevům v rámci deklinace substantiv a adjektiv. Jednotlivé pádové varianty (tvary s alternacemi v základu slova, variantní koncovky atd.) jsou popisovány induktivním způsobem pomocí výčtu lexika ve sledovaném tvaru. Retrogradní databáze substantiv a adjektiv slouží jako racionální východisko pro studium jednotlivých jmenných typů a pro jejich lingvodidaktické uchopení. Koncepce studia a klasifikace substantivních typů vycházející z poznání příslušného lexika je odůvodněna v podkapitole 6.3.

V podkapitole 6.5 je prezentován přehled volby vzorových výrazů pro skloňování ve sledovaných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince a v rámci podkapitol 6.3 i 6.2 bylo zhodnoceno lexikum náležící k jednotlivým deklinačním typům. Z provedených analýz vyplynul závěr, že při prezentaci deklinačních typů

substantiv i adjektiv je vhodná kombinace vzorů tradičních se vzory alternativními (viz tabulky v přílohách č. 44–49), pouze u vzoru *stavení* navrhujeme přímou náhradu vzorem novým v kombinaci s podvzory ze skupiny verbálních substantiv. V simplifikovaných, prostorově limitovaných deklinačních tabulkách pak jsou v předkládaném návrhu využívány pouze vzory tradiční (s určitými modifikacemi u podtypů). Takové pojetí umožňuje snadnou konfrontaci různých učebních materiálů a mluvnic jak z hlediska studentů a výuky, tak z hlediska teoretického. Inspirativní je přístup těch autorů, kteří při prezentaci jednotlivých substantivních typů využili celou skupinu vzorových výrazů umožňující jejich variabilní kolokabilitu. Myšlenka kombinace vzorů tradičních se vzory alternativními vzešla jak z uvedené inspirace, tak ze zjištění, že ani vzory alternativní zpravidla nejsou dokonalé, i u nich lze nalézt řadu nových či staronových nedostatků. Nejproblematictější je volba vzorových výrazů u adjektiv, a to z důvodu praktické neexistence adjektiva s univerzální kolokabilitou. Zejména u adjektiv je proto užitečné zavést několik vzorových výrazů. Např. K. Tahal v rámci úvodního přehledu tvrdých a měkkých adjektiv zavádí po třech vzorech pro tvrdá i měkká adjektiva. Každý z adjektivních vzorů pak kombinuje s pečlivě vybranými substantivy ve třech smysluplných spojeních podle tří rodů (2010, s. 23). V předkládané práci je doporučeno zařazení smysluplného syntagmatu s užitím vzoru tradičního, např. *mladá žena a jarní počasí*. V deklinační tabulce určené ruskojazyčným uživatelům nahrazujeme výraz *jarní počasí* výrazem *letní kino* s ohledem na absolutní etymologickou shodu. Seskupení několika vzorů u adjektiv je třeba spojit se speciálními cvičeními zaměřenými na kolokabilitu. S mechanickým nácvikem deklinací je spojena otázka tzv. příkladových kontextů, které mají sloužit jako mnemotechnická pomůcka pro osvojení nejzákladnějších syntaktických funkcí pádů. Obecně koncipované příkladové kontexty (zpravidla jednostranně vázané k místnímu a směrovému významu – *kde / kam*) je vhodné doplňovat souborem reálných syntaktických konstrukcí vázaných na paradigma (různé tvary) vybraného konkrétního lemmatu, např. *restaurace, neděle, kancelář, píseň, studium, hrad, stroj, pán, muž* atd. Tím lze rovněž přispět k překonání obtíží souvisejících se zdánlivě problematickou kolokabilitou tradičních vzorových výrazů.

Posloupnosti probíraných jevů v oblasti deklinace je věnována podkapitola 6.6. Zejména z analýzy učebnic (podkapitola 3.3), ale i z teoretického posouzení

dané problematiky (např. Hrdlička, 2009, s. 90–93), vyplývá, že ideální způsob prezentace deklinačních paradigmat představuje kombinace obou pojetí, tj. paradigmatického a horizontálního. Ukazuje se totiž, že v profesionálně pojatých učebních materiálech je kombinace obou způsobů vždy obsažena bez ohledu na to, jaká koncepce dominuje. V kvalitní učebnici s horizontálním způsobem prezentace deklinačních paradigmat je probíraný soubor tvarů konkrétního pádu vždy zasazen do celkového kontextu deklinačního systému. S celkovým kontextem je konfrontován odkazem na souhrnnou tabulku skloňování. Existuje však i možnost vyzdvižení konkrétního probíraného pádového tvaru z úplně či částečně zobrazeného paradigmatu konkrétního slova (srov. podkap. 6.9). V učebnicích s paradigmatickým způsobem prezentace deklinačních paradigmat je věnována pozornost rovněž jednotlivým pádům, a kromě toho jsou obtížnější soubory pádových tvarů opakovaně probírány též v samostatných (pod)kapitolách, např. Npl a Apl v učebnici A. Širokovové a kol. (1988/1973).

Nástin typologie cvičebních úloh pro oblast deklinace je proveden v podkapitole 6.8. V podkapitole 6.9. autor představuje jeden z možných postupů komplexního procvičení deklinace s využitím ČNK. Je zde upozorněno na klíčové téma, které vyžaduje důkladné samostatné zpracování pro obor čeština jako cizí jazyk. Schéma „text – netext – text“, ze kterého vychází celá koncepce Riesovy *Didaktiky ruštiny* (1987) je potvrzeno též v Choděrově *Didaktice jazyků* (2013, s. 147) a je zjevné, že jde o nadčasový přístup. Komunikativní pojetí výuky jazyka tedy spočívá v tom, že výchozím materiálem je (relativně) autentický jazykový projev (text, poslech, videozáznam, film), který je do určité míry analyzován formou různých cvičení, a nakonec žák či student vytváří opět celistvou promluvu. Moderní přístup k výuce deklinace není proto možné interpretovat jako pouhý soubor cvičebních úloh vytržený z kontextu všech řečových dovedností jako celku. Učitel silně flektivního jazyka typu češtiny by měl mít stále na zřeteli, že podstatná část (české) syntaxe je definována při popisu funkcí pádů a že u většiny autentických řečových projevů je klíčovým tématem. Učitel tedy implicitně pracuje ve své představě s deklinačním systémem jako se základní kostrou češtiny, ve všech promluvách jej nalézá a pokud zprostředkovává češtinu žákům či studentům s ruštinou jako prvním jazykem, opírá se o srovnání obou jazyků. Příspěvkem k uvedenému přístupu je i předkládaná disertační práce.

Výše provedené shrnutí poznatků dosažených v jednotlivých kapitolách je dokladem skutečnosti, že cíle práce výtčené v jejím úvodu byly splněny. V práci jsou rovněž nastíněny možné postupy a směry dalšího bádání, zejména pokud jde o zobrazení variability pádových tvarů v mezijazyce a vytvoření vědecky podložené koncepce cvičebních úloh pro oblast deklinace.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ADAMEC, P. (2000). Ze srovnávacích studií ruských a českých: číslovky a číslovkové vazby. In J. Hasil (Ed.), *Přednášky ze 43. běhu Letní školy slovanských studií*. (s. 7-14). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ADAMOVIČOVÁ, A., IVANOVÁ, D., & HRDLIČKA, M. (2007). *Basic Czech II*. Praha: Karolinum.
- AL HAMATIOVÁ, A. (2014). Specifika výuky češtiny pro Araby. *Krajiny češtiny*, 6, 64-70. Dostupné z <http://www.dzs.cz/cz/program-podpory-ceskeho-kulturniho-dedictvi-v-zahranici/obecne-informace-o-krajinach-cestiny/>
- BALÁŽ, G. et al. (1989). *Sovremennyj russkij jazyk v sopostavlenii so slovackim – Morfologija*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo.
- BARNETOVÁ, V., BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H., LEŠKA, O., SKOUMALOVÁ, Z., & STRAKOVÁ, V. (1979). *Russkaja grammatika*. Praha: Academia.
- BARTOŇ, T., CVRČEK, V., ČERMÁK, F., JELÍNEK, T., & PETKEVIČ, V. (2009). *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav Českého národního korpusu.
- BAUER, J., MRÁZEK, R., & ŽAŽA, S. (1960). *Příruční mluvnice ruštiny II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BIČOVSKÝ, J. (2017). *Praindoevropština*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- BLAŽEK, V. (1998). *Problematika staroruské substantivní paradigmaticky. Popis paradigmaticky substantiv v novgorodském nářečí konce 13. a začátku 14. století*. Praha: Karolinum.
- BONDARKO, A. V. (2005/1976). *Teorija morfoložičeskich kategorij*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury.
- BORKOVSKIJ, V. I., & P. S. KUZŇECOV, P. S. (1965/1963). *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*. Moskva: Nauka.
- BRANDNER, A. (2006). Sredstva vyraženiija kategoriji oduševlennosti-neoduševlennosti v strukture suščestvitel'nych. In Z. Rusínová, M. Křístek, D. Šlosar, R. Večerka & S. Žaža (Eds.), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Ročník LV. Řada jazykovědná (A) č. 54. Linguistica Brunensia*. (s. 123-133). Brno: Masarykova univerzita.

- BRČÁKOVÁ, D. (2002). *Sorok kovarnych voprosov češskoj grammatiky*. Praha: Karolinum.
- CONFORTIOVÁ, H. (2008). *Česká deklinace a konjugace pro cizince. (Tabulky a příklady)*. Praha: Karolinum.
- CUŘÍN, F. et al. (1977/1971). *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- CVRČEK, V. et al. (2015/2010). *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- ČECHOVÁ, M., DOKULIL, M., HLAVSA, Z., HRBÁČEK, J., & HRUŠKOVÁ, Z. (2011/1995). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČERMÁK, F. (2010). *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, F. et al. (2010/2004). *Frekvenční slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, F., ČERMÁK, J., ČERMÁK, P., & POETA, C. (Eds.). (2004–2006). *Vladimír Skalička. Souborné dílo. I – III*. Praha: Karolinum.
- DANEŠ, F. (1987/1981). *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DUŠKOVÁ, L. et al. (2006/1988). *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha: Academia.
- ELLIS, R. (2000/1994): *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- FÍŠEROVÁ, V. (2000/1986). *Modelová cvičení tvaroslovná, lexikální, syntaktická a stylizační k učebnici Čeština pro cizince*. Praha: Karolinum.
- GEBAUER, J. (1960). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví, I. Skloňování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- GLADKOVA, H. et al. (2016a). *Bibliografija po sopostavitel'nomu izučeniju ruskogo i češskogo jazykov*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- GLADKOVA, H. et al. (2016b). *Čeština a ruština v kontaktu. Metody a výsledky terénního výzkumu nabývání druhého jazyka u rodilých mluvčích ruštiny v českém prostředí*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- GORELOV, I. N., & SEDOV, K. F. (2005). *Osnovy psycholingvistiki*. Moskva: Labirint.
- GORŠKOVA, K. V., & KABURGAJEV, G. A. (1981). *Istoričeskaja gramatika ruskogo jazyka*. Moskva: Vysšaja škola.

- GREJAROVÁ, R. (2011). *Morfologie ruštiny v přehledech a cvičeních. Podstatná jména*. Brno: Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta.
- HÁDKOVÁ, M., LÍNEK, J., & VODIČKOVÁ, K. (2005). *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň A1: podle „Společného evropského referenčního rámce pro jazyky“*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.
- HÁDKOVÁ, M. & MAERTIN, J. J. (2006). *The Course of Czech Grammar*. Dubicko: INFOA.
- HASIL, J. (2015). Morfologie podstatných jmen v soudobých českých gramatikách. In J. Hasil (Ed.), *Přednášky z 58. běhu Letní školy slovanských studií*. (s. 65-74). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- HAUSENBLAS, K. (1958). *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HAVRÁNEK, B. & JEDLIČKA, A. (1988/1960). *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HEBALOVÁ, M. (2004). Variantnost v dativu singuláru (měkký vzor). In P. Karlík (Ed.), *Korpus jako zdroj dat o češtině* (s. 89-97). Brno: Masarykova univerzita.
- HENDRICH, J. (1988). *Didaktika cizích jazyků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOLÁ, L., & BOŘILOVÁ, P. (2009). *Česky krok za krokem 2*. Praha: Akropolis.
- HOLÁ, L., & BOŘILOVÁ, P. (2011). *Čeština expres. A1*. Praha: Akropolis.
- HOLÁ, L. & BOŘILOVÁ, P. (2015). Nové deklarační vzory a postupy v komunikativní výuce češtiny jako cizího jazyka. In G. Dvořáková & J. Houžvička (Eds.), *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Ústav jazykové a odborné přípravy. Dostupné z http://ujop.cuni.cz/upload/stories/vtc/konference/UJOP_2015_konference_sbornik.pdf
- HOLOUBKOVÁ, M., & NEKOLOVÁ, V. (1967). *Audioorální cvičení z ruské morfologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOLOUBKOVÁ, M., & ZAJÍČKOVÁ, J. (1968/1967). Interference v oblasti jmenné deklinace. In A. Šourková & J. Zajíčková (Eds.), *Interference v ruské morfologii* (s. 81-122). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- HOLUB, J. & LYER, S. (1967). *Stručný etymologický slovník jazyka českého (se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOLUB, J., ADAMOVIČOVÁ, A., BISCHOFOVÁ, J., CVEJNOVÁ, J., GLADKOVÁ, H., HASIL, J., HRDLIČKA, M., MAREŠ, P., NEKVAPIL, J., PALKOVÁ, Z., & ŠÁRA, M. (2005). *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň B2: podle „Společného evropského referenčního rámce pro jazyky“*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.
- HORÁLEK, K. (1962/1955). *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HRDLIČKA, M. (2000). *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka*. Praha: Karolinum.
- HRDLIČKA, M. (2009). *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka. K prezentaci gramatiky českého jazyka v učebnicích češtiny pro cizince*. Praha: Karolinum.
- CHODĚRA, R. (2013/2006). *Didaktika cizích jazyků. Úvod do vědního oboru*. Praha: Academia.
- ISAČENKO, A. V. (1965/1957). *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija*. Bratislava: Izdatel'stvo slovackoj akademiji nauk.
- ISAČENKO, A. V. (2003/1957). *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- IVANOVOVA, D. & HASIL, J. (2016). Učebniki češského jazyka dlja russkogovorjaščih. In H. Gladkova et al. *Bibliografija po sopostavitel'nomu izučeníju russkogo i češského jazykov*. (s.191-213). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- IZOTOV, A. I. (2010). *Staroslavjanskij jazyk v istoričesko-sravnitel'nom osveščeníi*. Moskva: Azbukovnik.
- JANDA, L., A. (1993). *A Geografy of Case Semantics. The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin. New York, NY: Mouton de Gruyter.
- JANDA, L., A. (2004). Kognitivní lingvistika. In L. Saicová Římalová (Ed.), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. (s. 9-58). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

- JANDA, L. A. & CLANCY, S. J. (2006). *The Case Book for Czech*. Bloomington, IN: Indiana University. Slavica Publishers.
- JANDA, L. A. & CLANCY, S. J. (2008). *The Case Book for Czech*. Interaktivní učebnice. In J. Hasil (Ed.), *Čeština jako cizí jazyk V.: Materiály z V. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku*. (s. 70-77). Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- JELÍNEK, J., BEČKA, J. V., & TĚŠITELOVÁ, M. (1961). *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- JELÍNEK, S. et al. (1980/1976). *Metodické problémy vyučování cizím jazykům*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KALHOUS, Z., OBST, O. et al. (2002). *Školní didaktika*. Praha: Portál.
- KARLÍK, P. et al. (2012/1995). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KNAPPOVÁ, M. (2002). *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: TAX AZ KORT.
- KOLESOV, V. V. (2008). *Istoričeskaja gramatika russkogo jazyka*. Sankt-Peterburg: Fakul'tet filologii i iskusstv Sankt-Peterburskogo gosudarstvennogo universiteta.
- KOMÁREK, M. (2012). *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- KORČAGINA, E. L., STEPANOVA, E. M., & TARASENKO, E. V. (2000). *Priglašenije v Rossiju. (Elementarnyj praktičeskij kurs russkogo jazyka)*. Moskva: Izdatel'stvo IKAR.
- KORČÁKOVÁ, J. (2005). *Chyba a učení cizím jazykům*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- KOŘENSKÝ, J., KOMÁREK, M., SVOZILOVÁ, N. et al. (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- KOUTOVÁ, A. (1964). Ke konkurenci genitivu posesivního a posesivního adjektiva v ruštině a češtině. *Ruský jazyk*, 14. 185-198.
- KOZÍLKOVÁ, J. (1995). Kategorie životnosti substantiv v ruštině v porovnání s češtinou. In G. Baláž (Ed.), *Philologica 42. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* (s. 199-204). Bratislava: Univerzita Komenského.
- KULICH, K. (2014a). Srovnání ruské a české deklinace podstatných jmen se zaměřením na výuku češtiny pro cizince. In J. Hasil (Ed.), *Čeština jako cizí jazyk VII. Materiály ze VII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku* (s. 101-

113). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav bohemistických studií, v nakladatelství Euroslavica.

KULICH, K. (2014b). K otázce kategorie životnosti a neživotnosti (V souvislosti s výukou češtiny na základě ruštiny). *Nová čeština doma i ve světě*, 2014(2), 44–63. Dostupné z <https://ncds.ff.cuni.cz/cs/magazin/2014-2/>

KULICH, K. (2016). Paradigmatika verbálních jmenných tvarů (s ohledem na výuku češtiny pro cizince). In I. Starý – Kořánová & T. Vučka (Eds.), *Čeština jako cizí jazyk VIII. Sborník příspěvků z VIII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku* (s. 163-180). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav bohemistických studií. Dostupné z <https://publi.cz/download/publication/477?online=1>

KULICH, K., & BARTOŠOVÁ, L. (2017). The Analysis of the Selected Terminology in Hospitality with Regard to the Communication Skills of the Foreign Students at Czech Universities. *Czech Hospitality and Tourism Papers*, XIII(28), 3-18.

KURYLOWICZ, J. (1949). Le probleme du classement des cas. *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*, IX, s. 20-43.

KURZ, J. (1969). *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

KUTLÁKOVÁ, M. (2012). Vzorové výrazy pro substantivní deklinaci substantiv ve výuce češtiny pro cizince. In J. Hasil (Ed.), *Čeština jako cizí jazyk VI. Materiály z VI. mezinárodního symposia o češtině v zahraničí* (s. 75-82). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav bohemistických studií, v nakladatelství Euroslavica.

LAMPRECHT, A. (1987). *Praslovanština*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., & BAUER, J. (1986). *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

LEŠKA, O., & SKOUMALOVÁ, Z. (Ed.). (2003). *Jazyk v strukturním pojetí. Kapitoly ze synchronní a diachronní analýzy ruštiny*. Praha: Euroslavica.

MACUROVÁ, J. (2016). *Teoretické aspekty učebníka českého jazyka dlja ukrajincev (úroveň A1 CEFRL)*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.

MACHEK, V. (1997). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- MAREŠ, F. V. (1963). Vznik a raný vývoj slovanské deklinace. In B. Havránek (Ed.), *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii* (s. 51-69). Praha: Československá akademie věd.
- MARVAN, J. (2012). *Čeština tisíciletá. Zrod slovanského jazykového prostředí uprostřed Evropy*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v součinnosti s nakladatelstvím Leda, spol. s r. o.
- MATES, V. (2002). *Jména tajemství zbavená: malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení*. Praha: Epoque.
- Morfologija sovremennogo ruskogo jazyka* (2008). Sankt-Peterburg: Fakul'tet filologii i iskusstv Sankt-Peterburskogo gosudarstvennogo universiteta.
- MRÁZEK, R. (1964). *Sintaksis ruskogo tvoritel'nogo (Strukturno-srovnitel'noje issledovanije)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MRÁZEK, R., POPOVA, G., V., & Brandner, A. (Ed.). (2013). *Historický vývoj ruštiny*. Brno: Tribun EU.
- NEKOLOVÁ, V., CAMUTALIOVÁ, I., & VASILJEVA-LEŠKOVÁ, A. (2007/2002). *Ruština nejen pro samouky*. Voznice: LEDA.
- NILSSON, M. (1995). Kategorizace kolísavé životnosti u substantiv mužského rodu. In J. Jančáková, M. Komárek, & O. Uličný (Eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sborník z olomoucké konference 23. – 27. 8. 1993, sv. 2* (s. 358-361). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- NOVOTNÝ, F. (1946). *Latinská mluvnice pro střední školy. Díl 3. Doplnky. Sv. 1. Hláskosloví a nauka o slově*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků.
- ØRBERG, H. H. (1996/1991). *Lingua latina per se illustrata. Pars I. Familia romana*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- PANEVOVÁ, J. et al. (2014). *Mluvnice současné češtiny. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- POLDAUF, I. & ŠPRUNK, K. (1968). *Čeština jazyk cizí. Mluvnice češtiny pro cizince*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- PRAVDOVÁ, M. & SVOBODOVÁ, I. (Eds.). (2014). *Akademická příručka českého jazyka*. Praha. Academia.
- Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I. Hláskosloví a tvarosloví* (1976/1961). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- RAJNOCHOVÁ, N. (2005). Obtížnosti při osvojování českého jazyka rusky mluvícími posluchači. In J. Ryndlová, J. Čemusová, & L. Holá (Eds.), *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka 2003–2005* (s. 41–50). Praha: Akropolis.
- RIES, L. (1979). *Auditivní a audioorální metody ve vyučování jazykům: (na základě výzkumu osvojování ruštiny)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- RIES, L. (1987). *Didaktika ruštiny 1–2. Vyučování jako komunikace, součinnost a hra*. Ostrava: Pedagogická fakulta.
- ROŽKOVA, G. I. (1987). *Očerki praktičeskoj grammatiki ruskogo jazyka*. Moskva: Vysšaja škola.
- RUDOLFOVÁ, L. (1979). Mežjazykovaja interferencija v grammatike. Morfologija. Interferencija v paradigmatiche. Imena suščestvitel'nyje. Imena prilagatel'nyje. In M. Zatovkaňuk (Ed.), *Mezijazyková a vnitrojazyková interference* (s. 185-244). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- SGALL, P. (2001). Ohlédnutí pražského lingvisty za dvacátým stoletím. *Slovo a slovesnost*, 62(4), 241-257.
- SLAVÍČKOVÁ, E. (1975). *Retrográdní morfématický slovník češtiny*. Praha: Academia.
- STARÝ-KOŘÁNOVÁ, I., KNITTL, L., & HANUŠKOVÁ, P. (2016). Interaktivní čeština: Kombinace e-learningového kurzu s tradiční výukou ve třídě pro B1. In I. Starý – Kořánová & T. Vučka (Eds.), *Čeština jako cizí jazyk VIII. Sborník příspěvků z VIII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku* (s. 121-128). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav bohemistických studií. Dostupné z <https://publi.cz/download/publication/477?online=1>
- STRAKOVÁ, V. (1978). *Ruský přízvuk v přehledech a komentářích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- SUSSEX, R., & CUBBERLEY, P. (2006). *The Slavic Languages*. Cambridge: University Press.
- ŠEBESTA, K., & ŠKODOVÁ, S. (Eds.). (2012). *Čeština – cílový jazyk a korpusy*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- ŠELJAKIN, M. A. (2001). *Funkcional'naja grammatika ruskogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk.
- ŠIROKOVA, A. G. (1961). *Češskij jazyk*. Moskva: Izdatel'stvo literatury na innostrannyh jazykach.

- ŠMILAUER, V. (1969/1947). *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠOURKOVÁ, A., & ZAJÍČKOVÁ, J. (Eds.). (1968/1967). *Interference v ruské morfologii*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTÍCHA, F. et al. (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- ŠTINDLOVÁ, B. (2013). *Žákovský korpus češtiny a evaluace jeho chybové anotace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- ŠULC, M. (2001). Životná koncovka -a v akuzativu singuláru neživotných maskulin. *Jazykovědné aktuality*, 38(3), 117-128.
- ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. et al. (2014/2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- TAHAL, K. (2010). *A Grammar of Czech as a Foreign Language*. Ústí nad Labem: Factum.CZ, s.r.o. Dostupné z http://sthi.eu/tl_files/Enclosures/K.Tahal-Grammar.pdf.
- TĚŠITELOVÁ, M., PETR, J., & KRÁLÍK, J. (1986). *Retrogradní slovník současné češtiny*. Praha: Academia.
- TOWNSEND, CH. E. (1981). *Czech thought russian*. Columbus, OH: Slavish publicers.
- VALÍŠOVÁ, P. (2016). Korpus ve výuce češtiny jako cizího jazyka – typy cvičení. In I. Starý – Kořánová & T. Vučka (Eds.), *Čeština jako cizí jazyk VIII. Sborník příspěvků z VIII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku* (s. 129-141). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav bohemistických studií. Dostupné z <https://publi.cz/download/publication/477?online=1>
- VESELÝ, J. (1985). *Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- VINOGRADOV, V. V. (2001/1947). *Ruskij jazyk (grammaticeskoje učenije o slove)*. Moskva: Ruskij jazyk.
- VINOGRADOV, V. V. (1960). *Grammatika ruskogo jazyka I*. Moskva: Izdatel'stvo Akademiji nauk SSSR.
- VLČKOVÁ, K. (2011). Smíšený výzkum: Jedná se o nové a závažné téma? In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smíšený design v pedagogickém výzkumu: Sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického*

- výzkumu (s. 1-6). Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z <http://www.ped.muni.cz/capv2011/sbornikprispevku/vlckova.pdf>
- WU, S., WITTEN, I. H., EDWARDS, A. W., NICHOLS, D. M., & AQUINO, R. (2007). A Digital Library of Language Learning Exercises. *iJET International Journal of Emerging Technologies in Learning, Vol 2, No 1*. Vienna: International Association of Online Engineering. Dostupné z www.i-jet.org
- ZAJÍČKOVÁ, J., & HOLOUBKOVÁ, M. (1974). K otázce vztahu jazykové interference a konfrontace (na materiále skloňování substantiv). In T. I. Konstantinova, A. G. Širokova & M. Zatovkaňuk (Eds.), *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby* (s. 299-312). Praha: Univerzita Karlova.
- ZALIZNJAK, A. A. (2008/1977). *Grammaticeskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmenenije*. Moskva: Russkij jazyk (1977), AST-PRESS (2008).
- ZIKOVÁ, M., & ČAHA, P. (2009). Princip synkretismu aneb Augiášův chlív české deklinace. In *Slavica Pragensia 41* (s. 211-224). Praha: Univerzita Karlova.
- ZIMOVÁ, J., CHODĚRA, R., & ROZKOVCOVÁ, L. (1974). Aspekty interference v jazykovém vyučování. In T. I. Konstantinova, A. G. Širokova & M. Zatovkaňuk (Eds.), *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby* (s. 291-298). Praha: Univerzita Karlova.
- ZIMOVÁ, J., ROZKOVCOVÁ, L., & CHODĚRA, R. (1974). Problematika cvičení ve výuce ruštiny z hlediska interference. (Na lexikálním materiálu). *Ruský jazyk, 1973-74* (7), 296-306.
- ŽAŽA, S. (1999). *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- ŽAŽA, S. (2010). *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. Brno: Masarykova univerzita.

Sekundární citace

- CORDER, S. P. (1967). The Significance of Learner's Errors. *IRAL*, 5(4), 161-170.
- CORDER, S. P. (1981). *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.
- ECKMAN, F. (1977). Markedness and the contrastive analysis hypothesis. *Language Learning*, 27, s. 315-330.
- GERMAIN, C., & SÉGUIN, H. (1995). *Le point sur la grammaire en didactique des langues*. Anjou (Québec): CEC.

- KAINZ, F (1954-1956). *Psychologie der Sprache*. Stuttgart: F. Enke.
- KLEIN-BRALEY, C., & RAATZ, U. (1982). *Der C-Test: Ein neuer Ansatz zur Messung von allgemeiner Sprachbeherrschung*. Bochum: AKS.
- LADO, R (1964). *Language Teaching. A Scientific Approach*. New York, NY: McGraw – Hill.
- OLLER, J., & ZIAHOSSEINY, S. (1970). The contrastive analysis hypothesis and spelling errors. *Language Learning*, 20, 183-189.
- ROMAINE, S. (2003). Variation. In C. J. Doughty & M. H. Long (Eds.), *The Handbook of Second Language Acquisition* (s. 409-435). Oxford: Blackwell.

Učebnice češtiny s adresným zaměřením na ruskojazyčné cizince

- BEKOVÁ, E., DVOŘÁČKOVÁ, V., KŘIŠŤANOVÁ, D., LESÁK, J., LIŠKOVÁ, M., & VOBORSKÁ, M. (2013). *Čeština křížem krážem I*. Praha: Edice Uniprep.
- CONFORTIOVÁ, H., TUČNÝ, P., ROGOVSKÁ, J. R., HRDLIČKOVÁ, H., MOČALOVÁ, N., MULLEROVÁ, O., POKORNÝ, M., & ŠÍMOVÁ, M. (1984/1976). *Češskij jazyk dlja russkich*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- CONFORTIOVÁ, H., CVEJNOVÁ, J., & RAJNOCHOVÁ, N. (2013). *Čeština pro rusky hovořící*. Voznice: LEDA.
- HOLÁ, L. (2016). *Česky krok za krokem I. Чеускуи шаг за шагом*. Praha: Akropolis.
- HRONOVÁ, K., & HRON, J. (2013). *Čeština pro cizince H + H. Češskij jazyk dlja inostrancev*. Praha: Didaktika.
- IZOTOV, A. I. (2016). *Samoučitel' češského jazyka*. Moskva: Filomatis.
- MROVĚCOVÁ, L. (2009). *Češskij jazyk dlja ruskogovorjaščich – Čeština pro rusky mluvící*. Brno: Computer Press.
- PORÁK, J. (1984/1972). *Učebnice češtiny na základě ruštiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- ŠIROKOVA, A. G., ADAMEC, P., VLČEK, J., & ROGOVSKAJA, E. R. (1988/1973). *Učebnik češského jazyka (dlja I i II kursov)*. Moskva: Vysšaja škola.

Zdroje

Český národní korpus: korpusy SYN5005, SYN2010, SYN2015, SYN verze 4, SYN verze 5. Praha: Ústav českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Dostupné z <https://www.korpus.cz/>

Lexiko – Webové hnízdo o novodobé české slovní zásobě a výkladových slovnících – Databáze heslářů. Praha: Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z <http://lexiko.ujc.cas.cz/>

Nacional'nyj korpus ruskogo jazyka: Osnovnoj korpus pis'mennych tekstov. Moskva: Institut ruskogo jazyka imeni V. V. Vinogradova Rossijskoj akademii nauk, Otdel korpusnoj lingvistiki i lingvističeskoj poetiki. Dostupné z <http://www.ruscorpora.ru/>

ŠEBESTA, K., BEDŘICHOVÁ, Z., ŠORMOVÁ, K., ŠTINDLOVÁ, B., HRDLIČKA, M., HRDLIČKOVÁ, T., HANA, J., PETKEVIČ, V., JELÍNEK, T., ŠKODOVÁ, S., POLÁČKOVÁ, M., JANEŠ, P., LUNDÁKOVÁ, K., SKOUMALOVÁ, H., SLÁDEK, Š., PIERSCIENIAK, P., TOUFAROVÁ, D., RICHTER, M., STRAKA, M., & ROSEN, A.: *CzeSL-SGT: korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotací, verze 2 z 28. 7. 2014.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2014. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha č. 1: Zjednodušená souhrnná tabulka skloňování ruských podstatných jmen
- Příloha č. 2: Zjednodušená souhrnná tabulka skloňování českých podstatných jmen
- Příloha č. 3: Zjednodušené srovnání ruských deklinačních typů tzv. II. a III. skloňování s českými paradigmatickými ekvivalenty
- Příloha č. 4: Zjednodušené srovnání ruských deklinačních typů mužského a středního rodu (v rámci tzv. I. skloňování) s českými paradigmatickými ekvivalenty
- Příloha č. 5: Srovnání ruské a české deklinace tvrdých substantivních typů mužského životného rodu / Ruský deklinační podtyp mužského rodu *котёнок* a český deklinační typ středního rodu *kotě*
- Příloha č. 6: Srovnání deklinace ruských a českých a-kmenových substantivních typů mužského rodu
- Příloha č. 7: Srovnání ruské a české deklinace měkkých substantivních typů mužského rodu
- Příloha č. 8: Srovnání deklinace ruských substantivních typů ženského rodu s deklinačními českými ekvivalenty v rámci tzv. II. skloňování
- Příloha č. 9: Srovnání ruské a české deklinace měkkých substantivních typů středního rodu v konfrontaci s tvrdým skloňováním neuter v obou jazycích
- Příloha č. 10: Srovnání deklinace ruských feminin tzv. III. skloňování s deklinačními odpovídajícího českého substantivního typu *kost* a s deklinačními českých substantivních typů *píseň* a *růže*
- Příloha č. 11: Srovnání ruské a české deklinace tvrdých substantivních typů mužského rodu
- Příloha č. 12: Skloňování měkkých českých substantivních typů zakončených v Gsg na *-e/-ě* ve srovnání s ruským substantivním typem *фотография* a ruský substantivní typ *кость* ve srovnání se svým českým ekvivalentem
- Příloha č. 13: Srovnání ruské a české deklinace složených adjektiv a substantivizovaných adjektiv

- Příloha č. 14: Srovnání deklinace českých posesivních adjektiv typu *otcův* s deklinací ruských posesivních adjektiv typu *отцов* a ruských příjmení typu *Кузнецов*
- Příloha č. 15: Ruské přízvukové substantivní typy A a B
- Příloha č. 16: Ruské přízvukové substantivní typy B1 až B4
- Příloha č. 17: Ruské přízvukové substantivní typy C až C2
- Příloha č. 18: Ruské přízvukové substantivní typy D až D3
- Příloha č. 19: Ruské přízvukové substantivní typy E až E3
- Příloha č. 20: Vývoj českých jmenných deklinačních typů
- Příloha č. 21: Vývoj ruských jmenných deklinačních typů
- Příloha č. 22: Srovnání vývoje singulárních pádových koncovek a-kmenů a ja-kmenů v praslovanštině počínaje hypotetickými tvary v indoevropském prajazyce
- Příloha č. 23: Srovnání vývoje singulárních pádových koncovek o-kmenů a jo-kmenů v praslovanštině počínaje hypotetickými tvary v indoevropském prajazyce
- Příloha č. 24: Skloňování počítaného předmětu s přívlastkem ve spojení s číslovkami „2, 3, 4“ a skloňování substantiva s adjektivem bez číslovky v češtině a v ruštině
- Příloha č. 25: Česko-ruské srovnání vybraných paradigmat se zřetelem k morfologickému vyjádření životnosti: mužský rod (typ *председa/коллега* je uveden v konfrontaci s příbuzným paradigmatem ženským)
- Příloha č. 26: Česko-ruské srovnání vybraných paradigmat se zřetelem k morfologickému vyjádření životnosti: ženský a střední rod
- Příloha č. 27: Test – Nsg – rozlišování tvrdých a měkkých adjektiv
- Příloha č. 28: Test – Gsg
- Příloha č. 29: Test – Dsg
- Příloha č. 30: Test – Asg
- Příloha č. 31: Test – Lsg
- Příloha č. 32: Test – Isg
- Příloha č. 33: Test – Npl
- Příloha č. 34: Test – Gpl
- Příloha č. 35: Test – Dpl

- Příloha č. 36: Test – Apl
- Příloha č. 37: Test – Lpl
- Příloha č. 38: Test – Ipl
- Příloha č. 39: Simplifikovaná souhrnná tabulka skloňování ruských podstatných jmen s barevným rozlišením deklinací (deklnačních tříd)
- Příloha č. 40: Simplifikovaná souhrnná tabulka skloňování českých podstatných jmen s barevným rozlišením deklinačních tříd
- Příloha č. 41: Simplifikovaná souhrnná tabulka skloňování českých (stažených) substantiv, substantivizovaných adjektiv a adjektiv s barevným rozlišením deklinačních tříd
- Příloha č. 42: Simplifikovaná souhrnná tabulka skloňování českých substantiv s uspořádáním deklinačních paradigmat na rodovém principu a s barevným odlišením příslušnosti koncovek k deklinačním třídám
- Příloha č. 43: Simplifikovaná souhrnná tabulka skloňování českých substantivizovaných adjektiv a adjektiv s uspořádáním deklinačních paradigmat na rodovém principu (tj. s kontrastem tvrdého a měkkého skloňování) a s barevným odlišením příslušnosti koncovek k deklinačním třídám
- Příloha č. 44: I. třída skloňování (bez mužských a-kmenů)
- Příloha č. 45: Část I. třídy skloňování a II. třída skloňování (mužské a-kmeny, ženské a-kmeny a posesivní adjektiva)
- Příloha č. 46: III. třída skloňování a část IV. třídy (typ *píseň*)
- Příloha č. 47: IV. třída skloňování (bez typu *píseň* – viz příloha č. 46)
- Příloha č. 48: V. třída skloňování
- Příloha č. 49: VI. třída skloňování
- Příloha č. 50: Radikálně simplifikovaná souhrnná tabulka skloňování ruských podstatných jmen
- Příloha č. 51: Poznámkový aparát k deklinační tabulce (celkem 25 stran)
- Příloha č. 52: Databáze substantiv uspořádaná podle rodu, deklinačního typu a zakončení tvarotvorného základu (celkem 20 stran)
- Příloha č. 53: Databáze složených adjektiv uspořádaná podle deklinačního typu a zakončení tvarotvorného základu (celkem 7 stran)
- Příloha č. 54: Přehled vzorových výrazů použitých ve vybraných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince (substantivní typy *žena* a *růže*)

- Příloha č. 55: Přehled vzorových výrazů použitých ve vybraných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince (substantivní typy *píseň, kost, vrátná, vedoucí, město a moře*)
- Příloha č. 56: Přehled vzorových výrazů použitých ve vybraných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince (substantivní typy *kuře, stavení, centrum, muzeum, téma, vstupné a hovězí*)
- Příloha č. 57: Přehled vzorových výrazů použitých ve vybraných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince (substantivní typy *pán, brontosaurus, muž a soudce*)
- Příloha č. 58: Přehled vzorových výrazů použitých ve vybraných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince (substantivní typy *předseda, vrátný, průvodčí, stroj, hrad a mechanismus*)
- Příloha č. 59: Přehled vzorových výrazů použitých ve vybraných učebnicích a mluvnicích češtiny pro cizince (složená a posesivní adjektiva)
- Příloha č. 60: Odborný mikrojazyk – jmenná syntagmata – Nsg a Npl
- Příloha č. 61: Odborný mikrojazyk – jmenná syntagmata – Gsg a Gpl
- Příloha č. 62: Cvičení na soubor tvarů Ipl s využitím IJP a ČNK, SYN2015 (celkem 19 stran)
- Příloha č. 63: Symboly použité při fonetické transkripci ruštiny na bázi češtiny
- Příloha č. 64: Lingvodidaktická prezentace skloňování českých podstatných jmen mužského rodu životného
- Příloha č. 65: Vyhodnocení testu – Nsg – rozlišování tvrdých a měkkých adjektiv
- Příloha č. 66: Vyhodnocení testu – Gsg (celkem 3 str.)
- Příloha č. 67: Vyhodnocení testu – Dsg (celkem 4 str.)
- Příloha č. 68: Vyhodnocení testu – Asg (celkem 2 str.)
- Příloha č. 69: Vyhodnocení testu – Lsg (celkem 5 str.)
- Příloha č. 70: Vyhodnocení testu – Isg (celkem 3 str.)
- Příloha č. 71: Vyhodnocení testu – Npl (celkem 6 str.)
- Příloha č. 72: Vyhodnocení testu – Gpl (celkem 3 str.)
- Příloha č. 73: Vyhodnocení testu – Dpl (celkem 4 str.)
- Příloha č. 74: Vyhodnocení testu – Apl (celkem 7 str.)
- Příloha č. 75: Vyhodnocení testu – Lpl (celkem 4 str.)
- Příloha č. 76: Vyhodnocení testu – Ipl (celkem 3 str.)
- Příloha č. 77: Vyhodnocení testu – posesivní adjektiva – typ *otcův* (celkem 3 str.)

- Příloha č. 78: Vyhodnocení testu – posesivní adjektiva – typ *matčin* (celkem 3 str.)
- Příloha č. 79: Test – posesivní adjektiva – typ *otcův*
- Příloha č. 80: Test – posesivní adjektiva – typ *matčin*
- Příloha č. 81: Kategorie chyb u cizinců s ruštinou jako prvním jazykem (úroveň B2 podle SERR), formální morfologie, deklinace českých substantiv a adjektiv
- Příloha č. 82: Návrh grafického zpracování souhrnné deklinační tabulky (6 tříd českého substantivního a adjektivního skloňování)

PŘÍLOHY

Přílohy jsou řazeny v pořadí uvedeném v Seznamu příloh a jejich odpovídající čísla jsou umístěna vždy do spodního zápatí spolu s údajem o počtu stran v rámci jednoho souboru. V textu jsou vloženy odkazy na příslušná čísla příloh.